

מחשבת השמיטה

קובץ מאמרים לשנת השבע

יוצא לאור בסיוע המשרד לענייני דתות

עריכה:

הרב אברהם סוחובולסקי

עריכת הלשון:

איריס ישראלי

כל הזכויות שמורות

סדר ועימוד: שחרית

עיצוב והפקה: אשחר ותקין פרסום בע"מ

בהוצאת: מכון התורה והארץ

שבי דרום, ד.נ. הנגב

טל. 08-6847325 פקס: 08-6847055

אינטרנט: www.toraland.org.il

דוא"ל: machon@toraland.org.il

טבת תשע"ה

ספר זה יוצא לאור בתמיכתו האדיבה של

מכון קרן קיימת לישראל לתולדות הציונות וההתיישבות

קרן קיימת לישראל
K K L - J N F

תוכן העניינים

הקדמה: מחשבת השמיטה קודמת לעשייה / הרב אברהם סוחובולסקי 7

לקראת שנה של שבת

קרבה שנת השבע / הרה"ג מרדכי אליהו זצ"ל 13
 שביעית ממלכתית / הרב משה צבי נריה זצ"ל 17
 קרבה שנת הטבע / הרה"ג יעקב אריאל 20
 שיבת ציון והמצוות התלויות בארץ / הרב גבריאל קדוש 25
 הכנת החקלאים והקהילה לקראת שנת השמיטה / הרב אריה לוי 34
 השבת והשמיטה – תוכן יהודי למדינה / הרה"ג יעקב אריאל 42
 בואו נצא לקראת שנה של שבת / הרב גבריאל קדוש 55

מחשבת השמיטה

השמיטה במהלך הדורות / הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל 69
 משורשי המצווה / הרב משה צבי נריה זצ"ל 83
 שנת השמיטה וערכיה החינוכיים / הרה"ג יעקב אריאל 89
 הקשר השלם שבין העם והארץ במצוות השמיטה / הרב גבריאל קדוש 94
 הערבות ההדדית במצוות השמיטה / הרב יהושע ון דייק 97
 אופייה של מצוות השמיטה כיום / הרב עזריאל אריאל 112
 רוב יהודי העולם בארץ ישראל / הרב יהודה הלוי עמיחי 114
 שבת לה' – הארץ שלנו משום שאינה שלנו / הרה"ג יעקב אריאל 125

פירות שביעית

זה דבר השמיטה / הרה"ג יעקב אריאל 131
 קדושת פירות שביעית במשנת הרב קוק זצ"ל / הרב יהודה הלוי עמיחי 138
 מעלת פירות שביעית / הרב עוזי קלכהיים זצ"ל 144
 "לאכלה ולא לסחורה" / הרב גבריאל קדוש 147
 תוצרת חקלאית יהודית שיש בה קדושת שביעית / הרב יהודה זולדן 149
 משקל מידת החסידות בהנהגת השמיטה / הרב עזריאל אריאל 155

היתר מכירה

היחס ל"היתר מכירה" ול"השבתה" – מתוך אגרות הראיה ומכתב הרצי"ה 171
 הפולמוס מסביב להיתר המכירה / הרה"ג אברהם אלקנה כהנא שפירא זצ"ל 175
 היתר מכירה כהוראת שעה ושעת הדחק גם השנה / הרב יהודה הלוי עמיחי 181
 האמנם נוסף למכור? / הרב עזריאל אריאל 195
 על סידורים נאותים בשנת השבע / הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל 200

שמיטת כספים

211.....	עין איה - שמיטת כספים.....
213.....	שמיטת כספים וצדק חברתי במשנתו של מרן הרב קוק זצ"ל / הרב עזריאל אריאל
216.....	שמיטת כספים : מבחן של אחווה / הרב צבי שורץ
222.....	שמיטת קרקעות ושמיטת כספים – קדושת העם והארץ / הרב יהודה הלוי עמיחי
226.....	שמיטת כספים למהדרין / הרב אלישע וישליצקי
231.....	הידור במצוות שמיטת כספים / הרב יואל פרידמן
240.....	משמעויות לתקנת פרוזבול / הרב אברהם סוחובולסקי

מוצאי שביעית, הקהל ויובל

253.....	'הקהל' – לימוד אישי וחוויה חברתית / הרה"ג יעקב אריאל
257.....	מקץ שבע שנים / הרב גבריאל קדוש
262.....	במוצאי שביעית – הפילוג, החורבן ובן דוד בא / הרב יהודה זולדן
272.....	"במשוך היובל" / הרב חנן פורת זצ"ל

טעמא דשביעית

16	שנת השמיטה חביבה לפני המקום / מדרש רבה
19	השבת ושביעית - כנגד לעתיד לבוא ועולם הבא / רמב"ן
24	התחזקות באמונת חידוש העולם במידת הנדיבות והביטחון / ספר החינוך
33	השביעית בשביעית - קיום ישראל בארץ ישראל / כלי חמדה
41	השמיטה - דמיון בין זמן בריאת האדם לימות המשיח / גבעת שאול
54	שבת ושמיטה - ביטחון בה' / פרי צדיק
82	שמיטה רק מתוך אחדות / שפת אמת
	השנה השביעית שבת שבתון - שבת של שלום ואחדות בכול /
88	הרשל"צ - הרב עוזיאל
	הנשמתיות הישראלית מתגלה בארץ ע"י מצוות התלויות בארץ /
93	שיחות הרב צבי יהודה
96	שנת השמיטה - עת חשבון נפש של הציבור / נר למאור
137	שבת הארץ - שיר / דבר השמיטה
143	ברכת שהחיינו על קיום מצוות השמיטה / הליכות שלמה
146	מצוות התלויות בארץ מגלות את קדושת הארץ / מי מרום
180	מצוות יישוב הארץ קודמת למצוות התלויות בארץ / שבת הארץ
	הירא אלוקים משתדל להחיות את קדושת השביעית וקייבן גלויות יחד /
194	אגרות הראיה
250	שמיטת קרקעות ושמיטת כספים - בירור התכלית והאמצעי / עקידת יצחק
256	היובל - קנייני הזמן הם רק האמצעים / עקידת יצחק
261	שמירת שתי שבתות - השבת והשביעית - מיד נגאלים / רד"ק

רשימת משתתפים

הרה"ג מרדכי אליהו זצ"ל - הראשון לציון והרב הראשי לישראל (תשמ"ג-תשנ"ג).

הרה"ג יעקב אריאל – רב העיר רמת גן, נשיא מכון התורה והארץ.

הרב עזריאל אריאל - רב היישוב עטרת.

הרב אלישע וישליצקי – תנועת אל - עמי, בית מדרש מהו"ת.

הרב יהושע ון דייק - רב היישוב רמת מגשימים.

הרב יהודה זולדן - מפמ"ר להוראת תלמוד ותושבע"פ משרד החינוך.

הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל – ביה"ד הגדול לערעורים, חבר מועצת הרבנות הראשית, ראש ישיבת 'מרכז הרב'.

הרב אריה לויין - מושב שדה יעקב.

הרב משה צבי נריה זצ"ל - ראש ישיבת כפר הרואה.

הרב אברהם סוחובולסקי- מכון התורה והארץ.

הרב יהודה הלוי עמיחי - ראש המחלקה ההלכתית מכון התורה והארץ.

הרב חנן פורת זצ"ל – כפר עציון.

הרב יואל פרידמן - מכון התורה והארץ.

הרב גבריאל קדוש - רב האזורי 'בני שמעון'.

הרב עוזי קלכהיים זצ"ל - ירושלים.

הרב צבי שוורץ – ניצן.

הרה"ג אברהם אלקנה כהנא שפירא זצ"ל- הרב הראשי לישראל (תשמ"ג-תשנ"ג), ראש ישיבת 'מרכז הרב'.

מי שברך אבותינו הקדושים
אברהם יצחק ויעקב,
הוא יברך את השמות הטובים:
שמואל יצחק בן שרה הי"ו
ומעוז יוסף בן ציונה הי"ו
לזיווג הגון משורש נשמתם,
ולהצלחה בכל מעשה ידיהם

הקדמה

מחשבת השמיטה קודמת לעשייה

כִּי תֵבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן לָכֶם, וְשָׁבַתָּה הָאָרֶץ שְׁבַת לַה': שֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְרַע שָׂדֶךְ וְשֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְמֹר כְּרֶמֶךְ וְאַסְפָּתָה אֶת תְּבוּאָתָהּ: וּבִשְׁנָה הַשְּׁבִיעִית שַׁבַּת שְׁבַתוֹן יִהְיֶה לָאָרֶץ שְׁבַת לַה', שָׂדֶךְ לֹא תִזְרַע וְכְרֶמֶךְ לֹא תִזְמֹר: אֶת סְפִיחַ קִצְיֶרְךָ לֹא תִקְצֹר וְאֶת עֲנְבֵי נִזְיֶרְךָ לֹא תִבְצֹר, שְׁנַת שְׁבַתוֹן יִהְיֶה לָאָרֶץ:¹

איסורי המלאכה בשמיטה, "שָׂדֶךְ לֹא תִזְרַע וְכְרֶמֶךְ לֹא תִזְמֹר. אֶת סְפִיחַ קִצְיֶרְךָ לֹא תִקְצֹר וְאֶת עֲנְבֵי נִזְיֶרְךָ לֹא תִבְצֹר", נאמרו לאחר הזכרת שש שנות עבודה בשדה, כלומר לאחר שש שנים של עבודה – בשנה השביעית יש להימנע ממלאכות אלו. אך מצוות העשה "ושבתה הארץ" הוזכרה לפני הזכרת שש שנות העבודה, ויש לשאול מדוע.

כמו כן המדייק בלשון הפסוק "כִּי תֵבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ... וְשָׁבַתָּה הָאָרֶץ שְׁבַת לַה'" יכול להבין שמיד כשנכנסו בני ישראל לארץ הם קיימו את מצוות השמיטה, ורק אחריה התחילו למנות שש שנים. אך ידועים לנו דברי חז"ל,² שעם ישראל התחיל לקיים את המצוות השמיטה בשנת העשרים ואחת לכניסתם לארץ, לאחר ארבע עשרה שנה של כיבוש וחלוקת הנחלות, ומניין עוד שש שנים של עבודה בשדות. אם כן, חוזרת השאלה ביתר שאת מדוע הוקדמה מצווה זו להזכרת שש שנות העבודה ובסמיכות לביאתם לארץ?

הבחנה דומה, מצאנו גם כן במצוות ה"שבת". ואולי נוכל ללמוד זה מזה. במצוות השבת נאמר:

¹ ויקרא כה ב-ד.

² ספרא בהר, פרשה א, ב-ג.

זְכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ: שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעֵשִׂיתָ כָּל מְלֹאכֶתֶךָ:
וַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לַה' אֱלֹהֶיךָ, לֹא תַעֲשֶׂה כָּל מְלָאכָה אַתָּה וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ
עַבְדְּךָ וַאֲמָתְךָ וּבְהֶמְתֶּךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ:³

איסור מלאכה בשבת "לא תעשה כל מלאכה" נאמר לאחר הזכרת ששת ימי המעשה, כלומר ביום השביעי לימי המעשה יש לשבות ממלאכה. אך מצוות זכירת השבת "זכור את יום השבת לקדשו" הוזכרה לפני הזכרת ששת ימי המעשה. נמצאנו למדים שעל אף שיש מצווה לזכור את השבת בשבת עצמה בקידוש על יין "וזכרהו על היין בכניסתו",⁴ מכל מקום היא כוללת גם את זכירתה בכל ששת ימי המעשה.

מה המשמעות של זכירת השבת כבר מיום הראשון לששת ימי המעשה? רש"י⁵ פירש "תנו לב לזכור תמיד את יום השבת, שאם נזדמן לך חפץ יפה תהא מזמינו לשבת". משמעות זכירת השבת היא בכך שנייחד כל דבר המובחר ליום השבת.

הרמב"ן ביאר על פי המכילתא⁶ באופן אחר, וזו לשונו:

השבת שקולה כנגד כל המצוות שבתורה... **מפני שבה נעיד על כל עיקרי האמונה בחידוש ובהשגחה ובנבואה.** ובמכילתא רבי יצחק אומר, לא תהא מונה כדרך שהאחרים מונים, אלא תהא מונה לשם שבת. ופירושה, שהגויים מונים ימי השבוע לשם הימים עצמן, יקראו לכל יום שם בפני עצמו, או על שמות המשרתים, כנוצרים, או שמות אחרים שיקראו להם, וישראל מונים כל הימים לשם שבת, אחד בשבת, שני בשבת, **כי זו מן המצווה שנצטוונו בו לזכור תמיד בכל יום.**

משמעות זכירת השבת היא שאנו צריכים לזכור ולקנות בדעתנו כל ימי השבוע את האמונה שאנו זוכים להעיד בשבת על ידי קיום מצוותיה "לא תעשה כל מלאכה".

ממצוות השבת נלמד למצוות השמיטה: המצווה "ושבתה הארץ" שהוזכרה בסמיכות לביאת בני ישראל לארץ, וקודם להזכרת שש שנות העבודה בארץ,

³ שמות כ ז-י.

⁴ פסחים קו ע"א.

⁵ רש"י, שמות כ ז.

⁶ מכילתא דרבי ישמעאל יתרו פרשה ז.

באה ללמדנו שכל השנים עובדים במחשבה שבעוד שבע שנים יהיה שמיטה, ומקיימים את השמיטה במחשבה. אנו מצווים ללמוד וליישם כבר מביאתנו לארץ, ובכל שש שנות העבודה את ערכי השמיטה, ובשנה השביעית מתווספים איסורי המלאכות וקדושת פירות שביעית, שאנו מצווים עליהם רק בשנת השמיטה.

קובץ המאמרים "מחשבת השמיטה" אינו עוסק בצד ההלכתי של מצוות השמיטה, אלא בא לעורר את המחשבות, הערכים האמוניים והמידות, שמצוות השמיטה בכללה מעצבת בנו, ועלינו לקנות וליישם אותם כל השנים. יש מאמרים העוסקים בערכים שעלינו ללמוד מאיסורי מלאכה החקלאיים בשנה זו, וממצוות הקשורות לפירות שביעית. כמו כן יש ללמוד ולקנות ערכים אמוניים ומידות ממצבים ובשנים שאין יכולת לקיים את מצוות השמיטה כהלכתה, בקובץ זה מובאים מאמרים העומדים על הצדדים הערכיים שביסוד "היתר המכירה". קובץ זה כולל מאמרים העוסקים בערכים ובמידות שיש לקנות ממצוות שמיטת כספים, אשר חלה בסופה של שנת השמיטה, וממצוות הקהל שבאה אחריה, במוצאי שנת השמיטה בחג הסוכות, ואף מאמרים העוסקים במחשבות ובערכים שיש לקנות ממצוות היובל.

רוב המאמרים כבר יצאו לאור בפרסומי המכון, אך על ידי קיבוצם יחד מתאפשרת ראייה רחבה ומעמיקה יותר לבירור ולקניין מחשבת השמיטה בכללה.

אברהם סוחובולסקי

עורך

לקראת שנה של שבת

- קרבה שנת השבע - הרשל"צ הרה"ג מרדכי אליהו זצ"ל
- שביעית ממלכתית - הרב משה צבי נריה זצ"ל
- קרבה שנת הטבע - הרה"ג יעקב אריאל
- שיבת ציון והמצוות התלויות בארץ - הרב גבריאל קדוש
- הכנת החקלאים והקהילה לקראת לשנת השמיטה - הרב אריה לויין
- השבת והשמיטה - תוכן יהודי למדינה - הרה"ג יעקב אריאל
- בואו נצא לקראת שנה של שבת - הרב גבריאל קדוש

הרה"ג מרדכי אליהו זצ"ל

קרבה שנת השבע

"קרבה שנת השבע"!

משה התקין לישראל הלכות החג בחג, ויש הלכות חג שצריכים ללומדם חודש לפני החג בגלל ריבוי ההלכות והדינים שבהם.¹ דיני שביעית והלכותיה רבים הם, ושייכים לכלל העם, ובמיוחד לחקלאים העוסקים בעבודת הקרקע. לדעת רבי עקיבא,² יש דין תוספת שביעית כבר מעצרת אליבא דבית הלל. גם לדעת רבי ישמעאל ורבן גמליאל ובית דינו, הלכה למשה מסיני היא, שבזמן שביית המקדש קיים יש איסור חריש לפני שנת השבע.

עיקר טעמו של רבי עקיבא מובא בדברי הירושלמי,³ וביתר הסבר כך הם: כתוב "ששת ימים תעבוד וביום השביעי תשבות, בחריש ובקציר תשבות".⁴ והקושיא ברורה: אם הכוונה לשבות מחריש וקציר בשבת,⁵ הרי כבר נאמר "לא תעשה כל מלאכה",⁶ לשם מה חזרה התורה ופירטה "בחריש ובקציר תשבות"? ובפירוש המשניות לרמב"ם⁷ נאמר: "ואמרו בכאן חריש וקציר, אינו רוצה לומר על יום שבת, כי הוא נכנס בכלל מה שאמר לא תעשה כל מלאכה". מכאן למד רבי עקיבא שיש תוספת מערב שביעית, והעניין מתפרש כך: על השביעית עצמה אי אפשר לדרוש את הפסוק, כי כתובים איסורי שביעית בפירוש,⁸ אלא פירוש הפסוק "ששת ימים תעבוד" – בימות החול

-
1. עיין פסחים ו ע"א, טור ושו"ע סי' תכ"ט סע' א.
 2. עיין משנה שביעית פ"א מ"א ומ"ד, מועד קטן ג ע"ב ד ע"א, ראש השנה ט ע"א.
 3. ירושלמי שביעית פ"א ה"א.
 4. שמות לד, כא.
 5. בדברי רש"י שבת ע ע"א, ד"ה "ועל כולן" ותוספות שם, ד"ה "ועל כולן".
 6. שמות כ, ט.
 7. שביעית פ"א מ"א (נוסח הדפוסים).
 8. ירושלמי שביעית פ"א ה"א: "ואם לעניין שבתות שנים והלא כבר נאמר 'שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמור כרמך', אלא אם אינו עניין לשבת בראשית ולא לעניין שבתות שנים תניהו עניין באיסור שני פרקים הראשונים 'בחריש ובקציר תשבות' בחריש

תעבוד. אולם, יש ימים **בתוך ששת ימי המעשה** שאסור לך בהם לחרוש ולקצור כדרך הקוצרים,⁹ וזהו בערב שביעית. מדין תורה האיסור הוא רק שלושים יום, וחז"ל הוסיפו מעצרת.

על זה חולק רבי ישמעאל¹⁰ וסובר שאין תוספת של ערב שביעית מהתורה, ו"חריש וקציר" זהו ביום השבת, כפשט הפסוק. ואף על פי שזה נכלל כבר באיסור "כל מלאכה", בא לחדש: מה חריש רשות אף קציר רשות, יצא קציר העומר שהיא חיוב. לפיכך, מותר לקוצרו בשבת אף על פי שמצא קצור, מפני שצריך לקצור אותו לשמה, לשם העומר. לדעת רבי ישמעאל כל תוספת איסור חריש בערב שביעית היא הלכה למשה מסיני,¹¹ לפיכך רבן גמליאל ובית דינו,¹² שביטלו דין תוספת שביעית, לא התקינו תקנה חדשה, אלא דרשו והתקינו.¹³ דרשו איסור ערב שביעית שהוא הלכה למשה מסיני, ואיסור זה תקף רק בזמן שבית המקדש קיים. וכך פסק הרמב"ם כדברי רבי ישמעאל.¹⁴ רבים מקשים על הרמב"ם¹⁵ שהזכיר מחד גיסא את הפסוק "בחריש ובקציר תשבות" לענין שביעית, ומאידך גיסא פוסק הוא כרבי ישמעאל. הרי פסוק זה נאמר לענין שבת ולא לענין שביעית!! לכאורה אפשר היה לתרץ שהרמב"ם רוצה להסביר ששייך דין שביתה גם בחריש,¹⁶ ולפיכך יש בו איסור עשה של תורה בלא מלקות.¹⁷

לענין שהתחלנו בו, אליבא דכולי עלמא יש תוספת שביעית מערב שביעית מהתורה או מהלכה למשה מסיני. גם היום לדעת הרמב"ם¹⁸ יש איסור נטיעה

-
- שקצירו אסור ואי זה זה זה חריש של ערב שביעית שהוא נכנס לשביעי' ובקציר שחרישו אסור ואי זה זה זה קציר של שביעית שהוא יוצא למוצאי שביעית".
9. עיין ר"ש שביעית פ"א מ"ה: "והכי קאמר אותן ששת ימים שאמרת לך תעבד בחריש ובקציר תשבות דהינו בשביעית ואם אינו צריך לחריש וקציר של שביעית עצמה... תניהו ענין לחריש של ערב שביעית הנכנס לשביעית".
10. משנה שביעית פ"א מ"ד.
11. מועד קטן ד ע"א: "אלא: הלכתא לרבי ישמעאל, קראי לרבי עקיבא".
12. מועד קטן ד ע"א: "אמר רב אשי: רבן גמליאל ובית דינו סברי לה כרבי ישמעאל דאמר הלכתא גמירי לה, וכי גמירי הלכתא - בזמן שבית המקדש קיים, דומיא דניסוך המים. אבל בזמן שאין בית המקדש קיים - לא".
13. כדברי ה"חסדי דוד" על התוספתא פ"א הלכה א: "מאי דקתני הכא התקינו... מאי התקין דרש והתקין".
14. הלכות שמיטה ויובל פ"ג הלכה א.
15. הלכות שמיטה ויובל פ"א הלכה א.
16. עיין מהר"י קורקוס פ"א הלכה א.
17. עיין כסף משנה פ"א הלכה א.
18. הלכות שמיטה ויובל פ"ג הלכה יא.

לעצים החל מט"ו באב. לפיכך צריכים לעסוק בהלכות שביעית עוד טרם תבוא שנת השבע, היינו, בעת ש"קרבה שנת השבע".

"בחריש ובקציר תשבות"!

מכאן רמז שפתחנו, ש"בחריש ובקציר תשבות", אליבא דרבי עקיבא – על השמיטה נאמר (וגם לדעת הרמב"ם שפוסק כרבי ישמעאל, שהרי הזכיר את הפסוק הזה על שמיטה). ו"בחריש" מלשון "והחריש". היינו: כשם שבשבת יש איסור לדבר דברי חול, "לא יהא דיבורך של שבת כדיבורך של חול"¹⁹ – כן צריכים אנו לשמור על הדיבור בשנת השמיטה וכן לפניו, בפרט בתקופתנו, אין להרבות מחלוקות. וכידוע, בכל ענייני שנת השבע רבים הם החושבים שרק הם היודעים, רק הם הפוסקים, ומבטלים סברות ודעות אחרות. לא כן הדבר!

יש האומרים שאסור לחון גויים – "לא תחנם"²⁰, ואין לקנות מהם פירות וירקות שיתעשרו מזה, ומי יודע להיכן הולך הכסף? ויש אומרים ש"לא תחנם" כולל גם מכירת קרקע לאינו יהודי ואפילו לזמן קצר. יש אומרים שאם לא ימכרו או ישכירו את הקרקע לאינו יהודי – אסור יהיה מהדין להשתמש כלל בפירות גויים או בירקות, שהרי גם את פירות חו"ל יש לשמור לפי דיני שביעית, כדי שלא יבואו להחליף בפירות הארץ, אלא אם כן ניכרים בצורתם שהם מחו"ל.²¹ וקל וחומר שפירות שגדלו בארץ על ידי גויים, שאסורים לפי דעה זו, והרי הם לא ניכרים בצורתן שגדלו על ידי אינו יהודי. ובספר השמיטה להגר"מ טוקצינסקי²² מבואר, שכל ההיתר להשתמש בפירות וירקות של גויים בשמיטה הוא מפני שיש היתר מכירה, ואין כל הירקות והפירות בחזקת איסור. ויש עוד דוגמאות רבות, כמו כסף הנמצא בשוק מדין מעות שביעית.

לפיכך, "בחריש ובקציר תשבות". צריכים להחריש ולא לגרום למחלוקת. ואם רוצים להביע דעה שונה – הרי זו דרכה של תורה שיהא בקיצור, לא ברעש ולא בביטול, אלא כדרכה של תורה אשר "דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום".

19. גמ' שבת קיג ע"ב, ועיין שם בתוספות שכתב בשם הירושלמי "בטורח התיירו בשאילת שלום בשבת".

20. דברים ז, ב.

21. על פי דברי תוספתא שביעית פ"ד הל' יא, וירושלמי שביעית פ"ח הל' ג, וכן פסק הרמב"ם הלכות שמיטה ויובל פ"ו הלכה ה.

22. הערת עורך: לא מצאתי בספר השמיטה, אך כעין זה כתב הרב קוק ב"שבת הארץ" פ"ו הלכה ה אות ב.

שנת השמיטה חביבה לפני המקום (מדרש רבה במדבר פ"ג פ"ח)

א"ר לוי את מוצא דברים הרבה ברא הקב"ה בעולם ובירר לו אחד מהם. ברא ז' ימים ובחר הקב"ה בשבת שנאמר (בראשית ב) ויברך אלקים את יום השביעי ויקדש אותו. **ברא שנים ובירר לו אחד מהם שנאמר (ויקרא כה) ושבתה הארץ שבת לה'.** ברא שבועות ובירר לו א' מהם שנאמר (שם) וקדשתם את שנת החמשים שנה. ברא ארצות ובירר לו אחד מהם ארץ ישראל שנאמר (דברים יא) תמיד עיני ה' אלקיך בה וכן הקב"ה קורא אותה ארצו שנאמר ואת ארצי חלקו. ברא רקיעים ובירר לו אחד מהם זה ערבות שנאמר (תהלים סח) סולו לרוכב בערבות. ברא אומות ובירר לו אחת מהם אלו ישראל שנאמר (דברים יד) ובך בחר ה' להיות לו לעם סגולה. ברא שבטים ובירר לו אחד מהם זה שבט לוי שנאמר (שמואל א, ב) ובחור אותו מכל שבטי ישראל לפיכך אמר הקב"ה למשה שיפקדם מבן חדש מפני שהוא מחבבן ביותר.

הרב משה צבי נריה זצ"ל

שביעית ממלכתית¹

מצוות שמיטה ויובל הן מצוות שאי אפשר להגשים אותן בלא אמצעים ממלכתיים.

ביובל נאמר בפירוש: "יובל היא"² – לכל יושביה, בשעה שכל יושביה עליה, רק אז אפשר לעשות מהפכה כל כך גדולה של החזרת קרקעות לבעליהם. לפני ארבעים ותשע שנים קנה סבא פרדס או כרם, ועכשיו הנכד צריך להחזיר את הכול. זה ממש הופך את סדרי המדינה. אומרים חז"ל שרק כאשר 'כל יושביה עליה נוהג יובל', ובאין כל יושביה עליה לא נוהג היובל.

שמיטה זקוקה לתכנון ממלכתי. ביצוע שמיטה חקלאית בד בבד עם שנת השתלמות תורנית, מתאפשר רק על ידי תכנון ממלכתי. אפשר לרכז כמה שנים לפני שנת השמיטה תקציבי פיתוח, תוכניות בנייה, סלילת כבישים סכרים ועוד, כך שבשנת השמיטה עובדי החקלאות יוכלו להיקלט בעבודה אחרת. לקראת שנת השמיטה צריך להרחיב את פיתוח התעשייה, וכך ייפתרו הבעיות הכלכליות.

ר' צבי הירש קלישר זצ"ל מטעים נימוק נוסף לשמיטה חוץ מלימוד תורה. לקראת שנת השמיטה ובשמיטה יקדישו מחשבה ותכנון לתעשייה, ויקדמו אותם. חכם עדיף מנביא; ר' צבי הירש קלישר זצ"ל בחזונו הורה דרך: יועבר הדגש מן העבודה החקלאית אל התעשייה.

השביעית לא הייתה שנת הפקר ליבול השדות במובן ההמוני. לא רק ההיגיון הפשוט אומר כי בוודאי הייתה צורה מעשית מתוכננת לשנת השמיטה, אלא יש לנו גם מקור ברור ומוסמך המעיד על כך. הרי לפנינו התוספתא³ המספרת

1. נדפס בדבר השמיטה, מכון התורה והארץ, תשס"א.

2. ויקרא כה י: "וקראתם דרור בארץ לכל יושביה יובל היא תהיה לכם".

3. שביעית פ"ז ה"ח.

על ארגון האספקה וחלוקתה: "הגיע זמן תאנים, שלוחי בית-דין שוכרין פועלין ואורין אותה ועושיין אותן דבילה, וכונסין אותן בחביות, ומכניסין אותן לאוצר שבעיר. הגיע זמן ענבים, שלוחי בית-דין שוכרין פועלין ובוצרין אותן ודורכין אותן בגת... הגיע זמן זיתים... ומוסקין אותן ועוטנין אותן בבית הבד... ומכניסין לאוצר שבעיר".

ובכן לא רכוש נטוש שרובו נשאר בשדות או נרקב על העצים. לא איבוד יכול יקר ללא כל תועלת. אלא עבודה ציבורית מאורגנת על ידי הרשות המוסמכת, ומחסנים מרכזיים המחלקים אחר כך את היבול בחלוקה צודקת, לעניים ולעשירים כמכסת הנפשות – "ומחלק מהן ערבי שבתות כל אחד ואחד לפי ביתו".⁴

השביעית מצריכה, כאמור, תכנון מוקדם והסדר ממלכתי. ובצדק כותב הרב גדליה אונא ז"ל "לא מקרה הוא ששביעית בזמן הזה היא מדרבנן, מטעם ש'אין כל יושביה עליה'⁵ – רק בהיקף ארצי יכולה השמיטה להתקיים בשלמותה".⁶

דווקא המדינה המודרנית המתערבת יותר ויותר בחיי הכלכלה, ואזרחיה מקבלים יותר ויותר את מרותה, היא בעלת כושר ביצוע של תורת השמיטה יותר מאשר המדינה הקדומה, שכל אזרח בה היה עצמאי, וחיי המשק והכלכלה היו רחוקים מתכנון כלכלי. ככל שייערך תכנון מקיף יותר יקל לבצע את שמירת השמיטה.

אילו זכינו, היתה המדינה חותרת לקראת קיומה של המצווה הזאת, בכוח הכלים הממלכתיים. עכשיו שלא זכינו יבורכו כל אלה העושים ומעשים "שלא תשתכח תורת שביעית".⁷

"גיבורי כח עושי דברו" – בשומרי שביעית הכתוב מדבר"⁸ – יצו ד' עליהם את ברכתו, ברכת שבת הארץ.

4. שם.

5. כוונתו היא שהשמיטה תלויה ביובל, ויובל אינו נוהג אלא בזמן שכל יושביה עליה, כמפורש בערכין לב ע"ב.

6. בקובץ לזכרו, עמ' 12.

7. רש"י גיטין לו ע"ב, ד"ה זכר לשביעית.

8. ויקרא רבה פ"א.

השבת ושביעית - כנגד לעתיד לבוא ועולם הבא (רמב"ן, ויקרא כה ב)

והנה בכאן עוררו אותנו בסוד גדול מסודות התורה, כבר רמז לנו ר"א שכתב, **וטעם שבת לה' כיום השבת**, וסוד ימות עולם רמזו במקום הזה. וכוף אזנך לשמוע מה שאני רשאי להשמיעך ממנו בלשון אשר אשמיעך, ואם תזכה תתבונן. כבר כתבתי בסדר בראשית (בראשית ב ג) כי ששת ימי בראשית הם ימות עולם, ויום השביעי שבת לה' אלהיך **כי בו יהיה שבת לשם הגדול**, כמו ששנינו (תמיד פ"ז מ"ד) בשביעי מה היו אומרים מזמור שיר ליום השבת **לעתיד לבא שכולה שבת** ומנוחה לחיי העולמים:

והנה הימים רמז לאשר ברא במעשה בראשית, **והשנים** ירמזו לאשר יהיה בבריאת **כל ימי עולם**. ועל כן החמיר הכתוב בשמיטה יותר מכל חייבי לאוין, וחייב הגלות עליה כמו שהחמיר בעריות (לעיל יח כח), שנאמר אז תרצה הארץ את שבתותיה (להלן כו לד). והחזיר העניין פעמים רבות, כל ימי השמה תשבות (שם שם לה), ונאמר והארץ תיעזב מהם ותרץ את שבתותיה (שם שם מג), וכן שנינו (אבות פ"ה מ"ט) גלות באה על עינוי הדין ועל עוות הדין ועל שמיטת הארץ, מפני שכל הכופר בה אינו מודה במעשה בראשית ובעולם הבא...

הרה"ג יעקב אריאל

קרבה שנת הטבע¹

לא. אין כאן טעות בכותרת, בכוונה היא לא נוסחה על פי הפסוק 'קרבה שנת השבע',² אלא: קרבה שנת **הטבע**. המספר שבע מציין את המחזור הטבעי, שבעת ימי בראשית עם השבת בשיאם. שנת השמיטה היא שנת החזרה אל הטבע, אל הטבע האנושי, החברתי, הארצי והלאומי. רעיון זה הוא המוטיב המרכזי בהקדמתו המופלאה של הרב קוק לספרו "שבת הארץ".

במישור הלאומי – יש לכל עם טבע משלו. לעם ישראל יש טבע מיוחד: שאיפת צדק ואמונה בא-ל. לפעמים האמונה מוסתרת בתוך שאיפת הצדק, למרות שבגלוי היא מתיימרת להתכחש כביכול לאמונה בא-ל, אולם את הטבע הסגולי לא ניתן לטשטש. השאיפה לצדק אמת מוחלט, אשר בהכרח הוא א-להי, שאם לא כן לא היה יכול להיות מוחלט ואמתי כל כך, טבועה היא עמוק באופייה של האומה הישראלית.

מהומות החיים הרגילה לפעמים מעוותת את גילוי של הצדק. המסחר, התחרות, שאיפת הקיום האנושי, ההישגיות שבה שקועה החברה, כל אלו מאלצים לא אחת גם את שוחר הצדק האמתי לסטות מדרכו. הפסקת הפעילות ההישגית לזמן מסוים, מאפשרת להחזיר את החברה למצבה הטבעי. תחושת הצדק תחזור לתפוס את מקומה הטבעי בחיים.

האיזון והשוויון

אמנם שוויון מלא ושותפות מוחלטת אינם טבעיים לכל אדם. יש לאדם גם נטייה טבעית להישגיות פרטנית. מה שהשיג בעמל כפיו וכישרונותיו, אין הוא נוטה לחלקו עם זולתו. במקביל, האמביציה האישית היא מנוע הדוחף את

1. מתוך ספר "מאהלי תורה" – לתורה ולמועדים, פרשת בהר, מכון התורה והארץ, תשנ"ח. בעריכה מחודשת.

2. דברים טו ט.

האדם ליצור, לעמול קשה, להשיג. נכשל הניסיון להקים מדינה שוויונית, שבה כל פרט עמל למען הכלל, כי חברה כזאת היא 'קידרא דבי שותפיי'. כל אחד סומך על חברו, ומטיל אחריות על האחרים. רק בחברה סלקטיבית סגורה, המהווה מעין משפחה גדולה, יכולה להצליח שיטת השוויוניות, כגון זו הקיבוצית בארץ. וכמדומה שגם חברה זו עוברת שינויים בכיוון של עידוד היזמה הפרטית.

אולם מאידך, פרטנות קיצונית, שבה אין שום אחריות כלפי הזולת, אף היא אינה טבעית לאדם בכלל, ולעם ישראל בפרט. הצורך הטבעי להחזיר מדי פעם את השוויון למקומו, ליישר קו ולאפשר לכל בני החברה זינוק מחודש בנקודה התחלתית שווה, חייב לבוא לידי ביטוי. השמיטה באה למלא צורך זה. שמיטת הפירות וחלוקתם בין כל המעמדות, וכן שמיטת החובות – מאפשרות ליצור איזון בין שתי כפות המאזניים, בין היזמה הפרטית במשך שש השנים לבין השבתתה אחת לשבע שנים.

גם בתחום חיי הגוף המלאכותיות המוגזמת גורמת להרס ולחורבן. המזון המתועש, התרופות הרבות, האוויר המאולץ, האור המלאכותי, השימוש בדשנים וריסוסים, כל אלו, עם כל נחיצותם, הפרו את המאזן האקולוגי בטבע החיצוני והאיש. יש צורך בחזרה מסוימת אל הטבע המקורי, הבריא והרענן.

לפחות ביחס לאדמת ארץ ישראל ויבולה דרשה התורה את השבתתה אחת לשבע שנים. אין כאן התנגדות עקרונית לצורך הקיומי המחייב שימוש באמצעים מלאכותיים. בלעדיהם לא יהיה מספיק מזון למין האנושי. האדם נברא עם הכישרון לרדות בטבע, לפתחו ולקדמו. בלי המלאכותיות לא יכולנו לשרוד. אולם כשהמאזן מופר יש צורך להחזירו אל טבעו המקורי, לפחות אחת לשבע שנים. לפיכך: אין מזבלין ואין מפרקין, אין מאבקים ואין מעשנים, אין מזהמים ואין כורכים בשביעית. וכן הדין בפירות שנה זו, לאכלה - ולא להפסד, ולא למלוגמא (לרפואה), אלא הפרי נאכל כמות שהוא, בצורה טבעית.

שבת לה'

שלא נתפרש שלא כהלכה, השמיטה אינה מתכון אקולוגי, חלילה. "ושבתה הארץ שבת לה"³, נאמר, ולא לשם בריאותנו ותזונתנו הרצויות. אלא שה', הכולל בתוכו הכול, כלל בין שלל רעיונות השמיטה גם את הבריאות הגופנית

3. ויקרא כה ב.

של האדם וכן את האקולוגיה הטבעית של האדמה. כי הא בהא תליא, היות הגוף בריא ושלם – מִדְרָכִי ה' הוא. והחזרה אל הטבע מחייבת חזרה אל כל מרכיבי האדם, הטבע הרוחני האישי, הטבע הלאומי, הטבע המוסרי, יחד עם הטבע הגופני והאקולוגי.

הגלות הארוכה נועדה בין היתר לטהר את העם מחטא ביטול השמיטה. "אז תרצה הארץ את שבתותיה... כל ימי השמה תשבות, את אשר לא שבתה בשבתותיכם בשבתכם עליה".⁴ קץ הגלות ושיבת נדחי ישראל לארצם מחייבים את החזרת עטרתה של השמיטה למקומה.

הגלות היא תופעה על-טבעית. מקומו של כל עם – בארצו הטבעית. עם שגולה ועקור מאדמתו, מהאווירה שבה, מנופה ומאקלימה – חיו אינם נורמליים. משמעותה של שיבת ציון היא חזרה אל הטבע. עם ישראל התלוש מהקרקע חזר אל אדמתו, לעובדה ולשומרה. סופרים ומשוררים, הוגי דעות ומחנכים, חברו יחדיו להחזיר את עם הספר והרוח, אל טבעה הארצי, אל רגבי אדמתה, אל הריה ועמקיה, עציה ופרחיה של ארץ ישראל. אפופי שיכרון היינו במפגש המחודש הזה עם אדמת המולדת, אחרי שנים כה ארוכות של ניתוק וניכור, שבהן שכחנו את הטבע הלאומי שלנו. אולם דומה שעתה שכחנו את הטבע הרוחני שלנו. אמנם הייתה תקופה, בראשית הדרך, שבהשפעתם העקיפה של רעיונות השמיטה והיובל נעשו נסיונות להחזיר את העם גם אל הטבע המוסרי, וליצור חברה שוויונית יותר וצודקת יותר בארץ. אולם השיכרון הארצי שהביא עמו ניתוק מערכי הרוח המאפיינים את הטבע הישראלי, גרם לכך שהרעיונות החברתיים איבדו את רעננותם ונמצאים במורד של "פוחת והולך". רק שיבה אל המכלול של הטבע האמיתי שלנו, שבו הננו גם עם הרוח, גם עם הצדק וגם עם הארץ, רק זו תוכל לתת מנוף מחודש לרעיונות החברתיים.

דגל השמיטה

פולמוס השמיטה – שליווה את היישוב החדש בארץ לפני כמאה שנה, ואשר השלכותיו מטילות את צילן עלינו עד עצם היום הזה – נסב סביב הציר הנטוי בין שני קטבים: הקוטב הרוחני והקוטב הארצי. קוטב אחד סבר ששיבת ציון צריכה להיות אל הטבע הרוחני של **עם ישראל בלבד**, והבעיות הקיומיות של הטבע הארצי אינן מענייניו. הקוטב השני סבר שלשיבת ציון מטרה **ארצית**

4. ויקרא כו לד-לה.

בלבד, ואין לה שום עניין ברוחניות. זו זוהתה עם הגלותיות. העימות בין שני הקטבים יצר התנגדות הדדית, והעמיק את הקיטוב. במוקד עמדה השמיטה; היא הייתה הדגל. הקוטב הרוחני סבר שהתחשבות יתר בצורך היישובי הקיומי משמעותה השמטת הטבע הרוחני מתחת רגלי קיומו של עם הרוח והספר. לעומתו הקוטב הארצי סבר שקיום השמיטה, תופעה שאין לה אח ורע בשום אומה ולשון ובשום תרבות חקלאית – תשמיט את הקרקע הטבעית מתחת הקיומיות הישראלית המתחדשת. באווירת קיטוב כזאת לא הייתה אפשרות לקיים דיון ענייני, שבו יובאו בחשבון גם צרכי הקיום הבסיסיים של המשק החקלאי, וגם צרכי הקיום של עם הרוח השב לארצו לחדש ימיו כקדם.

האמת מורכבת משני הקטבים, המהווים יחד שלמות אחת. שיבת ציון היא שיבה אל הטבע **כולו**, אל הברואות האישית וטבע הארץ, אל עבודת הכפיים, אל המסגרת הלאומית והמדינית, לחברה צודקת, לחיי רוח מלאים, לחיי תורה מושלמים, לקדושה, לכבוד ותפארת. יש להביא בחשבון את **כל** הצרכים ולהתחשב **בכל** האילוצים, אם כי במינון מתאים לכל מישור ומישור, ובהתאם לכישוריו של כל איש ואיש.

מִרְן הרב קוק זצ"ל תמך בהיתר המכירה בשביעית לשם קיום המשק. עם זאת הוא תבע לחתור לקראת קיומה המלא של המצווה בשלמות. השמיטה היא המבטאת את היחס הנכון לארץ. כשם שהשבת מעידה על **הפרט** שהוא שומר מצוות, כך השמיטה מעידה על **העם**, שיחסו אל הארץ נובע ממקור הקודש ולכן הוא מכיר בכך שארץ הקודש מחייבת שבתון אחת לשבע שנים. ועם זאת יש להביא בחשבון את צרכי הקיום של ההתיישבות החקלאית, שהיא עברנו ערך דתי, כי היא מקיימת את מצוות יישוב הארץ. אין סתירה בין הדברים. אדרבה, יש כיום נכונות ויכולת, בהתיישבות הדתית לפחות, לשמור את השמיטה כהלכתה במקצועים (על ידי אוצר בית דין), ובחלק מהירקות (למשל בגידול במצע מנותק בחממות). כמו כן, יש נכונות מצד חלק מהצרכנים הדתיים העירוניים להעדיף פרי שגדל על פי הלכות שביעית.

מטרת הרב קוק הייתה בראש ובראשונה להבטיח משענת קיומית, התיישבותית, איתנה ומבוססת, כדי שעליה ניתן יהיה לבנות את הקומה השנייה של השמיטה כהלכה. 'ואולך אתכם קוממיות'⁵ – שתי קומות.

5. ויקרא כו יג.

התחזקות באמונת חידוש העולם במידת הנדיבות והביטחון

(ספר החינוך פד - מצוות שמיטת קרקעות)

משרשי המצווה, לקבוע בלבנו ולצייר ציור חזק במחשבתנו עניין חידוש העולם כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ, וביום השביעי שלא ברא דבר הכתיב מנוחה על עצמו. ולמען הסיר ולעקור ולשרש מרעיונו דבר הקדמות אשר יאמינו הכופרים בתורה ובו יהרסו כל פינותיה ויפרצו חומותיה, באה חובה עלינו להוציא כל זמנינו יום יום ושנה שנה על דבר זה למנוח נועז ונוני ולשוב בשביעית, וכן לא יתפרד העניין לעולם מבין עינינו תמיד, והוא כעניין שאנו מוציאים ימי השבוע בששת ימי עבודה ויום מנוחה. ולכן ציוה ברוך הוא להפקיר כל מה שתוציא הארץ בשנה זו מלבד השביתה בה, כדי שיזכור האדם כי הארץ שמוציאה אליו הפירות בכל שנה ושנה לא בכוחה וסגולתה תוציא אותם, כי יש אדון עליה ועל אדוניה. וכשהוא חפץ הוא מצווה אליו להפקירם.

ועוד יש תועלת נמצא בדבר לקנות בזה מדת הוותרנות, כי אין נדיב כנותן מבלי תקווה אל הגמול. ועוד יש תועלת אחר נמצא בזה האדם שיוסיף האדם ביטחון בשם ברוך הוא, כי כל המוצא עם לבבו לתת ולהפקיר לעולם כל גדולי קרקעותיו ונחלת אבותיו הגדלים בכל שנה אחת, ומלומד בכך הוא וכל המשפחה כל ימיו, לא תחזק בו לעולם מדת הכילות הרבה ולא מיעוט הבטחון.

(ספר החינוך תעז - מצוות השמטת כספים בשנה שביעית)

ושמטת כספים גם כן אחר אותו הטעם נמשך, ללמד נפשנו במידות המעולות מדת הנדיבות ועין טוב, ונקבע בלבבנו הביטחון הגדול בשם ברוך הוא, ואז תכשר נפשנו לקבל טוב מאת אדון הכל כלול הברכה והרחמים. וגם נמצא מזה גדר חזק ומחיצה של ברזל להתרחק מאד מן הגזל ומן החמדה בכל אשר לרענו, כי נשא קל וחומר בנפשנו לאמר, אפילו הלוויתנו ממוני והגיע שנת השמטה אמרה תורה להשמיט בידו המלווה, שלא לגזול ושלא לחמוס משלו לא כל שכן שראוי לי להתרחק עד הקצה האחרון.

הרב גבריאל קדוש

שיבת ציון והמצוות התלויות בארץ

קיום מצוות התלויות בארץ הוא הביטוי הגדול ביותר לשיבת ישראל לארצו לאחר אלפיים שנות גלות. המצוות אשר לא היינו מורגלים בהן הופכות למציאות חיה בארצנו. כל ענייני הפרשת תרומות ומעשרות מפירות ארץ ישראל, ההקפדה על ענייני כלאיים, וחידוש קיום מצוות שמירת השמיטה. המשנה¹ קובעת:

כל מצווה שהיא תלויה בארץ אינה נוהגת אלא בארץ, ושאינה תלויה בארץ נוהגת בין בארץ ובין בחוצה לארץ.

המעמיק בדבר יראה שארץ ישראל אינה רק מקום לקיום מצוות נוספות על שאר המצוות הכלליות, אלא היא יסוד המצוות כולן מצד עניינם הפנימי: "ושמתם את דברי אלה"² - אף לאחר שתגלו היו מצוננים במצוות, הניחו **תפילין, עשו מזוזה**, כדי שלא יהו עליכם חדשים כשתחזרו, וכן הוא אומר יהציבי לך ציונים.³

"ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות".⁴ וקדושתה קדושת עולם - "ארץ אשר ה' אלוקיך דורש אותה, תמיד עיני ה' אלוקיך בה".⁵ "ארץ ישראל נבראת תחילה וכל העולם כולו נברא לבסוף, שנאמר: עד לא עשה ארץ וחוצות".⁶ לקדושה זו שני צדדים: צד סגולי וצד בחירי. הצד הסגולי קיים לנצח. הוא מוליד את חיבת הארץ וחיוב הדירה בה, ומשפיע בצורה נסתרת על הקשר של עם ישראל לארצו ועל יכולתו להוציא עצמו לפועל בארצו.

-
1. משנה קידושין פ"א מ"ט.
 2. דברים יא, יח.
 3. רש"י, שם.
 4. משנה כלים פ"א מ"ו.
 5. דברים יא, יב.
 6. תענית י ע"א.

הזיקה למצוות התשובה קשורה גם היא לשיבה לארץ ישראל כפי שבאה לידי ביטוי בדבריו של הרב קוק זצ"ל ב"אורות התשובה":⁷

הארת התשובה ישנה בישראל, התעוררות חפצה של האומה **לשוב אל ארצה**, אל מהותה אל רוחה ואל תכונתה - באמת, **אור של תשובה יש בה**. באמת הדבר מתבטא בביטוייה של תורה "ושבת עד ה' אלוהיך" "כי תשוב אל ה' אלוהיך".

וכבר מחה נמרצות אור החיים הקדוש⁸ על הצורך הדחוף שיש לעלות ולהתיישב בארץ, ועל כך שאורך הגלות מעכב את הגאולה:

כי ימוך אחיך וגו' פרשה זו תרמוז עניין גדול, והערה ליושבי תבל, כי ימוך על דרך אומרו "בעצלתיים יימך המקרה",⁹ ואמרו ז"ל¹⁰ עשיתם לאותו שנאמר בו "המקרה במים עליותיו"¹¹, מך. כי כשהתחוננים מטין מדרך הטוב מסתלקים ההשפעות, ומתמסכן עמוד הקדושה, כי העיקר תלוי בהתחוננים... והגאולה תהיה בהעיר לבות בני אדם ויאמר להם הטוב לכם כי תשבו חוץ, גולים מעל שולחן אביכם, ומה יערב לכם החיים בעולם, זולת החברה העליונה אשר הייתם סמוכים סביב לשולחן אביכם, הוא אלוקי עולם ברוך הוא לעד, וימאס בעיניו תאוות הנדמים ויעירם בחשק הרוחני, גם נרגש לבעל נפש כל חי עד אשר יטיבו מעשיהם, ובזה יגאל ה' ממכרו, **ועל זה עתידין ליתן את הדין כל אדוני הארץ גדולי ישראל, ומהם יבקש ה' עלבון הבית העלוב**.

לאחר שגלו ישראל, קיום המצוות התלויות בארץ לא נמצא בהופעתו המלאה והשלמה, התבטל חיובן של חלק מן המצוות התלויות בארץ. חלקן נעשות כזכר בעלמא, מתוך עקיפת עיקרן ותכליתן, וחלקן - חיובן מדרבנן. ברכת הארץ הצטמקה והלכה: "ארץ, ארץ, הכניסי פירותיך, למי את מוציאה פירותיך, לערביים הללו שעמדו עלינו בחטאתנו?"¹².

7. "אורות התשובה" פרק י"ז ב.

8. אור החיים ויקרא כה, כה.

9. קהלת י, יח.

10. מגילה יא ע"א: "ואין מקרה אלא הקדוש ברוך הוא, שנאמר המקרה במים עליותיו".

11. תהילים קד, ג.

12. כתובות קי"ב ע"א.

אך ב"ה בעת תהליך של שיבת ציון, ככל שהתשובה לארץ והאחיזה הלאומית בה מתחזקת והולכת, כך מתחזקת ומתעצמת מגמת קיום המצוות בארץ ומתרחבת תודעתם. כי חיי ישראל וארצו מאוחדים, וארצנו היא ארץ חיים. וכשזרימת החיים האלווקיים באומה הישראלית תהיה בשלמות, בקיום כל חטיבותיה הלאומיות אף קיום המצוות בה יהיו בשלמות.

בדורות של שיבת ציון וקיבוץ גלויות לארצנו, הטילה ההשגחה העליונה על דורנו תפקיד מיוחד - **להחיות את הקשר בין עם ישראל לארצו.** קשר זה בביטוי השלם יוכל לבוא דווקא על ידי חיבור לחקלאות ולמצוות התלויות בארץ. ערך החקלאות נשכח מאיתנו במשך הגלות הארוכה, ובשיבתנו לארצנו אנו לא רק מחיים את ארצנו אלא גם את החקלאות הארצית, ובעקבותיה - את המצוות התלויות בארץ.

לדעת את עומק הקדש אשר לגוי הקדוש הזה, אשר בשבתו על אדמת קדשו גם חקלאותו ובניין ארצו בכל תוצאותיה המעשיות והקרקעיות תוכן קודש יש להם, ודגל קודש הוא דגלם, ואוצר הקודש, התורה הקדושה.¹³

ישנו קשר עמוק בין שיבת ישראל לארצו, נטיעת אילנות והפרכת החקלאות לתקופת של מצוות התלויות בארץ. מצוות כגון שמיטה ויובל קשורות לכמות היהודים הנמצאים בפועל בארץ ישראל. ככל שיש יותר יהודים בארץ (רוב היהודים או כולם), כך תוקף המצוות עולה מדרגה של מידת חסידות או דרבנן למצב של חיוב מן התורה. שיבת ישראל לארצו וההשתרשות בארץ היא גופא מביאה להעלאת רמתו הרוחנית של העם וחיזוק תוקף המצוות התלויות בארץ. העיסוק בנטיעות ובבניין הארץ הוא זה אשר מעמיק את הקשר הרוחני לארץ שמתגלה בקיומן של המצוות התלויות בארץ באופן נרחב יותר.

וכן כתב הרב קוק זצ"ל:¹⁴

ההוד והפאר המיוחד, שיש במצוות התלויות בארץ, כשהן מתקיימות עכשיו בארץ ישראל על ידינו, על ידי אותו החיל החלוץ ההולך ובונה את ארץ האבות, ומכין אחרית ותקוה יותר חזקה ויותר בהירה לדור יבא, מתגלה הוא לנו מתוך עז חפצנו הפנימי, המפעם בקרב נשמתנו, להעמיד את צביון אומתנו על ארץ אבותינו במלא תארה... לזאת

13. מאמרי הראיה "יום הביכורים – זמן מתן תורתנו" עמ' 180.

14. סידור עולת ראיה חלק א, עמ' שנ.

אנחנו שואפים לחדש עלינו ימים קדמונים, כימי עולם וכשנים קדמוניות... כן יביאו אותנו המצות התלויות בארץ לידי רוממות החיים, שעל פי צורתם השלמה הן נקבעו. וכל אשר נוסף להתבונן במהותן של המצוות התלויות בארץ כולן... כן יגדל בנו החשק לקיים באהבה וביקר את אותו החלק, שאנו יכולים לקיימו בתור זכר לדבר, זכר קדש, זכרון לחיים שלמים, שיבואו לנו בבוא תשועה שלמה לעמנו על אדמתנו לתשועת עולמים.

וכדברי הרב קוק זצ"ל באגרותיו:¹⁵

יסוד הגלות והשפלות הנמשך בעולם בא רק ממה שאין מודיעים את ארץ ישראל, את ערכה וחכמתה, ואין מתקנים את חטא המרגלים שהוציאו דיבה על הארץ, בתשובת המשקל: להגיד ולבשר בעולם כלו הודה והדרה, קדושתה וכבודה, והלואי שנוכה אחרי כל ההפלגות כולן, מצדנו, להביע אף חלק אחד מרובה מחמדת ארץ חמדה ומהדרת אור תורתה ועילוי אור חכמתה ורוח הקדש המתנוסס בקרבה.

הרב קוק זצ"ל בקריאתו "התשובה והשלום"¹⁶ כותב:

אחים יקרים הכואבים את כאב עמנו, וחשים בכל מלוא נשמתם את הריסותיו ואת צרותיו ועלבונותיו הנוראים, היודעים ברור ששום רפואה ושום הקלה של המצב המחריד של הכלל כולו, לא תתכן שתבא זולת על ידי השיבה אל ערש ילדותנו, אל ארץ הקדושה, לבנותה ולהבנות בה.

הגיע הזמן שנבוא לידי המסקנה של כל סיבוכי המחשבות שלנו, לידי ההכרה שסוף כל סוף הראשית והאחרית של מפעלנו הכללי, הטעון כל כך מרץ, כל כך כשרון וכל כך הקרבה עצמית הנדרשת מכולנו, כל אלה הנם נעוצים ומרותקים עם המפתח הגדול של הגאולה, שהיא התשובה.

אמנם ישנם דברים רבים שהם מעכבים את התשובה, ואנחנו חייבים לסלק אותם מקרבנו ולהתגבר עליהם בכל עוז. אבל הדבר שהוא המעכב הראשי... הוא המושג של ציור התשובה, המקושר שלא על פי אמת רק עם דלדול נפש, עם חולשה ורפיון והנמכת עץ החיים - הציור

15. אגרות הראיה אגרת צו.

16. "אורות התשובה" (הוצאת ישיבת בני"ע אור עציון), "תוספות תשובה", אות ז מאמר "התשובה והשלום". (התפרסם ב"היסוד", גיליון ק"ד, תשרי תרצ"ה).

הזה באמת הוא פוגם גם בתוכן התשובה של כל יחיד במידה ידועה, אבל יתר מכל הוא מעכב את התשובה הכללית, שהיא מוכרחת לבוא כעת עם רשמי קוי הגאולה... ובשביל כך הננו חייבים לגלות את הרז הזה, שהתשובה האמיתית של כל ישראל, שהשיבה לארץ ישראל ההולכת ומתגברת בקרבנו היא אחת מחוליותיה הגדולות, היא מוכרחת להיות מוצבת בקרב נפשנו פנימה בצורה של חזיון כביר רב אוניס, המוסיף לנו אוצרות של עזוז וחיל לקום ברוח אמיץ נגד כל שוטני נפשנו ולהפעים בקרבנו רוח נעלה, של כח יוצר פורה ושוטף בכל הערכים הרוחניים והמעשיים שלנו, בעוז צור ישראל. והתשובה החיה שהיא נובעת לא מנפשות בודדות מרוסקות, אלא מתוך אוצר הנשמה של הכלל כולו, כנסת ישראל המאחדת בקרבה את כל אבריה הרבים והשונים... **הקשיבו נא, אחים יקרים, ושימו את מפתח הזהב הזה, מפתחה של הגאולה האמיתית "התשובה" על לבבכם.** ושנת גאולה וישועה, שנת שלום ואהבת אחים נאמנה, עלינו תבוא במהרה בימינו, אמן.

וכן הרב טייכטל בספר "אם הבנים שמחה"¹⁷ כתב :

ועיין בספר אהבת יונתן שכתב דזה גופא שאנו חוזרים לארץ ישראל זה גופא לתשובה תחשב, וזה עיקר התשובה וכה לשונו שם : כאשר יעברו עליהם כמה וכמה צרות ואפילו הכי לא יעזבו את ה' ואת נחלתם ארץ הקדושה תוב"ב, וזהו יהיה עיקר תשובתם כי התשובה צריכה להיות באותו מקום ובאותו מעשה ועיקר חטאם בזמן הבית הוא היה ירידתם למצרים... ונשתרבב מזה חטאים גדולים ולכך תהיה תשובתם לעתיד-שלא ינטשו את נחלתם".

היטיב לבטא מהלך זה הרב קוק זצ"ל בסידורו:¹⁸

הנה ישננו שנת תרדמה משך גלות ארוכה וקשה מאד. כחותינו הלאומיים נשארו אז בלועים בקרבנו פנימה, מבחוץ הכל נעשה מקומט מזוקן, אבל מבפנים טל החיים הולך וזורם. כשם שהמצות המעשיות בכללן בכל מלואיהן הלכו עמנו בגולה, ושמרו לנו בה את לח חיינו ואת חותם רוחנו, על פי עצמותנו הפנימית, הביאו אותנו לאלה ימי התחלת

17. עמ' קט.

18. סידור עולת ראיה"ה א, עמ' שני-שנ.

תקופת ההארה לחיים של חפץ תחיית האומה בארצנו, **כן יביאו אותנו המצוות התלויות בארץ לידי רוממות החיים**, שעל פי צורתם השלמה הן נקבעו. וכל אשר נוסף להתבונן במהותן של המצוות התלויות בארץ כולן, ונראה כמה רחוקות הן מאתנו, כמה היינו צריכים להיות בתנאים יותר בריאים וחזקים, עד שיהיו אלה המצוות מתקיימות בהם, כן יגדל בנו החשק לקיים באהבה וביקר את אותו החלק, שאנו יכולים לקימו בתור זכר לדבר, זכר קדש, זכרון לחיים שלמים, שיבואו לנו בבוא תשועה שלמה לעמנו על אדמתנו לתשועת עולמים, ואשר בקימנו אותו עכשיו הננו מעשירים את נשמת אומתנו באותה אש הקדש, אשר תהיה לשלהבת הקדש מלאת החיים לעת חיה.

מבין המצוות התלויות בארץ, מצוות השמיטה היא מצווה מיוחדת במינה, שהתורה כתבה את שכרה למקיימים אותה ואת עונשה לעוברים עליה. ועל השאלה "וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית הן לא נזרע ולא נאסוף את תבואתנו", עונה לנו התורה בהבטחה: "וציווייתי את ברכתי לכם בשנה השישית וְעָשִׂיתָ אֶת הַתְּבוּאָה לְשָׁלוֹשׁ שָׁנִים"¹⁹. מנגד, כתבה תורה על העוברים על מצווה זו "אז תרצה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה ואתם בארץ אויביכם אז תשבות הארץ וְהִרְצָתָ אֶת שְׁבִתוֹתֶיהָ: כָּל יְמֵי הַשְּׁמָה תִּשְׁבֹּת אֶת אֲשֶׁר לָהּ שַׁבְתָּה בִּשְׁבִּתוֹתֶיכֶם בִּשְׁבִּתְכֶם עָלֶיהָ"²⁰.

ואכן, בזמן בית המקדש הראשון לא קיימו ישראל את מצוות השמיטה ונגזרה עליהם גלות. "ויגל השארית מן החרב אל בבל ויהיו לו ולבניו לעבדים עד מלך מלכות פרס: למלאות דבר ה' בפי ירמיהו עד רצתה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה שבתה למלאות שבעים שנה"²¹, ובשובם לארץ קיבלו על עצמם את מצוות השמיטה "וניטוש את השנה השביעית ומשא כל יד"²².

קיומה של מצוות השמיטה בבית שני היה מתוקף דרבנן, והתחשבו חז"ל ולא תיקנו את השביתה ביוכל כי רוב הציבור לא יכלו לעמוד בגזירה זו ולהשבית את הקרקע שנתיים רצופות.²³

19. ויקרא כה, כ-כא.

20. ויקרא כו, לה.

21. דברי הימים ב לו, כ.

22. נחמיה י, לב.

23. תוס' גיטין לו ע"ב, ד"ה "ותקון רבנן".

קיום מצווה זו בדורות שלאחר מכן לבש צורה ופשט צורה. מצאנו פסיקה של דחיית המצווה מטעמים של ארנונה²⁴ (מס המלך) או מטעמים שיכולים לגרום לסכנה. מכל מקום, דברים אלו היו על בסיס התוקף ההלכתי שהמצווה בימיהם מדרבנן.

אחרי הגלות הארוכה שב ישראל לארצו ושובה ועלתה שאלת קיום המצוות התלויות בארץ ובכללן מצוות השמיטה.

מזמן ייסוד פתח תקווה והמושבות נדרשו לשאלת קיום מצוות השמיטה. לשאלה זו היו גם השלכות לקביעת צביון היישוב היהודי בארץ. נחלקו הדעות בדבר אופן קיום המצווה. היו שדגלו בהשבתת הארץ לגמרי, ובכך חשבו לקיים את מצוות השמיטה ככתבה וכלשונה. אך היו שחשבו שקיום עניין השמיטה בתקופה שבה ישראל חוזר לארצו והחקלאות היא לו עניין קיומי, הוא בלתי אפשרי. חלקם קיימו את מצוות השמיטה על ידי שהקלו בחלק מדיניה מתוך הסתמכות על שיטות מסוימות בהלכה, כגון שהסתמכו על "היתר מכירה". הם ראו בהיתר זה עדיפות למצוות השמיטה מנקודת ראות כלל ישראלית. ועל אף האמור, ודאי שהיתר זה הוגבל בהיקפו במגבלות הלכתיות ובפעולות שהותרו בעקבותיו. ותמיד שאפו לאפשרות של צמצום ההיתר כאשר המצב יאפשר זאת.

בזמן שכוחו הלאומי והמעשי של עם ישראל מדולדל, עצמאותו ועצמיותו מוזער, מלכותו נסמכת על כוחות זרים ואחיותו בארץ חלשה. **עם החולשה הכללית התנובה הרוחנית קטנה ומעטה בהעמדת חיזוק תורה שבעל פה**, –ואנו באים לידי עקיפת עיקרן ותכליתן של המצוות.

ועתה, בעת שהאחיזה הלאומית בארץ ישראל היא ממלכתית-ציבורית בנאמנות שלמה לה' ולתורתו, אז חיוב קיום מצוות התלויות בארץ גדל. מצוות רבות חייבות בקיום, וחיובן מעמיק ומקיף עד כדי עשייתן מהתורה, במלוא התנאים כפי שהוזכר בדברי חז"ל:²⁵

משגלו שבט ראובן ושבט גד וחצי שבט המנשה בטלו יובלות, שנאמר: 'וקראתם דרור בארץ לכל יושביה', בזמן שכל יושביה עליה ולא בזמן שגלו מקצתן; יכול היו עליה והן מעורבין, שבט בנימין ביהודה ושבט

24. סנהדרין כו ע"א: "פוקו וזרעו בשביעית, משום ארנונה".

25. ערכין ל"ב ע"ב.

יהודה בבנימין, יהא יובל נוהג? תלמוד לומר: לכל יושביה, בזמן שיושביה כתיקונן ולא בזמן שהן מעורבין.
 וכפסיקת הרמב"ם²⁶ שכאשר יובל יהיה נוהג, תהיה השמיטה חיובה מהתורה:

ובזמן שהיובל נוהג, נוהג דין עבד עברי ודין בתי ערי חומה ודין שדה חרמים ודין שדה אחוזה, ומקבלין גר תושב ו**נוהגת שביעית בארץ והשמטת כספים בכל מקום מן התורה**, ובזמן שאין היובל [נוהג] אינו נוהג אחד מכל אלו חוץ משביעית בארץ, והשמטת כספים בכל מקום מדבריהם.

כי חיי ישראל וארצו מאוחדים, וארצנו היא ארץ חיים. וכשזרימת החיים האלוקיים באומה הישראלית תהיה בשלמות, בקיום כל חטיבותיה הלאומיות: מקדש ומלכות, נבואה וכהונה, אף הארץ תיתן את מלוא ברכתה: "והיה ביום ההוא אענה נאום ה' אענה את השמים והם יענו את הארץ. והארץ תענה את הדגן ואת התירוש ואת היצהר והם יענו את יזרעאל".²⁷
 "וציויתי את ברכתי לכם בשנה השישית ועשת את התבואה לשלש השנים".²⁸
 וכוח ישראל יפרוץ גבולות ויתרחב עוד ועוד.

"הרחיבי מקום אהלך ויריעות משכנותיך יטו אל תחשוכי,
 האריכי מיתריך ויתדותיך חזקיי".²⁹

26. הלכות שמיטה ויובל פ"י ה"ט.

27. הושע ב, כג-כד.

28. ויקרא כה, כא.

29. ישעיהו נד, ב.

השביתה בשביעית - קיום ישראל בארץ ישראל (כלי חמדה, פרשת בהר עמ' 215)

והנה זאת הראה הקב"ה לישראל במצות שמיטה. דהנה במדבר ראו זאת עין בעין שחיים ומתפרנסים רק בכח התורה, אמנם אח"כ כשבאו לארץ וניתן להם ארץ לזריעה ולקצירה יוכלו לדמות בנפשם שעתה חיותם היא עפ"י טבע כמו כל אומות העולם שזורעין וקוצרין, ולהורות להם שהם העם הנבחר מהקב"ה והם רק תחת השגחתו ית"ש, צוה להם הקב"ה מצות שמיטה שכל שנה שביעית יהיה שמיטה ולא יזרעו ולא יקצרו, ואעפ"כ יהיה להם ברכה לאכול שנה שביעית. ולכן המצווה בשנה השביעית כמו שנתן הקב"ה כח בשבת להשפיע בו ברכה, ומי שמשמר שביעית שופע לו ברכה בכלל ששת השנים. וזה היה תכלית ויסוד קיום ישראל בארץ ישראל להורות להם שכל הצלחתם בעבודתם בזריעה וקצירה וקיוםם בארץ הוא רק ע"י שביתה בשביעית...

הרב אריה לוי

הכנת החקלאים והקהילה לקראת שנת השמיטה

א. הקדמה

אנו עומדים בערב שנת השמיטה, שנה שישית, וכשם שנאמר על יום השישי "והיה ביום השישי והכינו את אשר יביאו",¹ שיום השישי מכין לשבת, כן השנה השישית, ערב שביעית, מכינה לשנה השביעית. "מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת".² כך מי שיכין בשנה השישית יאכל בשנה השביעית. לכן מוטל עלינו לחשוב ולתכנן את צעדינו כדי שנוכל לשמור את השנה השביעית כראוי.

הרב קוק זצ"ל כותב: "את אותה פעולה שהשבת פועלת על כל היחיד, פועלת היא השמיטה על האומה בכללה".³ ואם יום השישי הוא הכנה לשבת של כל יחיד ויחיד על מנת לזכות במנוחת השבת, הרי השנה השישית צריכה להיות הכנה של כלל האומה כדי לזכות את כל האומה במנוחת שנת השביעית. אינני בטוח שכבר בשנה זו נוכל לעמוד בכל האתגרים שהשמיטה מציבה בפנינו, אך אין ספק, שבמחשבה ותכנון נכון, אפשר להתקדם ולהוסיף עוד אנשים שיכנסו למעגל שומרי השביעית. כפי שכתב הרב קוק זצ"ל באגרותיו:⁴

ואם בשמיטה אחת לא נוכל להפיק את כל חפצינו, נשמח בכמה שתמצא ידינו לייסד את יסוד קדושת הארץ, ונקוה שבכל שמיטה ושמיטה תוסיף האגודה חיל, וכל מה שהיא תוסיף אומץ תגדל הכבישה ליסוד קדושת המצוה, ויתקלס עילאה בקדושת שבת לה' על אדמת קודשו.

המגמה צריכה להיות שהשמיטה לא תהיה מצווה המוטלת על מגזר מסוים בציבור הישראלי אלא תהיה מצווה המוטלת על כלל האומה. עלינו לגרום

1. שמות טז, ה.

2. עבודה זרה ג ע"א.

3. שבת הארץ א, הקדמה, עמ' 64.

4. אגרת רפט.

למרב האנשים להיות משומרי השמיטה. החקלאים, עובדי אדמת הקודש, יזכו בשמירה וקיום מצוות השביעית, וגם אנשי העיר, הקונים תוצרת חקלאית, יחזקו את ידי שומרי שביעית. על ידי זה יהפכו כולם להיות 'גיבורי כוח' שומרי שביעית ויקרבו את הגאולה השלמה.

ב. הגבלות בביצוע מלאכות לאחר היתר המכירה

בעולם נהוג לחשוב שעל ידי 'היתר המכירה' כל עבודות האדמה מותרות. גם החקלאי בטוח שעל ידי מכירת אדמתו לגוי מותר לו לעשות כל מלאכה כרגיל. אך לכך התנגדו כל הרבנים. אפילו מרן הרב קוק זצ"ל שחזק את היתר המכירה, יצא בתוקף נגד מחשבה זו, ואלו דבריו:⁵

המעוות של העבודה הקרקעית שהיא נעשה בקרקע של ה"קרן הקיימת לישראל", הוא רק מה שהם עושים על דעת עצמם, ולא באו לשאול שום שאלה, אי אלה הן העבודות המותרות להיעשות אחר המכירה על ידי ישראל ואיזה מהן הכרח הוא שיעשו על ידי נוכרים, ולא הציעו לפני כלל את העניין... וכל זה שייך כשבאים לשאול בתורה, אבל כשעושים את העניין חול ומתנהגים כשאר השנים, בלא שום הרצאת דברים לפני מורה דת ותורה, זהו חילול דת תורתנו הקדושה על ידי קניין האומה בארץ הקודש, שאנו חייבים למחות על זה בכול עוז.

מדברי מרן הרב קוק זצ"ל אנו לומדים שגם לאחר המכירה לא הכול מותר ואסור לנהוג בשנת השמיטה כבשאר השנים. חייבים להתייעץ עם מורה הוראה על כל דבר, ומי שחושב שבשנת השמיטה מותר הכול - הרי הוא מחלל את ה', ועלינו למחות נגדו בכל עוז.

וכן כתב:⁶

אבל איך נבוא להינצל מאיסור של תורה, צריך אני לבאר סדרן של דברים. התוכן הפשוט הוא, שמאחר שלפי רוב הראשונים אין לנו מלאכות האסורות מן התורה בשביעית, כי אם חמש או ארבע דהיינו זריעה, זמירה, קצירה ובצירה לכל הדעות, והחמישית שהיא חרישה במחלוקת היא שנויה... לזאת עלינו להשתדל שכל זמן שיש עוד הכרח לקיום הישוב לבקש צדדי היתר בענין השביעית שעל כל פנים אלה

5. אגרת שד.

6. אגרת רפט, וע"ע במבוא לשבת הארץ, "משפט כהן" (סי' עא), אגרת רלב, אגרת קעז, אגרת רפז, וע"ע באגרת תקנה.

חמשת המלאכות או לפחות כשהדחק גדול הרבה ארבעה מלאכות, לא יעשו על ידי ישראל כי אם על ידי פועלים נכרים.

הדברים מפורשים בכתבי הרב קוק שאין להתיר מלאכות דאורייתא על ידי ישראל. הרב מתבטא במילים חריפות נגד אלו העושים אחרי המכירה מלאכות דאורייתא בשמיטה. "שעושים את הענין חול ומתנהגים כשאר השנים, זה חילול דת תורתנו הקדושה"⁷, "חלילה וחלילה שלא להתיר כי אם מלאכות דרבנן על ידי ישראל..."⁸.

ואם יבוא מישו ויטען שהרב קוק החמיר יתר על המידה, הבה נעיין בדברי המתירים הראשונים, שפסקו לפני הרב קוק, ונגלה שהם דרשו שכל המלאכות ייעשו רק על ידי נוכרי ולא חילקו בין מלאכה מדאורייתא למלאכה מדרבנן.

בכתב ההיתר הראשון שידוע לנו, שנכתב לקראת השמיטה תרמ"ט על ידי הרב ישראל יהושע מקוטנא, הרב שמואל מוהליבר מביאליסטוק והרב שמואל זנוויל מוורשא אנו מוצאים:⁹

ואם נאסור עליהם לשדד את האדמה ולתקן הכרמים, תושם הארץ ותיפוק מזה חורבן הקולוניות (המושבות), חלילה, וכמה מאות נפשות ימוגו ברעב, חלילה, על כן להצלת נפשות והצלת יישוב הארץ, הצלת הגוף והצלת ממון - מצאנו היתר על שנה זו שנת תרמ"ט... ואז כאשר יימכרו הנ"ל על פי שטר כזה, יהיה מותר לעבוד את האדמה בכל צורך הן בשדות הן בכרמים, ממילא מובן שאותם הקולוניאליסטים שהם בעלי יכולת ושיכולתם לשכור פועלים נכרים **לא יעשו בעצמם עבודה האסורה בשביעית**, אבל העניים אשר אין ביכולתם לשכור פועלים נכרים יעשו מלאכה בעצמם. אבל דווקא על פי בי"ד שבירושלים שיורו אותם על פי **שאלתם המלאכות המותרות להן והמלאכות האסורות**.

נמצאנו למדים שגם במסגרת היתר המכירה מרן הרב קוק זצ"ל ושאר הפוסקים אסרו לעשות מלאכות האסורות מדאורייתא אלא אם כן ייעשו על

7. אגרת שד.

8. מבוא ל"שבת הארץ" סי טו.

9. מתוך "ספר השמיטה" לרב יחיאל מיכל טקוצ'ניסקי (עמודים סו-סז), וכן כתב גם הגר"א ספקטור מקובנא ב"ספר השמיטה", וע"ע ב"מעדני ארץ" לגרש"ז אויערבאך.

ידי גוי. יש, אם כן, לתת הנחיות ברורות לחקלאים, ורק חקלאי שיעמוד בתנאי ההיתר יקבל תעודת הכשר לתוצרתו.

ג. מצוות אכילת פירות שביעית

לעניות דעתי, המגמה הכללית צריכה להיות צמצום ההזדקקות בהיתר המכירה, עד כמה שאפשר.

הרב זאב ויטמן שליט"א, רבה של תנובה, הציע בספרו¹⁰ שבמקום מכירה כללית תתבצע רק מכירה בחלקות ספציפיות שבהן יינתן היתר הלכתי לזרוע בשמיטה בהתאם להחלטת ועדת השמיטה.

כדי לצמצם את הצורך במכירת קרקעות לגוי, הרב ויטמן מביא אפשרויות שונות שיהיו חליפין למכירה, כגון זריעת חיטה, חציר, שעורה (תבואת חורף) לפני ראש השנה של השמיטה, וכן הקדמת זריעת תפוחי אדמה, בצל וגזר לפני ראש השנה של השמיטה. זריעת עגבניות, חסה, מלפפונים ושאר ירקות עונתיים תבוצע במשך כל השנה במצע מנותק.

בעלי פרדסים ומטעים שתוצרתם אינה משווקת לחו"ל יצטרפו לאוצר בית דין, ולא יצטרפו למכור את מטעיהם לגוי. בכך נגיע למצב שרוב אדמות ישראל לא יהיו מכורות לגוי. רק חלק קטן מהחלקות, שלא ימצאו לו פתרון אחר, יימכרו לגוי במסגרת היתר המכירה.

הציבור הרחב אינו יודע מהי חשיבות אכילת פירות שביעית שנמכרים על ידי אוצר בית דין. החשיבות נחלקת לשני חלקים:

(א) מצוות אכילת פירות שביעית.

(ב) חיזוק ידי החקלאים שומרי השביעית על ידי אכילת פירותיהם.

האם יש מצווה באכילת פירות שביעית? הרמב"ן¹¹ כותב **שיש מצווה באכילת פירות שביעית** וזו לשונו:

וזה שאמרה תורה בפירות שביעית 'והיתה שבת הארץ לכם לאכלה'... ונכפלה זו המצוה באומרו יתעלה 'ואכלו אביוני עמך', שלא אמר לאביוני עמך תעזוב כאומרו בלקט ושכחה, אבל לשון אכילה מזכיר הכתוב בכל מקום.

10. "שמיטה ממלכתית", עמ' 48-49.

11. השגות הרמב"ן לספר המצוות, מצוות עשה ג.

הרמב"ם לא הזכיר בשום מקום שיש מצווה באכילת פירות שביעית, ואומר ר' יצחק ליאון בעל 'מגילת אסתר'¹²:

"נראה לי כי מה שלא מנא [=מנה אותה] הרב [הרמב"ם] הוא לפי שמה שדרשו חכמים לאכלה ולא לסחורה אין פירושו שהיא מצווה באכילתם, רק לאכלה הותר להם ולא לסחורה".

אם כן, מסקנת הרב ליאון שלדעת הרמב"ם אין מצווה באכילת פירות שביעית.

ה'חזון איש' כתב¹³ את דעת הרמב"ן: "ואף לרמב"ן ז"ל בהשגותיו שמנה אכילת פירות שביעית מצוות עשה, מכל מקום לא עבר בעשה אם לא אכלן, אלא חיסר מצווה וגם יש בו עוון של בזיון קודשים".

וכן הרידב"ז בספרו "בית הרידב"ז"¹⁴: "המפסיד פירות שביעית עובר בעשה גמורה לדעת הרמב"ן". ובהמשך (בס"ק י"ח) כתב:

וכן הסוחרים ידביקו פתקאות על כל בקבוק שהוא יין של שביעית... ואז יהיה מצווה על כל ישראל לקנות יין קידוש והבדלה וד' כוסות ועל כל כוס של ברית מילה דווקא מיין של ארץ ישראל, ויקדשו על יין של שביעית יותר מן שאר היינות.

ובחוברת "מעין"¹⁵ כתב הרב יונה עמנואל:

בשמיטה תשמ"ז פרסמו מו"ר הרב שלמה זלמן אויערבאך והרב יוסף אלישיב - **שיש מצווה לשותות יין של אוצר בית דין** ממשקים שומרי שביעית שהרי לפי כמה ראשונים מקימים מצווה באכילת פירות שביעית.

מכל זה למדנו שרצוי לאכול דווקא פירות שביעית, ולא לחפש פירות משדות גוי ולא משדות שנמכרו לגוי בהיתר מכירה, שפירותיהם יצאו מכלל קדושת שביעית. ואל לו לאדם לחשוש ולומר "לא אקנה פירות שביעית מגודל קדושתן, שמא לא אדע להתנהג עמן כראוי?" – שלא ניתנה תורה למלאכי השרת. מצוות השמיטה ניתנה לנו מידי בורא עולם כדי שנאכל פירותיה,

12. מגילת אסתר על השגת הרמב"ן (מצוות עשה ג)

13. חזו"א שביעית סי' יד ס"ק י.

14. הלכות שביעית (פ"ה ה"ה), ועיינו עוד בהקדמה לספר, ד"ה "ע"כ אחינו ב"י המצפים לביאת משיחנו".

15. "מעין", ניסן תשמ"ז.

ובאכילת פירות שביעית נזכה במצוות אכילתם, לדעת אלו הסוברים שיש מצווה בכך. **ולכולי עלמא נזכה לחזק ידי שומרי שביעית** "גיבורי כוח".

לצערנו, לא כך הם פני הדברים. חוג דתי מסוים מקפיד לקנות אך ורק תוצרת ערבית (נוכרית) וחוג דתי אחר קונה אך ורק מ"היתר המכירה" **ואותם "גיבורי כוח" נשארים עם תוצרתם בביתם ואין קונה לסחורתם**. והראיה שבשמיטה בשנת תשמ"ז היו מְשָׁקִים מסוימים שלא נזקקו להיתר מכירה וזרעו תפוחי אדמה לפני השמיטה, ומְשָׁקִים אחרים זרעו בצל לפני השמיטה, וירקות אלו נבטו קודם השביעית כדין. חקלאים אלה יכלו לספק סחורה עד לאחר פסח תשמ"ז, ומסרו סחורתם לידי אוצר בית דין. אבל כשרצו למכור את יבולייהם – **לא נמצאו די קונים, וחלק מהיבול ירד לטמיון**. כן היה גם בשמיטה שלאחריה עם יבול הגזר של הקיבוצים טירת צבי ושדה אליהו.

ד. הכנת תשתית במשך שש שנות עבודה ליכולת קיום מצוות שביעית כהלכתה

חקלאי הרוצה לשמור שמיטה כהלכתה ולא רק להסתמך על היתר מכירה, אינו יכול להרוויח כמו בשנים רגילות. לכן יש לדאוג לו שלא יפסיד יתר על המידה ושלא יגיע חס וחלילה להתמוטטות כלכלית. צריך לדעת שחקלאי שומר שמיטה חייב להשקיע כספים רבים יותר מאשר בשנה רגילה. למשל, בהכנה לזריעה המוקדמת, בתוספת השקיה ובתוספת ריסוסים בגידולים שניתן לזרוע אותם לפני ראש השנה. זריעה מוקדמת באלול דורשת השקיה גם בחודשים תשרי וחשוון כי ברוב השנים חודשים אלו אינם גשומים אלא חמים. בימים חמים המזיקים רבים ולכן צריך להשקיע גם בריסוסים רבים נגדם. לעומת זאת, אדם שזורע בכסלו חוסך הוצאות אלו.

חקלאי שפרנסתו בגידולי קיץ כגון תירס ודורה – אינו יכול לגדל גידולים אלו בשמיטה בלי להסתמך על היתר המכירה. כותנה נחשבת אמנם לגידולי קיץ, אך ניתן להפכה לגידול רב שנתי אם ישקיעו בכך משאבים. ולכן הוצאותיו של חקלאי המגדל כותנה לקראת השמיטה יהיו גבוהות מהוצאותיו של חקלאי אחר.

ירקות ניתן לגדל במצע מנותק, אבל הכנת מצע כזה דורשת השקעה כספית גדולה וחקלאי שלא יקבל תמיכה כספית – לא יוכל לעמוד בה. לעתים גם מי שמוסר את יבולו לאוצר בית דין מגיע לידי הפסד, כפי שהזכרנו לעיל.

לכן צריך להקים קרן עזרה לכל אותם חקלאים, אך עדיין לא ראיתי קרן גדולה שתוכל לפצות את החקלאים שומרי השמיטה כראוי.

ואם יבוא אדם ויאמר שמי שרוצה להחמיר ולא להסתמך על היתר המכירה, שלא ידרוש זאת מן הצדקה, אין טענתו נכונה. לא כך חשבו גדולי ישראל ולא כך חשב מרן הרב קוק זצ"ל. כך כותב מרן ב"אגרות ראייה":¹⁶

ודאי ראוי לנו להתאמץ לקרוא בקול גדול לאחינו, נוצרי התורה ומצוות באהבה, **שירימו תרומה לחזק את ידי השובתים בחריש ובקציר**, וכאשר חפץ ה' בידינו יצלח. תהי בזה אתחלתא גדולה וטובה להחל השרשת מצוות שבת הארץ בקרב עם ה' עובדי אדמת הקודש.

הרב קוק הבין שאין אפשרות שכולם יוכלו לשמור שמיטה בבת אחת, אבל קיווה שבזכות האגודה שאספה כסף לשומרי השמיטה, וברצון הטוב של החקלאים והפועלים, יתרחב מעגל שומרי השביעית כהלכתה בכל שמיטה ושמיטה, ויתווספו יותר ויותר חקלאים שלא מפקיעים מצווה חשובה זאת.

סיכום

- א. המגמה הכללית צריכה להיות צמצום היתר המכירה, עד כמה שאפשר.
- ב. יש להנחות את החקלאים שמעבדים את שדותיהם על פי היתר המכירה שלא לעשות מלאכות דאורייתא על ידי ישראל אלא על ידי נוכרי.
- ג. רבני העיר והשכונות צריכים לדרוש מהציבור העירוני הדתי שיחזקו את שומרי השביעית, וידאגו שבשכונתם תיפתח חנות ירקות ופירות שבה ימכרו פירות וירקות מאוצר בית דין וממצעים מנותקים, ובמידת הצורך תוצרת היתר מכירה.
- ד. עלינו להקים אגודה שתדאג לכל הנפגעים כלכלית מהשמיטה. אגודה זו צריכה לאסוף כסף למען שומרי השמיטה במשך שש שנות העבודה, ולתת לחקלאים הלוואות או מענקים, לפי ראיות עיני אנשי האגודה, ערב השביעית, כדי שיוכלו לתכנן את עבודות אדמתם לפני השמיטה. כמו כן יפוצו חקלאים ופועלים שהפסידו בגין השמיטה.

כך נוכל להאחיב את השביעית על כולם. מתוך שמירת השמיטה "אז תרצה הארץ את שבתותיה" נזכה שהקב"ה יאמר "את הארץ אזכור", ויביא לנו במהרה את הגאולה השלמה.

16. אגרת קצו.

השמיטה - דמיון בין זמן בריאת האדם לימות המשיח

(גבעת שאול, פרשת בהר)

זמן הראשון אשר בו ברא ד' את האדם, קודם קללתו וכו' - עליו ראוי להתאנח ואליו ראוי להשתוקק, כי בו היה נחת-רוח לאלקים ולאנשים, כל שכן וכל שכן כאשר ינחמנו עוד אלקים, בהשיב אותו אלינו - שנחכה ביתר עוז אליו. ולבעבור לא יסור הזמן המאושר ההוא מתוך זכרוננו, על כן צונו השי"ת על שנת השמיטה, להיות הכל הפקר, יען הוא דמיון מועט לזמן הטוב ההוא, כי בו לא יקויים "בזעת אפך תאכל לחם", יען תשבות הארץ שבת לד' ולא יגעו ולא יעפו ויאכלו לשבעה. ועוד: כי בו, כבימים הראשונים "קטן וגדול שם הוא ועבד חפשי מאדוניו", הכל בשווה כאשר בתחילה, שנאמר: "לך ולעבדך ולאמתך לשכירך ולתושבך הגרים עמך" ויותר מזו - כי אף בעלי-החיים יאכלו עמנו, כדכתיב "ולבהמתך ולחיה", דמיון שווה לזמן הבריאה ולמה שעתידי להיות.

... "וגר זאב עם כבש" - כבר נראה כן בימי אדם הראשון ובתחילת הבריאה, וכבר ידענו בבירור כי נתקללה האדמה בקוץ ודרדר, וקדם לכן לא היו כן, ולא היו החיות טורפות וכו' ולזיכרון העבר ולתאוות העתיד, בשלמות הגדול הזה, צויה השי"ת בשנת השמיטה המורה על זמן הבריאה וזמן המשיח - "ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול" וכו' כי הוא כמו יעוד, רוצה לומר: אם תעשה את הדבר הזה, יבוא אותו הזמן אשר הבהמות והחיות יאכלו ביחד וכו' כי במה שיפקירו הכל בשנת השמיטה לבהמות ולחיות, הוא אות וסימן למה שהיה ויהיה, כי לא יאכלו עוד לחם בזעת-אפם והחיות לא יזיקו ולא ירעו עם הבהמות, ולכן מי שישמור המצוות המורות על ככה יזכה לענינים האלה בפועל.

הרה"ג יעקב אריאל

השבת והשמיטה – תוכן יהודי למדינה¹

א. מועדי הארץ

המתבונן בתוכנם העמוק של המועדים, ימצא בהם שילוב של חגי טבע וחקלאות עם ערכים מוסריים והיסטוריים. אביב הטבע ואביב האומה באים צמודים זה לזה. התפילה לטל – שיביא ל"שנה טובה ומעוטרת, פרי הארץ לגאון ולתפארת" – כרוכה בבקשה ל"עיר כסוכה נותרת, שימה בידך עטרת".² חג הקציר עם חג מתן תורה, חג האסיף עם ענני הכבוד, שאיבת המים עם שאיבת רוח הקודש – כל אלו חברו יחדיו בהזדמנות של עלייה חגיגית לרגל לעיר הקודש והמקדש לשם עלייה רוחנית ותרבותית של העם. צירוף מיוחד במינו של חומר ורוח, מייחד את מועדי ישראל מחגיגה של אומות העולם. אין מועדינו משמשים לקרנבלים של הוללות ושכרות ומתן פורקן ליצרים אפלים וגסים. כאלו היו חגיגה החקלאיים של הגויים, שביטאו בהם את סיומה של עונה חקלאית מוצלחת או את ראשיתה של עונה חדשה מבשרת טובות. מועדינו שלנו, לעומת זאת, שימשו מנוף לעלייה רוחנית ומוסרית.

ואכן, בארצות רבות עדים אנו לטיפוס של חקלאי גס ומגושם, אנאלפביתי, שמעגל חייו סובב סביב ציר אחד חד-גוני: אכילה גסה – עבודה מפרכת – אכילה... וחוזר חלילה. חולמי התחייה הלאומית החדשה בארץ חלמו על טיפוס של חקלאי עברי חדש, השונה במהותו מהטיפוס של החקלאי הרוסי ושל הפלח הערבי. אולם הם ניפצו את חלומם במו ידיהם, ברצותם לבסס תרבות חקלאית חדשה המנותקת מהמורשת הרוחנית העשירה של האומה, ולהעמידה על יסודות חומרניים בלבד.

1. המאמר 'לקראת שנה של שבת' נדפס ב"אהלי שדה", מכון התורה והארץ, תש"ס. בעריכה מחודשת.

2. מתוך הפיוט בתפילת נטל, הנאמר במוסף יום טוב ראשון של פסח.

תורתנו הקיפה את החקלאי בארץ ישראל במערכת מצוות גדולה ומסועפת, שתפקידה הוא לשמור על רוחו של עובד האדמה לבל תתנוון בעבודתו הקשה והמפרכת. היא מאלצת אותו לחשוב, תוך כדי עבודתו, על שאלות הלכתיות המתעוררות לרוב. כתוצאה מכך, מחייבת היא יצירת קשר חי, הדוק ויומיומי, עם לומדי התורה, לשם קבלת עצה והדרכה בפתרון הבעיות ההלכתיות. וכן התורה מאלצת את לומדיה לשמור על קשר חי עם המציאות הארצית, לבל יהיה לימוד התורה מופשט ומנותק מחיי המעשה. כך נוצרה ההרמוניה המופלאה של **תורה ועבודה**, הלכה ומציאות, ונמצא הכול משולב בשלביו של סולם אחד המוצב ארצה, וראשו מגיע השמימה.

ב. אורה של השבת

ראש לכל המועדים הוא השבת. השבת היא מרכז חיי השבוע כולו, שאליה הם שואפים וממנה הם נמשכים. על כן נקרא השבוע כולו בשם: **שבת**. אוירתה המרוממת ונשמתה היתירה מעלות ומקדשות את ששת ימי החולין. בלעדיה לא היה קיום לחיי הרוח שלנו. השבת היא בבחינת מרכז הכובד, שאלמלא השבת היו כל חיינו חד-גוניים, אפורים וחילוניים, כשהם מעורטלים מכל קדושה, נטולי חגיגות ותוכן רוחני נעלה. כמה אומללים הם אותם האנשים שאיבדו את מתנת השבת, ועמה – את כל צלמם היהודי.

המסגרת שיחדה את השבת ליום קדושה ומנוחה ואפשרה לה להעניק לנו את השפע הרוחני והחגיגי שהיא מעניקה לנו – היא השמירה המדוקדקת על הלכות שבת, על כל פרטי פרטיה. דווקא החומרות והסייגים, שהוסיפו חז"ל על ל"ט מלאכות השבת, הם שנתנו לשבת את צביונה. איסורי משא ומתן, מקח וממכר, מוקצה ועוד – משחררים אותנו מטרדות החולין המרובות. אכן מה אומלל האדם הנאלץ להיות זמין גם בשבת לשיחה טלפונית, לפקס, לביפר, לאינטרנט ולשאר אמצעי התקשורת. כמה הייתה אומללה האישה היהודיה אילו הותר לה "רק" ללחוץ על הכפתור של מכונת הכביסה בשבת.³

ג. השבת והשמיטה

כשֶׁבֶת בין הימים – כן השמיטה בין השנים. אף השמיטה חייבת לתת משמעות רוחנית מיוחדת לכל שש שנות המעשה. בעוד השבת מבטאת את

3. ליתר המחשה נתאר לעצמנו שבת בשבוע חורפי, בו ירד הגשם כל השבוע, ורק לכבוד שבת התפזרו העננים ונתגלה הרקיע הכחול, ובו שמש בהירה וחמימה והטבע כולו רחוק ונקי, והזדמנות נדירה זו מוחמצת, ואינה מנוצלת לשם תליית כבסים בשמש...

הקשר שבין ישראל למורשתו הרוחנית, בין ישראל **וא-להיו**, בורא כל היצורים בשישה ימים, מבטאת השמיטה, בין היתר, גם את הקשר שבין ישראל ובין **אדמתו**. שנה זו היא שבת לאדם ושבת לארץ, ודווקא בשביתה זו מתהדק הקשר שבין העובד ובין אדמתו. הא כיצד? לא הרי יחסה של אומתנו לארצה כיחסה של כל אומה ולשון לארצה. הקשר הרגיל שבין האדם ואומתו הוא קשר אינטרסנטי וכלכלי; כי האדמה היא מטה לחמו ומקור פרנסתו של היושב עליה. אולם לא כן הוא הקשר שבין עם ישראל וארצו. אין ארץ ישראל רק מקור לפרנסה ורווחים כלכליים, "כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם, כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם".⁴ וכך נאמר בגמרא:⁵

מפני מה נתאווה משה רבנו ליכנס לארץ ישראל? וכי לאכול מפרייה הוא צריך, או לשבוע משובה הוא צריך? אלא כך אמר משה: הרבה מצוות נצטוו ישראל, ואין מתקיימין אלא בארץ ישראל, אכנס אני לארץ כדי שיתקיימו כולן על ידי.

הרעיון הגדול והמרכזי של השמיטה הוא אפוא "כי לי כל הארץ".⁶ גם רכושו של האדם, הבא לו בעיבוד אדמתו, אינו רכוש הפרטי. שותף לו אדוניו אשר הועיד רכוש זה לחלוקה בין בני החברה כולה.

בשנת השמיטה חשים אנו כי "גרים ותושבים" אנחנו. אין סתירה בין שני מושגים אלה. מי שהוא "גר" בארץ – ואינו מתייחס אליה כאדון בר-זכויות אלא כנתין בר-חובות – הוא התושב האמיתי. הוא רואה חובה לשבת בארץ וליישב אותה. אין לו ערעור וספק בשייכותו לארץ. מי שהוא תושב המתייחס אל הארץ כאדון שרכש את אדמתו בזכותו, ברוחו, במרצו ובתושייתו בלבד – סופו שהוא כגר כאן, ללא זיקה וללא שורשים, ללא שייכות וללא קשר. הוא מיטלטל מכאן לגולה, ומתכופף בפני כל דעה ולחץ חיצוניים.

ד. השמיטה והארץ

הכופר בשבת נחשב ככופר בתורה כולה. כי אין כל משמעות רוחנית לחייו של אדם שכופר בשבת. כל הווייתו הרוחנית נקטעת, ונפשו **נכרתת**. וכשם שהחמירה התורה בעונשו של מחלל השבת, כן הקפידה התורה בעונשם של מפירי השביעית. העונש על הפרת השביעית דומה במקצת ל"כרת". אלא

4. דברים ח ג.

5. סוטה יד ע"א.

6. שמות יט ה.

שהוא מקבל ממד ציבורי-לאומי: עונש **הגלות**. ענישה זו היא בעצם תוצאה טבעית והכרחית של החטא. התייחסות חומרנית וחילונית של העם אל ארצו המקודשת גורמת בהכרח לניתוק הזיקה שבין עם ישראל, כעם בעל ייעוד רוחני נעלה, לבין ארץ ישראל, כארץ הנושאת סגולה רוחנית מקודשת. כשהעם אינו שומר על השמיטה, הוא מראה כאילו שאין הוא חי בארץ **ישראל**, ואינו שואב ממנה השראה וקדושה. המסקנה המתבקשת מאליה היא גלות לארץ אחרת, שאלה יוכל העם להתייחס ביחס חומרני, כאשר בו בזמן תחזור ארץ ישראל, ותתפוס את מקומה בתודעתו כארץ הקודש.

עם כל שמחתנו הגדולה על התחדשות הקשר שבין האדם והאדמה בדורות האחרונים, יש עננה קלה המעיבה על שמחה זו, וחוששים אנו שמא עברנו מקיצוניות אחת לשנייה. מחיים מעורטלים ומנותקים מעבודת האדמה אל שעבוד כל גופו ורוחו של האדם לאדמתו. וזאת עד כדי סכנה של ניוון חושיו הרוחניים של החקלאי, שכל מעייניו והגיגיו נתונים רק לעבודתו, ואין זמנו פנוי ואין דעתו נתונה לצרכים שבתרבות אמת, לדברים שברוח ולדרישות חברתיות ומוסריות (ולא לבידור קל ושעשוע, שאף הם מכוונים בשם "תרבות").

שנת שבתון מוכרחת היא לאדם ולאֶרץ: שנה פנויה מעבודת האדמה, לשם העלאת רמתו הרוחנית והמוסרית של העובד; שנה של שחרור מתפיסות אינטרסנטיות ואגואיסטיות צרות אופק; שנה של התחשבות בצורכי הזולת והחברה, וחלוקה שווה של התוצרת החקלאית בין כל השכבות. בזאת נוצר הקשר האמיתי בין האדם והאדמה. לא קשר של ניצול האדמה למטרות אנוכיות וחומרניות, אלא קשר רוחני והשפעה הדדית של קדושה מצד האומה על האדם ומצד האדם על האדמה.

ה. ההרגל – טבע שני

כשמציגים את השבת בפני האדם שלא קיים אותה מעולם, היא נדמית לו כהר שקשה לטפס עליו. הפער התהומי שבין חיי חולין לחיי קדושה הוא כה עמוק, עד שנדמה לאדם, העומד מעבר אחד, שאין כל אפשרות לגשר על פני התהום העמוקה (זאת הסיבה העיקרית לכך שגם כשמתנוצץ בלבו של מישהו ניצוץ של אמונה, אין הדבר בהכרח בא לידי ביטוי בקיום מצוות מעשיות, כי חוסר ההרגל לקיים מצוות גורם לכך שהן נראות בעיניו כבלתי ניתנות לביצוע כביכול). לאדם שחונך והורגל לקיום מצוות משחר ילדותו מהווה השבת (ככל מצווה אחרת) נתון ודאי ועובדה קיימת. השבת היא עבורו מציאות טבעית

וברורה, שאין לתאר את החיים בלעדיה. הבעיה הניצבת בפניו היא לא **האם** לקיים את השבת, אלא **כיצד** לקיים אותה, **איך** להתכונן לקראתה ולארגן את חיי המשק, החברה והמשפחה, בצורה שתאפשר שמירה נאותה של השבת?

בדרך כלל מתייחסים אנו אל ההרגל לקיום מצוות כאל פגם וחיסרון. השגרה גורמת לשעמום, להתאבנות ולהיעדר כוונה. אך יש לשגרה גם מעלה ויתרון: היא הופכת את המצווה לטבע שני. היא גורמת לכך שהיחס אל המצווה הוא כאל מציאות טבעית מוחשית; וכשם שבכל תכנון וארגון בחיים יש להביא בחשבון מעצורים עובדתיים ומניעות טבעיות, כן יש להביא בחשבון מניעות תורניות הנובעות מאיסורים שונים (את פגמי השגרה יש לתקן על ידי לימוד, עיון והכנה נפשית מתאימה לקראת קיומה של כל מצווה).

תדירותה של השבת, אחת לשבעה ימים, גרמה לחדירתה העמוקה לתודעתנו, עד שלא ייתכן שתתעורר בעיה טכנית חדשה שלא תילקח בה בחשבון בעיית השבת. על ידי תכנון טוב וארגון יעיל הוכח שניתן לשמור על השבת גם בתנאי המשק המודרני בלי שתיפגם הרווחיות העסקית.

ו. מי שלא טרח בערב שביעית

לא כן השמיטה. נדירותה, אחת לשבע שנים, והעובדה שמצווה זו לא הייתה מעשית בחוץ לארץ, וגם בארץ לא נגעה אלא לחקלאים העוסקים בעבודת האדמה – גרמו לכך שההרגל פעל כאן בכיוון הפוך מזה שבשמירת השבת. השגרה הרגילה אותנו לכך שמצווה זו היא "מצוות אנשים מלומדה", דהיינו שרק לומדים את כללי המצווה בלי ליישם.

השמיטה אינה קיימת בתודעתנו, ואין מתחשבים בה כנתון עובדתי שתכנון המשק חייב להביאו בחשבון. החקלאי ניצב לפתע לפני השמיטה כתינוק שנשבה, שפתאום נודע לו על שמירת השבת, על כל כללותיה ופרטותיה המסובכים, רק דקות מספר לפני הדלקת הנרות... אין פלא אפוא שהשמיטה נראית לנו כהר שקשה לעלות עליו, מרוב תלילותו ורום פסגתו.

אין ספק בכך, שאילו היו מושקעים בתכנון המשק לקראת השמיטה מאמצים מחשבתיים, מעשיים וכלכליים כמו אלו המושקעים בתכנון לקראת השבת – הייתה שמירת השמיטה נראית פחות מסובכת משהיא נראית כיום. אלא שבהשוואה לתכנון השבת יש להתכונן ולתכנן את שמירת השמיטה **כמה שנים** מראש. דא עקא, שתמיד עומדים אנו בפרוס שנת השבע בלי שנעשו הכנות רבות לקראתה.

ז. הלכה ומסורת בחיים המודרניים

יהודי דתי החי במאה העשרים, רבת התהפוכות והתמורות בכל תנאי החיים, וקל וחומר – במאה העשרים ואחת – אינו יכול להתייחס בשוויון נפש ליחס של קיפאון והתאבנות כלפי מצווה מסוימת מן התורה. הדינמיות המהירה של החיים המודרניים מאלצת את האדם הדתי החי בתוכם להתמודד עמם על ידי דינמיות רוחנית. תחושת הקדמה וההתפתחות בתנאי החיים החיצוניים חייבת להתבטא פי כמה בחיי הרוח הפנימיים, ולא – עלולה להיווצר סתירה חמורה בין התורה לבין החיים, אשר תמוטט חלילה את אושיותיה של האמונה הדתית.

ההתמודדות של האדם הדתי עם החיים המודרניים מתבטאת בשני מישורים: האחד – בתחום יישומה של ההלכה הנצחית בתנאי החיים המשתנים. כל צורת חיים חדשה מעוררת בעיה הלכתית או השקפתית, ויש לקבוע כלפיה עמדה דתית. השני – בתחום הביקורת העצמית; לא ייתכן שאדם יתקדם בהשכלתו וישכלל את תנאי חייו, בלי שיתקדם גם בהשכלתו התורנית וישכלל את רמתו המוסרית והדתית.

אנשים דתיים רבים נפגעו והתמוטטו בהתמודדות זאת. חינוכם והכנתם הנפשית לא התאימו לצורכי הזמן. הם הורגלו **למסורת** דתית מסוימת, לצורות דתיות פורמליות שתאמו תנאים מסוימים. שינוי התנאים, שדרש בהכרח גם שינוי של הצורה הדתית (ויש להדגיש: **צורה** חיצונית, ולא **תוכן**), גרם להם למשבר (משבר דומה פקד בדרך כלל כל הגירה יהודית, כגון ההגירה מאירופה לאמריקה, או העלייה מהגלויות השונות לארץ ישראל). לעומת יהודי המסורת, הצליחו יהודים של **הלכה** להיפגע פחות. עבורם, ההלכה לא הייתה צורה חיצונית בלבד, אלא ברובה עיקרון פנימי, הניתן ליישום בצורות שונות ובתנאים מגוונים. עבור איש ההלכה מהווה שינוי התנאים רק אתגר המעשיר את עולמו הרוחני ומפרה את מחשבתו התורנית.

יהודי של הלכה חי לפי התורה ולא לפי המציאות. קָרָגל ושגרה או קשיים חיצוניים אינם מהווים שיקול רציני שיש להתחשב בהם, אלא בעיות שיש להתגבר עליהן.

המעבר מחוץ-לארץ לארץ-ישראל ומפרנסת אוויר לעבודת האדמה – מהווה גורם המאפשר **התחדשות** בקיום המצוות. הנה נוצרו תנאים חדשים המאפשרים ומחייבים קיום מצוות חדשות. אופקים חדשים נפתחים בלימוד

ובמעשה. הנה לפנינו אתגר חדש שיש להתמודד אתו, אפשרות לעלייה רוחנית נוספת ולקדמה מוסרית.

מצוות השמיטה מהווה מבחן רציני לדתיותו של האדם המודרני. הוא יכול ללכת בדרך המתוארת לעיל; ולעומתה יכול הוא לבחור בדרך אחרת, אשר יימצאו בה כל הסימפטומים של ניוון רוחני, באפשרו לשיגרה ולהרגל, לשאננות, לאדישות ולקיפאון להשתלט עליו. הדרך האחת היא דרך **החיים** התוססים, הפעילים והדינמיים מבחינה דתית רוחנית. הדרך השנית היא דרך ההתאבנות הדתית והקיפאון הרוחני.

ח. השלמה עם המציאות – ניוון רוחני

היה מי שטען: "הרי אנו מקיימים את התורה זה אלפי שנים בלי מקדש ובלי קרבנות, בלי טומאה וטהרה, בלי דיני נפשות וקנסות... עד כמה שאנחנו בקיאים בדבר, לא גרם הדבר לנו לא לניוון רוחני ולא לקיפאון!" אולם עד כמה שאנחנו בקיאים בדבר, נראה לנו שההפך הוא הנכון. ואלו דברי אחד מגדולי בני הסמכא במחשבת היהודית, ר' יהודה הלוי⁷ בהתייחסו להיעדרן של המצוות האמורות:

אמר הכוזרי: אם כן, אינכם היום כי אם גוף בלא ראש ובלא לב! אמר החבר: כן הדבר כאשר אמרת. גדלה מזאת! אף לא גוף, כי אם איברים מפוזרים, מעין העצמות היבשות אשר ראה יחזקאל במראה... והרי על היעדרם של המקדש והסנהדרין אנו צמים ומתאבלים ומתפללים שלש פעמים ביום: "השיבה שופטינו כבראשונה" וכן "והשב את העבודה לדביר ביתך".

אכן דומה, כנראה, תפילתנו במאוד לתפילה המתוארת על ידי ריה"ל⁸ ביחס לשאיפה לארץ ישראל: "אמר החבר: ואין דיבורנו 'השתחו' להר קדשו'... ו'המחזיר שכינתו לציון', אלא כצפצוף הזרזיר, שאין אנחנו חושבים על מה שנאמר".

עקרונית, ההלכה שוללת גישה זו, הן ביחס לארץ ישראל, הן ביחס למקדש ולסנהדרין והן ביחס לשמיטה.⁹ עמדה זו גרמה לכך שהשאיפה לארץ ישראל לא פסקה אף לרגע, וכשהגיעה שעת הכושר הביאה לידי מימוש מעשי של

7. ספר הכוזרי, מאמר ב, סי' כט-ל.

8. שם, סי' כד.

9. ראו רמב"ם, ספר המצוות, מצוות עשה קפז.

יישוב הארץ. בתחילתה נראתה ההתיישבות החלוצית בארץ ישראל כהרפתקה, ונתקלה בלעגם של ציניקנים ורואי שחורות, שראו בה תלישות מן המציאות, בטלנות, משאות שווא ומדוחים. הניסיון ההיסטורי מעיד שדווקא ההוזים והחולמים הם הם היו הריאליסטים האמיתיים. בעלי ההרפתקאות הנועזים, בסייעתא דשמיא, הביאונו עד הלום.

והרי לא רק לעלות לארץ שאפנו בכל הדורות, אלא בעיקר לעלות בארץ, להתקדש בה ולקיים את כל מצוותיה, שהגדולה שבהן היא מצוות השביעית. סמוכים ובטוחים אנו שהכמיהה וההעזה שהביאו את העלייה הראשונה, רק הם יביאו גם את העלייה השנייה.

מותר לנו להשתמש במימרתו של מי שהיה שליח ההשגחה העליונה לבניינה של ארץ ישראל של מטה, גם ביחס לבניינה של ארץ ישראל של מעלה: "אם תרצו, אין זו אגדה".¹⁰

ט. מצוות השביעית – העמידה בניסיון

הפער שבין המצוי והרצוי מעמיד את האדם בניסיון קשה. דומה ששיאו של הניסיון הוא בקיום מצוות השביעית. "גיבורי כוח עושי דברו" – אמר ר' יצחק: בשומרי שביעית הכתוב מדבר. זה רואה שדהו בור, כרמו בור, ונותן ארנונא ושותק; יש לך גיבור גדול מזה?¹¹

באף מצווה אחרת לא הצדיקה התורה את זכותו של האדם להתלבט, להסתפק ולערער כפי שעשתה בשמיטה: "וכי תאמרו: מה נאכל בשנה השביעית? הן לא נזרע ולא נאסף את תבואתנו!"¹² וכל כך למה? משום שככל שרבים הקשיים וגדלה ההתלבטות, כן עולה ערכו של הניסיון, כן גדל כוחה של הגבורה הנפשית הנצרכת לקיום המצווה, חרף התנאים והבעיות. הווי אומר אפוא, עיקרה של מצוות שביעית היא העמידה בניסיון. בלי קשיים ובעיות אין אדם יוצא ידי חובתו במצווה זו.

תשובת התורה לשאלה זו היא: "וציוויתי את ברכתי..."¹³. ואמנם יש אומרים שבזמן הזה, שהמצווה אינה אלא מדרבנן – אין הברכה מובטחת בהכרח.¹⁴

10. הרצל, אלטנוילנד.

11. ויקרא רבה, פרשה א פ"א.

12. ויקרא כה כ.

13. ויקרא כה כא.

14. סמ"ע, חושן משפט, סי' סז ס"ק ב.

ובכל זאת בכל ימי בית שני, ואף לאחר חורבנו – קיימו יהודים את השביעית, במסירות נפש (יש לנו עדויות היסטוריות שונות המעידות על כך).

דומה שעיקרה של הברכה שעליה מדברת התורה היא ברכת **הדעת**, הנותנת לאדם בינה והשכל לכלכל את מעשיו ולתכנן את תוכניותיו, בדרך שתאפשר לו לשמור על השביעית כהלכתה.

י. שמיטה כהלכתה

הדרך הישרה שיבור לו האדם בקיום מצוות שמיטה היא, לכל הדעות, ללא הזדקקות להיתר המכירה או להיתרים אחרים, המיועדים לשעת הדחק. דרך זו ישרה יותר הן מבחינת ההלכה והן מבחינת ההרגשה. אלא שדרך זו גם קשה יותר, ומי שלא הורגל עדיין לקיום המצווה, אפילו בצורתה המינימלית, לפי היתר המכירה (כי גם לפי היתר המכירה לא כל המלאכות מותרות), אולי לא יוכל לעמוד בה. ייתכן שיצדקו הטוענים שמבחינה מעשית אין מקום להטיל על אדם את המצווה כולה, בשלמותה, בבת אחת. עדיפה הדרך ההדרגתית, האטית, העולה מן הקל אל הכבד. הידיעה שקיום מצוות השמיטה בצורתה החלקית היא שלב מעבר בלבד, כדי להרגיל אותנו לצורתה השלמה – יש בה כדי להקל על אי הנוחות המצפונית הכרוכה בקיום המצווה על פי היתר המכירה או על סמך היתרים אחרים. ואכן היתר המכירה הוגדר על ידי מציעיו כ"הוראת שעה" בלבד.

יא. יושב בסתר עליון

משימה גדולה הוטלה על שכמה של ההתיישבות הדתית בארץ ישראל: לחדש את קיומה של השמיטה, הן במישור המעשי והן ביישום הרעיונות הנשגבים הגנוזים בה.

בין התנאים הייתה מחלוקת אם יכול אדם לפרש את כוונת התורה, ולהסיק מכך מסקנות מעשיות. ההלכה היא שאין אדם מוסמך לפרש את כוונת התורה במצוותיה, "לא דרשין טעמא דקרא"¹⁵. אין הדברים באים לפסול את החשיבות שיש בחקר טעמי המצוות מבחינה **עיונית**. אדרבה, חשיבות מרובה יש לחקר זה.¹⁶ ראשית – הוא משחרר את האדם מהשגרה שבקיום מצוות ומעשייה מכנית שלהן, וגורם לקיום המצוות מתוך הזדהות

15. סנהדרין כא ע"א.

16. ראו מאמר "טעמי המצוות", ספר "מאהלי תורה", סי' צד.

והתלהבות. שנית – טעמי המצוות מסייעים לנבוכים ומקרבים רחוקים. אולם כל זאת מבחינה עיונית בלבד. התורה לא אפשרה לנו להסיק מסקנות **מעשיות** מפירוש טעמי המצוות, גם אם הטעם נדמה לנו כמפורש בתורה.

דוגמה לכך היא העמדת הערך הסוציאלי של שמיטת הקרקעות כערך עליון, יותר מהמצווה עצמה; עד שאם רק נדמה שאין הצדק הסוציאלי מתבצע כראוי, מותר בשל כך לעקור את המצווה כולה ממקומה. ארשה לעצמי לפקפק אם אמנם כוונת התורה הייתה ל"סוציאליזם" במשמעותו העכשווית.¹⁷ המעיין היטב בדברי התורה ימצא שהיא לא התכוונה ל**שוויון**, אלא לה**פקר**. שהרי לא רק לבני האדם היא דאגה, אלא אף ל**בעלי החיים**: "ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול".¹⁸ המשתקף מכל דברי התורה הוא שרצונה היה שבשביעית תיפסק אדנותו של האדם על שדהו וחובותיו: "כי לי כל הארץ".¹⁹ מטרתה היא להשריש את האמונה בכך שכל הארץ היא של ה', ולא נבראנו אלא למלא את רצונו. אמנם **אחת** התוצאות מהשקפה זו היא גם השוויון בין בני האדם; אך רעיון זה – על אף חשיבותו – אינו הסיבה לשביעית, אלא **תוצאה** הנובעת ממנה.

הרעיון לחלק אחוז מסוים מרווחי השנה השביעית לנזקקים – הוא רעיון יפה וחשוב, המבטא את **אחד** הרעיונות של השמיטה. רעיון זה ישיג את מטרתו אם אך ימולאו בו שלושה תנאים:

- א. שהוא לא יבוא כתחליף ליתר דיני השביעית המפורטים בהלכה.
- ב. שהתחשיב שלו ייעשה בצורה שתדגיש שבשנת השמיטה אין לאדם בעלות אישית על היבול; וכל הגידול והשיווק נעשים לצורך הכלל, כפי שהוסבר ביסוד התקנה של 'אוצר בית דין'.
- ג. שיישא אופי שונה, בכמות ובאיכות, ממצוות הצדקה הנוהגת **בכל** השנים, אשר לפי ההלכה היא לפחות **עשרה** אחוז מהרווחים.²⁰

יב. תפקידה של ההתיישבות הדתית

צודקים הטוענים שאין להפקיר את החקלאות לאנשים לא דתיים בלבד. לחקלאות בארץ ישראל יש ייעוד דתי ממדרגה ראשונה, ביישמה ערכים

17. ראו מאמר "הקיבוץ בהלכה", "שו"ת באהלה של תורה", סי' ג אות ב-ג.

18. ויקרא כה ז.

19. שמות יט ה.

20. עיינו שו"ע, יו"ד סי' רמט סע' א.

דתיים רבים: יישוב הארץ, גאולת ישראל, ביטחון המדינה, יצירת חברה דתית שוויונית, ואפשרות לקיים את המצוות התלויות בארץ (לא בכדי הועמדה ההתיישבות כמטרה מרכזית בחינוכן של תנועות הנוער הדתיות במשך תקופה ארוכה, על אף שהדבר תרם **להפקרת** חזיתות אחרות כמו: משטרה, צבא ומדע). לדעת החת"ם סופר, גידול פירותיה הקדושים של ארץ ישראל, יש בו מצווה.²¹ קיום המצווה בהידור מחייב שפירות אלו יהיו רבים ומשובחים ככל האפשר. הרווחיות המשקית היא חלק בלתי נפרד ממסכת רעיונותיה **הדתיים** של ההתיישבות החקלאית. הצלחתה המשקית של ההתיישבות, יש בה גם משום קידוש השם. עוד זכורות לנו הטענות הטענות על אי-האפשרות לשמור שבת עם רווחיות נאותה במשק החקלאי. אם חדרה תודעת השבת לכל זרמי ההתיישבות החקלאית במידת מה, יש לזקוף זאת לזכותה של ההתיישבות הדתית, שהוכיחה בפועל שאין סתירה בין שמירת שבת ורווחיות כלכלית.

אין כל ספק בכך שכל פוסק בהלכות התלויות בארץ אינו יכול להתעלם מהגורם הכלכלי, והוא חייב להתחשב בו בכל הכרעה הלכתית. נוסף לכך הוא מודע למהפכה שהתחוללה במבנה הכלכלה בחיים המודרניים ובמקומה של החקלאות בתוכו. החקלאות הגיעה לדרגת התפתחות גבוהה, כך שאחוז קטן של האוכלוסייה מפרנס מדינה שלמה, ואף מהווה מרכיב חשוב ביותר ביצוא לחו"ל. כל אלו מחייבים התייחסות מיוחדת מצד פוסקי ההלכה, ועד כמה שידוע לי היא **קיימת**. אולם פסיקה אינה פעולה חד-צדדית. היא מחייבת הרמוניה שלמה בין התורה והעבודה. אנשי העבודה מזרימים ללא הרף מידע מעשי לאנשי התורה, ואנשי התורה מזרימים ללא הרף מידע הלכתי לאנשי המעשה. רק על ידי תקשורת **קבועה** מסוג זה יכול להיווצר מעגל שלם, אשר ידליק את אור התורה בהלכה ובמעשה. אולם בהיעדר תקשורת כזאת נוצר קֶצֶר, מתנתק המגע, נגרם אי-אמון וחומת אי-הבנה מתגבהת להבתן של התורה והעבודה גם יחד.

חקלאות **לדתיים** – בהחלט, אולם במובן **המדויק** של המושג, דהיינו: שומרי הלכה ומקבלי מרותה, אם היא מובנת להם ואם לאו; אם היא נוחה להם ואם לאו. אחרת, אין בינם ובין חילוניים אלא שינוי השם בלבד.

21. חידושי חת"ם סופר, סוכה לו עב, ד"ה "דומה לכושי".

ההתיישבות החקלאית לא נוצרה למען עצמה. היא **שליחת ציבור**, הן מבחינה כלכלית והן מבחינה ערכית. בעיות השמיטה אינן יכולות להיות נטל המוטל על ההתיישבות החקלאית בלבד. הן חייבות למצוא את פתרונן במסגרת ממלכתית ובעזרת סיוע ציבורי נרחב. אולם כדי לשכנע את הציבור הרחב בחשיבותו הגדולה של רעיון השביעית, ראשית כול, חייבת ההתיישבות הדתית לשכנע את עצמה.

ההתיישבות שימשה תמיד מופת לחלוציות, ובתור שכזאת הוערכה רבות על ידי הציבור הרחב. תפקיד זה מוטל עליה גם בתחום הרוח. עליה להוכיח שאינה נבהלת מן המציאות, אינה מתרפסת בפני החומרנות ואינה משתעבדת לשגרה. היא מתמודדת אֶתן בהעזה, ובגבורת רוח – מתגברת היא על כל המכשולים הנערמים בדרכה.

יג. סוף דבר

מי שרואה במדינת ישראל שלב בתהליך הגאולה, וסבור שיש לעשות מעשים בידיים כדי לקדם תהליך זה ולא לסמוך על הנס בלבד, חייב להירתם למאמץ הנפשי והכלכלי לקיום מרבי של המצווה בתנאי המקום והזמן, לא רק במישור הסמלי אלא גם במישור המעשי הארצי. בכך הוא יוצק תוכן יהודי למדינת ישראל ולאדמתה, ונותן לה את הגוון הראוי לה, כדעת הרמב"ם:²²

המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות בית דוד ליושנה לממשלה הראשונה ובונה המקדש ומקבץ נדחי ישראל, וחוזרין כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם, **ועושין שמיטין ויובלות** ככל מצוותן האמורה בתורה.

22. הלכות מלכים, פי"א ה"א.

שבת ושמיטה - ביטחון בה'

(פרי צדיק, בהר סי' ח)

השמיטה היא כמו השבת שהיא תכלית שמים וארץ שלזה היתה כוונת הבריאה שיכירו מלכותו, והיינו ביום השבת שאומה שלמה מניחין עסקיהן לכבוד שמים.. וכן השמיטה בא"י שהיה רוב עסקיהן בעבודת השדה וישראל מניחין שנה שלמה מעבודתה לכבוד שמים שמכירין כי לה' הארץ...וע"ז דרש בטח בה' שהוא מביטחון בה'... וצויתי את ברכתי בשנה השישית, וכן בשבת כתיב בטח בה', כי שבת חלק שביעית מהשנה וישראל מניחין כל עסקיהם לכבוד שמים והוא מביטחונם בה', שאזרבא ממה שמכבדין את השבת מתעשרין (גמ' מס' שבת ק"ט)... וכן אומרים בכניסת השבת אחר התפילה כשהולכין לסעוד מזמור לדוד ה' רועי וכו' שמכיר שהשי"ת הרועה ומפרנס, וזהו בטח בה'...וכן השיר ליום א' אחר השבת לה' הארץ ומלואה, שע"י שבת מכירין שלה' הארץ שקנה וכו' ושליט בעולמו (ר"ה, ל"א ע"א) וכן בשמיטה, כתיב שש שנים תזרע שדך, שכפי שתהיה הכונה בעבודת השש שנים כן תהיה קדושת השמיטה.

הרב גבריאל קדוש

בואו נצא לקראת שנה של שבת

א. הקדמה

לאחר שנות גלות ארוכות, המצוות התלויות בארץ כיום אינן מקוימות על ידינו באופן השלם שלהן. המצוות אינן בכל הדרן ותפארתן כמצווה מן התורה, כיוון שלרוב הדעות מצוות התלויות בארץ בכלל, ומצוות השמיטה בפרט, הן כיום מדרבנן.

כתוצאה מההתרחקות מקיומה המלא של השמיטה, נוצר נתק מסוים בינינו לבין המצווה. הרב קוק זצ"ל¹ כבר עמד על קושי זה בהרגשת היחס לכל המצוות התלויות בארץ, ובכללן היחס למצוות השמיטה:

מלאי חיים הם לנו, הזיכרונות האצורים בזכר, שאנו עושים... בשיטות המעשיות של חכמת ההלכה לכל המצוות התלויות בארץ. מצומקים נראים לנו עתה הדברים, צורה דלה יש להם מבחוץ, אבל חיים וענין רב הם מלאים בפנים, אנו מערימים על שמירת השמיטה במכירה לנוכרי את הקרקעות... אבל אלה הגרגרים הזעירים - כח צמיחה גנוז בהם, אל כל מה שהם עורגים, מכל מה שהם צומחים בעבר, ואת כל מה שהם עתידים להצמיח להבא... וכן הם פועלים בחשאי על הנשמה הקיימת.

למרות הצמצום בפועל של קיומן של המצוות התלויות בארץ בכלל ומצוות השמיטה בפרט, בכל אופן יש בהן כוח חיים גדול, והן פועלות על האומה בכללה. הן כהכנה לקראת קיומן השלם של המצוות התלויות בארץ, והן בקשירת קשרים אמיתיים לרוחה ונשמתה של האומה.

1. ספר אורות, אורות התחיה ה' (עמ' נז).

לא לחינם דרשו חז"ל "מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת, מי שלא טרח בערב שבת מהיכן יאכל בשבת" (ע"ז ג ע"א). ברור הדבר שלא מדובר רק בהכנות הגשמיות הנצרכות לכבוד שבת, אלא גם בהכנת האדם עצמו לקראת היום שממנו מתברכים כל הימים, מקור הברכה והשפע, מקור אמונתנו וחיותנו. לחיות במשך כל ימי השבוע את הרגשת השבת בתודעתנו, "כעבד ישאף צל" וכאוויר לנשימה ולנשמה. אם נכון הדבר בשבת בראשית, על אחת כמה וכמה ששבתה של הארץ צריכה הכנה ראויה.

כיצד, אם כן, אנו צריכים להכין את עצמנו לקראת שבת השנים, לקראת שנה שכולה שבת? כיצד נוכל להתכונן מחשבתית ומעשית למצווה זו?

נראה שכל עוד תהליך שיבת ציון והגאולה לא הושלמו, מצוות השמיטה לא תהיה במעלתה השלמה. אך על ידי התבוננות והכנה ראויה נוכל לשנות את גישתנו ויחסנו למצווה זו מתוך ציפייה לישועה ולקיומן המלא של כל המצוות התלויות בארץ.

ההכנות צריכות להיות הן בתחום הלימודי, בלימוד ערכיה, מגמותיה והלכותיה של מצווה זו, והן בצורת קיומה המעשי במגזר החקלאי ובמגזר הצרכני.

במאמר זה ננסה, בעז"ה, להתמקד בשני נושאים עיקריים:

1. השביעית בתודעת הציבור והנחלת ערכיה.
2. קיומה של מצווה זו בימינו הלכה למעשה.

ב. הנחלת ערכי השמיטה

כאשר אנו באים לבחון את ערכיה של שנת השמיטה, ננסה ללמוד ממצוות השבת אשר דומה מבחינות רבות למצוות השמיטה. באמצעות העיון והלימוד נוכל לבנות את היחס הנכון למצוות השמיטה. ספר החינוך² כותב על היחס בין שבת לשמיטה:

שרשי המצוה, לקבוע בלבנו ולצייר ציור חזק במחשבתנו **ענין חידוש העולם** כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ (שמות כ, יא)... ולכן ציוה ברוך הוא להפקיר כל מה שתוציא הארץ בשנה זו מלבד השביתה בה, **כדי שיזכור האדם כי הארץ שמוציאה אליו הפירות בכל**

2. מצווה פד.

שנה ושנה לא בכוחה וסגולתה תוציא אותם, כי יש אדון עליה ועל אדוניה, וכשהוא חפץ הוא מצוה אליו להפקירם.

מלבד הדגשת הבעלות שיש לריבוננו של עולם על עולמנו, הבאה לידי ביטוי במצוות השבת והשמיטה, יש גם עניין מהותי בזמנים של השבת והשמיטה, שיש בהם כוח מחייה ומשפיע לזמנים שיבואו אחריהם, ששת ימי המעשה ושש השנים.

היטיב לבטא עניין זה בעל ה"כלי חמדה"³:

ולהורות להם שהם העם הנבחר מהקב"ה והם רק תחת השגחתו יתברך שמו, ציווה להם הקב"ה מצוות שמיטה שכל שנה שביעית יהיה שמיטה, ולא יזרעו ולא יקצרו, ואף על פי כן יהיה להם ברכה לאכול שנה שביעית, ולכן המצווה בשנה השביעית כמו שנתן הקב"ה כוח בשבת להשפיע בו ברכה ומי שמשמר שביעית שופע לו ברכה בכלל שש השנים. וזה היה תכלית ויסוד קיום ישראל בארץ ישראל להורות להם שכל הצלחתם בעבודתם בזריעה וקצירה וקיומם בארץ הוא רק על ידי שביתה בשביעית.

נמצאנו למדים שבדומה לכוחה של שבת בהשפעתה על ימי החול, כן כוחה של שמיטה להשפיע על שש שנות העבודה שקדמו לה ועל אלה שיבואו אחריה.

כיצד נוכל להגביר את התודעה בערכיה של מצווה זו?

לו זכינו לקיום שנת השמיטה כהלכתה, כחיוב מן התורה, ערכי השמיטה היו מתגלים בשגרת חיינו. יחסנו לאדם, לעם ולארץ היו משתנים שינוי מוחלט. כל זאת מכיוון שערכיה של השמיטה פרוסים על פני תחומים רבים בעולמנו. כיצד בכל זאת ניתן להנחיל ולחוות את ערכי השמיטה כיום? האם נשאיר את קיומה לציבור קטן של חקלאים? האם נתייחס אליה כאיסורים בלבד, כדוגמת החששות מאכילת פירות וירקות שלא גדלו על פי ההלכה או האם גם היום יש במצווה זו גדרים של 'קום ועשה', של פעולה ולימוד הנדרשים מאתנו? האם כיום, כשחלק קטן מאוד של הציבור הוא חקלאי ורוב הציבור עסוק בתעשייה, מסחר והיי-טק, יכול אדם לומר שמצוות השמיטה במכלולה הרחב אינה נוגעת לו?

3. פרשת בהר, אות א, ד"ה "והנה זאת הראה הקב"ה".

אם נמשיך להעמיק בטעמיה של מצווה זו כאשר היא נעשית בכל תוקפה כמצווה מהתורה, נגיע למסקנה שגם כיום רוב מוחלט של ערכי השמיטה ניתנים ליישום, למרות העובדה שאיננה מצווה מן התורה, ועל אף שרק ציבור קטן עוסקים בחקלאות.

יש שראו את טעמה של השביעית **בדאגה לזולת**, כפי שמוזכר בתורה:⁴ "והשביעית תשמטנה ונטשתה **ואכלו אביוני עמך** ויתרם תאכל חית השדה", וברמב"ם:⁵ "לחמלה על בני אדם והרחבה לבני אדם כולם". וביתר פירוט בדברי הרב קלישר:⁶

ללמוד מזה גם שלא יתנשא העשיר על העני, אמרה תורה שבשנה השביעית כולם שווים, יחד עשיר ואביון יש להם רשות בגנות ובשדות לאכול לשבעה.

ובדברי הרב קוק זצ"ל:⁷

שנת שקט ושלוחה, באין נוגש ורודה, "לא יגוש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמיטה לה", שנת שוויון ומרגוע... אין רכוש פרטי מסוים ולא זכות קפדנית... אין חילול - קדש של קפדנות רכוש פרטי בכל תוצאותיבולה של שנה זו, וחמדת-העושר, המתגרה על-ידי המסחר, משתכחת - "לאכלה ולא לסחורה"... רוח קדושה ואצילות שפוך על פני כל, "שנת שבתון יהיה לארץ, שבת לה!".

הדאגה הסוציאלית לשכבות חלשות בעם ישראל יכולה להיות לנו אתגר גדול דווקא בשנת השמיטה ובמיוחד בשנה זו.

יש שלמדו מהשמיטה עבודה על מידות האדם, לחנך ולהרגיל את האדם באופן אישי למידות טובות, **ביטחון בה'**, **מידת הוותרנות והאפשרות לעיסוק בתורה**. כדברי ספר החינוך:⁸

ועוד יש תועלת בדבר לקנות בזה מידת הוותרנות... ועוד שיוסיף האדם ביטחון בה' יתברך... כי לא לעולם יהיו טרודים בעבודת האדמה לצורך החומר, רק שנה אחת יהיה חופשי לנפשו, וכאשר יפרוק עול עבודה, יעסוק בתורה וחכמה.

4. שמות כג, יא.

5. מורה נבוכים ח"ג פל"ט.

6. ספר הברית, ויקרא כה, ב, ד"ה "ושבתה הארץ".

7. שבת הארץ א, הקדמה (עמוד 64).

8. מצווה פד.

יש שלמדו את טעם השמיטה בידיעה **שהארץ היא של הקב"ה** שהוא שבראה ונתנה לישר בעיניו, כפי שהוזכר בספרא:⁹ "אני אמרתי להם שיהו זורעים לי שש משמיטים לי אחת, בשביל שידעו שהארץ שלי".¹⁰ וכן בגמרא:¹⁰ "אתה ההוא תלמידא, אמר ליה (לרבי אבהו): מאי טעמא דשביעתא? אמר הקדוש ברוך הוא לישראל: זרעו שש והשמיטו שבע, כדי שתדעו שהארץ שלי היא".
ובספר החינוך:¹¹

ולכן ציווה הקב"ה להפקיר כל מה שתוציא הארץ בשנה זו, מלבד השביתה בה, כדי שיזכור האדם כי הארץ שמוציאה אליו הפירות בכל שנה ושנה, לא בכוחה וסגולתה כי יש לה אדון על אדוניה, וכשהוא חפץ הוא מצווה עליו להפקירם.

ודאי שהיחס לארץ ישראל כארצו של הקב"ה והחיבור בין ישראל לארצו חייבים לתפוס מקום חשוב בלימודי השמיטה והחינוך אליהם, והשמיטה היא גורם מְזַמֵּן להעמקה בערכים אלו. הקביעה שקיומה של תורה ויישומה יכולות להיות דווקא בארץ ישראל, מקבלת משמעות מיוחדת במצוות השמיטה. החיבור בינה לבין הארץ הוא חיבור פנימי ביותר, עד כדי שהתורה מבטיחה בשנה זו הנהגה ניסית, ברכה כפולה ומשולשת ביבול הארץ. הארץ נענית למקיימי מצוותיה, וחלילה להיפך, מְגַלָּה את בניה בעוון ביטול שמיטה. זה ייחודה של מצוות השמיטה שעליה נדרש "מה שמיטה מסיני, אף כל המצוות מסיני". כי כוחה של מצווה זו לגלות את השייכות הבלעדית של תורה ומצוות דווקא לארץ ישראל.

יש שטעמה של שמיטה נראה להם **כיסוד האמונה בבורא עולם**, כדברי ספר החינוך:¹² לקבוע בלבנו ולצייר ציור חזק במחשבותינו עניין חידוש העולם... והוא כעניין שאנו מונין ששת ימי השבוע", ובפירוש האברבנאל: "ששמיטת הארץ תהיה כמו השבת המקודשת אשר לישראל... וכאילו ארץ ההיא למעלת קדושתה... תעיד בפניה הזאת מה שיעיד העם הישראלי בשבתותיהם".¹³

9. ספרא בחוקותי פרשה ב פ"ט.

10. גמ' סנהדרין דף ל"ט א'.

11. מצווה פד.

12. שם.

13. פירושו לפרקי אבות.

ובדברי הרב קוק זצ"ל: "אותה הפעולה שהשבת פועלת על כל יחיד, פועלת היא השמיטה על האומה בכללה".¹⁴

חיזוק ערכי האמונה, וחיזוק יחסנו לארץ ישראל ולזולת, הם דברים שאסור לנו לדלג עליהם בשנה זו. ודאי שגם כיום, כשקיום השמיטה מדרבנן, נוכל לחוות ערכים אלו במלואן. ערכי שמיטה אלו אינם שייכים דווקא לחקלאים אלא לציבור כולו. כאשר מצוות השמיטה באה לידי ביטוי באסור והמותר במלאכות הקרקע לציבור החקלאים, ובצרכנות על פי ההלכה, נותרה לנו המשימה להביא לידי ביטוי את ערכי השמיטה לנחלת הכלל.

חובה עלינו לרכז מחשבות ורעיונות, בהתארגנות קהילתית וממלכתית, לצורך חיבור לערכי מצווה חשובה זו של שנת השמיטה. נראה שריבוי העיסוק בעניינה של שמיטה על ערכיה והלכותיה בשנה זו, יקרבנו לכל מה שמסמלת ומביעה מצווה זו בקשר בינינו לבין ריבוננו של עולם ובקשר בינינו לבין הארץ.

ניתן לקיים בשנה זו תכניות של "כולל יום שישי" אשר יעסקו בערכי השמיטה האמוניים וההלכתיים; להכריז על שנה זו אשר בה העזרה לזולת תהיה נושא שנתי בסדר היום הציבורי שלנו; לגייס כספים מכספי מעשר לטיפול בעניי ישראל; לשפר את יחסנו לארץ ישראל כארצו של הקב"ה, ועוד.

התשוקה לקיים את המצווה כהלכתה תבוא לנו על ידי התעמקות בעניינה של שמיטה, ומתוך כך תגבר האפשרות לקיומה של מצווה זו במלוא הדרה ותפארתה. ככל שנחוה יותר את ערכיה של שמיטה ובמיוחד בדורנו, כשעם ישראל מתקבץ ומתיישב בארצו, כך הרצון והיכולת לקיום המצוות כהלכתן ילך ויגדל.¹⁵ מתוך כך נזכה בעז"ה לקיום שמיטה מדאורייתא כאשר כל יושביה עליה בכל מרחבי ארצנו.

ג. שמיטה הלכה למעשה

לצד העיוני-תודעתי של מצוות זו, יש השלכות על אופן קיומה של השמיטה בתחום הצרכני וביחסנו לפירות ולעבודת הקרקע. אם נמקד את העיון בהלכותיה של שנה זו, כפי שבאים לידי ביטוי בפן ההלכתי, נמצא שמצווה זו מכילה הרבה יותר מכפי מה שהיא מצטיירת בתודעתנו. כמובן שלא נוכל עדיין לחוות את רמתה ודרגת השפעתה של מצוות השמיטה על האומה ועל הארץ כמו בזמן שחיובה היה מן התורה, בגלל היותנו חסרים את מצבה

14. הקדמה לשבת הארץ (עמ' 64).

15. ראו סידור עולת ראיה, ברכת הפרשת תרומות ומעשרות, עמ' שנא-שנד.

הרוחני של האומה. אך באמצעות קיומה המעשי נשתדל ליישם את רעיונותיה ומגמתה של שמייטה גם בתקופה זו שחיובה מדרבנן.

נעסוק בשני נושאים: בתחום הצרכני וביחס לפירות שביעית.

יש שאלה חדשה-ישנה, בעניין מקור הפירות והירקות שנקנה בשנה זו: האם נעדיף תוצרת חקלאית מערבים על פני תוצרת מחקלאים יהודים, או שמא נרצה דווקא תוצרת חקלאית מיובאת? שאלה זו, של העדפת קנייה מתוצרת ישראלית דווקא, נדונה בפוסקים גם בלי קשר לשמייטה. אך לקראת שנת השמייטה שבה ועולה שאלה זו ביתר חריפותה.

חז"ל¹⁶ כתבו עניין זה כחייב:

מנין כשהוא מוכר לא תהיה מוכר אלא לעמיתך? תלמוד לומר 'וכי תמכרו ממכר לעמיתך', ומנין כשהוא קונה לא תהיה קונה אלא מיד עמיתך? תלמוד לומר 'או קנה מיד עמיתך'... מנין לרבות דבר המטלטל תלמוד לומר ממכר לרבות דבר המטלטל.

הראשון לציון הרב בן-ציון מאיר חי עוזיאל זצ"ל הביא דברי חז"ל אלו כפסק:¹⁷ מצוות חכמים זו היא בניין אב לכל עבודה משותפת של מוכר וקונה או פועל ובעל הבית, בין שהיא מעשית בצורה של משא ומתן מסחרי או שכירות זמנית שתהיה נעשית בישראל". והוסיף הרב עוזיאל זצ"ל, שיש בכך משום חובה, לאומית "אחווה", כלשונו, בנוסף על מצוות הצדקה.

אחת הטענות להעדפת תצרוכת חקלאית ערבית או מיובאת במשך כל השנים, ולא דווקא בשנת השמייטה, היא המחיר הזול של התוצרת. על כך כבר קבעו הפוסקים על סמך דברי חז"ל דלעיל שיש להעדיף את התוצרת של ישראל, אפילו אם היא נמכרת במחיר גבוה יותר.

שיעור התוספת הזו אינו מוערך בהשוואה לעבודה לא יהודית אלא לפי דרגת מקום העבודה, טיב התוצרת והרווחים בפועל של החקלאי היהודי לעומת רמת חייו, ועוד מרכיבים נוספים.¹⁸

16. ספרא בהר פרשה ג פ"א.

17. פסקי עוזיאל בשאלות הזמן, סימן מח אות א.

18. פסקי עוזיאל בשאלות הזמן, סימן מח אות ב.

עיקרון זה נלמד ממה שנאמר בעבד עברי: "כי טוב לו עמך",¹⁹ ודרשו חז"ל: "עמך במאכל, עמך במשתה",²⁰ ומכאן שיש לחייב את האדון להשוות את חיי העבד העברי לרמת החיים שלו.

וכן אמרו: "כי ימכר לך אחיך העברי - שתנהוג בו כאחווה".²¹ ובכלל מנהג אחווה הוא לדאוג לחייו של הפועל שיהיו משופרים ומכובדים במידה ידועה. קריאתו של מרן הרב קוק זצ"ל²² להשתמש בתוצרת של יהודים מהדהדת באוזנינו:

התגברות להשתמש בתוצרת אחינו בארץ ישראל תחזק גם כן את האהבה ואת האחוה בכל שדרותינו, ותעזור הרבה גם לרפואת הפצעים הרוחניים שלנו... התחזקו להשתמש בתוצרת ארץ ישראל מעשי ידי אחינו, בוני חרבותיה, ונזכה כולנו לגאולה שלמה במהרה בקרוב.

נציין את העובדה המרה והכואבת, ולצערנו גם הנשכחת, שבמקרים של צריכת ירקות ופירות מערבים, אויבי ישראל, כל בר בי רב מבין את חומרת הדבר של חיזוק אויבינו לעומת החלשת החקלאים היהודיים.

בשנת השמיטה ישנו, לכאורה, שיקול נוסף להזדקק לתצרוכת ערבית, והוא הערעור על היתר המכירה שנהגו בו חקלאי ארץ ישראל לפי הוראותיהם של גדולי הדור הקודם ולפי הוראותיה של הרבנות הראשית לישראל לדורותיה. הרי היתר זה מתבסס על מכירת הקרקע לגוי ובכך עוברים, לכאורה, על מה שכתוב בתורה "לא תחנם" - לא תיתן להם, לגויים, חנייה בקרקע.²³

והנה, קרה דבר והיפוכו: מרוב 'הידור' והחמרה באיסור מכירת קרקע לגוי לזמן מוגבל, ואפילו מכירת החלק העליון של הקרקע, נוצר מצב שהביא לכך שהערבים, אויבי החנייה של עם ישראל בארצו, מגדילים ומרחיבים את שטחי החקלאות שלהם ואת אחיזתם בארץ קודשנו, כדי שיוכלו לספק פירות וירקות לאלו שמהדרים באיסור "לא תחנם".

19. דברים טו, טז.

20. קידושין כ"א.

21. ספרא בהר פרשה ה פ"א.

22. כרוז שפורסם בעיתון "ההד" אדר תרצ"ד, והובא בספר אוצרות הראיה ח"ד (תשנ"ג), עמ' 121.

23. עבודה זרה כ"א.

מלבד העניין ההלכתי, עומדת לפנינו שאלה מוסרית-רוחנית: האם אין לנו אחריות לאחינו בני ישראל החקלאים?! האם דווקא בשנת השמיטה, שאמורה לאחד את עם ישראל, נתפלג ונפקיר חלק מעמנו?!

אין לשער גודל החרפה וחילול השם ועוצם הרשעה שיש בזה. דמי לבבי כסיר ירתחו וכאבי עד לשמים מגיע מהמצב האיום הזה, מהנפילה של תורה ויראת שמים אמיתית שיש בעניין זה.²⁴

ברור, אם כן, שכצרכנים גישתנו למצוות השמיטה חייבת לכלול את קיומה של מצווה זו ותכליתה באופן היותר רחב ומתוך אחריות גדולה.

דוגמה נוספת של מימוש ערכיה של השמיטה, נמצאת גם בדינים המיוחדים ביחס לפירות הקדושים בקדושת שביעית. דרשו חז"ל²⁵ על הפסוק "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך"²⁶ שאסור לסחור בפירות שביעית. האיסור לסחור בפירות שביעית כולל בתוכו את ההבנה שפירות שביעית אינם של בעל הקרקע. כפי שפירש רש"י²⁷ במקום "אף על פי שאסרתים עליך לא באכילה ולא בהנאה אסרתים, **אלא שלא תנהוג בהם כבעל הבית** אלא הכל יהיו שווים בה אתה ושכירך ותושבך".

מחשבתו של האדם כי האדמה שלו היא והפירות שלו, היא מחשבה שאינה במקומה. המחשבה צריכה להיות "לה' הארץ ומלואה"²⁸ וכדברי ר' אבהו:²⁹ "אמר הקב"ה לישראל, זרעו שש והשמיטו שבע, כדי שתדעו שהארץ שלי היא". ביטול מחשבתו של האדם כבעל הבית על אדמתו ופירותיה, באה לידי ביטוי גם בדברי ספר החינוך³⁰ "כדי שיזכור האדם כי הארץ שמוציאה אליו הפירות בכל שנה ושנה, לא בכוחה וסגולתה, כי יש לה אדון עליה ועל אדוניה, כשהוא חפץ הוא מצווה אליו להפקירם".

נראה שיש מבט נוסף באיסור סחורה בפירות שביעית שמלבד ה"לא תעשה" שיש בדבר, כדי שהחקלאי לא ירגיש שהוא בעל הבית על הפירות. מלבד

24. אגרות הראיה אגרת שטז.

25. עבודה זרה סב ע"א.

26. ויקרא כה, ו.

27. רש"י שם, ד"ה "והיתה שבת הארץ".

28. תהילים כד, א.

29. סנהדרין לט ע"א.

30. מצווה פד.

איסור סחורה בפירות שביעית, ועוד דינים שהם בגדר ההימנעות, יש עוד עניינים של יחס חיובי כלפי הפירות בגדר של "עשה", כגון חיוב אכילה, כפי שמובא בדברי הרמב"ן.³¹ וכן מובא בספר חסידים:³²

רמב"ן מנה עוד מצווה אחרת בזה, והיא האכילה לפירות שביעית, מאומרו 'והיתה שבת הארץ לכם לאכלה', ודרשו 'לאכילה ולא לסחורה'... וכן כפל הכתוב מצווה זו 'ואכלו אביוני עמך' כלומר מצווים הם לאכול פירות אלו ולא לעזבם להפקר.

איסור הסחורה בפירות שביעית מבטא את קדושתם ומעלתם של פירות שביעית. שהרי סחורה משמעותה החלפה של מוצר במשנהו או בכסף או בדמי כסף. אין ערך עצמי למוצר אלא ערכו רק בשוויו. אך פירות שביעית אסורים בסחורה משום שיש להם ערך עצמי - יש בהם קדושה. וקדושתם של פירות שביעית גדולה כל כך שאין אפשרות להעביר את קדושתם למשהו אחר אלא בכל מצב קדושתם עליהם.

בירושלמי³³ למדו זאת מדין יובל: "כי יובל היא, קודש תהיה לכם מן השדה,³⁴ ומה היא קודש אף תבואתה קודש", מה היא קודש - הארץ קודש, אף פירות הארץ בשביעית קודש.

חובת ההפקר של פירות שביעית באה לידי ביטוי באיסור הסחורה בהם. השוויון בין כל בני אדם ביחסם לרכוש ולארץ, וכמקבלי מרות של ריבונות של עולם "כי לי כל הארץ", מחייבת שלא יהא מסחר בדבר שכולם שווים בו. הסוחר הוא הבעלים, וכאן אין בעלים על הפירות אלא כולם שווים. שוויון זה נובע מכך שהארץ קדושה ופירותיה קדושים. וכך דברי הרב קוק זצ"ל:³⁵

אין רכוש פרטי מסוים ולא זכות קפדנית, ושלוש אלוקי שורר על כל אשר נשמה באפו... אין חילול קודש של קפדנות רכוש פרטי בכלל תוצאות יבולה של שנה זו, וחמדת העושר המתגרה על ידי המסחר משתכחת לאכלה ולא לסחורה.

ההרגשה הזו ביחס לרכוש האדם שנועד רק לשימושו בשביל עבודת ה' ראויה היא שתתפוס מקום נכבד במסחרנו בכל השנים, וביתר שאת בשנת השמיטה,

31. על פי השגות הרמב"ן לספר המצוות (מצות עשה ג).

32. ספר חסידים, פרק ראשון, מצוות עשה התלויות בא"י ואפשר לקיימן בזמן הזה, סי' יט.

33. שביעית פ"ד ה"ז.

34. ויקרא כה, יב.

35. שבת הארץ א, הקדמה, עמ' 64.

עד שנגיע בעז"ה למצב שמתאר הרב קוק זצ"ל:³⁶ "רוח קדושה ואצילות שפוך על פני כול, שנת שבתון יהיה לארץ, - שבת לה".

נמצאנו למדים שההלכות הנוהגות בפירות שביעית, יש גם בהם בכדי לרומם את יחסנו למצווה זו.

ד. סיכום

נודה על האמת, שהמפגש עם שנת השמיטה בתודעתנו של הציבור הרחב, שלומי אמוני ישראל, מתבטא אצל הירקן בקניית ירקותיו, כשמקדמת אותו כרזה ענקית של 'חנות שמיטה לחומרה' או כאשר על ההודעות בתווית מוצרים תעשייתיים, בנוסף על הכיתוב 'ללא חשש...', מתווסף בשנה זו הכיתוב 'ללא חשש שמיטה'. לצערנו, מצוות השמיטה התגמדה והשוותה לאיסורים תוך התעלמות מכל מכלולה הרחב. וכמו ששבת בתודעתנו אינה רק חשש לאיסור מוקצה וכדומה, כך אמורה להיות לנו מצוות השמיטה.

נוסיף על כך את "מלחמות היהודים" על האפשרות להסתמך על היתר המכירה, והנה לך מתכון למצווה שאפילו שלומי אמוני ישראל מייחלים שלא תבוא לידם, ואם כבר באה, הם תוהים כיצד עוברים אותה בשלום. אוי לאותה בושה!

נראה שדווקא עם שיבת עם ישראל לציון בדורנו והתפתחות היישוב היהודי, נוסף הצורך להחיל את מצוותיה של התורה בכל מערכות החיים הציבוריים שלנו. הדבר מחייב אותנו, שוחרי התורה והמצווה, לחשיבה עמוקה ויצירתית- כיצד נדאג לכך שנחשוק ונצפה לשנת השמיטה לפחות כמו הציפייה ליום השבת.

האמונה והביטחון בבורא עולם, קונה שמים וארץ; הקשר לארץ המתבטא בקיומה של תורה ומצוות דווקא בה; ערכיה החברתיים והעניינים הכלכליים בחברה בישראל; הדאגה לזולת "וחי אחיך עמך"; כבודה ומעמדה של הארץ וקדושת פירותיה, הם צריכים להיות לנו זרז לשאיפה להרחבת תודעת השמיטה בצורתה השלמה והמקיפה, יחד עם ההשתדלות לקיומה באופן היותר שלם. הדבר נכון לא רק בשנה זו של שמיטה אלא גם בשש השנים שקודמות לה. נסיים בדברי הרב קוק זצ"ל:³⁷

36. שם, עמ' 65.

37. שבת הארץ א, הקדמה, עמ' 64.

נשמת האומה והארץ יחדיו פועלות את יסוד הווייתן, תובעות את תפקידן, להוציא אל הפועל את עריגת קדושתן, בשנת שבתון. העם פועל בכוחו הנפשי על הארץ, זרע ד' מתגלה על-ידי השפעתו הרוחנית, והארץ פועלת על העם, להכשיר את תכונתו לפי חפץ חיים אלוקיים שלמים בתבניתם. שנת שבתון מוכרחת היא לאומה ולארץ!

שנה של שלום תהיה לארץ!

מחשבת השמיטה

- השמיטה במהלך הדורות - הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל
- משרשי המצווה - הרב משה צבי נריה זצ"ל
- שנת השמיטה וערכיה החינוכיים - הרה"ג יעקב אריאל
- הקשר השלם שבין העם והארץ במצוות השמיטה - הרב גבריאל קדוש
- הערבות ההדדית במצוות השמיטה - הרב יהושע ון דייק
- אופייה של מצוות השמיטה כיום - הרב עזריאל אריאל
- רוב יהודי העולם בארץ ישראל - הרב יהודה הלוי עמיחי
- שבת לה' - הארץ שלנו משום שאינה שלנו - הרה"ג יעקב אריאל

הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל

השמיטה במהלך הדורות¹

א. השמיטה מדאורייתא – מצווה בין אדם לחברו

בין כל המצוות התלויות בארץ תופסת מקום מיוחד מצוות השמיטה, הן מצד היקפה והן מצד השפעתה על המבנה הכלכלי, החברותי והמחשבתי כאחד. מקובלת היא החלוקה של המצוות למצוות שבין אדם למקום ומצוות שבין אדם לחבירו². גדולה מצוה זו של שביעית, שכרוכים ומשתלבים בה שני התכנים גם יחד; וכמבנה-על המזדקף ועולה מעל גבי שני תכנים אלה - מצוה שבין אדם לעצמו, בהיותה מיועדת לפתוח לאדם אופקים חדשים לשלמות ולהשתלמות.

ראוי לציין, שעלינו לסקור את המצווה בהיקפה המלא, וזהו: א. שמיטת כספים בצד שמיטת הקרקע; ו-ב. היובל כגולת הכותרת של שבע שביעיות של שבתות השנים. רק בעטיים של תנאים לא נורמליים, מנקודת ראות של התורה כנתינתה - נתפרדה המצווה לחלקים, ונשארה לפנינו כמחייבת למעשה, רק שמיטת קרקעות.

נכון איפוא את המחשבה למצווה **בהיקפה ובשלמותה**. ראשית, מתבלט לפנינו במצווה האספקט **החברותי**. שבת הארץ היא השבתת הקנין הפרטי מכל פרי שנה זו: "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך". אם במשך ששת שנות המעשה צצו וקמו ניגודים מעמדיים, הרי הם בטלים ומבוטלים כלפי שנה זו, אין זכות לאדון יותר מאשר לעבד, לאזרח - יותר מאשר לגר; הניגודים החברתיים אף הם, המתפתחים כרגיל בד בבד עם הבדל המעמדות הכלכליים, כאילו נמוגים

1. נדפס לראשונה בספר "בצאת השנה", הוצאת היכל שלמה, תש"ך, ובספר "קטיף שביעית", הוצאת מכון התורה והארץ, תשס"ז. וכאן בתוספת עריכת כותרות לפרקים.

2. עיין רמב"ם בפירוש המשנה, פאה פ"א מ"א.

למשך שנה זו, ואף מוקהים כלפי השפעת המצוה בשטח זה. ע"י מצוה זו הרי גם אותו סכום כספים, שהיה יכול להצטבר ביד אחת עם ההצלחה המשקית והיצרנית וליצור הבדלים כלכליים ומעמדיים עמוקים, אינו יכול להשאר במצב זה לאורך ימים. ראשית, התורה אוסרת אצירת כספים כאבן שאין לה הופכין בעוד שיש מישוהו שזקוק להם בשעה זו. מצווה אתה ועומד להלוותם לו. והלואה זו צריכה להיעשות ללא כל תגמול, שהרי הריבית אסרה תורה בכל חומרת הדין ובכמה אזהרות על הלווה, המלוה והעדים. אך בזה בלבד לא הסתפקה התורה, והנה יחד עם שמיטת קרקע והפקר היבול - באה מצות השמטת הכספים, שעל ידה כל החובות אשר לא נגבו עד סוף שנת השמיטה פוקעים, ואין בהם זכות גבייה.

ומה נפלאים בעינינו ביטויי התורה בקשר למצוה זו, כיצד הזהירה את הנמנע מלהלוות מחמת חשש זה שלא יחזור אליו החוב; היא מכנה התנהגות זו בביטוי החמור ביותר, המצוי רק כלפי מעשים אשר המגונה בהם בולט ומוסכם - "דבר בליעל": **"השמר לך פן יהיה לך דבר עם לבבך בליעל"** לאמור: קרבה שנת השבע שנת השמיטה ורעה עינך באחיך האביון ולא תתן לו"³.

הגע עצמך: אדם עמל ויגע עד אשר צבר איזה סכום שהוא: הרי כבר הזהירה התורה על תרמית ומרמה, על עושק שכר שכיר וכל כיוצ"ב, הרי חייבה על משא-ומתן באמונה, על הן צדק ולא צדק. הממון אשר עם כל זאת הצטבר בידי מישוהו - הוא איפוא כספו אשר זכה בו בצדק וביגיעה. והנה אתה מחייבו להלוותו לחבירו וללא כל טובת הנאה. והוא עושה זאת בלב שלם, הוא אינו תובע לעצמו שום חלק ברווחים שיתכן שכסף זה יכניס לחבירו. רק מחשבה אחת מכרסמת בלבו, רק דבר אחד הוא מעונין להבטיח לעצמו: שאכן יחזור אליו כספו, כספו הוא ללא רווחים שהם, שלא יזכה חבירו בחינם ביגיע כפיו ועמלו. מהלך המחשבה הטבעית שלנו היה נוטה לתת לו הצדקה מלאה. אולם לא כן היא מחשבת התורה: "דבר בליעל" הוא כי יעלה על לבך דבר זה. היא תובעת ממך מאור פנים וטוב לב בשעת מתן ההלואה, למרות ידיעתך שהיא תלך לאיבוד;

ההולך בדרך התורה, אשר ישמור על קיום מצוה זו לאחר תוקף האזהרה שבה - לא פחות מאשר על מצוה אחרת - יבצע מהפכה חברתית שלמה, אשר באורח שקט ומבלי נקיטת אמצעי אלימות תבטל במחי-יד את הניגודים

3. דברים טו, ט.

הכלכליים והחברתיים אשר החברה האנושית מאז ועד היום כל כך מתחבטת בהם. עם הסתיים שנת השמיטה מתחיל שוב מהלך העבודה והיצירה של העם כולו במצב אשר לכל אחד כמעט אותם האמצעים.

ואם אין עוד די בכך, והאמצעי של מצות שמיטת כספים אינו יכול להיות מופעל אלא כלפי ממון הנמצא בעין, אבל לא כלפי כספים שהושקעו ברכישת קרקעות, שם עדיין נשארו ניגודים בולטים בין האחד אשר הצליח לרכז בידו הקרקעות לבין השני אשר נאלץ למכרם לו - באה מצות היובל, וחוזר כל אחד אל אחוזתו ואל משפחתו. וכל העיסקות - אשר על ידן יכלו להתרכז קרקעות ביד אחת לעומת שכבה אחרת של האוכלוסיה שהתדלדלה - בטלות ומבוטלות, ושוב עומד כל אחד על נחלת אבותיו מוכן להתחיל את הדף מחדש.

הרי לנו המצוה מבחינת "בין אדם לחברו". מה רב הוא כח התורה אשר השכיחה במצוות אלה של שמיטה ויובל להושיט בקנה את פתרון בעיית הניגודים בחברה, הסדר היחסים בין עני ועשיר, אשר כל חכמי הכלכלה מתלבטים בזה ללא מוצא.

ב. השמיטה מדאורייתא – מצווה בין אדם למקום

לא פחות מזה חשיבות המצוה מצד ה"בין אדם למקום". "שבת הארץ" באה בתוקף של "שבת לה" ⁴. אין הצדקה ולא יהיה תוקף לתביעה זו, של ביטול קנין הפרט בשנה זו - אלא בנימוק: "כי לי הארץ" ⁵ - שאין האדמה שלנו ולא כח העשייה שלנו. "לה' הארץ ומלואה, תבל ויושבי בה" - אנו שלו ומשלו נתנו. המקיים המצוה מחזיר את הבעלות למי שנתנה לו - הוא מכריז על ידי זה שהוא מכיר במרותו ובריבונותו של אדון העולמים כולם, להלכה ולמעשה; רק "המאמין השלם" יהא לו כח לקיים המצוה במלואה, ובזאת ייבחן; "גבורי כח עושי דברו". במה הכתוב מדבר? א"ר יצחק: בשומרי שביעית הכתוב מדבר וכו'. ודין חמי חקליה ביירא, כרמיה ביירא, ויהיב ארנונא ושתיק - יש לך גבור מזה? ⁶.

אולם לא זו בלבד; נוסף על פתיחת היד שמצוה זו דורשת מהאדם - נחוצה כאן גם מדה עצומה של בטחון בהשגחת ה' היום יומית. "וכי תאמרו מה נאכל

4. ויקרא כה, ב.

5. ויקרא כה, כג.

6. ויקרא רבה פרשה א פ"א.

בשנה השביעית⁷ - שאלה זו נעמדת באופן טבעי עם הכניסה לשנה זאת, אשר נוסף על הפקר הפרי - אסורה בזריעה, וממילא אין גם תבואה מופקרת בשדה. כתשובה לשאלה זו מבטיחה התורה: "וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית ועשת את התבואה לשלש השנים"⁸. יש כאן הבטחה על גילוי השגחה שלא כדרך הטבע, כפי שהסבירו זאת יפה המפרשים. זה בא להוציא מידי מחשבה שתכנה של שמיטת קרקע היא כפי מה שנהוג אצל חקלאים להוביר השדה מדי פעם - הברכה מובטחת דוקא בשנה **הששית**, שהיא לפי מחזור הזריעה השנה הכי מנוצלת, והאדמה נמצאת במצב דלדול בהחלט. ברכה שבאה במיוחד בשנה זו - אין להבינה בשום אופן בדרך הטבע, ויש בזה איפוא משום **השגחה** גלויה. אולם בכדי לזכות לברכת שמים זו נחוץ להתאזר **לפני כן** במדת **בטחון** העשוי ללא חת שאכן תשלח הברכה בשנה הזאת.

מאלפים בזה דבריו של אותו גאון ר' יוסף יוזל הורביץ זצ"ל מנובהורדוק. הוא מתעכב על שאלת התורה ותשובתה בנדון זה, ושואל: הרי לכאורה כל דברי התורה בזה הם מיותרים. מאחר שהתורה אומרת שתשלח ברכה בשנה הששית, ממילא הרי דבר זה יראה כל רואה, ושוב לא ישאלו כלל השאלה, מה נאכל? שכן התשובה נראית בעליל בברכה שנשתלחה בשנה הששית. אלא שהענין הוא מדת הבטחון שלא ידאגו דאגת מחר, ושיוכלו להווכח כי הבוטח בה' לא ידע מחסור. שכן הרי מתקבל על הדעת שיהודי שומר תורה, בבואו לחשוב על הצורך לשמור מצות ה' של שמיטה - ינסה **לפתור לעצמו** את קושיית "מה נאכל בשנה השביעית", ויתחיל לאגור תבואה בחשכו מפיתו במשך כל השנים, בכדי להתכונן לשנת השבע לקיים המצוה של שמיטת הקרקע; ולא בזה רצתה תורה; היא רצתה שיכנס לקיומה של מצות השמיטה מתוך לב סמוך ובטוח שאין מעצור לה' להושיע. והרי אם ידאג לעצמו להכין לו לשנת השבע - שוב לא תשלח לו הברכה כלל בשנה הששית, והאיך יוכל להווכח בהשגחה? והאיך תוברר עמידתו בניסוי באמונתו השלמה בהשגחה? - הוי אומר, בזה שינהג בכל השנים **מנהג רגיל**, שלא יאגור ולא יאסוף, לא יתכונן לקראת שנת השמיטה. שיהא בטוח ששומר מצוה לא ידע דבר רע, ושתקויים בו הברכה בשנה הששית, בניגוד לכל החישובים וההסברים הטבעיים. וזה, ורק זה - שיגלה בטחונו המלא ובלתי מזועזע בה' אלוקי עולם

7. ויקרא כה, כ.

8. ויקרא כה, כא

ובהשגחתו - הוא הוא שיזכה באמת לגילוי ההשגחה: "וצויתי את ברכתי בשנה הששית ועשת את התבואה לשלש השנים".

מכאן אנו למדים שכל תכנון, ויהא זה גם במסגרת ההלכה, בניצול נסיון חקלאי והישגי מדע, בכדי "לפתור", כביכול, את **בעיית השמיטה** - הוא מנוגד לעצם המצוה, למטרתה ולרוחה. אין השמיטה בעיה שניתנה לנו בכדי להתגבר עליה בדרכי עקיפין. אין הקב"ה בא בטרונא עם בריותיו, ולא בכדי להכביד על ישראל היא באה. היא **מבחן** רב ערך, מבחן **האמונה** ומבחן **הבטחון**. היא יחד עם זה **אמצעי** בידי ההשגחה העליונה, בכדי להביא לידי גילוייה הבלתי מפוקפק בעולמנו. כל התחכמות, כל תכנון שתכנו למעט או לבטל את הקשיים המעשיים שהמצוה מעמידה בפני האדם מישראל - היא עשיית פלסתר של הכוונה העיקרית שבמצוה זו, ולא זה הוא רצון התורה. הרי לנו המצוה מבחינת "בין אדם למקום".

ג. השמיטה מדאורייתא – מצווה בין אדם לעצמו

תיקון החברה המושג ע"י מצוה זו, קודם לו בעצם **תיקון האדם**. גדול הוא המבחן אשר **המלוה** עומד בו בתיתו כספו על קרן הצבי, גדול הוא הנסיון אשר **הקונה** מתנסה בו בהחזירו הקרקעות ביוכל, וכח רב של "עושי דברו" מתגלה אצל בעל הפרדס והכרם בהפקירו היבול לכל דכפין. והעובר דרך נסיונות אלה מתעלה ומתרומם, משתפר ומשתלם.

הוא הדין העומד בנסיון "וכי תאמרו מה נאכל". המגלה אמונתו ובטחונו **בהמנעו** מזריעה הוא מתחסן כלפי ימי **המעשה**. כשיצא לשדה לחרוש חרישו ולזרוע זרעו - גם אז ידע כי לא כוחו ועוצם ידו עשו לו את החיל הזה. אמונה זו סדר זרעים שמאמין בחיי העולמים **וזורע**! הנה כי כן מתגלה כאן התוכן ש"בין אדם לעצמו".

והנה עוד דבר רב ערך מושג במצות השמיטה, והוא: שחרורו של האיכר לשנה אחת מהעבודה החקלאית השוטפת ומתן אפשרות להתכנסות בבתי מדרש לשם התרעננות רוחנית. היזכרות במה שנלמד מאז מגירסא דינקותא, ואפשרות של השתלמות נוספת בלימוד, במחשבה ובמדות. מה נפלא הדבר בעמוד האדם על ההכרה כי לא נקרא כשור לעול וכחמור למשא, כי גם לו שמור מקום בבית המדרש, כי גם לו ניתנה תורה - לא רק מצד ה"לשמור ולעשות", כי אם גם מצד ה"ללמוד וללמד".

כוונת התורה בזה באה לידי גילוי בולט במצות "הקהל", "מקץ שבע שנים במועד שנת השמיטה בחג הסוכות"⁹. כשכל העם אשר עסק בתורה במשך השנה מתאסף על נשיו וטפו לבית המקדש ושומע מפי האיש המרומם בעם - מלך ישראל - את דברי התורה, ורואה עצמו "כאילו עתה נצטווה בה מפי הגבורה שומעה" (רמב"ם הל' חגיגה פ"ג ה"ו). שנה של התכוננות רוחנית מעמידה את העם כאילו בפני קבלת התורה מחדש, מחדשת את מעמד הר סיני "שהמלך שליח הוא להשמיע דברי האל" (רמב"ם שם). אשרי עין ראתה זאת;

ד. שמיטה מדרבנן - עמידה בניסיון ההסתפקות במועט

לא ניכנס לבירור פרטי המחלוקת וכן דרך ההכרעה להלכה על שמיטה בזמן הזה, שאין זה במסגרת המאמר. נסתפק רק בציינו שלפי המקובל בידינו על פי דעת רוב גדולי האחרונים, פסק ההלכה הוא כרבי¹⁰, ששמיטה בזה"ז **מדרבנן**. הטעם הוא: משום ששמיטה קשורה ביובל. ומכיון שאין יובל בזה"ז, שהיא תלויה בתנאי של "כל יושביה עליה" - ממילא גם שמיטה אינה מן התורה אלא מדרבנן בתור "זכר לשמיטה"¹¹ דאורייתא

ראוי לעמוד על תוכן תקנת חכמים זו, שהיא מצד אחד כוללת בתוכה את אותם הערכים הרוחניים והנסיונות שבדאורייתא - כל דתיקון כעין דאורייתא תיקון. ויתרה תקנה זו על דאורייתא, בהעמידה את העם במבחן עוד יותר גדול. שכן כבר עמדו גדולי האחרונים שאין הבטחת השי"ת על הברכה אלא בזמן שהיתה המצוה מן התורה. כמה אומץ לב וכמה מסירות נפש גילו חז"ל במצאם לנכון להעמיס על העם שבציון קיום מצוה זו שהיא כל כך מקיפה ודורשת כל כך כוחות נפשיים עצומים בכדי לקיימה, רק מצד **זכר** לשמיטה מן התורה!

וישראל קדושים סברו וקבלו על עצמם באהבה מצוה זו, למרות הקשיים העצומים הכרוכים בה, ולא חשו לאותה שאלה נוקבת ו"כי תאמרו מה נאכל" -שאלה שהתורה עצמה לא מצאה תשובה אחרת חוץ מזו של ו"צוית" את ברכתי וכו'. והרי בזה"ז, כאמור, אין תשובה זו קיימת. ובכל זאת נכנסו מרצון לעולה של מצוה בכל פרטיה ודקדוקיה. ודאי ידעו חכמים וידע העם

9. דברים לא, י.

10. מועד קטן בע"ב.

11. גיטין לו ע"ב.

שהוברת השדות במשך שנה שלמה יש בה משום דלדול והתרוששות של היישוב בארץ, ולא נמנעו מזה. מסתבר שפעל כאן הרצון לקיים תשובת המשקל נגד הזלזול בשמיטות בבית הראשון, בעוד שהיה חיובה מן התורה, והברכה היתה מצויה כהבטחת ד'.

רשמים ברורים על מצב הדחק של היישוב בשמיטה אנו מוצאים בכמה מקומות, נציין איזה מהם: בויכוח לפני אלכסנדר מוקדון, כשנצחם גביהה בן פסיסא לגויים נאמר: ברחו והניחו שדותיהם כשהן זרועות וכו', ואותה שנה **שביעית היתה**. ציון השנה מראה בעליל שנס היה שם שמצאו סיפוקם בשנה זו שנת השביעית. וכן הנוסח בתוספתא אהלות¹²: **אותה שנה שביעית היתה**, הלכו עכו"ם לקרקסאות שלהם, והניחו שוק מלא פירות ובאו בני ישראל ובזזום. וכן יוצא מתוך הגמרא¹³ לענין עיבור השנה, שאין מעברין שנה שביעית מחמת הקושי בהשגת מזונות¹⁴. באופן בולט ביותר נראה המצב המדולדל של שנת השמיטה במדרש¹⁵: "ונגינות שותי שכר" – אלו עכו"ם שהן יושבים בבתי תרטיאות ובבתי קרקסאות, מאחר שהיו יושבין ואוכלין ושותין ומשתכרין, הן יושבים ומשוחין בי ומלעיגין בי וכו', ומכניסין את הגמל לטרטיאות שלהם והחלוקים שלו עליו, והן אומרים אלו לאלו: על מה זה מתאבל! והן אומרים: היהודים הללו שומרי שביעית הן, ואין להם ירק ואכלו החוחים של זה והוא מתאבל עליהם".

מכל זה אנו רואים שהישוב עמד בשנת השמיטה על סף הרעב, ואעפ"כ לא נמנעו מלגזור גזירה זו. ולא עוד אלא שגם גזרו גזירה נוספת לאיסור הספיחים. שלדעת הרמב"ם¹⁶ זה גם מוציא מכלל אפשרות זריעת ירקות לפני ראש השנה, שגם הם לדעתו בכלל איסור זה. אין אנו מוצאים גם בשום מקור שהשתמשו באיזו שהן הוראות היתר, בכדי להקל מחומר הקשיים שהשביעית מטילה. כך למשל, נזכרת פעולה של שליחי בי"ד שנשלחו להורדת פרי העץ והכנסתם לאוצר לחלק מזון ג' סעודות לכל אחד, אולם הן ברור שהיבול היה עולה לו היו משתמשים בשליחי בי"ד גם לעיבודים המותרים כגון השקאה וכיוצ"ב, מה שבעל הבית עצמו ודאי לא היה עושה לצורך היבול. אעפ"כ אין נזכר מזה. מכל שכן שאין אנו מוצאים שבית הדין ימנה את בעלי האילנות

12. תוספתא אהלות פי"ח הל' טז, והובא בר"ש אהלות פי"ח משנה ט.

13. סנהדרין יב ע"א.

14. עיין רש"י ורמב"ם שם.

15. איכה רבה פתיחתא יז.

16. הלכות שמיטה ויובל פ"ד הל' ב-ג.

עצמם בתור שליחי ביי"ד לשם העיבודים המותרים, הורדת היבול וכו', כפי שנהגו כיום הרבה גם מהמקפידים שלא להשתמש בהיתר המכירה לעכו"ם. לא נזכר כמו כן כלום משימוש בהיתר מכירה עצמו, אף על פי שדעת גדולי האחרונים, שעליהם סומכים כיום, שזה מפקיע קדושת שביעית.

מכל זה רואים אנו ברורות שדעת חכמים לא היתה נוחה מחיפוש אחרי היתרים שיבטלו את תוכן השמיטה. תקנת החכמים בנויה אף היא במתכונת שמיטה דאורייתא, שענינה **לעמוד בנסיון**, ולא להתחמק ממנו ע"י הערמה. ומכל מקום יש הפרש בין שמיטה מן התורה לשמיטה דרבנן, כפי שיוצא מסוגיית הגמרא גיטין לו ע"ב ותוס' שם (ד"ה מי איכא) שלגבי שמיטה דאורייתא אין עושים בשום תנאי תקנה שתרוקן אותה מתוכנה, בעוד שבשמיטה דרבנן יש מקום לתקנה מעין זו, אם אין רואים ברירה אחרת.

ה. השמיטה מראשית ההתיישבות - היתרים של שעת הדחק

כבר מראשית ההתיישבות במאת השנים האחרונות עמדה בעיית השמיטה בפני היישוב הצעיר כמשהו שאין הצבור יכול לעמוד בו. אין בדורות האחרונים אותו כח עמידה והסתפקות שצינו את דורות הקדמונים, והיתה סכנה של ביטול היישוב בעודו בראשית התפתחותו.

אז צץ רעיון השימוש בהיתר המכירה, הבנוי על הנחה שבשביעית בזה"ז מדבריהם מועילה המכירה להפקיע מקדושת שביעית. אמנם היו רבים וגדולים שהתנגדו להיתר. גם הגדולים המתירים לא היה לבם שלם עמהם לעקור מצוה חביבה וחשובה זו של שביעית ע"י הערמה ועקיפה. מ"מ הוסכם הדבר ונתפשט ברוב רובו של היישוב, מתוך אותה הרגשה ששעת דחק זו שהיישוב נתון בה, מתירה ומכתיבה השימוש בהיתר, לא פחות מתקנת פרוזבול בשעתה.

בשמיטות האחרונות הולכת ומשתכללת גם צורה אחרת של שימוש בהיתרים שלא ע"י מכירה, אלא תוך שימוש באותן צורות זריעה שבהן אין איסור זריעה בשביעית. וכן תוך ניצול הספיקות הקיימים בהלכה עצמה, שלפי הנקוט בידינו ששביעית בזה"ז דרבנן יש מקום להכריע הספק לקולא. הצורות האלה הן: זריעה מוקדמת של ירקות לפני ר"ה, וזה בהסתמכות על שיטת הר"ש המיקל בזה, שלא כרמב"ם, שלדעתו ה"ז בגזירת ספיחים, כאמור לעיל; זריעת תבואה בשינוי מחזור זרעים, וזה בהסתמכות על חידושו של החזו"א שזה דומה לספיחים העולים בשדה בור שאין בה גזירת ספיחים; זריעה במקום מקורה וגידולי מים, וזה בהסתמכות על הכרעת "פאת

השולחן" שבעיית הירושלמי בנידון מוכרעת לקולא בזה"ז; ועוד כמה היתרים בגזימה וזיבול, כפי שמבוארים פרטי הדברים בחוזרים המובאים להלן (בספר "בצאת השנה").

כל הצורות האלה יש להם נקודה אחת מכבידה, והיא: שהפרי הגדל דינו בהפקר ככל פירות הקדושים בקדושת שביעית, בעוד שהמשתמשים בהיתרים אלה כל מחשבתם לקחת את זה לשימוש לעצמם. יש כאן הכרח איפוא להרחיב את הדין של שלוחי בי"ד הנזכר בתוספתא גם על העיבודים, ולהשתמש בזה גם כלפי הבעלים עצמם, אעפ"י שיש כאן הערמה בולטת, וכמעט ביטול של הפקר הפרי למעשה, ברור שגם כאן הפרצה דחוקה, ואף בזה אין לראות פתרון קבע.

המחמירים ודאי שיש להם מקום לחששות גם בצורות היתר אלה, ואין צריך לומר שמבחינת הרעיונות העיקריים שהונחו במצות השמיטה, יש גם בדרך זה משום עקיפה על המצוה. לא נוכל לראות זאת אם כן אלא כדרך נוספת **לשעת הדחק**. והשוקל ישקול ויכריע, באיזו דרך של שימוש בהיתר, החששות יותר מעטים, והיא יותר מרווחת, מבחינת תפיסת הרע במיעוטו.

ו. היתרי שעת הדחק - משמרים את ההלכה לקראת קיומם המלא

הרבה פעמים אנו נפגשים בשאלה: במקום ללכת סחור סחור ובדרכי עקיפין והערמה, שבחשבון סופי ממילא מרוקנים המצוה מתוכנה, האם לא טוב היה לו היתה הרבנות מכריזה, שלפי מדת שעת הדחק הגובלת עם חיי נפש, בטלה השמיטה לפי שעה?

בעיקר נצרך בנידון לתת הסבר לבני הנוער, שיש להם הרגשה כאילו אנו באים להערים על התורה ועל עצמנו, ובמקום לנהוג בכנות וביושר לב, מעמידים פנים כאילו אנו מקיימים המצוה, בעוד שלמעשה עושים עצמנו רק לצחוק, בעשותנו מכירה בעוד שאין דעתנו למכור, או מסדרים שליחי בי"ד בעוד שאין אלה אלא אותם הבעלים בשינוי פורמלי קטן. המטרה העיקרית של התורה אינה קיימת שוב, ובמקום זה מסתבכים בסעיפי הלכות וסעיפי סעיפים שאין להם כאילו ולא כלום למה שכוונה התורה במצוה זו.

כתשובה לזה נאמר:

היהודי שומר התורה והמצוה אשר בעיניו דרישות ההלכה הן לא פחותות במעלה מחיובים וצרכים אחרים, הוא גומר ומחליט בלב שלם על המכירה, לאחר הבטחת התנאים הנחוצים להחזרת הקרקע לידו, וכן עם הבטחת זכות

ההתעסקות בקרקע כפי המותנה בשטר המכירה. כן מפקיר הוא היבול בלב שלם, וקבלת התשלום הוא עבור הטיפול כפי שהורשה והוסמך ע"ז בתור "שליח ביי"ד". דבר זה נהגו מקדמתא בישראל לענין מכירת חמץ, וכן נזכר כבר דבר זה בגמ' לענין מכירה לנכרי לשם הפקעה מן הבכורה.

יש לדעת שגם דרכי הוראה לשעת הדחק כפופים להלכה ולסדרי הוראה שהתורה וחז"ל קבעו. ולא רק אותם רעיונות נאצלים שאנחנו יכולים לעמוד עליהם במצוה זאת או אחרת הם תורה, כי גם אותן דרכי הוראה תורה הם, וגם בהם גנוזים ודאי אורות התורה, אף שהם עלומים לעתים מאתנו. עפ"י אותן נתיבות חכמה בלתי ידועות לנו, לפיהן העבירה פוגמת בנפש ובעולם כולו, והמצוה מביאה אורה לפרט ולכלל - יש השפעה ושינוי יסודי בין שנעשית המכירה בשדה לבין שלא נעשתה: העובד בשדה **ישראל** בשביעית - הרי זו עבירה עם כל הכרוך בזה, והעובד בשדה לאחר שנעשתה בו המכירה, ולפי סדרי ההוראה של העבודות המותרות ע"ז - שוב אינו עושה עבירה ואינו מביא לידי אותם פגמים שהעבירה גורמת.

ושאכן **דרך ההוראה** היא גם במקרה של שעת דחק באיסורים דרבנן, לא להכריז על ביטולם אלא למצוא דרכי עקיפין והיתר, אנו יכולים לראות לדוגמא מתקנת פרוזבול ע"י הלל. גם שם הגמרא¹⁷ מתקשה, איך יתכן שהלל יעקור בתקנתו דין התורה של שמיטת כספים, וראה בתוס' שם¹⁸, שביררו שבעצם אין בתקנת הלל משום שינוי וחידוש בגופה של ההלכה. המוסר שטרותיו לבי"ד - **מדין תורה** אינו משמט. אולם מכל מקום הגמרא שואלת, איך תיקן הלל לנהוג כך **בצורת קבע** "לעשות תקנה ללמד לעשות כן, שביטל בכך השמטת כספים שאמרה תורה"? כלומר, שאין לרוקן, ולו בדרכי עקיפין ודרכים שלכשעצמן יש להם יסוד הלכותי איתן - את מצוות התורה. וע"ז מתרצת הגמרא: בשביעית בזה"ז דרבנן. היינו, שכיון שהיא דרבנן - מותר כן להשתמש בדרכי עקיפין לפי דוחק השעה. אולם אף כאן רואים אנו שלא נעשתה ע"י הלל **עקירת** כל הדין של שמיטת כספים. ההלכה מבחינה **פורמלית** נשארה על מקומה, אלא שמבחינה **שימושית** פקע ערכה. מכאן אנו למדים שגם בשעת הדחק, **הדרך איננה עקירה אלא עקיפה**.

אם נתעמק בדבר נבין גם את התוכן **ההגיוני** של גישה זו של ההלכה, ההוראה של שעת דחק אינה באה לדחוק רגלה של ההלכה לכשיחזרו לתנאים

17. גיטין לו ע"א.

18. תוספות שם, ד"ה "מי איכא".

נורמליים. אדרבא, זו באה **לשמור** על ההלכה **ולהכשיר** את הקרקע לקיומה כראוי עם סילוק שעת הדחק. נשתמש באותה דוגמא שהזכרנו: תקנת פרוזבול נבעה ממצב מסויים: הצבור פסק מלהלוות מפחד שמא תשמיטנו שמיטה. המצוה הזאת בתנאים אלה, במקום להוות מנוף להתעלות נפשית ולתקנת סדרי החברה ברוח התורה - הפכה לגורם מכשיל. לא זו בלבד שלא נתבטלו הניגודים הכלכליים והחברתיים - בהימנעות העם מלהלוות, גם אותה טובת הנאה **לשעתה**, שזה ששעתו דחוקה היה יכול להשיג הלואה בלי רבית, גם זה נמנע מאתו. התקנה באה לתקן זאת, אולם מבלי לוותר על התכנית ארוכת-הטווח של עבודה לתיקון המדות **להחזרת המצב**, שחזתה תורה ורצתה תורה על קדמתו - שהמלוה ילוה ברצון גם אם יפסיד כספו. היה מוכרח איפוא להשאיר באיזו שהיא צורה "זכר לשמיטת כספים" - משהו **שיציין ויזכיר** שדרך זו שהולכים בה אינה אידיאלית ואינה פתרון, שאין זה אלא פתח לשעת סכנה, אבל אין להפכו לכניסה-ראשית. ודבר זה הושג ע"י תקנת פרוזבול! באופן מעשי הפרוזבול אמנם אינו משאיר כמעט את אפשרות קיום שמיטת הכספים. הן יכולים אנו להיות בטוחים כמעט במאה אחוז, שהמלוים ישתמשו בתקנה זו ואף פעם לא יקיימו שמיטת כספים. אולם מכל מקום **מסגרת ההלכה** של שמיטת כספים לא נפגעה: רק ע"י פרוזבול שביעית אינה משמטת ולא בלעדיו. דבר זה עצמו מהווה "זכר לשביעית" בצורה הנמרצת ביותר. המלוה מסדר הפרוזבול תמיד נזכר ועומד על כך, שבעצם - צורת השמיטה צריכה להיות אחרת, וכל בעל נפש יבדוק את עצמו שמא יכול הוא לפעול בנפשו קיום המצוה ככתבה וכרוחה. עם מתן האפשרות של עקיפת הלכה זו של שמיטת כספים מרגישים שזוהי **עקיפה על הנסיון** שיודעים שלא יוכלו לעמוד בו, מתוך הנחה שמוטב לא להתנסות בנסיון כזה שישמש רק למכשול. אולם כל דור ודור יראה את עצמו כחייב לחתור ולהשתדל לעלות למדרגה יותר גבוהה בו יוכל לעמוד בכבוד בנסיון שהועמד לפניו במקום לברוח ממנו.

הרי זה בדומה למה שלמדנו חז"ל: חייב אדם לומר מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי אברהם יצחק ויעקב. אמירה זו עצמה וחתימה זו למעמד הגבוה, אף אם איננה מביאה אותנו למעמד גבוה זה - מכל מקום משפיעה בכדי לשמור על עצמנו מהדרדרות ולהכניס בנו רצון לשאוף תמיד לשלימות יתר. גם בנידון שלנו, ה"זכר לשביעית" תמיד יעמיד בפנינו את השאיפה להגיע לקיום השביעית כתיקונה.

ואכן מוצאים אנו בחז"ל¹⁹ ביטויים המעידים על אי-שביעת רצון מתקנה זו של הפרוזבול וחתירה לביטולה: "האי פרוזבולא עולבנא דדייני הוא" - אומר שמואל. "אי איישר חילי אבטליניה". לא נתאשר חילו ולא נתבטל הפרוזבול, ומ"מ העבירה אלינו הגמרא הד למשאלה זו, להשמיענו שאין אנו פטורים מלהתעורר ולדון בבעיה זו שוב ושוב... וזה הושג ע"י תקנת הפרוזבול; אילו היתה התקנה לבטל שמיטת כספים מעיקרה, היה זה כאילו מעביר קו על מצוה חביבה זו, ומי יודע אם הציבור היה עומד פעם על האבדה אשר אבדה לו בביטול מצוה זו.

אותו ענין עצמו יש לראות בהתנהגות לפי היתר המכירה או לפי מינוי כשליחי בית-דין. אף כאן אין אלו אלא היתרים לשעת הדחק. אף כאן לפנינו עקיפה על המצוה, בריחה מן הנסיון שמעמידה לפנינו מצוה זו של שמיטת קרקע, וכמובן מאליו - גם ויתור על אותם הישגים רוחניים רבי-ערך הגנוזים בעמידה בנסיון זה. אולם גם כאן עצם השימוש בהיתר, ההזדקקות לפעולה מסויימת בכדי להתיר, מבלי שנעקרה ח"ו המצוה מעיקרא - זה גופא משמש לנו "זכר לשמיטה" מאין כמוהו! תמיד נזכרים אנו שרק **הוראת שעה**, שרק דוחק החיים הוא שמזקיק אותנו לזה, וממילא חיה בקרבנו תמיד ההרגשה כי עדיין אין אנו שלמים במצוה זו, תמיד העיניים נשואות לזמן בו יוכלו לוותר על השימוש בהיתר זה - "אי איישר חילי אבטליניה", ויוכלו לקיים המצוה ככתבה וכרוחה.

ואכן, מי מהצבור הדתי, הן מאלה שסומכים על היתר המכירה והן מאלה שנוקקו לצורות האחרות של היתרים שלא ע"י מכירה - שלא הרגיש גם בשמיטה זו את ה"עולבנא דדייני"? מי לא השתדל להשיג פירות שאין עליהם שום חשש שביעית, ולמעט את העבודות הנצרכות בשדה ובכרם עד כדי מינימום. בקרב כל אחד נתעוררה המשאלה והתקוה להגיענו לשמיטות הבאות, כשעם כניסת שנת השבע יוכנסו הטרקטורים והקומביינים ושאר האביזרים של כלי עבודת האדמה למוסכים ולמחסנים, יוברו השדות ויופקר פרי העץ לכל הרוצה ללא כל התחכמות וללא כל הערמה, והאיכר אשר ישוחרר במדה מרובה מעבודתו המפרכת הבולעת כל ימיו לרבות הלילות, יוכל להקדיש עצמו השנה ללימוד תורה ולהשתלמות רוחנית כבירה, מה שנבצר ממנו לעשות בששת השנים.

19. גיטין לו ע"ב.

אז לא יסתכלו על השביעית כסיוט וכהטרדה. אז **ישאפו** לשנה זאת לא פחות ממה ששואפים למנוחת **השבת** בימי השבוע. אז תשוב גם שמיטת הכספים למלא את התפקיד אשר נועד לה. או אז גם נזכה לביאת גואל צדק, לקיבוץ גלויות והחזרת היובל ושמיטות מן התורה.

אז תיפולנה המחיצות המעיקות על הכרתנו שבין מעמדות החברה. יבוטל הניגוד בין אלה שמלאכתם בעיר לבין אלה שמלאכתם בשדה. העם כולו מקצה עד קצה יתכנס בשנה זו למקומות תורה, וקול רינת התורה ישתפך בראש כל חוצות. במקום קנאה ושנאה ותחרות, במקום התרוצצות אין סוף ואין תכלית של "מי שיש לו מנה רוצה מאתים", במקום השתדלות להקמת בנייני פאר והתפארות סרק במלבושי מחלצות ומכוניות הדורות - תבוא שלוות השקט של השמחים בחלקם. וקנאה במדה שתהיה - תהיה זאת קנאת סופרים לריבוי חכמה להגדלת תנובה. חדות חיים ותעצומות עוז ימלאו כל חדרי הלב. במקום מהומה ומבוקה וחוסר תכלית וענין, ידע כל אחד למה הוא חי, ושלוש אמת ילכד את העם מקצה אל קצה - "יוכל בניך לימודי ה' ורב שלום בניך - בוניך".

אשרי העם שככה לו, אשרי העם שה' אלוֹקיו!

שמיטה רק מתוך אחדות (שפת אמת, בהר, שנת תרמ"א)

כי מצות השמיטה הוא לבוא אל האחדות, שיד עשירים ועניים שוה בשמיטה. וזה סמיכת שמיטה להר סיני, (שם נאמר: ויחן שם ישראל- כאיש אחד בלב אחד) שע"י בחינת האחדות מתעורר כח קבלת התורה לבני-ישראל והתורה מיוחדת לבני-ישראל.

ענין סמיכת פרשת אונאה לשמיטה. הגם דכתוב: אם מעט השנים תמעיט מקנתו, עם כל זה עיקר אונאה אינו דוקא בענין השמיטין? אבל באמת עיקר אל תונו הוא כדי להיות בני ישראל באחדות, כמו שאחז"ל שאונאת דברים ג"כ בכלל, והנה מצוות השמיטה אינה מצווה פרטית, אבל כפי האחדות שיש בבני ישראל יכולים לקיים זאת המצווה. כמו שאמרו: בזמן שכל ישראל יכולים לקיים זאת המצווה. כמו שאמרו: בזמן שכל יושביה עליה. ולכן חרב המקדש ע"י שנאת חנם וע"י בטול שמיטין ויובלות כי הכל ענין אחד.

הרב משה צבי נריה זצ"ל

משורשי המצווה¹

טעמה של שביעית הלא הוא מפורש בתורה: "והשביעית תשמטנה ונטשתה – ואכלו אביוני עמך".² "והייתה שבת הארץ לכם לאכלה לך ולעבדך, ולשכירך ולתושבך הגרים עמך, ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול".³

ברם, הקדמונים שמו לב לביטויים נוספים של התורה, והם נרמזו להרחבת הדברים ולהעמקת התכנים. השביעית איננה רק **שבת הארץ**, אלא היא גם **שבת לד'**,⁴ ובתוכחה הוא אומר: "אז תרצה הארץ את שבתותיה"⁵ – וכאן הבן שואל: מה נראתה מצווה זו להיזכר במיוחד בתוכחה? ובפרקי אבות⁶ נאמר "גלות באה לעולם וכו' – ועל שמיטת הארץ", וכן הוא מוסיף ושואל: מה חרי-האף הגדול הזה?

אכן בתורת-כהנים⁷ מבואר הקשר שבין שני אלה: "אני אמרתי תהיו זורעים שש ומשמטים לי אחת, בשביל שתדעו שהארץ שלי היא, ואתם לא עשיתם כן, עמדו וגלו ממנה, והיא תשמט מאליה כל שמיטות שהיא חייבת לי".

הרעיון ברור וגלוי כאן: מחשבת האדם כי האדמה שלו היא, כי הקניין שלו הוא, מרעילה את יחסי החברה, ומביאה בסופו של דבר לחורבן הארץ ולגלות העם.

-
1. נדפס לראשונה בחוברת "דבר השמיטה", הוצאת מכון התורה והארץ, תשס"א.
 2. שמות כג יא.
 3. ויקרא כה ו.
 4. ויקרא כה ב.
 5. ויקרא כו לד.
 6. אבות ה יא.
 7. תורת כהנים, פרשת בחוקותי, פרשה ב.

נימוק זה שנוי בפי ר' אבהו בגמרא הבבלי⁸ "אמר הקב"ה לישראל, זרעו שש והשמיטו שבע, כדי שתדעו שהארץ שלי היא" (ולא ירום לבבכם בשבח ארצכם ותשכחו עול מלכותו – רש"י).

הרמב"ם⁹ כותב בקיצור נמרץ שכוונת השמיטה היא "לחמלה על בני אדם והרחבה לבני אדם כולם", אלא שהוא מוסיף שם עוד נימוק רציונלי: "ושתוסיף הארץ תבואתה ותתחזק בעמדה שמיטה". על טעמו זה משיג אברבנאל¹⁰ ואומר: "אם היה הדבר כן, לא הייתה השנה השישית – בהיות האדמה בתכלית חולשתה – עושה תבואתה לשלוש שנים... גם שאם היה טעם המצווה כדברי הרב, לצורך התרבות תבואות הארץ, לא היה עונשם כל כך גדול שיבוא לגלות".

בעל ספר החינוך¹¹ הולך בעקבות חז"ל, אלא שהוא מפרט את הדברים: "ולכן ציווה הקב"ה להפקיר כל מה שתוציא הארץ בשנה זו, מלבד השביתה בה, כדי שיזכור האדם כי הארץ שמוציאה אליו הפירות בכל שנה ושנה, לא בכוחה וסגולתה, כי יש לה אדון על אדוניה, כשהוא חפץ הוא מצווה עליו להפקירם. ועוד יש תועלת נמצא בדבר: לקנות בזה מידת הוותרנות... ועוד יש תועלת אחר נמצא בזה: שיוסיף האדם בטחון בד' יתברך".

שער הביטחון – בו נכנס גם הגאון רבי צבי הירש קאלישר ז"ל בפירושו לתורה:¹² "שילמד לעמוד בניסיון ולהאמין בו יתברך... שגם אם ישבות מעבודתו יצו ד' יתברך את הברכה לו על שלוש השנים, וארור אשר לא יבטח בד' שימכור נכסיו, עד שימכור את עצמו לנכרי... ובזה ירגיל עצמו לבטוח בד' ולהאמין בהשגחתו על כל פרט ופרט, כי מד' מצעדי גבר כוננו".

אלא שהוא מוסיף עוד נימוק סוציאלי: "וגם ללמוד מזה שלא יתנשא העשיר על העני, אמרה תורה שבשנה השביעית כולם שווים, יחד עשיר ואביון יש להם רשות בגנות ובשדות לאכול לשובעה".

8. סנהדרין לט ע"א.

9. מורה נבוכים, ח"ג פל"ט.

10. נחלת אבות, פ"ד יא.

11. מצווה פד.

12. ספר הברית, פרשת בהר.

נימוק זה נשמע גם מפי החכם שד"ל:¹³ 'להיות תבואת השנה ההיא הפקר... הוא משווה העשיר לעני, ומשפיל גאות העשיר ומזכיר אותו כי כל בני אדם שווים הם'.

אולם כאמור, עוררו המילים "שבת לד'" וכן איסור המלאכות, מחשבות על נימוקים נוספים לשנת השמיטה. עמד על כך בעל ספר החינוך, וכתב:¹⁴ "משורשי המצווה לקבוע בלבנו ולצייר ציור חזק במחשבותינו, עניין חידוש העולם... והוא כעניין שאנו מונין ששת ימי השבוע... אחר כן עושין יום מנוחה". והורחבו הדברים אצל רבי יצחק אברבנאל בפירושו לפרקי אבות:¹⁵ "שכמו שהאומה בכלל תעשה זכר בשביתת היום השביעי אל הפינה הקדושה (= היסוד הקדוש) מברית העולם וחידושו, ככה הארץ הנבחרת תעיד עליה בשמיטת השנה השביעית. ולזה נתן הסיבה במצוות השמיטה "שבת שבתון יהיה לארץ שבת לד'" – רוצה לומר ששמיטת הארץ תהיה כמו השבת המקודשת אשר לישראל... וכאילו הארץ ההיא למעלת קדושתה... תעיד בפינה הזאת (=ביסוד הזה) מה שיעיד העם הישראלי בשבתותיהם".

בכיוון זה הולך הגאון רבי יהונתן איבשיץ ז"ל,¹⁶ והוא בעל-החשובות, מצא שהדברים הם כפשוטם, זוהי ממש שבת הארץ – שבתותיה של הארץ שנצטברו במשך שש שנות המעשה: בכל שנה ישנם שבעת ימי מנוחה מן התורה, מחוץ לשבתות, והם א' של ראש השנה, יום הכיפורים, הראשון והאחרון של סוכות, הראשון והאחרון של פסח, א' של שבועות. הרי לנו בשש שנים ארבעים ושניים יום. הוסף אותם לשלוש מאות ושתיים-עשרה השבתות שבמשך שש השנים ועיבוריהן, הרי לך שלש מאות חמישים וארבעה ימים כמניין שנת הלבנה. וזהו שציוותה תורה שתשבות הארץ כמספר ימי מנוחת האדם והבהמה – שנת מנוחה אחרי שש שנות עבודה.

ואם כל אלה שמו לב בעיקר להפקר הפירות ושביתת האדמה, הרי עמדו לעומתם גדולים-חקרי-לב אחרים, ונתנו דעתם על שביתת האדם בשנת השבת. וכי קלה היא בעיניך שנה שלמה של חופש מן האדמה?! כיצד אמר ריש לקיש¹⁷ על הפסוק "עובד אדמתו ישבע לחם – אם עושה אדם עצמו עבד

13. פירושו לתורה, שם.

14. מצווה פד.

15. נחלת אבות פ"ה, ח.

16. תפארת יהונתן פרשת בהר.

17. ילקוט משלי, רמז תתקמח.

לאדמה – ישבע לחם" – והנה העבד מוצא לחירות לשנה שלימה. מסתבר שחירות זו אינה לשם בטלה, וודאי נתייחד לה תפקיד חשוב.

ואמנם עמד על כך הדרשן הקדמון רבי יצחק עראמה בעל "העקדה":¹⁸ "כי הנה באותה שביתה נתעורר לצאת מאפלת מחשבותינו".

רמז לדעתו אפשר למצוא בשתי מילים של אבן-עזרא, שהן כידוע מועט המחזיק את המרובה. במצוות הקהל, זו ההתקהלות הכללית של העם במוצאי שנת השמיטה לקריאה פומבית בספר התורה, נאמר "למען ילמדו". ומפרש אבן-עזרא:¹⁹ "כל השנה" לאמור: קריאה פומבית וחגיגית זו היתה משמשת כסיכום ללימוד המוגבר של שנת השמיטה".

ואף רבי צבי הירש קאלישר ז"ל עומד על נימוק זה:²⁰ "ועוד טעם, כי לא לעולם יהיו טרודים בעבודת אדמה לצורך החומר, רק שנה אחת יהיה חופשי לנפשו, וכאשר יפרוק עול עבודה – יעסוק בתורה ובחכמה".

אם נשים לב לתנאי עבודתו של החקלאי ולשיעבודו **לאדמה**, נבין כי יש כאן סכנה רצינית של התרוקנות מכל תוכן רוחני. זוהי טענתו של רבי שמעון בר יוחאי:²¹ "אפשר אדם חורש בשעת חרישה, וזורע בשעת זריעה, וקוצר בשעת קצירה, ודש בשעת דישה, וזורע בשעת הרוח – תורה מה תהא עליה?!" אולם זאת התורה אשר ציוותנו "ואספת דגנך ותירושך ויצהרך", דאגה והבטיחה שלא תשתכח תורה מישראל, ואחת ההבטחות הללו היא שנת השמיטה. ניתן כאן חופש השתלמות לאיש-ה**אדמה**: צא ולמד! ואין ספק כי המבוגרים אשר בינתיים למדו להעריך את חשיבות ספסל-הלימודים ואת יקרת כותלי בית-המדרש, יוכלו להספיק הרבה במשך שנת ההשתלמות הזאת. שנת השמיטה תשמור אפוא על הרמה הרוחנית של החקלאים, ואף תעלה אותה. ועל כגון זו אנו משבחים ומודים: "ולא שמנו כמשפחות ה**אדמה**".

בעצם ימי המלחמה העולמית השנייה התקיים דיון רחב בפרלמנט הבריטי על שאלת החינוך למבוגרים, נתברר לאנגלים כי חיוני הדבר לשחרר אחת לכמה שנים את האדם העובד, ולאפשר לו לימוד והשתלמות. זאת התורה שקיבלנו מסיני הקדימה את מסקנות הדיון הזה בלמעלה משלושת אלפים שנה...

18. ויקרא, שער סט.

19. דברים לא יב.

20. ספר הברית, פרשת בהר.

21. ברכות לה ע"ב.

כמאסף לכל המחנות מופיע מרן הגראי"ה קוק זצ"ל בהקדמת ספרו "שבת הארץ". הנימוקים הדתיים והסוציאליים מתאחדים אצלו ב'רזא דאחד', ותוכנם מתמצה ועולה אצלו לדרגת שירה אדירה, שירת העם עם-ד' בארצו ארץ-ד':²² "בשנה זו מתגלה צביונה של האומה בכליל הודה, במקור רוחה האלקי. והארה זו הבאה אחת לשבע שנים, מושכת אחריה עליות אידיאליות אלוקיות, שבהכשרן האטי של הנשמות, הן הולכות וכובשות להן מקום בחיים... "אותה הפעולה שהשבת פועלת על כל יחיד – פועלת השמיטה על האומה בכללה... שנת שבתון מוכרחת היא לעם ולארץ. שנת שקט ושלווה באין נוגש ורודה – "לא יגוש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמיטה לד'" (דברים טו ג) שנת שוויון ומרגוע... אין רכוש פרטי מסוים ולא זכות קפדנית, ושלוש אלוקי שורר על כל אשר נשמה באפו".

אכן, רק מי שעיניים לו לראות המחזה בשלמותו, משיג את יופיו ואת חנו בתפארת עוזו.

וניתן לומר על השביעית כדרך שנאמר על השבת: "טועמיה – חיים זכו".

22. שבת הארץ, הקדמה, עמ' 64-65.

השנה השביעית שבת שבתון - שבת של שלום ואחדות בכול

(ראשון לציון - הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל, הודפס ב"הצופה"
ערב שמיטה תשי"א)

שנה זאת, הבאה עלינו לטובה ולברכה, היא מקודשת ביותר, בהיותה גם שנת השמיטה, שהיא נקראת בפי התורה "שבת לה'", לפי שהיא דומה בעניינה לשבת בראשית, שהיא מביאה בכנפיה שלום לכל אדם, בגופו, רוחו ונשמתו, שלום ואחדות לאומית בקרב כל העם לשדרותיו ומעמדיו, העשיר והעני, בעל הבית והפועל, שכולם מסובים בשולחנו של יוצר העולם ונזונים משפע ברכותיו.

שנה שביעית זאת, שהיא שנת שבתון לארץ, קוראה אותנו יותר מבכל השנים, לקרוא חרות ודרור לעצמנו מכל חטאת האדם, שבין אדם למקום, ובין אדם לחבירו, אחוה ושלום לכל עמנו מכל פירוד ומפלגתיות, ולהתאחד כולנו בלב ונפש, רוח ונשמה לתורת קדשנו ומצותיה, לארצנו וקדושתה, ולמדינת ישראל שקמה לתחיה בחסדי ה' ונפלאותיו, והיא הולכת וקולטת כנוסי ישראל, מכל תפוצות הגולה... ולשנה הבאה בירושלים הבנויה, וכסא מלכות בית דוד יכון בתוכה.

לנצח - אמן.

הרה"ג יעקב אריאל

שנת השמיטה וערכיה החינוכיים¹

שבת הארץ ושבת לה' – היחס לאדם לאדמה ופירותיה

משמעות השורש שמ"ט, שממנו נגזר השם שמיטה – היא לזרוק, לעזוב, להפקיר. במשמעות זו נקראת השנה השביעית, במחזור של שבע שנים לבריאת העולם, 'שנת שמיטה'. שמיטה זו חלה על קרקעות ועל כספים (שמיטת חובות). בהקשר זה נעמוד על שמיטת הקרקעות בלבד.

מצוות השמיטה – כפי שהיא באה לידי ביטוי בתורה:² 'שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור. את ספיח קצירך לא תקצור ואת ענבי נזירך לא תבצור' – מוטלת בעיקרה על החקלאי, ונחשבת לאחת המצוות הגדולות והקשות בתורה. החקלאים הנמנעים מעיבוד שדותיהם למשך שנה נקראים משום כך גיבורים, ככתוב:³ 'גיבורי כוח עושי דברו' – בשומרי שביעית הכתוב מדבר.

כגודל הקושי בקיום המצוה – כן תרומתה. שמירת השמיטה כהלכתה מפתחת באדם ערכים דתיים ומוסריים, לאומיים וחברתיים, ומעוררת בו יחס מיוחד לאדמה ולאדם, לעם ולארץ.

א. היחס לאדמה: 'כדי שתדעו שהארץ שלי היא'⁴

מצוות השמיטה לא נועדה לשימור הקרקע ולהבראתה, כפי שיש המנסים להסביר. גם בעבר היו שיטות אחרות לטיוב הקרקע, לא פחות יעילות

1. נערך מתוך "הד החינוך", תשרי תשנ"ד, וב"אהלי שדה", מכון התורה והארץ, תש"ס.

2. ויקרא כ"ה, ד"ה'.

3. ויקרא רבה, פרשה א' סי' א'.

4. סנהדרין י"ט ע"א'.

מהוברתה למשך שנה אחת מתוך שבע.⁵ הסיבה האמיתית למצוות השמיטה כתובה בתורה במפורש:⁶ 'ושבתה הארץ שבת לה'.

כשם שהשבת מעידה על בריאת העולם על ידי הקב"ה בשישה ימים, וממילא על סיבת החיים, תכליתם ומשמעותם – כך גם שמיטת הקרקעות היא עדות לכך שהעולם אינו קדמון אלא נברא על ידי הקב"ה. לא אנו בעליה ואדוניה של האדמה, כי 'לה' הארץ ומלואה תבל ויושבי בה'.⁷ הקב"ה הוא אדוני תבל בכלל, ובעליה ואדוניה של ארץ ישראל בפרט. רק בה נהגת מצוות השמיטה למעשה. שנת השמיטה באה להזכיר לנו כי 'גרים ותושבים אתם עמדי'.⁸ אין אנו בעלים על האדמה ותוצרתה, ורק בתנאי זה אנו רשאים לגור בארץ.

ב. היחס לאדם: 'ואכלו אביוני עמך'⁹

מלבד הצד האמוני שבהפקרת הפירות בשנת השמיטה, יש בה, מלכתחילה, גם צד סוציאלי. בתקופת המשנה נקבעה תקנה הבאה להבטיח שיוויון חברתי וכלכלי בשנת השמיטה. תקנה זו נקראה "אוצר בית-דין". וכך נכתב בתוספתא:¹⁰

בראשונה היו שליחי בית-דין יושבין על פתחי עיירות. כל מי שמביא פירות לתוך ידו – היו נוטלין אותן ממנו ונותנין לו מהן מזון שלוש סעודות, והשאר – מכניסין אותו לאוצר שבעיר.

מוסד ציבורי זה פיקח בשנת השמיטה על העבודות החיוניות לקיום הצומח, על הקציר והבציר, על אחסון הפרי באוצר הציבור ועל חלוקת התוצרת מדי שבוע לכל נצרך.

תקנת 'אוצר בית-דין' מתחדשת בימינו, ומתרבים היישובים החקלאיים המצטרפים להסדר זה ומפקידים בידי "אוצר בית-דין" את ניהול שדותיהם

5. עיין בבא-בתרא ל"א ע"א, ועוד.

6. ויקרא כ"ה, ב.

7. תהילים כ"ד, א.

8. ויקרא כה כג.

9. שמות כג יא.

10. שביעית פ"ח ה"א.

וחלוקת תוצרתם לצרכנים במחיר עלות¹¹. הרב צבי הירש קלישר, מראשוני מבשרי הציונות, תולה הסדר חברתי זה בביטול המעמדות בחברה:¹²

וגם ללמוד מזה שלא יתנשאו העשיר על העני, אמרה התורה שבשנה השביעית כולם שווים יחד עשיר ואביון יש להם רשות בגינות ובשדות לאכול לשובעה.

מצוות השמיטה מקנה מידות טובות של חסד וצדקה עם הזולת. הוראותיה אוסרות אגירה ומצוות על הפקר לכל; והן מרגילות את האדם להתחשב בצורכי הנזקקים גם בשנים אחרות. 'ואכלו אביוני עמך'.

ההכרה בבעלותו של הקב"ה על האדמה והנכונות להפקעת הבעלות הפרטית על הקרקע מביאות אותנו לתפיסה חברתית צודקת יותר. לא סוציאליזם אתיאסטי בעלמא, אלא שוויון אמיתי של בני אדם שנבראו בצלם א-להים. חברה מתוקנת שקיים בה שוויון, שהפירות מופקדים בה לכול, ללא הבדל בין עשיר לעני, בין מעביד לעובד – חברה כזאת זוכה בתוכן חדש ומהפכני, העשוי לשנות את צביונה ואופייה גם בשנים רגילות.

ג. עיסוק בתורה וברוחניות: 'שבת לה'¹³

ניצול מעשי של שביתת החקלאי ממלאכתו בשנת השמיטה, לומדים פרשנים מהמילים 'שבת לה'. ר' עובדיה ספורנו מפרש:¹⁴ 'שתהיה כל השנה הבטלה מעבודת האדמה מוכנת לעבודתו'. כמו שבשבת, האדם הנח ממלאכתו עוסק ברוחניות ובתורה, כך בשנה השביעית, החירות ממלאכה אינה לשם בטלה, אלא כדברי הרב קלישר: 'וכאשר יפרוק עול עבודה, יעסוק בתורה ובחכמה'. שעבודו של החקלאי לאדמה עלול לרוקן אותו מתוכן רוחני. לפיכך ניתנה לו שנת השמיטה להשתלמות ולהתעלות רוחנית-דתית, בבחינת "צא ולמד".

הרב קוק בהקדמה ל'שבת הארץ' מסכם את כל הרעיונות הנ"ל באומרו:¹⁵

אותה הפעולה שהשבת פועלת על כל יחיד, פועלת היא השמיטה על האומה בכללה. צורך מיוחד הוא לאומה זו – שהיצירה הא-להית

11. למעשה, התשלום הנדרש מן הצרכנים בעד הפירות בכל שנה, קרוב למחיר העלות, אם לא למטה ממנו.

12. ספרי הברית פרשת בהר.

13. ויקרא כה ב.

14. שם ד"ה שבת.

15. הקדמה ל'שבת הארץ' (עמ' 64).

נטועה בקרבה באופן בולט ונצחי – כי מזמן לזמן יתגלה בתוכה המאור הא-להי שלה בכל מלוא זוהרו, אשר לא ישביתוהו חיי החברה של חול עם העמל והדאגה, הזעף והתחרות אשר להם, למען תוכל להתגלות בקרבה פנימה טהרת נשמתה בכללותה כמות שהיא.

העיסוק בחיי החולין של תחרות ורכושניות, גורם לדברי הרב קוק לעמימות ולהדחקת האור הא-להי המצוי בנשמה הלאומית. השמיטה מסייעת לגילוי האור הא-להי של נשמת האומה ולהתעלותו.

ד. קדושת הפירות: 'לאכלה'¹⁶

בהלכות שמיטה חוזרת התורה ומדגישה: ¹⁷ 'והיתה שבת הארץ לכם לאכלה...' תהיה כל תבואתה לאכול'. מכאן למדו חז"ל על קדושתם של פירות שביעית, המיועדים לאכילה דווקא בצורתם הטבעית.

ה"קדושה" מקבלת כאן משמעות מיוחדת. לא הינזרות והפרשה, אלא דווקא אכילה. 'לאכלה' - ולא להפסד, לא לסחורה, לא לרפואה, לא לתעשייה שאינה לצורך אכילה, ולא לשום צורת שימוש שאינה מקובלת מלכתחילה.¹⁸ יש לנצל את הפירות במלואם ולא להשמיד עודפים, להשליך לאשפה או לעשות בהם שימוש משני.

הלכות נימוס קובעות, כי המתארח אצל זולתו חייב לנהוג בכבוד במזון המוגש לו. אף פירות שביעית כן. בחברת השפע הורגלנו לבזבז, לזלזל במאכלים. השמיטה מחזירה אותנו לגישה מכובדת יותר, רצינית יותר, זהירה יותר וחסכונית יותר, כלפי מתנת ה' בעולם. את פירות האילן ויבול האדמה יש לכבד ולנהוג בהם בקדושה. כך נרגיל עצמנו להעריך את אשר ניתן לנו כמתנת שמים מידי 'הזן את כל העולם בטובו'.

ה. היתר המכירה: 'וכי ימוך אחיך ומכר מאחוזתו'¹⁹

כשעוסקים במצוות השמיטה, אי אפשר להתעלם מ"היתר המכירה", שהוצע כפיתרון לחקלאים לפני יותר ממאה שנה, עם ראשית ההתיישבות בארץ. ההיתר הוצע כ"הוראת שעה" כדי לאפשר לחקלאים לשמור שמיטה כהלכתה על ידי מכירת קרקעות ארץ ישראל לגוי לשנה אחת, עד שירחיב ה' לנו ונוכל

16. ויקרא כה ו.

17. ויקרא כה ו-ז.

18. עיין רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרקים ה-ו.

19. ויקרא כה כה.

לוותר על הוראת שעה זו. ואכן זכינו לכך, שבחלק מהגידולים אפשר לשמור את השמיטה בדרכים אחרות, שאינן מחייבות הפקעה של הקרקע והפירות מקדושתם. כדי שתהליך זה יוכל להתרחב, יש להדק את שיתוף הפעולה בין המגזר העירוני למגזר החקלאי; ואף זה אחד מערכי השמיטה: ערבות הדדית. החקלאי רואה עצמו כמשרת את הצרכנים, הצרכנים רואים את אחריותם לחיזוק ההתיישבות ברחבי הארץ, וכולם יחד רואים את מחויבותם לאדמה, הנושאת עמה ערכים נעלים ומקודשים.

אין אף אומה ולשון שיחסה לאדמה דומה ליחסו של עם ישראל לארצו; ומכאן הזיקה העמוקה והכיסופים אל הארץ גם בשנות הגלות הארוכות. דווקא עם שובנו לארצנו, דווקא עם הפרחת שממותיה, עלינו לחזק את החישוקים בינינו לבין האדמה שממנה אנו יונקים את עוצמתנו ואת שאיפותינו: 'כי ברך יברכה ה' בארץ אשר א-להיך נותן לך נחלה לרשתה'.²⁰

הנשמתיות הישראלית מתגלה בארץ על ידי מצוות התלויות בארץ (שיחות הרב צבי יהודה ויקרא, בהר עמ' 243)

הנשמתיות הכלל-ישראלית מתגלה רק בארץ-ישראל, עד כדי מציאות של מצוות תלויות בארץ. "ושבת הארץ שבת לד". המצוות הן תלויות בארץ. איננו מוצאים בשום מקום את הביטוי "הארץ התלויה במצוות". באופן אמיתי, כל מצוות התורה קשורות לארץ. וכשעם ישראל מופיע בשלמות בריאותו בארצו, נמשכות מכך מצוות מיוחדות התלויות בארץ. על כן, לרוב שיטות הראשונים אין מצוות השמיטה בזמן הזה אלא מדרבנן.

20. דברים טו ד.

הרב גבריאל קדוש

הקשר השלם שבין העם והארץ במצוות השמיטה

ישנה מחלוקת הפוסקים, בעקבות מחלוקת בתלמוד על תוקפה של מצוות השמיטה בזמן הזה. ונמצאו לכן דעות מנוגדות¹ יש אומרים שמצוותה מדאורייתא, ויש אומרים שהיא מדרבנן, ויש אומרים שהיא מידת חסידות. בירושלמי² מצאנו התניה של מצוות השמיטה במצוות היובל:

וזה דבר השמיטה שמוט: רבי אומר שני שמיטין: שמיטה ויובל, בשעה שהיובל נוהג השמיטה נוהגת מדברי תורה. פסקו היובלות נוהגת השמיטה מדבריהן.

וממשיך הירושלמי:

אימתי פסקו היובילות לכל יושביה? בזמן שיושבין עליה ולא בזמן שגלו מתוכה... נמצאת אומר כיוון שגלו שבט ראובן וגד וחצי שבט מנשה בטלו היובילות.

וכך למעשה פוסקים רובם של הפוסקים³, שתוקף מצוות השמיטה כיום היא מדרבנן מכיוון שמצוות היובל לא נוהגת כיום.

מין הרב קוק בהקדמה לספרו 'שבת הארץ'⁴ קושר את מצבה הרוחני של האומה בכל הדורות לרמת החיוב שאנו מתחייבים במצוות השמיטה והיובל. בדברו על דיני היובל כותב הרב:

כל אלה יחד הם סימני-חיים עליונים, שצריכה לגלותם אומה זו, שמוסר-לאומי אלוקי כזה חי בקרבה, ונכון הוא לפנייה, בהיותה מבונה בכל תכסיסה **ברום עילויה המדיני 'כשכל יושביה עליה'** - למען יעלה בידה תכסיס התגלות

1. עיין בהרחבה שבת הארץ א, פ"ג הל' כה (עמ' 443).

2. ירושלמי גיטין פ"ד ה"ג.

3. שבת הארץ א, מבוא סי' א-ט, חזו"א שביעית סי' ג' ס"ק ח.

4. שבת הארץ א, הקדמה (עמ' 67).

ההכרה של היושר האלוקי, העומד למעלה מסגולתה המוכנה עמה מכבר, השומרת על תפקידיה שלא ירדו ולא ימחו כליל.

וביאר הרב עוזי קלכהיים זצ"ל:⁵

בדרשה זו ציינו חכמינו את מצבה התקין והשלם של האומה... מצב זה מציין את הקשר השלם שבין העם והארץ, אשר נוצר מהמפגש המשותף של כל העם עם נחלתו. כלומר, היובל יכול לשמש לנו כמודד למידת זיקתו ונכונותו של העם להיות בארצו. כשהוא חל, משמע שהעם שוכן בנחלתו וחי בה חיים טבעיים במדינתו ככל עם על אדמתו. במצב שלם זה, יכולה להופיע גם רוחו בצורה מושלמת... בעת שיגיעו המצוות התלויות בארץ לידי חיובן מדאורייתא - הרי שהגיעה האומה להתחברות מלאה בארצה, אז היא תגלה כוחות גנוזים שבקרבה... וזוהי החירות העליונה שתתגלה ביובל.

אך ישנם דורות שבהם התאמה רוחנית זו אינה בקומתה הראויה, ולכן רמת החיוב של מצוות היובל והשמיטה אינם מדאורייתא.

בבית שני בעת ששבו רק שני שבטים, חסר הבית חמישה דברים, ביניהם שכינה ורוח הקודש ואורים ותומים. לבו של המקדש נעדר מהם, כי רובו של העם היה מחוץ לנחלתו. לכן גם היובלות לא נהגו מדין תורה, ולא זכינו שיתגלה הכישרון הישראלי בנבואה ורוח הקודש, המגשרים בין שמים וארץ, המופיעים במקדש... מצוות היובל היא ביטוי לחיים השלמים של ישראל על אדמתם. כשמערכת המצוות פועמת בקרב האומה בצורה מסודרת, דרך המוקדים של השבתות, השמיטות והיובל, שהם והלכותיהם מכינים את עולם החומר לקלוט את המציאות הרוחנית ושפעה.

רעיון זה אפשר להסמיק בפרשנות על הפסוק העוסק במצוות היובל "וקראתם דרור בארץ לכל יושביה".⁶ הרמב"ן⁷ בבואו לברר את משמעות המילה 'דרור' כותב: "וקראתם דרור בארץ לכל יושביה", שיהיו **כל בעלי הארץ** נקיים מעבדות ומכל שעבוד בגופם ובארצותם". וכן ביאר במקום אחר⁸ "שיהיו **כולם** בני חורין לדור בכל מקום".

5. "שירת האומה לארצה" (עמ' קעא-קעח) בשינויים קלים.

6. ויקרא כה, י.

7. רמב"ן שמות ל, כג. ד"ה "מר דרור".

8. רמב"ן ויקרא כה, י, ד"ה "יובל היא".

למצוות היוכל יש השלכות על קיום המצוות התלויות בארץ. לפי פרשנות זו אנו רואים שהתנאי הבסיסי לקיומם המלא של מצוות אלו הוא שיושביה הטבעיים של הארץ הזו, עם ישראל, צריכים להיות משוחררים מכל שעבוד ולהיות בני חורין ואז המצוות יכולות להתקיים בקומתם השלמה.

ב"ה שזוכים אנו בדורנו לשיבת עם ישראל על אדמתו והשראת השכינה בציון, וממילא המצוות התלויות בארץ, ובכללן מצוות השמיטה, קונות קמעא-קמעא את מקומן הראוי להן בהשתדלות לקיום כללותיה ופרטותיה בחיבור בין ישראל, ארצו ותורתו. כולנו תפילה שקשר חיים זה יגיע למדרגה השלמה של קיום השמיטה כהלכתה מדין תורה.

שנת השמיטה - עת חשבון נפש של ציבור

(”נר למאור” פרשת בהר, הרב משה צבי נריה)

השבת - עת חשבון נפשו של היחיד, ושבת הארץ - עת חשבון נפשו של הציבור. הראשונה באה אחת לששה ימים ונמשכת רק יום אחד, ואילו השנייה באה אחת לשש שנים ונמשכת שנה שלמה. יחיד סיפק בידו לסכם מעשיו ודרכיו אחר ששה ימים, ואילו ציבור זקוק לששת שנות מעשה, טבעי ומובן שסיכום ובירור כל המעשים, ברור העבר והכוון לעתיד, מצריכים שנה שלמה.

הרב יהושע ון דייק

הערבות ההדדית במצוות השמיטה¹

הקדמה

לקראת שנת השמיטה חתם מנהל הצרכנייה ביישובנו על הסכם שיווק עם "אוצר הארץ" – חברת שיווק הנותנת העדפה לפירות שיש בהם קדושת שביעית במסגרת "אוצר בית דין", על פני פירות שגדלו ב"היתר מכירה". באחד הימים בשנת השמיטה פנה אליי חקלאי המגדל ענבי מאכל בדרום רמת הגולן בבקשה לקבל את סחורתו לצרכנייה ביישובנו. מנהל הצרכנייה סירב לקבל את סחורתו בשנה זו בגלל התחייבותו ל"אוצר הארץ" שלא לשווק פירות שגודלו במסגרת "היתר מכירה", ולכן הפנה את החקלאי אליי. החקלאי הסביר לי שאם לא תינתן לו רשות למכור את סחורתו בצרכניות שחתמו הסכם עם "אוצר הארץ" ייגרם לו הפסד כלכלי כבד.

בשיחתי עם החקלאי הרגשתי את הדילמה הגדולה של שנת השמיטה. מצד אחד אנו רוצים לחזק את אותם החקלאים היהודים שבחרו לקיים את מצוות השמיטה בהידור ולא להסתמך על היתר המכירה; אך מצד שני איננו יכולים לבוא בטענות כלפי אותם חקלאים שאינם מסוגלים ללכת על המסלול המהודר של "אוצר בית דין", והחליטו להסתמך על היתר המכירה.

במקרה הנזכר הדילמה הייתה גדולה יותר, שכן גידול הענבים כרוך במלאכת גיזום הגפנים, **שיש בה באופנים מסוימים איסור זמירה האסורה בשמיטה מדאורייתא**; וכל הפתרונות שהוצעו כדי להתירה במסגרת "היתר מכירה" אינם מרווחים, והם מתבססים על קולות הלכתיות רבות, שקיים ספק איזו מהן עדיפה.

א. רגישות חז"ל לקשיי החקלאים בשמיטה

נראה שלבטים אלו עמדו גם כן מול עיני חז"ל. במשנה במסכת תענית² נאמר:

1. נדפס בשו"ת מבשן אשיב סי' סג, וכאן בתוספת הגהה.

"וכן שפסקו גשמים מגשם לגשם ארבעים יום מתריעין עליהם, מפני שהיא מכת בצורת".

כלומר: הנזק שנגרם מהפוגה ארוכה בגשמים חמור יותר מהתעכבות הין, ולכן גוזרים על כך תענית חמורה מיד, ואין צורך להמתין למועדים הקבועים של שנת בצורת. והגמרא בירושלמי³ שם אומרת: "תני, כשם שמתריעין עליהם בשאר ימי השבוע (בשנים שאין שנת שמיטה) כך מתריעין עליהן בשביעית, מפני פרנסת אחרים".

כלומר: אכן שומרי השמיטה אינם זקוקים למים, שהרי הם אינם מעבדים את שדותיהם, אך ישנם "אחרים" (שעל זהותם נעמוד בהמשך), שזקוקים למים גם בשמיטה, ובעבורם הכול מתענים.

חידושה של הברייתא המובאת בירושלמי תמוה: מהי בכלל ה'הווא אמינא', וכי רק החקלאים ה"אחרים" זקוקים למים? והלא הכול זקוקים לצורך שתייה, וגם בעלי האילנות שומרי השביעית זקוקים למים עבור אילנותיהם!

אמנם אם נתבונן במשנה נגלה שמדובר בגשמים הנזקקים בעיקר למגדלי הירקות, שזקוקים לתזמון נכון של הגשמים ולא רק לכמות משקעים כללית (בניגוד למגדלי האילנות ובעלי הבורות). ולפי זה מתבהרת חידושה של הברייתא, שהרי גידול ירקות אסור בשנת השמיטה, ואף על פי כן מתריעים על מחסורם במים מפני פרנסת אחרים!

בביאור המושג "פרנסת אחרים" נחלקו בירושלמי⁴ חברי זעירא. חברי זעירא אמרו: **מפני פרנסת עכו"ם**, כלומר: היהודים מתענים ומתריעים לטובת הנוכרים המותרים לעבד את שדותיהם בשמיטה, וזקוקים לשם כך למים. וביאר ה'פני משה' שכשאין גשמים יורדים, יתייקר השער וממילא יהיה הפסד גם ליהודים. ור' זעירא אמר: **מפני פרנסת חשודים**. ומבארים 'קרבן העדה' וה'פני משה' שמדובר ביהודים העובדים עבודת קרקע בשביעית, ואף על פי כן מתענים בעבורם!

הגמרא בירושלמי מבארת, שר' זעירא הולך בשיטת רבי, וחברייא בשיטת ר' פנחס בן יאיר. ר' זעירא כרבי – שהיה ספר אחד החשוד על השביעית והביאו אותו לפני בית דינו של רבי כדי שיעניש אותו על עבריינותו, ורבי פטר אותו

2. תענית פ"ג מ"א.

3. ירושלמי תענית פ"ג ה"א.

4. שם.

בלא כלום ואמר: "ומה יעביד עלובא, ובגין חייו הוא עושה". כלומר: רבי ריחם עליו ופטרו באומרו "מה יעשה האביון הזה, הרי כדי חייו הוא עושה".⁵ המתבונן יראה שעל אף שמדובר על עבריין שביעית שעבד בשמיטה, הוא מכונה בגמרא רק כ'חשוד על השביעית', ולכן רבי לא רצה להענישו.

לעומת זאת חברייא סוברים כר' פנחס בן יאיר, שחלק על רבי שרצה להתיר את השמיטה בזמן הזה שהיא מדרבנן, בגלל דוחק פרנסת החקלאים; ור' פנחס בן יאיר חלק עליו ולא הסכים לכך.

המתבונן בגמרא זו יראה עד כמה היו חכמי ישראל רגישים כלפי אותם חקלאים שמצוות השמיטה הייתה קשה עבורם, בגלל עולה הכלכלי. רגישותו של רבי זעירא, תלמידו של רבי, כלפיהם הייתה גדולה עד כדי כך שברור היה לו שמתפללים על הגשמים בעבור אותם עבריינים שזרעו ירקות בשמיטה, כדי שלא יפסידו את יבולם. ולכאורה מדוע? והלא יכול זה אסור משום 'ספיחין'! אלא שר' זעירא סבר כרבו, שאינו דומה 'עבריין להכעיס' לעבריין שעובד בגלל דוחקו, ושהנכשלים במצווה כל כך קשה, שעל מקיימיה נאמר 'גיבורי כוח עושי דברו' – אינם יכולים להיקרא 'מחללי שביעית' (כמו מחללי שבת או מגלי עריות), אלא רק 'חשודים על השביעית'.

[ר' זעירא הוא כינוי של ר' זירא, שעליו מסופר⁶ שגרו בריונים בשכונתו והיה מקרב אותם, וחכמים הקפידו עליו על כך, ובסופו של דבר קירבתו של רבי זירא גרמה להם להרהר בתשובה לאחר מותו. ונראה שקירוב הרחוקים הייתה מידתו הייחודית].

אין ספק שמגמרא זו אנו שואבים את השקפת עולמם של חז"ל להיכנס בדוחקם של חקלאים ולחוש את ניסיונותיהם הקשים. ואם על עבריינים של ממש התיר ר' זעירא להתפלל להצלחתם, כל שכן שלמדים אנו שצריך להתאמץ לנסות בכל דרך, אפילו בדוחק הלכתי גדול, להקל על החקלאים הכשרים את הקושי הגדול, ולנסות לבוא לעזרתם בשעת הדחק. ונראה שבדרך זו הלכו גדולי ישראל שתמכו ב"היתר המכירה".

את ההנהגה הזו חיזק מרן הרב קוק זצ"ל בכל כוחו ובכל דרך, וכן כתב באיגרת⁷ לרידב"ז שחלק על היתר זה:

5. קרבן העדה, שם.

6. סנהדרין ל"ז ע"א.

7. אגרות הראיה שיא, חלק א, עמ' שמ"ח.

על ידי מה שנחזק את היישוב ההולך ואור בעזרת ה' ויתרבו אחינו העולים לישב את ארץ הקודש, יצמח אור גאולה וישועה. וסוף כל המורדים והפושעים לשוב בתשובה שלמה מתוך אהבה ושמחה, על ידי אור שפע קדושת ארץ הקודש שתשפיע עליהם, על ידי סיוען של תלמידי חכמים עובדי ה' ואוהבי ישראל באמת, שיתהלכו עמם בנחת ואהבה **ויראו לכל העולם שהם דואגים עבורם ונכנסים בגורלם ומצבם**. ועל ידי זה יתעורר הניצוץ הנרדם של קדושת ישראל הכמוס בעומק, אפילו בליבם של המוקצים והריקנים, ויהיו כולם יחד כלי מחזיק ברכה להיות לעם לד' על אדמת קודשו אשר בחר בה מכל הארצות.

גיבורי הכוח הגדולים של שנת השמיטה הם החקלאים ולא הצרכנים. הצרכנים יכולים להסתדר בשנה זו עם תוצרת נוכרית, ולעתים אף במחיר מוזל יותר. אך החקלאי נאלץ להפקיר את שדהו ולא להשתכר בשנה זו, והניסיון הגדול של שנת השמיטה רובץ על כתפיו. לכן כאשר החקלאי בחר להשתמש בהיתר הלכתי שאושר על ידי גורם רבני מוסמך, אף אם ההיתר דחוק, נראה מהגמרא הנזכרת לעיל עלינו להקל עליו במילי דרבנן עד כמה שניתן, ובכך לקיים מצוות דאורייתא של "וחי אחיך עמך", ולא להעדיף תוצרת של נוכרים בשמיטה.

ב. הקשר ההדוק שבין ה'עבודה שבלב' הציבורית ועבודת הקרקע

בדברי הירושלמי שהבאנו לעיל ישנו עומק נוסף, המלמד על הערבות ההדדית שישנה במצוות השמיטה.

כפי שראינו, הירושלמי מחדש שמתענים ומתריעים אפילו על גשמים הנזקקים לחשודים על השביעית, ולא לשאר החקלאים. ועדיין יש לשאול: מדוע הירושלמי נדחק לומר שהתענית נועדה כדי לעזור לעובדי שביעית, והרי ניתן לומר שסיבת התענית היא בשביל בעלי הבורות ובעלי העצים שזקוקים לגשמים, ואף שלגביהם אין משמעות גדולה למרווחים שבין פרקי הגשמים, התענית היא על עצם שיבוש סדרי הגשמים שבדרך כלל מביא לבצורת כללית בכל החורף?

שמה תאמר שאלמלא ההיתר של הגמרא בירושלמי להתפלל עבור החשודים על השביעית, היינו אומרים שלא נקבע תענית על חששות לעתיד בשעה

שגשמים אלו מסייעים כעת לעוברי העבירה – על כגון זה נאמר: ⁸ "בהדי דכבשי רחמנא למה לך?" – אנו צריכים להתפלל על צרכינו, והקב"ה יעשה הטוב בעינינו, ואיננו צריכים לחשוש מסיוע עקיף לעוברי עבירה דרך תפילותינו.

מכאן אנו למדים לימוד גדול על ערכה של תפילה. התפילה איננה בקשה לשינוי סדרי בראשית. התפילה היא חלק מההשתדלות הטבעית, וכדברי הגמרא: ⁹

מה יעשה אדם ויחכם, אמר להן ירבה בשיבה וימעט בסחורה, אמרו: הרבה עשו כן ולא הועיל להם, אלא יבקשו רחמים ממי שהחכמה שלו שנאמר: 'כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה'. מאי קא משמע לך? **דהא בלא הא לא סגיא**. מה יעשה אדם ויתעשר? אמר להן ירבה בסחורה וישא ויתן באמונה. אמרו לו: הרבה עשו כן ולא הועילו, אלא יבקשו רחמים ממי שהעושר שלו שנאמר: 'לי הכסף ולי הזהב'. מאי קא משמע לך? **דהא בלא הא לא סגי**.

כלומר: כשם שנדרשת השתדלות טבעית ואנושית כדי להצליח בפרנסה, כך באותה מידה צריך השתדלות של תפילה למי שהעושר שלו. נמצא שהתפילה היא חלק מההשתדלות המעשית להשגת הפרנסה. וכשם שאין סומכים על הנס, כך אסור לסמוך על ההשתדלות האנושית לבדה. והדברים קל וחומר בענייני חקלאות בארץ ישראל, שבה נאמר: ¹⁰ "ארץ אשר עיני ה' אלוך בה מראשית שנה ועד אחרית שנה", שוודאי תלויה בסייעתא דשמיא באופן גלוי.

ולפי זה מובנים דברי הירושלמי. אלמלא ההיתר לסייע בתפילה לחשודים על השביעית, היינו אומרים שיש להימנע מתענית ותפילה מפני חששות עתידיים בשעה שהתפילה מסייעת באופן ישיר וגלוי לעוברי עבירה, כי התפילה היא חלק בלתי נפרד מהשתדלותנו, כמו השתדלותנו בעבודת הקרקע, וכשם שאין לסייע לעוברי עבירה במעשים, כך היינו סבורים שלא לסייע להם בתפילה.

ממד העומק שעומד מאחורי ההיתר להתפלל ולהתענות כדי לסייע לחקלאים הנוכרים שבארץ ישראל או לחשודים על השביעית – הוא השותפות שיש לכל הציבור עם החקלאים עובדי האדמה באמצעות תפילותינו. גם כאשר ניתן

8. ברכות י ע"א.

9. נידה ע"ב.

10. דברים יא, יב.

לייבא פירות מחו"ל ולהסתדר, אנו מתפללים דווקא להצלחת היבול הגדל בארץ ישראל (ואפילו כשהם גדלים באיסור). שגשוג החקלאות בארץ ישראל איננו רק צורך כלכלי, אלא גם ביטוי אלוקי לקשר שבין ישראל לארץ ישראל, וכדברי הרמב"ן על הפסוק:¹¹ "ושממו עליה אויביכם" – "היא בשורה טובה מבשרת בכל הגלויות, שאין ארצנו מקבלת את אויבינו". בעזרת השותפות של החקלאי עובד האדמה עם הציבור העירוני המתפלל נעשים כולם שותפים בהשתדלות במצווה הגדולה השקולה כנגד כל מצוות התורה¹² של הוצאת פירותיה הקדושים של ארץ ישראל.¹³

לאור דברינו שהתפילה על הגשמים נחשבת לשותפות מעשית בעבודת האדמה, מובן עומק חידושו של הירושלמי שאפילו בשביעית מתפללים על הגשמים "מפני פרנסת אחרים". למ"ד שה"אחרים" הם הנוכרים – הצורך הגדול נובע מהפרחתה של ארץ ישראל, שלא תישאר שממה ולא פורחת;¹⁴ ולמ"ד שה"אחרים" הם העבריינים הצורך נובע מהבנה ללבו של השותף שלא עמד בנטל וכשל.

ומן הדאגה הגדולה לפרנסתו של החשוד על השביעית, נלמד אנו קל וחומר לדאגה שאנו צריכים לדאוג להצלחתם של החקלאים שנוקטים בעת הדחק לקולות הלכתיות מוסכמות.

ג. דרכו של הגר"א שפירא בצרכנות בשמיטה

לאור זאת ברורה הדרכתו של מו"ר הרב הראשי לישראל הגר"א שפירא זצ"ל – להעדיף יבול שגדל על פי היתר המכירה על פני יבול נוכרים. וכך כתב בתשובה¹⁵ שפרסם:

דע ידידי, שבזה שאתה מחמיר וקונה עגבניות וירקות שגדלו בקרקע של גוי, אתה לא מחמיר בהיתר המכירה ואינך עוזר לשובתי שביעית, ואין לך שום קשר עם מצוות שמיטת קרקע כפי שאתה סבור. מצווה זו שעל מקיימיה נאמר 'גיבורי כוח עושי דברו' היא באותם שיש להם קרקע ואינם עובדים בשביעית; ואינך גם נטפל לעושי מצווה כמו מי

11. ויקרא כו, לב.

12. על פי ספרי דברים יז, יא.

13. כדברי הב"ח באו"ח סימן ר"ח.

14. כהגדרתו של הרמב"ן (הוספה לספר המצוות לרמב"ם, מצווה ד) במצוות יישוב הארץ – "שלא נעזבנה ביד זולתנו מן האומות או לשממה".

15. נדפס בעיטורי כהנים מס' 19 (תשרי תשמ"ז) עמ' 29.

שקונה תוצרת של שומרי שביעית מאוצר בית דין... על ידי שקונים יותר פירות של ערבים לא מקיימים מצוות שמיטה ולא מסייעים שיתרבו שומרי שביעית כהלכתה. ועל כן אין מקום להתייחר שמי שממלא כרסו בפירות של ערבים מבצע את שאיפתו של הראי"ה שיתרבו שומרי שביעית בישראל.

ד. האם להעדיף פירות "אוצר בית דין" על פני פירות "היתר מכירה"?

כפי שראינו בתשובה של מרן הגר"א שפירא זצ"ל, ישנו חילוק בין הקונה פירות מהנוכרים ובין הקונה פירות מאוצר בית דין; שהקונה מאוצר בית דין הגדירו הגר"א שפירא זצ"ל ל'נטפל לעושי מצווה'. כלומר, החקלאים הם מקיימי המצווה בשבתם מעבודות הארץ, והצרכנים הקונים את תוצרתם (החקלאים הינם שליחי בית הדין המקבלים שכר על טרחתם) זוכים להיקרא "נטפלים לעושי מצווה".

קניית תוצרת אוצר בית דין מחזקת את שומרי השביעית, ומעודדת חקלאים נוספים ללכת בדרך זו. גדולי ישראל, מרן הרב קוק זצ"ל בדורו והגר"א שפירא זצ"ל בדורנו, חיזקו גם את היתר המכירה, כדי שיוכלו להתבסס עליו הזקוקים לו, ובאותה שעה חיזקו ביתר שאת את שומרי השביעית, שהחליטו לשומרה כהלכתה וללא היתרים. הם לא ראו סתירה בדבר, אלא ראו בזה שני כיוונים בעלי מטרה אחת – חיזוק החקלאות היהודית בארץ ישראל ומניעת איסורים מהחקלאים היהודים. עם זאת גדולי הדור לא פסקו לעודד ללא הרף כמה שיותר חקלאים לקיים את המצווה כהלכתה וללא היתרים של שעת הדחק, ואף ייסדו קרן התומכת כלכלית באותם חקלאים שומרי שמיטה כהלכתה.

ה. ההבדל בין קולות אוצר בית דין לקולות "היתר המכירה"

לצערנו בשנים האחרונות אנו עדים לתופעה של דחיקת רגליהם של החקלאים שבחרו לשמור שמיטה כהלכתה והם מעוניינים לשווק את תוצרתם במסגרת אוצר בית דין. דחיקתם באה מכיוונים שונים: מצד אחד בד"צים למיניהם קוראים להעדיף יבול נוכרים 'ללא חשש שביעית'; ומצד שני, ישנם רבנים שסוברים שמכיוון שגם באוצר בית דין אנו נדרשים לקולות רבות בעבודת האדמה ובשיווק הפירות, אין לכך יתרון על פני היתר מכירה, ולכן הם מעדיפים את הנוחיות שבקניית פירות היתר מכירה, ומשאירים את המעבר לשמירת שמיטה כהלכתה כ'הלכתא למשיחא'.

אותם רבנים המעדיפים את היתר המכירה מסתכלים על העניין בראייה נקודתית של קולות וחומרות, ואינם מביאים בחשבון את המכלול כולו. היתר המכירה הוא היתר 'עוקף שמיטה' לשעת הדחק, שמונע מחקלאים לעבור על איסורים בשנת השמיטה. לעומת זאת המסלול של אוצר בית דין, למרות הקולות שהוא נזקק להם, בסופו של דבר הוא מבוסס על שמירת השמיטה במתכונת של לכתחילה (אלא שלצורך קיומה אנו נזקקים להסתמך על קולות למיניהן). ומכיוון שלפי רוב הפוסקים שמיטה בזמן הזה מדרבנן – הלכה כדברי המיקל בדרבנן.

ו. הקשר בין דור הגאולה ומצוות השמיטה

נראה שדווקא בדורנו, הזוכה בחסדי השי"ת לחיות בזמן קץ המגולה של אתחלתא דגאולה,¹⁶ מחויבים אנו לנסות כמה שיותר לפעול לתחיית מצוות השמיטה כהלכתה, ולהשתדל לעזור בקיומה ככל שניתן. הסיוע לקיום השמיטה הוא חלק בלתי נפרד מההשתדלות הנתבעת מאתנו כדי לקרב את גאולה, שעל כך אמרו חז"ל שעתידה בת-קול להיות מפוצצת בראשי ההרים ואומרת: "כל מי שפעל עם א-ל יבוא וייטול שכרו".¹⁷

בהלכות גאולה אין לנו פוסק כרבנו הרמב"ם, וכך כתב בספרו בהלכות מלכים¹⁸ העוסק בהלכות גאולה:

המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד ליושנה הממשלה הראשונה, ובונה מקדש ומקבץ נדחי ישראל וחוזרין כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם. מקריבין קורבנות ועושין שמיטין ויובלות ככל מצוותן האמורה בתורה. וכל מי שאינו מאמין בו, או מי שאינו מחכה לביאתו, לא בשאר נביאים בלבד הוא כופר, אלא בתורה ובמשה רבינו וכו'.

ובהלכה ג הוסיף:

אל יעלה על דעתך שהמלך המשיח צריך לעשות אותות ומופתים ומחדש דברים בעולם או מחיה מתים וכיוצא בדברים אלו שהטיפשים אומרים. אין הדבר כן, שהרי ר"ע [ר' עקיבא] חכם גדול מחכמי משנה היה והוא היה נושא כליו של בן כוזיבא המלך, והוא היה אומר עליו שהוא המלך

16. עיין אגרות הראיה תתעא, חלק ג, עמ' קנ"ה.

17. ויקרא רבה פרשה כז, ב. ירושלמי שבת פ"ו ה"ט.

18. הלכות מלכים פרק יא הל' א. (על פי הוצאת פרנקל).

המשיח, ודימה הוא וכל חכמי דורו שהוא המלך המשיח, עד שנהרג בעוונות. כיוון שנהרג, נודע שאינו משיח, ולא שאלו ממנו חכמים לא אות ולא מופת. ועיקר הדברים ככה הן, שהתורה הזאת אין חוקיה ומשפטיה משתנים לעולם ולעולמי עולמים ואין מוסיפין עליהן ולא גורעין מהן.

הרמב"ם חידש בהלכה זו שבימי המלך המשיח עולם כמנהגו נוהג ולא יהיו ניסים החורגים ממנהגו של עולם. וכדוגמה לכך מצא לנכון הרמב"ם להאריך אריכות יתירה¹⁹ בסיפור תמיכתו של רבי עקיבא בבר כוזיבא ובציפייתו להיותו משיח, על אף שבר כוכבא לא עשה ניסים ונפלאות החורגים מדרך הטבע. מכאן לומד הרמב"ם שגם הגאולה העתידה תבוא בצורה טבעית, על ידי בן אדם שילחם וינצח ויחזיר עצמאות מדינית לעם ישראל ולבסוף ישתית את דיני התורה באומה.

דברי הרמב"ם צריכים עיון:

- א. כיצד מביא הרמב"ם ראיה מסיפור תמיכתו של רבי עקיבא בבר כוזיבא, הרי לכאורה זהו ניסיון שכשל, וכיצד ניתן להביא ממנו ראיה?
- ב. מדוע מביא הרמב"ם ראיה ממחשבותיו של רבי עקיבא (שנתבדו) בשעה שיש על כך מקורות מפורשים בחז"ל, כפי שהביאם הרמב"ם בעצמו בהמשך?²⁰

אל יעלה על הלב שבימות המשיח יבטל דבר ממנהגו של עולם או יהיה שם חידוש במעשה בראשית, אלא עולם כמנהגו הולך. וזה שנאמר בישעיה: "וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירבץ" – משל וחידה. עניין הדבר: שיהיו ישראל יושבין לבטח עם רשעי העולם המשולים בזאב ונמר.

והוסיף וכתב:²¹

אמרו חכמים: אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכויות בלבד.²²

- ג. מיד לאחר הביאו את סיפור תמיכתו של רבי עקיבא בבר כוזיבא מסיים

19. וכן האריך הרמב"ם בהלכות תעניות פ"ה הל' ג.

20. הלכות מלכים פרק יב הל' א.

21. שם, הל' ב.

22. סנהדרין צ"ט ע"א, ושבת ס"ג ע"א, נחלקו בכך אמוראים, והרמב"ם פסק הלכה כשמואל.

הרמב"ם: "ועיקר הדברים ככה הן, שהתורה הזאת אין חוקיה ומשפטיה משתנים לעולם ולעולמי עולמים ואין מוסיפין עליהן ולא גורעין מהן, וכל המוסיף או גורע או שגילה פנים בתורה והוציא הדברים של מצוות מפשוטן הרי זה בוודאי רשע ואפיקורוס". מדוע הרמב"ם אינו מבאר מהו הקשר בין המעשה בבר כוזיבא ובין האיסור לשנות מצוות מן התורה?

ונראה שהרמב"ם כלל את הסוברים שהגאולה תבוא בדרך נס בכלל "המשנה דבר מצווה", מפני שמינוי מלך (ומלך המשיח בכלל) זוהי מצוות עשה,²³ לכן כשם שבכל המצוות אנו מחויבים להשתדל לקיימם בדרך הטבע, ואסור להסתמך על הנס בקיומם, כך גם במצוות מינוי מלך ובמצוות מלחמה ובמצוות בניין המקדש ישנה חובה להשתדל בקיומם ולא להשאיר להיעשות מאליה בדרך נס. וכי יעלה על הדעת שבמקום שלא מצויים אתרוגים, יהודי לא ישתדל לנטוע עץ אתרוגים ויסתפק בתפילה שהקב"ה ימציא לו אתרוגים בדרך נס כדי לקיים מצוות ארבעת המינים? אדרבה, הרי הלכה פסוקה היא שאין מברכין על מצוות הבאות בדרך נס!²⁴

והוא הדין במצוות הקשורות לגאולה, שאין לצפות להתרחשותם בדרך נס, אלא לנסות ולהשתדל לקיימם בדרך הטבע. וזוהי כוונת הרמב"ם בסיום דבריו ש"התורה הזאת אין חוקיה ומשפטיה משתנים לעולם ולעולמי עולמים", ולכן לא ייתכן מצב שהמצווה בטלה ותופיע רק בדרך נס. ומוסיף הרמב"ם, שמי שיחשוב כן הרי הוא עובר על איסור "בל תיגרע" "וכל המוסיף או גורע... הרי זה בוודאי רשע ואפיקורס", כלומר: מי שחושב כך הרי הוא הופך את המצוות המעשיות להבטחה רוחנית, ובזה הוא "מגלה פנים בתורה והוציא הדברים של מצוות מפשוטן".²⁵

ולכן היה חשוב לרמב"ם להאריך בסיפור תמיכתו של רבי עקיבא בבר כוזיבא,

23. כפי שכתב הרמב"ם בתחילת הלכות מלכים (פ"א הל' א), שמצוות מינוי מלך, מחיית זרעו של עמלק ובניית בית הבחירה הן המצוות הראשונות שנצטוו ישראל בכניסתם לארץ.

24. עיין בפוסקים המאריכים בדיון כיצד החשמונאים בירכו על הדלקת נרות המנורה בבית המקדש בשמן שהתברך והתרבה בדרך נס.

25. על אופיין הטבעי של מצוות התורה כתה ג"כ הרמב"ן בפירושו לפרשת סוטה (במדבר ה', כ'): "והנה אין בכל משפטי התורה דבר תלוי בנס זולתי העניין הזה (השקייט מי סוטה), שהוא פלא ונס קבוע שיעשה בישראל, ע"ש. ולכן נראה לומר שהמצפה לנס כדי לקיים מצווה, אין הוא שונה ממנו שסובר שציווי התורה "וקשרתם לאות על ידך וכו'" הוא עניין רוחני שיהיו דברי התורה חקוקים בלבו ובפיו, וסותר בכך את המצווה המעשית של הנחת תפילין העשויות מעור בהמה.

עם כל המורכבות שבעניין, כדי להמחיש לנו את מעשיותה של מצוות המלכת מלך המשיח. משום כך בחר הרמב"ם דווקא בסיפור על בר כוזיבא שהאמין שינצח את הרומאים בכוח הזרוע, ורבי עקיבא ראה בכוח הטבעי הזה את עוצמת הרוח של המצווה ואמר עליו: 'הדין מלכא משיחא',²⁶ ולכן לא ביקש ממנו לא אות ולא מופת.

ואף שבאותה שעה נכשל הניסיון, בגלל עוונותיו של בר כוזיבא, רבי עקיבא לא חזר בו מעצם תמיכתו בנכונות לקיים את מצוות גאולת ישראל בדרך הטבע.

ז. הבנה מחודשת בדברי הרמב"ם

על פי הדברים הללו ניתן להבין את דברי הרמב"ם²⁷ שהזכרנו בראשית הדברים:

המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד ליושנה לממשלה הראשונה, ובונה המקדש ומקבץ נדחי ישראל, וחוזרים כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם. מקריבין קורבנות, ועושין שמיטין ויובלות ככל מצוותה האמורה בתורה. וכל מי שאינו מאמין בו, או שאינו מחכה לביאתו לא בשאר נביאים בלבד הוא כופר אלא בתורה ובמשה רבינו וכו'.

מבין תפקידיו של מלך המשיח מונה הרמב"ם את השבת כל המצוות לקיומן המלא כפי שהיה בימי קדם, וביניהן מצוות שמיטה ויובל. וכשם שהמלכות של מלך המשיח עתידה להיעשות בדרך טבעית על ידי השתדלות מעשית, כפי שהבאנו מדברי הרמב"ם לעיל, כך השבת השמיטה והיובל למקומם, שהיא מתפקידיו של מלך המשיח, עתידה וצריכה להיעשות בדרך טבעית על ידי השתדלות אנושית, ולא להמתין לנס שמימי.

ועל כן דווקא אנו המאמינים בקץ המגולה חובתנו כפולה ומכופלת להשתדל ולהתאמץ בכל דרך להנחיל את מצוות השמיטה כהלכתה בארצנו. ואם עדיין חסרו תנאים לקיומה המלא בפועל, אין זה פותר אותנו מכל דרך לנסות ולהחזיר עטרת מצווה זו ליושנה.

ח. יתרונו של אוצר בית דין

בזמננו כאשר כל הנטל החקלאי נופל על כתפי קבוצה קטנה מהאוכלוסייה,

26. ירושלמי תענית פ"ד ה"ה.

27. הלכות מלכים פ"א הל' א.

נראה שהדרך היחידה שקיימת לעת עתה להשבת מצוות השמיטה ליושנה היא רק באמצעות הפעלתו של אוצר בית דין. המציאות שבה קבוצה קטנה של חקלאים צריכה לספק פירות עבור כל תושבי המדינה, דורשת מאיתנו להשתמש בקולות הלכתיות בהלכות מכירת פירות שביעית, כגון: היתר חלוקת הפירות בחנויות שנמכרים בהן פירות בכל השנים; גביית מחיר יקר מפירות השוק האחרים, וזאת בשעה שאוצר בית דין מתיר רק גביית כיסוי הוצאות (המחיר הגבוה נגרם כתוצאה מהוצאות גבוהות במיוחד הנדרשות לטיפול בפירות אלו). אף על פי כן אין ספק שדרך זו עדיפה על פני היתר המכירה, וכל שכן עדיפה על פני יבול נוכרים.

הקולות ההלכתיים של היתר המכירה מפקיעות את עצם המצווה – השמטת הארץ והשבתתה מעבודה. לעומת זאת הקולות ההלכתיים של אוצר בית דין נוגעות באיסור משני (איסור סחורה) שנובע מקדושת הפירות, עקב קיום מצוות השמיטה.

ראיה לדבר נביא מהגמרא במסכת סוכה:²⁸

א"ר יוסי בוא וראה כמה קשה אבקה של שביעית וכו': אדם נושא ונותן בפירות שביעית לסוף מוכר את מטלטליו ואת כליו שנאמר: "בשנת היובל הזאת תשובו איש אל אחוזתו", וסמך ליה: "וכי תמכרו ממכר לעמיתך וגו'".

הרי שהגמרא מכנה את איסור סחורה בפירות שביעית – "אבקה של שביעית". הדבר מבואר בדברי רש"י:²⁹ "מידי **דלא הוי עיקר האיסור** תלוי בו **קרי אבק**, וכן אבק ריבית, וכן אבק לשון הרע, שאינו לשון הרע גמור אלא צד לשון הרע, כמו אבק העולה מדבר הנכתש במכתשת".³⁰ והוסיף: "דעיקר איסור שביעית – לא תזרע ולא תזמור. וזהו (איסור סחורה) – איסור קל שבה". וכן כתבו התוספות:³¹ "עיקר איסור בעבודת קרקע, כגון חרישה וזריעה, אבל משא ומתן אינו אלא עשה בעלמא, דלאכלה ולא לסחורה".

רואים במפורש בגמרא שעיקר מצוות שמיטה היא השבתת הארץ, ואיסור סחורה הנגזר מכך אינו אלא אבק איסור.

28. סוכה מ' ע"ב.

29. רש"י שם, ד"ה "דר' יוסי בר חנינא".

30. רש"י שם, בד"ה "אדם".

31. תוס' שם, ד"ה "אבקה".

יסודה של מצוות שמיטה הוא עדות על שייכותה של הארץ לה' – "כי לי הארץ כי גרים ותושבים אתם עמדי".³² השבתת הארץ מעבודות האדמה, מעידה כאלף עדים שהארץ אינה שלנו אלא של הקב"ה. לכן גם אם קיומה והנחלתה של המצווה לכלל הציבור דורשות קולות הלכתיות מסוימות בשיוק הפירות, סוף-סוף בצריכת פירות שביעית אנו מחזקים חקלאים שומרי שביעית המקיימים את "עיקר איסור שביעית" כדברי רש"י.

ובכגון זה ראוי לנהוג על פי דברי רבנו החסיד במסילת ישרים³³ במשקל החסידות:

כי אין לדון דברי חסידות על מראהן הראשון, אלא צריך לעיין ולהתבונן עד היכן תולדות המעשה מגיעות... נמצאת למד, שהבא להתחסד חסידות אמיתי, צריך שישקול כל מעשיו לפי התולדות הנמשכות מהם ולפי התנאים המתלווים להם, לפי המצב, לפי החברה, לפי הנושא ולפי המקום.

ט. החקלאים כשליחי עם ישראל

כפי שכתבנו לעיל, האחריות על קיום מצוות השמיטה שייכת לכלל הציבור בישראל, ולא רק לחקלאים. ניתן למצוא סיוע לדברים אלו מדברי הרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות³⁴ בעניין מצוות ישוב הארץ: "שנצטוונו לרשת הארץ אשר נתן הא-ל יתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב ולא נעזבנה ביד זולתנו מן האומות או לשממה".

חלקה הראשון של המצווה – "שלא נעזבנה ביד זולתנו מן האומות" – אינו מוטל על כתפי כל יחיד ויחיד מישראל, שהרי אדם יחיד אינו יכול למנוע מהאומות לכבוש את הארץ, ורק אנשי הביטחון הפועלים במסגרת הצבא אחראים על ביצוע משימה זו, והם מבצעים אותה כשליחי הציבור. אמנם ישנו חלק שני למצווה זו, שהוזכר על ידי הרמב"ן בשתי מילים – "או לשממה" – שמשמעותו היא שלא מספיק לכבוש את הארץ אלא צריך לדאוג להפרכת שיממותיה. אדם הבונה בית בארץ ישראל אמנם מיישב אותה, אך הוא עושה זאת רק בנחלתו הפרטית המצומצמת. לעומת זאת החקלאים המפריחים את השדות וצובעים את הארץ בירוק, מקיימים מצווה זו בצורה

32. ויקרא כה, כג.

33. מסילת ישרים פרק כ.

34. ספר המצוות לרמב"ם, השגה למצוות עשה ד.

נרחבת, ורק בזכותם נגאלת הארץ משוממותה. נמצא שהחקלאים מקיימים את מצוות הפרחת הארץ בעבור כל הציבור ובשליחותו, כשם שהצבא מקיים את מצוות כיבוש הארץ בעבור כל הציבור ובשליחותו.

וכשם שכלל ישראל מחויב בחיזוק אנשי הצבא – שליחיהם בקיום מצוות השלטון בארץ, כך כלל ישראל מחויב בחיזוק החקלאים היהודיים – שליחיהם בקיום מצוות ישוב הארץ והפרחתה משיממונה, ובקיום כל המצוות התלויות בה.

כדי לחזק את החקלאים ואת יכולתם לעבד את שדות ארצנו הקדושה, וכדי למנוע מצב שבו החקלאים ירצו לעשות הסבה מקצועית לתחומים שאין בהם הפסדים כלכליים כל שבע שנים (כגון הי-טק) – חובה על הציבור כולו להיחלץ חוששים ולהיות ערב לאחיו החקלאים, ועל ידי כך להחזיר את עטרת המצוות התלויות בארץ ליושנה, ובייחוד את הקשה שבהן – היא מצוות השמיטה.

י. סוף דבר

נראה ששנת השמיטה האחרונה (תשס"ח) הוסיפה נדבך חדש ומשמעותי לקידושה ולהתפתחותה של מצווה יקרה זו, בכך שציבור צרכניים עירוני התחייב מראש (על ידי תשלום מקדמה) לצרוך פירות אוצר בית דין מחקלאים שומרי שמיטה. זכה ארגון "אוצר הארץ" בנשיאותו של מו"ר הרה"ג יעקב אריאל שליט"א להיות 'נחשון בן עמינדב' בעניין זה, ולהוסיף קומה של התחייבות וערבות הדדית בין הציבור העירוני ובין העם שבשדות.

כמו כן, אין ספק שאוצרות בתי הדין האחרים, לסוגיהם השונים, עוררו את תודעת ציבור החקלאים והציבור העירוני לקיום מצוות השמיטה יותר מבעבר.

אין לנו אלא לקרוא לציבור הצרכנים, לקראת שנת השמיטה הקרבה (תשע"ה) שוב לצרוך פירות שביעית למרות כל הקשיים שבכך, ולזכות לקיים את המצווה של אכילת פירות שביעית,³⁵ ובד בבד לזכות בחיזוק מצוות השמיטה כהלכתה.

וכן הציבור והצרכנים המתחייבים בערב שנת השמיטה לצרוך פירות מ"אוצר הארץ" קרואים בזאת להפעיל לחץ על המוכרים שלא יחדלו את אספקתם ואת חלוקתם של פירות השביעית, גם אם זה בא על חשבון אי-אספקה של פירות אחרים, ועל אף כל העיכובים והקשיים שמתגלים מדי פעם במערך השיווק.

35. כדברי הרמב"ן, ספר המצוות לרמב"ם, השגה למצוות עשה ג.

זאת ועוד. צריך לזכור שהרמב"ם בפירושו למשנה בשביעית³⁶ כתב שבימי המשנה לא ניתן היה לאכול את כל סוגי הירקות בשנת השמיטה, אלא רק פירות האילן וירקות שחזקתן שאין דרך לזרען שחזקתן מן ההפקר, ואילו כיום גם במסגרת "אוצר הארץ" ניתן למצוא שפע של ירקות, שגידולם מתאפשר באמצעות פתרונות הלכתיים וטכנולוגיים שונים. ומה נדרש מאתנו? רק מאמץ קטן, לוותר על איזשהו ירק מכלל הירקות או להיאזר בסבלנות לחלוקה קצת יותר מאוחרת, ובכך לחזק חקלאיים שומרי שמיטה שלקחו על עצמם סיכון כלכלי כה גדול – וכי אין כדאי הדבר?

ככל שנתמוך יותר ויותר באוצרות בית דין, ובייחוד במודל של "אוצר הארץ", שמצא פתרונות הלכתיים גם לאספקת ירקות בלא להזדקק להיתר מכירה – נעודד חקלאים יהודים נוספים לשמור שמיטה בשנות השמיטה הבאות, ובכך נזכה להיות "נטפלים לעושי מצווה גדולה" כדברי הגר"א שפירא זצ"ל, שעליהם נאמר: "גיבורי כוח עושי דברו".

וכשם שבעוון ביטול מצווה יקרה זו גלינו מארצנו, כך נזכה בע"ה על ידי השתדלותנו בהשבת עטרת מצווה זו ליושנה, להתגשמות חזון הנביא:³⁷ "ונטעתים על אדמתם ולא ינטשו עוד מעל אדמתם אשר נתתי להם אמר ה' אלוֹקֵינוּ". ויהי רצון שנוזכה להיגאל גאולת עולמים בקיום כל המצוות התורה בארץ, על כל פרטיהם ודקדוקיהם, במהרה בימינו אמן.³⁸

36. פירוש המשנה לרמב"ם שביעית פ"ו מ"א.

37. עמוס ט, טו.

38. הערת הגר"י אריאל שליט"א: אני מחזק את דבריך. בעיקר השנה (תשע"ד), ערב שנת השמיטה, יש צורך לעורר את הציבור לקיים מצווה זו. הדרך היחידה לקידום מצוות השמיטה היא על ידי חקלאים ישראלים שומרי שמיטה כהלכתה, המתמודדים עם השאלות המעשיות המתעוררות עם התפתחות החקלאות. כמובן שחקלאים אלו צריכים גיבוי מעשי של צרכנים, שיעדיפו את תוצרתם ובכך יאפשרו להם קיום ויוכלו אף הם להיות שותפים למצווה. זו הדרך הראויה לקיום המצווה, הן על ידי החקלאים והן על ידי שותפיהם – הצרכנים. כל דרך אחרת עלולה לנוון חלילה את המצווה ולהופכה חס וחלילה לאות מתה. הן מכירת הקרקעות לנוכרים לשנה והן העדפה של תוצרת חו"ל (ההלכה אמנם אינה אוסרת אותן) עוקפות את המצווה ובעצם משתמטות מקיומה. כל ההולכים בדרכים אלו אינם מקיימים שום מצווה חיובית בשביעית, אלא רק נמנעים ממלאכות ומאכילת איסורי שביעית ותו לא. אך מצווה גדולה זו מה יהא עליה? (ר' מנחות (מא ע"א) את היחס החמור לעקיפת מצווה). אמנם בדלית בררה הדרכים העוקפות מותרות (הזמנת תוצרת נוכרית בארץ אסורה לדעת גדולי הפוסקים), אולם דרך המלך של התורה היא התמודדות ישירה עם הבעיות על ידי חקלאות ישראלית שומרת שמיטה. יישר כוחם של "גיבורי הכוח עושי דברו".

הרב עזריאל אריאל

אופייה של מצוות השמיטה כיום

עם כיבוש ארץ ישראל בידי צבאות הכליף עומר, חרבה שאריתה של החקלאות היהודית בארץ ישראל. מאז חדלו יהודים מעיסוק בעבודת האדמה גם ברחבי אירופה, בעקבות גזירות של העמים הנוצריים. מאז, כאלף וחמש מאות שנה, היינו אומה פורחת באוויר, מנותקת מן האדמה ומעבודתה. גדלנו 'במצע מנותק' מן הקרקע, ואת עצמנו הקפנו במין 'חממה' סגורה ומנותקת מן העולם.

עסקנו בתורה, במצוות ובגמילות חסדים, עסקנו במלאכה ובמסחר, אך לא זכינו לפגוש את הקב"ה המלווה את עבודת האדמה בברכתו. לא יכולנו לטמון את הזרע בקרקע ולהאמין במי שיגדל אותנו לעץ פרי, לירק ולתבואה. 'אמונת - זה סדר זרעים, שמאמין בחי העולמים וזורע'.¹ גם לא יכולנו לחוש את השגחת ה' המיוחדת על עובד האדמה ב"ארץ אשר ה' אלוקיך דורש אותה, תמיד עיני ה' אלוקיך בה מראשית שנה ועד אחרית שנה".² ולא זכינו להיות שותפים עם הקב"ה במעשה בראשית ולהוציא עמו לחם מן הארץ.

חורבן נורא נגרם גם לתורתה של ארץ ישראל. לימוד מצוותיה המיוחדות של הארץ הלך ונשתכח. ואם נמצאו עוד עוסקים בהלכות הנוהגות בפירות, כתרומות ומעשרות, ואף נמצאו עוסקים בערלה וכלאים, הנוהגים בחו"ל - לא נמצאו דורשים למצוותיה של השמיטה. אף העוסקים בלימוד מצווה זו - לימודם היה תיאורטי בלבד, בבחינת 'הלכתא למשיחא'. וכמעט לא נמצאו פסקי הלכה למעשה כי אם בשאלה התלושה מן הקרקע בדין 'קדושת פירות שביעית שגידלם הגוי'.

1. על פי שבת לא ע"א, מדרש תהילים מזמור יט.

2. דברים יא, יב.

והנה שבנו לארצנו. זכינו לראות בעינינו את התגשמות נבואתו של יחזקאל:³ "ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תישאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא". ודווקא עתה, כאשר ארצנו נותנת את יכולה בעין יפה - חזרנו להיות פורחים באוויר. מספר החקלאים הנוגעים ברגבי הקרקע הולך ופוחת, ומספר דיירי העיר, בבתי קומות גבוהים ומנותקים מן הקרקע - הולך וגדל.

בהגיע שנת השבע, שנת השמיטה, לא נותר לנו מכל מצוותיה אלא 'הלכות שמיטה בעציץ שאינו נקוב בתוך הבית', אולי אף 'פח שמיטה', ואולי גם 'חנות שמיטה' או חתימה על 'היתר המכירה'. ומה מאפיין הדבר, שהוויכוח הגדול על שמיטה זו, הוא: 'כשרות ירקות שגדלו במצע מנותק בתוך חממה'. גם שמיטה זו - שמיטה תלושה ומנותקת היא מאדמתה השובתת של ארץ ישראל.

בעומק הלב היהודי חיה השאיפה לחזור ולהידבק באדמתה של ארץ ישראל. לימוד הלכותיה של שנת השמיטה הוא המחבר אותנו אל האדמה: אל עבודתה ואל שביתתה, אל ארציותה ואל קדושתה. דווקא מלאכות הקרקע, הרחוקות יותר מתודעתו של בן דורנו, הן המקשרות אותנו אל האדמה כאשר הן נלמדות בהגדרותיהן המעשיות, הנוגעות לחקלאות המעשית של דורנו.

ויהי רצון שמתוך לימוד זה, שהוא בבחינת 'זכר לשביעית', נתקדם ונגיע לשמירת כל הלכות השמיטה במלואן ובשלמותן, בכל חלקי עם ישראל ובכל חלקי ארץ ישראל.

3. יחזקאל לו, ח.

הרב יהודה הלוי עמיחי

רוב יהודי העולם בארץ ישראל

שאלה:

בעזרת ה', בשנים הקרובות ייווצר מצב שבארץ ישראל יהיו רוב יהודי העולם, האם תהא לכך השפעה הלכתית?

תשובה:

א. שתי קדושות לארץ

לארץ ישראל יש שתי קדושות: קדושה עצמית-סגולית וקדושה שנייה לעניין המצוות התלויות בארץ. הקדושה הסגולית של ארץ ישראל מתגלה בכך שהיא נחלת ד' ועיני ד' בה תמיד מראשית שנה ועד אחרית שנה, הארץ אשר נבחרה מכל הארצות, ובה מקום המקדש, השכינה, מתנבאים בעבורה, מקיימים בה מצוות יישוב הארץ, ואפילו לקבורה בה יש מעלות רבות. קדושה זו היא מהשבעה שנשבע הקב"ה לאברהם אבינו ונתן לו את הארץ, ומאז היא עומדת בקדושתה ואין בה שינוי. קדושה עצמית זו איננה נובעת ממספר בני ישראל בארץ ישראל ואינה תלויה במספרם, אלא היא נצחית.¹

אך ביחס לקדושת ארץ ישראל לעניין המצוות התלויות בארץ, כגון יובל, שביעית, תרומות ומעשרות, ערלה, כלאים, לקט שכחה ופאה, צריך לדון בהשפעת מספר היהודים היושבים בארץ, לעניינים הלכתיים אלו.

ב. בית ראשון

בתקופת בית ראשון נהגו כל המצוות התלויות בארץ מדאורייתא, שהרי כל ישראל ישבו על אדמתם תחת מלכות ישראל, אולם לקראת סוף בית ראשון

1. עיין כפתור ופרח (פ"י), שו"ת מהרי"ט (ח"ב יו"ד סי' כח), תשב"ץ (ח"ג סי' ר), חתם סופר (יו"ד סי' רלד). מבוא לשבת הארץ (פט"ו), אנציקלופדיה תלמודית (ערך ארץ ישראל).

בטל דין יובל שהרי גלו שתיים וחצי השבטים וכבר לא היו כל השבטים בארץ ישראל, ואמרו חז"ל בגמרא בערכין:²

משגלו שבט ראובן ושבט גד וחצי שבט מנשה בטלו יובלות, עזרא דכתיב ביה: "כל הקהל כאחד ארבע רבוא אלפים ושש מאות וששים".³ הוה מני? דתניא: משגלו שבט ראובן ושבט גד וחצי שבט המנשה בטלו יובלות, שנאמר: "וקראתם דרור בארץ לכל יושביה",⁴ בזמן שכל יושביה עליה ולא בזמן שגלו מקצתן; יכול היו עליה והן מעורבין, שבט בנימין ביהודה ושבט יהודה בבנימין, יהא יובל נוהג? תלמוד לומר: לכל יושביה, בזמן שיושביה כתיקונן ולא בזמן שהן מעורבין!

מדברי הגמרא עולה שכל זמן שאין כל יושביה עליה אין חיוב מצוות יובל נוהג מדאורייתא. אך ביחס לחיוב מצוות שמיטה במצב שאין כל יושביה עליה נחלקו הראשונים בביאור דברי הגמרא בקידושין:⁵

רבי אומר: "וזה דבר השמיטה שמוט" - בשתי שמיטות הכתוב מדבר, אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים, בזמן שאתה משמט קרקע - אתה משמט כספים, בזמן שאי אתה משמט קרקע - אי אתה משמט כספים.

דעת רש"י⁷ היא ששמיטת קרקע ושמיטת כספים הן כפשוטן: שמיטה מעבודת הקרקע בשנה השביעית, ושמיטת כספי הלוואה. ושתי מצוות אלו תלויות זה בזה. אך לא מצאנו תלות בין מצוות שמיטה מעבודת הקרקע בשנה השביעית ובין מצוות היובל. ואילו התוספות⁸ מפרשים ששמיטת קרקע פירושה שמיטת היובל, שבה שבים הקרקעות לבעליהם הראשונים, ושמיטת כספים היינו שמיטת השנה השביעית, ולדעה זו יש שייכות ותלות בין מצוות יובל למצוות שמיטה בשנה השביעית. ולכן נראה שדעת התוספות היא שכשם שבטלו היובלות בסוף בית שני כך גם השמיטין נתבטלו, אולם לדעת רש"י ייתכן להסביר שהשביעית המשיכה לנהוג מדאורייתא גם לאחר שגלו שתיים

2. ערכין לב ע"ב.

3. עזרא ב, סד.

4. ויקרא כה, י.

5. קידושין לח ע"ב.

6. דברים טו, ב.

7. תוספות שם, ד"ה "השמטת כספים חובת הגוף", בהבנת דעת רש"י. ועיין עוד תוספות גיטין לו ע"א, ד"ה "בזמן שמשמע שאף לדעת רש"י שמיטה תלויה ביובל".

8. תוספות שם, ד"ה "השמטת כספים חובת הגוף".

וחצי השבטים, עד סוף תקופת בית ראשון. לגבי שאר מצוות התלויות בארץ, נראה שלכל הדעות נהגו בתוקפם הראשון ובחיובם מדאורייתא עד חורבן בית המקדש הראשון.

ג. חורבן הבית הראשון

על המשך תוקפה של קדושת יהושע לאחר חורבן הבית נחלקו בגמרא:⁹

מאי טעמא דמ"ד: **קדושה ראשונה קידשה לשעתה ולא קידשה לעתיד לבא?** דכתיב: (נחמיה ח') 'ויעשו בני הגולה השבים מן השבי סוכות וישבו בסוכות כי לא עשו מימי יהושע בן נון כן בני ישראל וגו' ותהי שמחה גדולה מאד'. אפשר בא דוד ולא עשו סוכות עד שבא עזרא? אלא מקיש ביאתם בימי עזרא לביאתם בימי יהושע, מה ביאתם בימי יהושע מנו שמיטין ויובלות וקדשו ערי חומה, אף ביאתן בימי עזרא מנו שמיטין ויובלות וקדשו ערי חומה; ואומר: (דברים ל') 'והביאך ה' אלוקיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה', מקיש ירושתך לירשת אבותיך, מה ירושת אבותיך בחידוש כל דברים הללו, אף ירושתך בחידוש כל דברים הללו. ואידך? דבעי רחמי על יצר דעבודה זרה ובטליה, ואגין זכותא עליהו כי סוכה. והיינו דקא קפיד קרא עילויא דיהושע, דבכל דזכותא כתיב יהושע והכא כתיב (נחמיה ח') ישוע, בשלמא משה לא בעא רחמי, דלא הוה זכותא דארץ ישראל, אלא יהושע דהוה ליה זכותא דארץ ישראל, אמאי לא ליבעי רחמי. והא כתיב: 'אשר ירשו אבותיך וירשתה'! הכי קאמר: כיון דירשו אבותיך ירשת את.

למחלוקת זו, האם קדושה ראשונה קדשה לשעתה ולעתיד לבוא או לא, יש השלכות לעניין הכרכים שכבשו עולי מצרים ולא כבשום עולי בבל,¹⁰ כאשר לדעות שקדושה ראשונה קדשה לעתיד לבוא הרי שהדבר אסור, אולם לדעות שקדושה ראשונה לא קדשה לעתיד לבוא הרי שהדבר מותר.

להלכה רוב הראשונים¹¹ פוסקים שקדושה ראשונה בטלה בחורבן בית המקדש הראשון. אמנם נחלקו האחרונים אם כל המצוות התלויות בארץ

9. ערכין לב ע"ב.

10. חגיגה ג ע"ב.

11. רמב"ם הל' בית הבחירה פ"ו הט"ז, ראב"ד הלכות תרומות פ"ג הי"ג, כו"פ פ"ג, טור שו"ע יורה דעה ס"י שלא סעי' א.

בטלו בחורבן הבית או רק מצוות ששייכות בכיבוש בטלו. יש שאמרו שמצוות שאינן שייכות בכיבוש, כגון לקט, שכחה, פאה וחדש שנהגו קודם כיבוש וחלוקה, על אף שבטל הכיבוש, קדושתם מדאורייתא לא בטלה. ויש שלא חילקו, וכל המצוות התלויות בארץ חיובם התבטל מדאורייתא בחורבן הבית.

ד. הקדושה בתקופת בית שני

מדברי הגמרא בערכין למדנו שקדושה ראשונה ושנייה יש להם, משמעות הדבר שהקדושה בבית שני הייתה מדאורייתא, ולכן היו בחידוש כל המצוות התלויות בארץ מדאורייתא. אולם כנגד שיטה זו סבר ר' אלעזר בירושלמי:¹²

אמר רבי לעזר מאיליהן קיבלה עליהן את המעשרות מה טעם ובכל זאת אנחנו כורתים אמנה וכותבים ועל החתום שרינו לוינו וכהנינו.

העולה מכאן שישנה מחלוקת אם בתקופת בית שני נהגו מצוות התלויות בארץ מדאורייתא או לא. נחלקו בכך גם הראשונים כאשר רבי יהודה¹³ סובר שלא ייתכן שלא נהגו בתרומות ומעשרות ובכל המצוות התלויות בארץ מדאורייתא. את דברי הירושלמי הסביר שכיוון שחייבו עצמם מאליהם הרי שהתקדשו המקומות בחובת דאורייתא. ולעומתו סבור הרמב"ם¹⁴ שמשמע שהחייבו בתקופת בית שני היה מדרבנן בלבד. השאלה על החיוב בתקופת בית שני מבוססת על הצורך ב"ביאת כולכם", כאשר דעת הרמב"ם שעל אף שהקדושה השנייה הינה מדאורייתא מכל מקום ללא "ביאת כולכם" חיוב תרומות ומעשרות הוא מדרבנן. לעומתו הראב"ד¹⁵ השיג עליו וסובר שמשמעות "ביאת כולכם" הוא רק לעניין מצוות חלה, אבל לעניין חיוב בתרומות ומעשרות אין מיעוט של "ביאת כולכם", ולכן נהגו הדינים מדאורייתא.

על חיוב היובל בתקופת בית שני נחלקו הראשונים. לדעת ר"ת¹⁶ נהג היובל בבית שני מדאורייתא, ואת הצורך ב"כל יושביה עליה" הסביר שהרי עלו מקצת מכל י"ב שבטים ולכן החיוב הוא מדאורייתא. ואילו דעת התוספות¹⁷

12. ירושלמי שביעית פ"ו ה"א.

13. תוספות יבמות פב ע"ב, ד"ה "ירושא".

14. הלכות תרומות פ"א הל' כ"ו.

15. השגת הראב"ד, שם.

16. תוספות גיטין לו ע"ב, ד"ה "בזמן".

17. שם.

שבבית שני נהג היובל רק מדרבנן, והנימוק העיקרי הוא שלא היו "כל יושביה עליה".

התוספות¹⁸ הקשה לדעת ר"ת שמספיקה נציגות של כל אחד מהשבטים מדוע לא נהגה מצוות חלה מדאורייתא? והרי הגמרא¹⁹ אמרה שחלה נהגה בבית שני מדרבנן בלבד מהמיעוט של "בבואכם"²⁰ - בביאת כולכם אמרתי ולא בביאת מקצתכם, וכי אסקינהו עזרא לא כלהו סליק". מה השוני בין מצוות חלה ליובל? כשם שביובל לדעת ר"ת מספיק רק נציגי י"ב השבטים אם כן גם בחלה יספיקו נציגי י"ב שבטים? התוספות מתרץ שהלימוד של "בבואכם" פירושו שישנה חובה שהכול יהיו בבואכם, ואם כן לענין חלה לא מספיק שיבואו נציגי י"ב השבטים אלא גם לר"ת צריך 'ביאת כולכם'. נמצאנו למדים מדברי התוספות, שיש חילוק בין **כל יושביה** ובין **דין ביאת כולכם**, דהיינו ייתכן שנציגים מספיקים לדין "כל יושביה עליה", אולם לדין "בבואכם" שתהא ביאת כולכם אין נציגות של י"ב השבטים מספקת.

מסקנת הדברים שבתקופת בית שני לשיטת כולם מצוות הפרשת חלה נהגה מדרבנן, אבל בדין תרומות ומעשרות נחלקו הראשונים אם נהגו מדאורייתא, וכן לגבי מצוות היובל והשמיטה נחלקו הראשונים אם נהגו מדאורייתא.

ה. קדושת ארץ ישראל בזמן הזה

בגמרא ביבמות²¹ ישנה מחלוקת ביחס לקדושת הארץ בזמן הזה. נאמר בפסוק "אשר ירשו אבותיך וירשתה"²², ונדרש בסדר עולם (רבי יוסי) "ירושא ראשונה ושנייה יש להן ושלישית אין להן". רבי יוחנן הסביר בכך שדעת רבי יוסי במשנה שם²³ שדיני תרומות ומעשרות בזמן הזה הם מדאורייתא, הואיל וקדושת הארץ בזמן הזה מדאורייתא. ריש לקיש חולק על שיטה זו וסובר שבזמן הזה תרומות ומעשרות הם מדרבנן, ועל פי הגמרא במסכת נידה²⁴ נראה שלדעתו בטלה קדושת הארץ, ולכן כעת מצוות תרומות ומעשרות הן מדרבנן.

18. תוספות נידה מז ע"א, ד"ה "לא כלהו".

19. נידה מז ע"א.

20. במדבר טו, יח.

21. יבמות פב ע"ב.

22. דברים ל, ה.

23. יבמות פא ע"א.

24. על פי נידה מז ע"ב.

במחלוקת זו נחלקו גם הראשונים: דעת הרמב"ם היא שתרומה בזמן הזה מדרבנן ואילו דעת הראב"ד כדעת רבי יוחנן שתרומות ומעשרות בזמן הזה הן מדאורייתא. וכן נחלקו בכך בהלכות שמיטה ויובל:²⁵ שדעת הרמב"ם היא שבביאה שלישית יקדשו מחדש, ואילו דעת הראב"ד היא שלדעת רבי יוסי אין צורך בקידוש מחדש.

ה. שיטת הרמב"ם בקדושה בזמן הזה

מכיוון שבשאלות שהעלנו יש מחלוקות רבות של ראשונים, ניגש לראות את שיטת הרמב"ם, הואיל ועל פיה נוהגים היום, ולכן משמעותה רבה.

שיטת הרמב"ם בשאלה זו נתלבנה במספר מקומות. בהלכות תרומות²⁶ כתב:

כל שהחזיקו עולי מצרים ונתקדש קדושה ראשונה כיון שגלו בטלו קדושתן, שקדושה ראשונה לפי שהיתה מפני הכיבוש בלבד קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא, כיון שעלו בני הגולה והחזיקו במקצת הארץ קדושה קדושה שנייה **העומדת לעולם לשעתה ולעתיד לבוא**.

מדבריו אלו משמע שקדושה שנייה קדשה לשעתה ולעתיד לבוא, ואין צורך לכל פעולת קידוש נוספת. אולם הרמב"ם בהלכות תרומות²⁷ מזקיק פעולה חדשה בביאה שלישית, וזו לשונו:

התרומה בזמן הזה ואפילו במקום שהחזיקו עולי בבל ואפילו בימי עזרא אינה מן התורה אלא מדבריהן שאין לך תרומה של תורה אלא בארץ ישראל בלבד, ובזמן שכל ישראל שם שנאמר 'כי תבואו ביאת כולכם' כשהיו בירושה ראשונה **וכמו שהן עתידין לחזור בירושה שלישית**, לא כשהיו בירושה שנייה שהייתה בימי עזרא שהייתה ביאת מקצתן ולפיכך לא חייבה אותן מן התורה, וכן יראה לי שהוא הדין במעשרות שאין חייבין בזמן הזה אלא מדבריהם כתרומה. השגת הראב"ד: התרומה בזמן הזה וכו' עד שהן עתידין לחזור בירושה שלישית. א"א לא כיוון להלכה יפה דהא קיימא לן כרבי יוחנן דאמר ביבמות תרומה בזמן הזה דאורייתא והוא עצמו נראה שכן כתב בתחלת הספר ואי איתא להא מילתא בחלה הוא דאיתא.

25. הלכות שמיטה ויובל פרק יב הל' טז.

26. הלכות תרומות פ"א הל' ה.

27. הלכות תרומות פ"א הל' כו.

מדברי הרמב"ם עולה שתרומות ומעשרות בזמן הזה הן מדרבנן, ולכן כשתהיה ביאה שלישית אי"ה במהרה בימינו יצטרכו לעשות פעולת קידוש מחדש, שהרי עד ביאה שלישית לא היו תרומות ומעשרות מדאורייתא, ואילו הרמב"ם כתב בהלכה ה שאין צורך בכל פעולה נוספת, אלא שקדושה שנייה קדשה לשעתה ולעתיד לבוא. שאלה זו היא שאלת הראב"ד את הרמב"ם.

הרמב"ם חזר על דבריו גם בדיני ערים המוקפות חומה²⁸ וזו לשונו :

אין סומכין אלא על חומה המוקפת בשעת כיבוש הארץ, כיצד עיר שלא היתה מוקפת חומה בשעה שכבש יהושע את הארץ אף על פי שמוקפת עתה הרי היא כבתי החצרים ועיר שהייתה מוקפת חומה בימי יהושע אף על פי שאינה מוקפת עתה הרי היא כמוקפת, וכיון שגלו בחורבן ראשון בטלה קדושת ערי חומה שהיו בימי יהושע. כיון שעלה עזרא בביאה השנייה נתקדשו כל הערים המוקפות חומה באותו העת מפני שביאתן בימי עזרא שהיא ביאה שנייה כביאתן בימי יהושע, מה ביאתן בימי יהושע מנו שמיטין ויובלות וקדשו בתי ערי חומה ונתחייבו במעשר, אף ביאתם בימי עזרא מנו שמיטין ויובלות וקדשו בתי ערי חומה ונתחייבו במעשר.

וכן לעתיד לבוא בביאה שלישית בעת שיכנסו לארץ יתחילו למנות שמיטין ויובלות ויקדשו בתי ערי חומה ויתחייב כל מקום שיכבשוהו במעשרות שנאמר 'והביאך ה' אלוקיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה', מקיש ירושתך לירושת אבותיך, מה ירושת אבותיך אתה נוהג [בה] בחידוש כל הדברים האלו אף ירושתך אתה נוהג בה בחידוש כל הדברים האלו.

השגת הראב"ד: וכן לעתיד לבוא. א"א הא דלא כרבי יוסי אלא במקומות שלא קידש עזרא.

בתחילת דבריו כותב הרמב"ם את הדין של הקדושה לשעתה ולעתיד לבוא, ולאחר מכן אומר שבביאה שלישית יצטרכו פעולה נוספת של קידוש, ולכאורה לא ברור מדוע יש צורך בפעולה נוספת בזמן הביאה השלישית?

ההסבר הראשון הוא שאמנם קדושה שנייה קדשה לשעתה ולעתיד לבוא, ואולם לענין תרומות ומעשרות אנו מצריכים תנאי נוסף שיהיו כל יושביה עליה, ולכן הקדושה קיימת. אלא שחסר עדיין תנאי של 'כל יושביה עליה',

28. הלכות שמיטה ויובל פרק יב הל' טו-טז.

ולפיכך כאשר יהיו כל ישראל עליה, הרי שיתחייבו מידיה בתרומות ומעשרות מדאורייתא שהרי הקדושה כבר קיימת ו'ביאת כולכם' איננו אלא חיסרון מעשי שצריך להשלימו כאשר יהיו כל ישראל על הארץ.

על פי הסבר זה אין דין 'ביאת כולכם' תלוי בעיקר הקדושה אלא תנאי שצריך להשלימו, ובשעה שתנאי זה יתממש הרי שמהות הקדושה תתקיים, ולא צריך פעולה נוספת.

הסבר נוסף אנו לומדים בדברי הגר"ח.²⁹ לשיטתו ישנם שני מושגים: א. יושביה עליה. ב. ביאת כולכם. ודין 'יושביה עליה' הוא תנאי בדיני שמיטה ויובל שאם אין 'יושביה עליה' - אין נוהגת שמיטה ויובל. כמו כן יש דין של 'ביאת כולכם', וכל זמן שלא הייתה 'ביאת כולכם', הרי שלא הושלמה הביאה, **והוא חיסרון בעצם קדושת הארץ**. ולכן בביאת עזרא לא חלה הקדושה בארץ עד הזמן של ביאה שלישית שתהא 'ביאת כולכם', בשעת ביאה. ואם כן הביאה השלישית שהיא משלימה את חיוב הארץ בתרומות ומעשרות ושמיטה ויובלות, והיא מזקיקה תנאי קידוש מקוריים, ואם כן לסברה זו צריך שיעשו פעולת קידוש על ידי בית דין כמו עצם ירושת הארץ (לשיטת הרדב"ז שהיו צריכים בית דין בזמן קידוש הארץ). הקדושה השנייה הייתה לתועלת בקדושת הארץ, ואולם שלמות דין ירושתה תהיה רק אם תושלם גם 'ביאת כולכם'. על פי הסברו של הגר"ח יובנו היטב דברי הרמב"ם "וכן לעתיד לבוא בביאה שלישית בעת שיכנסו לארץ יתחילו למנות שמיטין ויובלות **ויקדשו** בתי ערי חומה."

ולכאורה אם קדושה שנייה קדשה לעתיד לבוא מדוע צריכים שוב לפעולת קידוש מחודש של שמיטין ויובלות, אלא ע"כ יש כאן השלמת הקדושה השנייה. נראה שלדעת הגר"ח עצם הימצאות רוב ישראל איננה מקדשת את הארץ אוטומטית, אולם לפי שיטת הכסף משנה³⁰ הקדושה של עזרא חלה והיא קיימת אלא שיש תנאי של 'ביאת כולכם', ואם ייווצר מצב שבו רוב ישראל יהיו על אדמתם יתחייבו בתרומות ומעשרות מדאורייתא.

מדברי החזו"א³¹ ואבן האזל³² עולה שלעניין תרומות ומעשרות אם יהיו 'רוב יושביה עליה' יתחייבו בתרומות ומעשרות מדאורייתא. ונראה שלשיטה זו

29. הלכות שמיטה ויובל פרק יב הל' טז.

30. הלכות תרומות פרק א הל' כו.

31. שביעית ס"י כה ס"ק ה.

32. הלכות בית הבחירה, פרק ו הל' טז אות ה.

מה שחידש הרמב"ם והצריך חידוש הדברים הללו, אין פירושם שיחזרו ויעשו קידוש, אלא הדבר ינהג אוטומטית בחידוש הדברים.

ו. מצוות חלה בזמן הזה

החזו"א³³ כתב:

הא דכתב הר"מ דדין תרומה ומעשר כדין חלה לענין תנאי ד'ביאת כולכם', אין השתוותם גמורה, דבחלה קידוש הארץ מתחילה נתהוה על ידי ביאת ישראל לארץ ולכן נתחייבו בחלה בז' שכבשו, ובעליית עזרא כיון דלא הוי ביאת כולכם (כדאמר כתובות כה) **לא נתקדשה לענין חלה**, ואף אם ישובו רוב ישראל קודם הגאולה העתידה לא יתחייבו מה"ת בחלה שאין קידוש אלא על ידי מלך או נביא ומיהו אפשר דקידוש לחלה כיון דבביאה תלי רחמנא א"צ מלך ונביא, אבל אכתי יש לומר שאין קידוש חדש בזמן הגלות.

אבל תרומה קידוש הארץ הוא על ידי מלך ונביא וישראל להסכים שתתקדש, ולא נתחייבו ישראל בתרומה בז' שכבשו, ורק תנאי ד'ביאת כולכם' ילפינן תרומה מחלה, ואם ישובו רוב ישראל אף בזמן הגלות תחזור חיוב תרומה מה"ת וכמו שפירש הכסף משנה פ"א מה"ת הכ"ו הא דכתב רבינו שם ה"א שנוהג שלא בפני הבית ובה"ה שקדושה שנייה נתקדשה לעתיד לבא.

לדעת החזו"א בדעת הרמב"ם שביאת כולכם במצוות חלה, היא עצם הקידוש, ואלו דין תרומות ומעשרות 'ביאת כולכם' איננה עצם הקידוש אלא תנאי חלות המצווה, ולכן מצוות תרומות ומעשרות יכולה להתחדש בכל זמן, אבל דין חלה לא יכול להתחדש אפילו יהא מצב של 'ביאת כולכם'. ודבריו צריכים עיון מנ"ל שלא עושים קידוש חדש בזמן הגלות, ואפילו אם בעינן מלך שמא למלכות ישראל בימינו יש כוח של מלך לעניין זה שיכולים לקדש ב'ביאת כולכם', ושמא אין זה זמן הגלות שכתב עליו החזו"א, ואם כן יש סברא לומר שכאשר בארץ ישראל יהיו בה רוב יושביה יתחייבו גם בחלה מדאורייתא אפילו לדעת החזו"א.

33. שביעית ס"י כא ס"ק ה.

ז. שמיטה ויובל

במצוות היובל שדינה כתרומות ומעשרות לעניין 'ביאת כולכם', ואם כן כאשר יהיו רוב היהודים בארץ ישראל, לכאורה גם היובלות ינהגו. ואולם לכאורה ביובל חסר עוד תנאי והוא שהשבטים לא יהיו מעורבים זה עם זה, ואולם כבר שאל הרמב"ן על ר"ת הסובר שיוכל נהג בבית שני והרי השבטים היו מעורבים זה בזה, ואין כל אחד מכיר נחלתו ואם כן כיצד נהג היובל מדאורייתא? ובספר תורת יהונתן³⁴ כתב שתנאי שהשבטים לא יהיו מעורבים זה בזה הוא תנאי בכיבוש, אבל אחר שכבר הייתה חלוקה אחת הרי שאין הם מעורבים יותר, או משום החלוקה הראשונה שהיא קיימת או משום שבמקום ולא יעשו חלוקות נוספות הרי שמשמע שבאו לארץ כבר הכיר כל אחד את חלקו, ואין עוד מעבר אדמות וממילא המצווה חלה.

אולם בכל אופן הרי לעניין היובל אנו צריכים לדעת הרמב"ם³⁵ בית דין גדול למניין וקידוש, ולא יועיל לנו 'ביאת כולכם', אלא צריכים גם שבת הדין הגדול שיקדש.

לעניין השמיטין הרי ששוב נשאלת השאלה אם שמיטה ויובל קשורים זה בזה, וכמו כן יש לדון אם בשביעית צריך שכל אחד יכיר את חלקו או לא.³⁶

ח. כולכם או רובכם

עדיין נשאלת השאלה אם בעניין 'ביאת כולכם' אפילו רוב מועיל.

לדעת ר"ת³⁷ נציגי שבטי ישראל מספיקים על מנת להחשיבו ככיבוש רבים, אולם כל זה לדין 'כל יושביה עליה', אבל לעניין 'ביאת כולכם' כבר כתבו התוספות³⁸ שבעניין 'ביאת כולכם', ונשאלת השאלה האם לפי הסבר זה בעינין שיהיו ביאת כולכם או שמא אפילו רובם אהני?

לכאורה יש להביא ראיה שצריך ביאת כולם ממש, שהרי הרמב"ם³⁹ כתב "כשם שהיו בביאה ראשונה" ואז לכולי עלמא היו כולם ממש, ואם כן, צריך את כולם. ועיינו בבית הלוי⁴⁰ שכתב בשמו של ר' חיים בנו, לחדש שהצורך

34. פ"א אות ז.

35. הלכות שמיטה ויובל פ"י ה"א.

36. עיינו "ארץ חמדה" ספר א שער ב אות ז.

37. גיטין לו ע"ב ד"ה בזמן.

38. נידה מז ע"א, ד"ה "כולהו".

39. רמב"ם תרומות פ"א הל' כו.

40. ח"ג סי' א אות ד.

ב'ביאת כולכם' נובע מכך שצריך כיבוש וחלוקה, וללא 'ביאת כולכם' אין את היסוד של חלוקה, שהרי כל אחד צריך לקבל את חלקו, ואם כן לפי דברי הר"ח הללו נראה שצריך 'ביאת כולכם' ממש, ובלא 'ביאת כולם' הרי שאין חלוקה, ולכן אין אפשרות לקיום מצוות תרומות ומעשרות מדאורייתא אפילו אם יהיו רוב ישראל על אדמתם. אולם אפשר לומר שאמנם בביאה ראשונה היו כולם ממש, אבל כשם שבכל התורה כולה רובו ככולו, כן גם בדין זה רוב העם מספיק על מנת להחשיבו ככולו. ונראה להביא ראיה מדברי רש"י בהסבר הגמרא⁴¹ "וכי אסקינהו עזרא לאו **כולהו** סליק" – "רובן נשאו בבבלי" דהיינו את המילה "כולהו" שהובאה בגמרא הסביר רש"י בלשון "רובן", ומשמע שאם רובן היו עולים לארץ, הרי שהיה נחשב להיות כאילו כולהו סליק.

הגרש"י ז"ל⁴² הוכיח כן מדברי הגמרא⁴³ הלומדת שאין גוזרין גזרה על הציבור אלא אם כן רוב הציבור יכולים לעמוד בה, מלשון הפסוק "ואותי אתם קובעים הגוי כולו - אי איכא גוי כולו - אין, אי לא - לא". וכן נראה מלשון החזו"א,⁴⁴ שמספיק רוב העם ולא צריך כל העם.

ט. סיכום

העולה לנו שבעזרת ה' בשעה שתהא עליית כולכם, ואפילו רוב יהודי העולם יהיו בארץ ישראל, **הרי שלעניין שמיטה ויובל נראה שלא יחודשו מדאורייתא**, אולם לעניין תרומות ומעשרות נחלקו האחרונים: לדעת הגר"ח שסובר שלא יחולו עד שתיעשה פעולת קידוש; ואילו לדעת אבן האזל והחזו"א תחול חובה מדאורייתא. לעניין חלה - דעת החזו"א היא שלא תחול עד שיהא מלך ונביא; ויש מקום לסברא שגם חלה תהא מדאורייתא.

41. כתובות כה ע"ב.

42. במאמר "המדינה העברית וקדושת הארץ", תחומין י עמ' 25.

43. עבודה זרה לו ע"ב.

44. שביעית ס"י כא ס"ק ה.

הרה"ג יעקב אריאל

שבת לה' – הארץ שלנו משום שאינה שלנו¹

הסברים רבים ניתנו למצוות השמיטה. אולם דומה שהתורה עצמה, בהגדירה את השמיטה כ'שבת הארץ', מצביעה בבירור על הטעם העיקרי של מצווה זו. שבת הארץ מקבילה לשבת השבועית, הידועה בשמה 'שבת בראשית'. השביתה מכל מלאכה ביום השביעי, שהיא עצירת כל הפעילות האנושית ביום הזה דווקא, אינה יזומה על ידי האדם. פעמים רבות קורה שהשבת מאלצת את האדם לבלום את עצמו דווקא בעיצומה של פעילות נחוצה ודחופה ביותר. אולם "אין תבונה ואין עצה כנגד ה'".² כוח עליון הוא שעוצר את מירוץ הפעילות ומשבית אותו. ועצם השביתה פירושה הכרה בכוח עליון זה. הערך משבית את הצורך. ועובדה זו היא המקנה לשביתה ממד של קדושה. כלומר, לא בשל שיקולים אנושיים או שובתים, אלא משום שנאמר בתורה:³ "ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך, ויום השביעי שבת לה' א-להיך". **ימי החול נועדו להישגיות האנושית; השבת נועדה להשגת ה'.** בריאת העולם על ידי ה' והנהגת העולם על ידו – מחייבות את האדם להמחיש זאת בקטיעת פעילותו היוצרת להישגיו האנושיים, כדי להכיר במקור הא-להי של העולם ושל האדם ובייעודם הא-להי. רק לאחר שהאדם החדיר לתודעתו את ההכרה הזו, יכול הוא לשוב למלאכתו, לפעילותו ולהישגיו. יודע הוא מאין בא, לאן הוא הולך, ולאן עליו לשאוף.

משום כך השבת אינה רק יום מנוחה, היא גם ובעיקר יום של קדושה. פעילותו האנושית של האדם למען עצמו, נוחיותו ותועלתו, מותרת במשך כל ימות השבוע, אך מלאכת חול היא. השבתת כל עיסוקיו של האדם מכוח הצו

1. מתוך ספר מאהלי תורה – לתורה ולמועדים, פרשת בהר, מכון התורה והארץ, תשנ"ח. בעריכה מחודשת.

2. משלי כא ל.

3. שמות כ ח-ט.

הא-להי העליון, כדי להזכיר לאדם את מקורו הא-להי של העולם ואת התכלית הרצויה של העולם בעיני ה', יוצרת אווירה אחרת, שאפשר לחוש אותה בעליל. אווירת קדושה היא. כל החיים מוארים באור חדש. המבדיל בין קודש לחול כמוהו כמבדיל בין אור לחושך.

שבת האדם ושבת האדמה

אף בשבת הארץ נאמר נוסח דומה:⁴ "שש שנים תזרע שדך... ואספת את תבואתה, ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ, שבת לה'". אולם בשונה משבת בראשית, שבת הארץ אינה שבת האדם, אלא שבת האדמה. האדמה היא ששובתת. אלא שכידוע, האדמה אינה מסוגלת לשבות. כל מהנדס בניין יודע שהאדמה "עובדת". כל חקלאי יוכל להעיד, שאין לאדמה מנוחה. גם כאשר מפקירים את הקרקע, קוץ ודרדר היא מצמיחה. כדי למנוע זאת יש צורך לעבד ולחזור ולעבד את הקרקע, כדי לדכא את צמיחת הפרא שלה. המהר"ל מפראג מפרש,⁵ שהאדם נקרא על שם האדמה, כי גם האדם, כמו האדמה, אינו יודע מנוחה מה היא – שהרי "אדם לעמל יולד".⁶ אין אפשרות להשבית את האדם מפעילותו. הלטאה יכולה להתחמם בשמש שעות ארוכות. הכלב והחמור יכולים לנום בחום זמן רב. אולם האדם אינו מסוגל לכך. הוא משתעמם, וזקוק לעיסוק כלשהו. אם לא ינוצל זמנו לפעילות חיובית, הוא יצמיח עשבים שוטים, קוצים ודרדרים כואבים ודוקרים.

השבתת הקרקע פירושה אפוא השבתה מעבודת האדם בקרקע: "שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור".⁷ האדם אינו בעליו של הקרקע בשנה זו. להגדרה זו יש משמעות הלכתית מעשית ביותר, שבאמצעותה מתיישבת סתירה לכאורה בין הכתובים. כתוב אחד אומר: "את ספיח קצירך לא תקצור",⁸ וכתוב אחר אומר: "והייתה שבת הארץ לכם לאוכלה".⁹ כיצד יתיישבו שני המקראות? אם אין קוצרין, כיצד אוכלין? יבוא המשך הכתוב ויכריע ביניהם:¹⁰ "לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך". האיסור "את ספיח קצירך לא תקצור", אומר שבשעה שאתה קוצר את היבול לעצמך, לא תנהג בהם

4. ויקרא כה ג-ד.

5. נתיבות עולם, נתיב התורה, פרק טו.

6. איוב ה ז.

7. ויקרא כה ג-ד.

8. ויקרא כה ה.

9. ויקרא כה ו.

10. שם.

כבעל הבית, אלא הכול יהיו שווים בה,¹¹ אתה ושכירך ותושבך. "ואכלו אביוני עמך" – לכולם זכות שווה בקציר. אין לבעל הבית יתרון על אחרים. מכאן למדו שמותר קציר הנעשה בשם הציבור, ולשם חלוקה צודקת לציבור (וזהו המושג הידוע בשם "אוצר בית דין").

נמצא אפוא ששבת הארץ משיבה את הארץ לבעליה האמתיים, לה'. שהרי "לה' הארץ ומלואה"¹², והוא שנתן את הארץ לבני האדם, בהשאלה, לשש שנים בלבד. בשנה השביעית חוזרת הקרקע לה', ולכן כל פירותיה קדושים. מותר לאוכלם, ויש אומרים שאף מצוה לאוכלם;¹³ אולם לא כבעלים פרטיים, אלא כאורחים על שולחנו של ה'. ומשום כך יש להתייחס אל הפירות ביחס מיוחד, בקדושה. כשם שאורח אינו רשאי להשתמש במנה שלו לכל שימוש העולה על רוחו, אלא לאכילה עם בעל הבית בלבד; כך גם פירות שביעית: אין להשתמש בהם אלא שימוש המקובל על בעל הבית האמתי, ה' רבון העולם; ולא לסחורה, ולא למלוגמא, ולא להפסד.

גרים ותושבים

רעיון זה עולה גם ממצוות היובל. קדושתה של שנת היובל מתבטאת בשיבתו של כל איש לאחוזתו ולמשפחתו. הקרקע חוזרת לבעליה. העבד חוזר למשפחתו. כלומר, לא ייתכן קניין מוחלט באדמת ארץ ישראל ובאדם מישראל. **"והארץ לא תימכר לצמיתות כי לי הארץ, כי גרים ותושבים אתם עמדי".¹⁴**

על רקע זה מובנות כל המצוות התלויות בארץ: תרומות ומעשרות, ערלה, רבעי וביכורים, לקט, שכחה ופאה. פרי הארץ אינו שלנו; של ה' הוא. רק לאחר שאדם מכיר בכך: נותן את המתנות הראויות לכהן, ללוי ולעני, ומעלה את הפרי הראשון לירושלים ולמקדש – רק אז הוא רשאי לאכול את יתרת הפירות. ולא רק המצוות התלויות בקרקע. גם איסור הריבית מנומק בכך שה' הוא שהוציאנו ממצרים, לתת לנו את ארץ כנען, ולכן אין לנו זכות להלוות את כספנו ליהודים אחרים וליטול מהם ריבית: "אני... אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים, לתת לכם את ארץ כנען..."¹⁵ כסף זה אינו שלנו, הוא

11. על פי רש"י, שם.

12. תהילים כד א.

13. רמב"ן, השגה ג לספר המצוות.

14. ויקרא כה כג.

15. ויקרא כה לח.

רק כפיקדון בידינו. וכיצד הלה עושה סחורה בפרתו של חבירו? (אמנם הריבית נוהגת גם בחו"ל, אך כנראה שהאיסור בחו"ל מסתעף מהעיקר, המתחייב בארץ).

הביטוי 'ארץ כנען' המופיע כאן, בא להדגיש שארץ זו לא שלנו הייתה, אלא של כנען, וה' הוא שנטלה מהם ונתנה לנו. וזאת כדי שלא נתייחס אל הארץ ככנענים, כסוחרים העושים סחורה באדמתם... יש כאן פרדוקס מעניין: **הארץ היא שלנו משום שאינה שלנו**. רק כאשר אנו מכירים בריבונותו של ריבון העולם על הארץ, יש לנו זכות לגור בה. כשאין אנו מכירים חלילה בריבונותו, נשמט הבסיס לריבונותנו, "והארץ תיעזב מהם ותִרָץ את שבתותיה".¹⁶ נוכל לראות שעד עצם היום הזה, בדרך כלל יש התאמה בין ההכרה בריבונותו של ריבון העולם על הארץ ושליטת הריבונות האישית, לבין המחויבות להחלת ריבונותו על כל מרחבי ארץ-ישראל. וכן להיפך, יש התאמה בין כפירה בריבונותו של ריבון העולם, והכרת ריבונותו האנושית בלבד, לבין התנזרות מהחלת ריבונות זו על כל הארץ. אדם מאמין אינו שולל עקרונית מחויבות זו. לכל היותר הוא טוען שיש צורך להתחשב בשיקולים נוספים. מי שהוא חש עצמו כגֵר, הוא בעצם תושב, ומי שחש עצמו כתושב – אינו אלא גֵר.

יחס מיוחד זה אל ארצנו הקדושה הוא המחייב אותנו לשוויון ולצדק בינינו לבין הזרים היושבים עמנו. רק הכרה בריבון העולם, ובקדושת ארצו הנבחרת, מסוגלת להביא לשוויון אמיתי ולצדק אמיתי. כל החיקויים והזיופים של רעיונות הצדק והשוויון של פרשתנו, שהשפיעו רבות על החברה האנושית, לא הצליחו להתפתח כראוי, משום שלא הכירו בבסיס היסודי, שבלעדיו לא ייתכן שוויון וצדק: "הלוא אב אחד לכולנו, הלוא א-ל אחד בראנו".¹⁷ רק כשעם ישראל יִשֶׁם רעיונות אלו בארצו, הם יהיו נחלת המין האנושי כולו. רק מי שמקיים "ויראת מא-להיך", מסיק את המסקנה המתבקשת במילואה: "וחי אחיך עמך".¹⁸

16. ויקרא כו מג.

17. מלאכי ב י.

18. ויקרא כה לו.

פירות שביעית

- זה דבר השמיטה - הרה"ג יעקב אריאל
- קדושת פירות שביעית במשנת הרב קוק זצ"ל - הרב יהודה הלוי עמיחי
- מעלת פירות שביעית - הרב עוזי קלכהיים זצ"ל
- לאכלה ולא לסחורה - הרב גבריאל קדוש
- תוצרת חקלאית יהודית שיש בה קדושת שביעית - הרב יהודה זולדן
- משקל החסידות בהנהגת השמיטה - הרב עזריאל אריאל

הרה"ג יעקב אריאל

זה דבר השמיטה

מצוות השמיטה בנויה על שני יסודות: כלל ופרט. גם כללותיה וגם פרטותיה מסיני. כללותיה – המצווה חלה מהתורה רק כאשר "כל יושביה עליה",¹ ופרטותיה – כשכל אחד ואחד מכיר את שדהו ואת כרמו. לצערנו שתי הסיבות אינן קיימות בימינו: עדיין לא כל יושבי הארץ נמצאים עליה, ואין כל אחד ואחד מכיר את נחלתו. לכן אין החיוב כיום בשלמותו, ולרוב הפוסקים המצווה היא מדרבנן. עם זאת חשיבותה גדולה ביותר: כמו השבת בימות השבוע, כך שמיטה בשנים. כמו השבת באדם, כך שמיטה בארץ. השבת נחשבת פרשת המים ביחס האדם לבוראו, וכך השמיטה היא פרשת המים ביחס העם לארצו. השמיטה מקנה מעמד ערכי ומקודש לארץ "כי לי הארץ".²

חייבים לקיימה מן התורה, וכנראה גם ניתן לקיימה בשלמות, רק כאשר הפרט והכלל תואמים זה את זה. כלל הצריך לפרט, ופרט הצריך לכלל. הכלל צריך לפרט – הציבור הרחב אינו יכול לספק לעצמו את תצרוכתו ללא החקלאים הבודדים הנושאים על גבם את העול לפרנס את הציבור כולו. ופרט הצריך לכלל – אין הפרט רשאי ואינו מסוגל לספק לעצמו את צרכיו או לדאוג להחזיר את הוצאותיו אלא באמצעות הכלל.

אחד העקרונות הבסיסיים של הלכות השמיטה הוא הפקעת הבעלות הפרטית מהגידולים החקלאיים בשנה זו והעברתם לציבור. הדבר בולט בעיקר באיסור הקצירה והבצירה. "את ספיח קצירך לא תקצור ואת ענבי נזירך לא תבצור"³ – אין הכוונה שהפרי יירקב על העצים, שהרי הלכה מפורשת היא: "והיתה שבת הארץ לכם לאוכלה".⁴ ופירשו חז"ל⁵ שהאיסור הוא לקצור כדרך

1. ראה "שבת הארץ" פ"ד הל' כה בהרחבה.

2. ויקרא כה כג.

3. ויקרא כה ה.

4. ויקרא כה ו.

5. ויקרא כה ו.

הקוצרים, כאשר הקוצר נוטל את כל היבול לעצמו. אך כאשר הציבור קוצר לשם חלוקת התוצרת לאוכלוסיה – הקציר מותר (כדעת ה"חזון איש").

הרעיון המרכזי אפוא של מצווה זו הוא הוצאת האדם מתפיסתו האגוצנטרית ולפתח אצלו רגישות לזולת, אחריות ציבורית וראייה ממלכתית.

מעניין שגם במצווה אחרת של שנת השמיטה – שמיטת החובות – מצינו הבחנה בין הפרט לכלל. למלווה פרטי אסור ליגוש את הלווה. אולם בית הדין, דהיינו הציבור, רשאי לגבות את החוב. מכאן ההיתר מהתורה למסור את השטרות לבית דין. חזקה על בית הדין שישקול ממני לגבות את החוב (כגון סוחר עשיר המנצל את שנת השמיטה להתעשר על חשבון הלווה), וממני לא (כגון אביון שאינו מסוגל לפרוע את חובותיו).

האחריות ההדדית מקבלת משמעות חזקה ביותר במצווה זו. כבר ראינו שהתורה הפקיעה מהחקלאי את בעלותו הפרטית על יבול שדותיו והעבירה אותו לרשות הכלל: "ואכלו אביוני עמך".⁶

התורה שאפה לכך שבשנת השמיטה יתחלקו ביניהם אלו שיש להם עם אלו שאין להם. אמנם ההלכה אינה מתחשבת במצבו הכלכלי של החקלאי. בין אם הוא עשיר בין אם הוא עני. הצו הוא מוחלט. הארץ שייכת לה', ולא לבעליה הפרטיים. אולם אין ספק שרוח התורה היא שבשנת השמיטה האחריות תהיה הדדית, וכשם שהחקלאי חייב לדאוג לאביון, גם הצרכן חייב להתחשב בחקלאי. האחריות לשמירת המצווה מוטלת על כולנו.

לכן מסתבר שהידור מצווה של הצרכן בשנת השמיטה הוא התחשבות בחקלאי והשתתפות עמו בנשיאה בעול. שאם לא כן, אין הצרכן מקיים את מצוות שביעית כהלכה. הרי שדות אין לו, ומצוות השבתת הארץ ופרותיה – אינו מקיים. במה אפוא יוצא הצרכן ידי חובתו במצווה גדולה וחשובה זו? על כרחך רק בכך שהוא מסייע לחקלאי לקיים את מצוות השמיטה. מצוות אכילת פירות שביעית מקבלת אפוא משמעות חדשה, לא רק לדעת הרמב"ן שיש מצווה לאכול את פירותיה הקדושים של שנה זו (כמו תרומה וביכורים) אלא גם לדעת הרמב"ם, שאינו מונה מצווה זו. אולם מכיוון שללא שותפות הצרכן, אין החקלאי יכול לקיים את המצווה כהלכתה, מצווה הצרכן לצרוך פירות שביעית, ובכך לסייע לחקלאי לקיים את המצווה. הארץ של כולנו,

5. רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פ"ד הל' א.

6. שמות כג יא.

והמצווה חלה על כולנו. לכן, אם נגרום לחקלאי היהודי לעבד את אדמתו בשמיטה בגלל מצוקתו הכלכלית, העבירה היא של כולנו. הידור המצווה בשנת השמיטה חייב להביא בחשבון את הכלל כולו. זו אופייה של מצווה זו (אולם גם מבחינה פרטנית מוטלת האחריות על כולנו. כי מי יודע היכן נחלתו של כל אחד ואחד? אולי דוקא זה הגורם לחברו לעבוד בשנת השמיטה הוא בעליה האמיתיים של השדה הנעבד, כי זו נחלת אבותיו מדורי דורות?).

לתפיסה זו יש השלכות רבות: למשל, האם יש להעדיף ירקות ופירות מיובאים על פני אלו של אוצר בית דין ומצעים מנותקים? גישה צרכנית, מזווית ראייה אישית, תענה מן הסתם שיבוא עדיף. היבוא הרי הוא "חלק", ללא שאלות, כביכול. אולם שאלת השאלות עומדת בעינה, האם יצא הצרכן המהדר ידי חובתו, כשהוא גורם במו ידיו לכך שהחקלאי יאלץ לעבד את אדמתו? ללא מצע מנותק וללא אוצר בית דין הוא יאלץ לעשות כן, כי השוק, שלמענו הוא היה מוכן להיכנס להימורים חקלאיים, אינו מעוניין בתוצרתו.

גם אלו המעדיפים תוצרת נכרית הגדלה בארץ אינם מודעים לכך שיש בעיה הלכתית בהגדלת המכסות של הנכרים. כי כדי לספק את צריכתם של שומרי השמיטה יש צורך להזמין מראש תוצרת נכרית מוגברת, המחייבת הגדלת מכסותיו של המגזר הנכרי. המזמינים אינם מהדרים במצווה, כי אחריות כולנו לאדמת ארץ-ישראל, שלא תיעבד בשמיטה, גם לא על ידי נכרים. הנצי"ב מוולוז'ין בפירושו לתורה⁷ מפרש שיש מצווה לגאול אדמות מידי נכרים, שאינם שומרי שמיטה, ולהעבירן לידיים יהודיות, כדי שהללו ישמרו בהן את השמיטה כהלכה. גם המזמינים תוצרת חקלאית מהערבה – שהייתה כנראה בתחום עולי מצרים – גם הם גורמים לארצנו שתיעבד בשמיטה. הספיחין אמנם מותרים שם, אך הזריעה אסורה. הצרכן סבור שהוא מהדר במצווה, אך בלי לשים לב שאולי מצוותו באה בעבירתם של אחרים. והאחריות לכך נופלת עליו.

האחריות לכלל נוגעת לא רק לקיום מצוות השמיטה, אלא גם לעצם הקיום שלנו בכלל. אין ליחיד זכות קיום ללא מסגרת ציבורית כללית. מדינת ישראל נתונה במצור מכל עבריה. לכל אחד מאתנו נשקפת סכנה קיומית. ההתיישבות הפרושה לאורך כל הגבולות מבטיחה את קיומו של כל אחד ואחד במרכז הארץ. באמצעות המיסים שכל אחד מאתנו משלם משתמשת

7. העמק דבר, ויקרא כה ב.

המדינה להנחות משמעותיות לתושבי הקפר ולעידוד ישיבתם שם. אלמלא ההתישבות, הייתה המדינה מתגדרת בגורדי שחקים בין גדרה לחדרה בלבד. לחקלאי גבול הצפון ניתנו למשל פריוולגיות במיכסות הייצור. מי שמעוניין שתושבי הקפר אמנם ימשיכו להבטיח את פרישתנו לאורכה ולרוחבה של מלוא ארצנו, חייב לספק להם את אמצעי המחיה הנחוצים לכך. בכך כל אחד מאתנו מקיים גם את מצוות יישוב ארץ-ישראל וגם את מצוות "וחי בהם"⁸ עם מצוות "וחי אחיך עמך".⁹ ומאחר שאי אפשר להפקיר את יישובי הספר למשך שנת השמיטה – על הציבור כולו לממן את הוצאות מחייתם במשך אותה שנה.

למי שבאמת רוצה להדר במצוות שמיטה ללא התרים דחוקים הייתי מציע, למשל, שיפקיד את כספו בבנק לחקלאות, ובתום שנת השמיטה יהדר לקיים את מצוות השמטת כספים בצורתה המקורית בתורה, וישמוט את פקדונותיו. אין שום זכות מוסרית לצרכן שגר בעיר לחתום על פרוזבול, ובמקביל להטיף מוסר לאחיו בהתיישבות על כך שהוא נאלץ לסמוך על היתרים הלכתיים של שעת הדחק.

אך יש דרך מהודרת שתאפשר הדדיות של קיום המצווה בהידור הן על ידי הצרכן והן על ידי היצרן, וזוהי אוצר בית דין. דהיינו, שהיצרן ימסור את פירותיו לבית דין, שיחלק אותם לצרכנים בעיר, ובמקביל הצרכן בעיר יהדר לכתחילה לאכול פירות אלו, ובכך להחזיר ליצרן את מלוא הוצאותיו, כולל פרנסתו, ללא מתח רווחים ספקולטיבי. כך מתקיים רצון התורה לקיים מצוות שמיטה כהלכה, מתוך אחריות הדדית והתחשבות הדדית זה בזה.

בירקות הדרך קשה יותר. אין אפשרות לזרוע ירקות בשנת השמיטה. אולם יש סוגי ירקות שניתן לזרוע בערב השמיטה, ולאסוף אותם בשמיטה דרך אוצר בית דין. (תוצרת של תפוחי אדמה וגזר לדוגמה אפשר לספק עד הקיץ של שנת השמיטה!) אמנם לדעת הרמב"ם חל על ירקות אלו איסור ספיחין, אולם לדעת הרמב"ן והר"ש – ירקות אלו כשרים. הטיפול בגידולים אלו הוא בעייתי. לדעת הרב קוק אין היתר להשקות ולטפל בירקות אלו. אולם לדעת ה"חזון איש" הדבר מותר.

8. ויקרא יח ה.

9. ויקרא כה לו.

מי שמעוניין באמת להדר במצוות, מה עליו לעשות? לחשוש לדעתם של הרמב"ם והרב קוק ולהימנע מלצרוך ירקות אלו, ולהעדיף במקומם תוצרת נכרית או יבוא, או שמא לסמוך על המקלים? כאן יהיה ההבדל בין תפיסה פרטנית לבין תפיסה ציבורית. מבחינה ציבורית – הידור המצווה הוא "להחמיר" דווקא כמקלים ולסייע לחקלאים שומרי השמיטה (אילו היה עומד בפני הרמב"ם והרב קוק המילכוד שבו אנו נתונים כיום, ייתכן שגם הם היו מעדיפים את הדרך האחרת. דעתו של הרב קוק היא שאוצר בית דין מאפשר טיפול בפירות שביעית).

על זה נאמר "לא עם הארץ חסיד"¹⁰ כדי להיות חסיד על האדם להכיר את הגישות השונות בהלכה, ולחשב היטב את השלכות מעשיו. הווי מחשב שכר מצווה כנגד עבירה.¹¹ חסיד אמת מהדר במצוות, כשהוא כולל בחשבונו גם את זולתו.¹²

יש ירקות טריים שהדרך לגידולם היא במצע מנותק בתוך בית גידול. פוסקי דורנו התירו שיטה זו בתנאים מסוימים. לגידולים אלו אין קדושת שביעית ואין מקום לחששות מפני חילולם. גם בנושא זה תוצרת ישראלית כשרה למהדרין עדיפה על פני תוצרת נכרית, הן כדי לצמצם את הרחבת הגידול הנכרי, והן כדי למנוע מחקלאים ישראלים זריעה ישירה של שדותיהם. חקלאי יהיה מוכן להיכנס להימור בגידול ייחודי זה רק אם יש לו סיכוי שהוצאותיו יוחזרו בתוספת הכנסה מסוימת.

ייתכן שעלותה של תוצרת ישראלית זו גבוהה מהמחיר של תוצרת רגילה. אלא שכאן מבחנו של המהדר במצוות: האם כשם שהוא משלם עבור בשר שכשרותו מהודרת יותר הוא מוכן לשלם גם עבור תוצרת חקלאית כשרה יותר?

רק באמצעות תכנון ארוך טווח, שבתוכו תיכלל קרן לשנת שבתון לחקלאים, ניתן יהיה להגיע לשמיטה מושלמת. אולם גם הוצאה זו צריכה להיות על חשבון הציבור. כשם שקרן ההשתלמות למורים ממומנת בעיקרה על ידי הציבור, כך צריכה להיות קרן השמיטה. וגם אז צריך לתפוס את הקרקע בשנת שמיטה, אם באמצעות זריעה בערב שמיטה, ואם על ידי חריש קל בשמיטה עצמה. כל אלו אינן "קולות" אלא "חומרות והידורים" מבחינה

10. אבות ב.ה.

11. על פי אבות ב.א.

12. מסילת ישרים, פרק כ.

ציבורית. אולם כל עוד הציבור לא דואג להקמת קרן זו, אין לו זכות מוסרית לדרוש מהחקלאים שיתנתקו בשמיטה מפרנסתם, ואף ימוטטו את כל קשרי המסחר עם הצרכנים בחו"ל שטיפחו לאורך השנים.

בעיית היצוא חמורה יותר. יש גידולים שרוב תוצרתם מיוצאת לחו"ל. הפסקת היצוא לשנה עלולה לגרום לאבדן מוחלט של השווקים. אין ברירה אלא לסמוך על שיטות מסוימות בהלכה המאפשרות יצוא בתנאים מיוחדים. יש לקרוא ליהודי הגולה שיעדיפו תוצרת שביעית המיוצאת לחו"ל, כדי לצמצם את האכלתה ביד נכרים. ומאותה סיבה גם יהודי הארץ, בפרט אלו היודעים להקפיד על אכילת פירות שביעית בקדושה, צריכים לשמש דוגמה לאחיהם בגולה, ולהעדיף תוצרת ישראלית הקדושה בקדושת שביעית כדי לצמצם את הוצאתם לחו"ל.

נושא השמיטה הוא מורכב. הוא מחייב רמה גבוהה של יראת-שמים המתייחסת אל המכלול על כל פרטיו. שילוב זה שאליו אנו חותרים ללא לאות לקראת שמיטה בשלמותה ובהידורה, תוך כדי התחשבות באילוצים הקיימים שאינם מאפשרים זאת עדיין – היא המצעידה אותנו בדרך בטוחה העולה מעלה שבה גם הארץ וגם שבתה יישמרו כהלכותיהן.

שאלת המפתח לכל העוסק בהלכות שביעית היא: האם חקלאות ישראלית בארץ ישראל היא ערך או רק צורך? מצוות השמיטה עצמה נותנת תשובה לכך. היא מעלה את הארץ, גידוליה ומגדליה מצורך לערך. כשם שהשבת אינה רק יום מנוחה תועלתי אלא בעיקר יום קדושה ערכי, כך גם שבת הארץ, עיקרה נועד לתת ממד של קדושה וערך לארץ ישראל. יש לתפוסה זו השלכות מרחיקות לכת על כל תחומי חיינו, האישיים והציבוריים, לא רק בשנת השמיטה אלא גם מעבר לה. יזכנו ה' לשמור את המצווה הגדולה הזאת בשלמותה, על פרטותיה וכללותיה, מצוותיה ורעיונותיה. "ושבתה הארץ שבת לה".¹³

13. ויקרא כה ב.

שבת הארץ - שיר

(דבר השמיטה, הרב משה צבי נריה)

שופעת השדמה שפפע ברכה. שדות לשדות יביעו ניב ותנובות שדי
לראש אמיר. זמרת הארץ בוקעת ועולה מהר וגבע. הנה קמה הקמה
וגם נצבה, אט ינועו שבלי הזהב בנשוב הרוח, כי כבד עליהם ראשם.
כי צוה ד' את ברכתו בשנה הששית.

סתו. חרף. מטרות עז. גשמי ברכה ישקו כל תלמי שדי, ישברו
רגבים צמאם. לא גרעיני זרע ינבטו בסעיפי אדמה. שוקטה למנוחה
תשכב, תתעורר עם רדת היונה, תשתה, תרוה, ושקעה שוב בשנה
עמקה - עצרת תהיה לה. עצרת אונים וחסן איל.

לא נפתחו פתחי - קרקע. לא פלחו רגבים. יד הברזל לא הפכתם.
מענית האפר לא האריכה תלם על גביהם, לא זרעו ולא שדדו - אדמה
כי לא תזריע...

אדמה - דממה. דומם המרחב, מתיחד עם עצמו. מן הדממה הדקה
בנות - קול עולות, פזמוני - דשא חרישים. שיח השדה ממתיק שיח
ומעטה הירק מדובב בלחש - רחש. אי - שם יעלה גבעול - ספיח,
זכר לעלית שבליים. בעצלתים ינומו אילנות, אחוזי - שרעפים יעמדו
סרעפותיהם. ענבים - נזירים בסעיפי גפן יפרו.

לא בסך יבואו קוצרים - בוצרים. איש איש יעמר לו עמר לגלגלת.
מכסת אכלו, די מחיתו. גר כי יבוא בארץ וקטף מלילות בספיח. עני כי
ירעב ובא אל כרם רעהו ובצר מענביו ונקף בראש זיתיו ואכל כנפשו
שבועו ואף אל כליו יתן והיה לביתו לאכלה ולבהמה אשר ברפתו.
- "כי קרא שמטה לד!"

הרב יהודה הלוי עמיחי

קדושת פירות שביעית במשנת הרב קוק זצ"ל

מרן הרב קוק זצ"ל שימש רבה של יפו והמושבות, ולאחר מכן רבה של ירושלים וארץ ישראל כולה. לרב קוק הייתה השפעה רבה על היישוב היהודי בארץ ישראל, ובייחוד בעניין המצוות התלויות בארץ. לרב קוק תרומה חשובה ביותר בחידוש קיום מצוות השמיטה.

בדברינו נברר את שיטת מרן הרב קוק זצ"ל בקדושת פירות שביעית. נסקור את ההיבט ההלכתי וכיצד ההבנה המחשבתית הובילה לתפיסה ההלכתית.

א. חידושי הלכה בקדושת פירות שביעית

1. הלכה פסוקה היא שאין משנים פירות שביעית מבריתן. ולכן פרי שדרכו להיאכל חי אין לאוכלו מבושל, וכל שדרכו להיאכל מבושל אין אוכלים אותו חי.¹
2. בעל ערוך השלח² התיר לעשות שיכר [בירה] מחיטה של שביעית, על אף שרוב החיטים נזרעו לצורך אכילה. אולם מכיוון שדרך העולם לשנות שיכר – מותר לעשותו מחיטי שביעית. לעומת דברים אלו כתב הרב קוק זצ"ל במשפט כהן,³ שאם לא מקובל לעשות שיכר מרוב החיטים שבארץ – אסור לעשות שיכר מחיטי שביעית. מחלוקת זו היא גם בעניין סחיטת פירות שביעית: נשאלת השאלה אם מותר לסחוט פירות לצורך שתייה מכיוון שרבים נוהגים כך, או שעלינו לברר אם בפועל רוב הפירות גדלו לצורך עשיית מיץ.
3. נחלקו הראשונים אם מותר לבשל פירות שביעית כך שבעקבות הבישול הפרי ישתבח, אולם מאידך לאחר הבישול גם תתמעט כמותו. בספרו שבת

1. רמב"ם, הלכות שמיטה ויובל פ"ה ה"ג.

2. שמיטה ויובל, סי' כד סעי' ט.

3. סי' פה.

הארץ⁴ הביא הרב קוק זצ"ל שתי דעות בשאלה זו. הבית רידב"ז⁵ הכריע להקל, אולם מרן הרב קוק זצ"ל במשפט כהן⁶ הכריע שיש להחמיר כדעה האוסרת לבשל יין שביעית על אף שמשביחו, ומשום כך אסר לבשל תפוזים לצורך הכנת מרקחת (ריבה).

4. כיוון שפירות שביעית קדושים, אסור לתת אותם לנכרים, אלא אם היו שכירים של יהודי או אורחי יהודי. אולם מרן הרב קוק זצ"ל מחדש⁷ "אם באו נכרים לבזז פירות שביעית, בכל עניין יש לומר שמותר למחות בידם, **ויש לומר שגם חיובא איכא למחות, ושלא בידן למסור להם דבר שהוא קדוש**".

5. חידוש נוסף כתב מרן הרב קוק זצ"ל,⁸ שאין למלא כוס הבדלה יותר ממידתו, מכיוון שנשפך ומאבד פירות שביעית, וכן אין להשתמש ביין הקדוש בקדושת שביעית בליל הסדר כששופכים מהיין בסימנים (דצ"ך עד"ש באח"ב). כמו כן הוסיף שעדיף לא להשתמש ביין של שביעית להבדלה, שהרי הנשים נוהגות שאינן שותות מיין הבדלה ואם כן, הרי זה ממעט משותיו.

6. מרן הרב קוק זצ"ל מדגיש שיש ליטול ידיים לפני אכילת פירות שביעית, משום "שם קודש שנקרא עליהם"⁹, ואין זה בכלל "הנוטל ידיו לפירות, הרי זה מגסי הרוח"¹⁰. וכן הסך ידיו בשמן של שביעית, עליו ליטול ידיו קודם הסיכה, כשם שתיקנו נטילת ידיים לסעודה, בגלל הפסוק "והתקדשתם והייתם קדושים", כן הדין בשמן של שביעית. אם כי יש מקום לחלק ולומר שאין צורך בנטילת ידיים לשמן שביעית, מכיוון שרק לעניין תרומה סתם – ידיים עושות משקין ראשון לטומאה, אבל בפירות שביעית הלא הם כחולין.¹¹ אבל בכל אופן מרן הרב קוק זצ"ל כתב שכשר הדבר, וראוי להחמיר בקדושת שביעית כקדושת תרומה.

7. מרן הרב קוק זצ"ל החמיר בקדושת שביעית ונהג קדושת שביעית אפילו בפירות שביעית שגדלו בקרקע שנמכרה לגוי. אוצר בית הדין שהונהג

4. פ"ה ה"ג אות ה (עמ' 478).

5. סי' ה אות ו.

6. סי' פה.

7. שבת הארץ, פ"ד ה"ל אות א (עמ' 465).

8. קונטרס אחרון לשבת הארץ, סי' כב (עמ' 774).

9. קונטרס אחרון לשבת הארץ סי' כה (עמ' 778).

10. חולין קו ע"א.

11. אור שמח, הלכות אבות הטומאה, פ"ח ה"ח.

בשנת תר"ע פעל על מנת לאפשר לסוחרים למכור את סחורתם – לאחר היתר המכירה – כקדושים בקדושת שביעית.¹²

8. למרות היתר המכירה, הרי באופן אישי הידר מרן הרב זצ"ל, ולא הוציא אתרוג מארץ ישראל, וכדבריו¹³ "אף על פי שאני מקל לאחרים, מפני הדחק וחיי נפש ממש, לסמוך על הפקעה, מכל מקום כשאני לעצמי אין לי עסק בפירות שביעית חס וחלילה, ואיך אתעסק להוציאם לחו"ל?".

מדוגמאות אלו עולה שמרן הרב קוק זצ"ל החמיר מאד בעניין קדושת פירות שביעית, ונשאלת השאלה מה הייתה הסיבה לכך? את התשובה ניתן לראות בדבריו הדנים בשאלת המלאכות המותרות להצלת האילן בשביעית.

ב. הצלת פירות הגדלים בשביעית

בגמרא¹⁴ מבואר שפעולות להצלת האילן מותרות בשביעית, אך פעולות שנעשות להשבחת האילן אסורות. נחלקו המפרשים מה דין הצלת הפירות, בלשון חז"ל "אוקמי פירא" – האם ההיתר הוא רק לטובת העץ אבל לא לטובת הפירות, או שמא הצלת הפירות היא הצלת העץ?

בספר שבת הארץ¹⁵ מרן הרב קוק זצ"ל הביא את התוספתא¹⁶ האוסרת לקצוץ קוצים היוצאים מן האילן ומזיקים לפירות. והוסיף על כך וכתב:

וזה אסור לכל הדעות, שאפילו לאומרים שמותר לעשות עבודה שהיא לאוקמי אילנא אפילו בגוף האילן – זהו דווקא **להעמיד את האילן** שיהיה ראוי לעבודתו לאחר השמיטה, אבל עבודה שהיא **לצורך הפירות** – לעולם אסורה, [כיוון] שמה שהוא לצורך הפירות – הפקיעה תורה, שהפקירה את פירות שביעית לכול, וסילקה יד הבעלים מהם. ואפילו כשהם נאבדים, אסור לעשות עבודה בשבילם.

והוסיף הרב קוק זצ"ל במשפט כהן: ¹⁷ "דעיקר ההיתר [לאוקמי = להצלה] הוא משום שלא תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, ובוודאי לא שייך זה בפירות שביעית עצמם, שאין אנו אחראים לקיומם כלל".

12. משפט כהן, סי' עו פז.

13. משפט כהן סי' פו.

14. מועד קטן ג ע"א; עבודה זרה נ ע"ב.

15. פ"א ה"ה אות טז (עמ' 205).

16. שביעית פ"א ה"ז.

17. סי' עט.

כשהיישוב היהודי התחדש בארצנו הקדושה שאלה זו התעוררה במלא עוזת, והיו אחרונים רבים שסברו שאמנם הפירות קדושים בקדושת שביעית, אולם מותר לעשות פעולות על מנת לדאוג שיישארו פירות שביעית לציבור הרחב.¹⁸

ג. מהות קדושת פירות שביעית

כשבאים להסביר במה מתבטאת המהות של קדושת פירות שביעית, ניתן לומר שהפירות הם חולין, אלא שחלים עליהם דינים מסוימים שהם כקדושה, אולם אין מהותם קודש, במובן שהוא נבדל ומופרש מאתנו. מאידך אפשר להסביר את קדושת שביעית **כמהות קדושה עצמית, שאין הפירות שייכים לנו כלל**, אלא שהקב"ה התיר לנו לאוכלם ולהשתמש בהם בדרכים מסוימות.¹⁹

בפרשת השמיטה²⁰ לא הוזכר כלל הביטוי קודש, אלא רק כיצד יש להתנהג בפירות שביעית. אלא שבדיני יובל נאמר²¹ "כי יובל היא, קודש תהיה לכם". והגמרא²² היא הלומדת מהפסוק המוזכר בדיני יובל לעניין דיני שביעית: כשם שיוכל קודש ותופס את דמיו, כן גם בשביעית הפירות הם קודש ותופסת דמיה. מתוך כך אנו באים למחלוקת מהי מהות קדושת פירות שביעית: אם עיקרה הם הדינים ההתנהגותיים או שמא קדושתם העצמית של הפירות.

הטיפול בעץ לצורך פירות שביעית הוא ההבדל העיקרי בתפיסת מהות קדושת שביעית. האחרונים, החולקים על הרב קוק זצ"ל, סבורים שקדושת פירות שביעית היא דינית-התנהגותית שאין להפסידם, למכרם, לייצאם וכדומה, אבל יש לנו עניין בקיום הפירות, כדי שלא תהיה הארץ שממה, ואנו יכולים לדאוג לקיום פירות שביעית. ואילו מרן הרב קוק זצ"ל הבין שאין לנו כל עניין בפירות שביעית שהופקעו מאתנו, והם קדושים בקדושתם העצמית, ולכן אסורה עלינו כל פעולה בדבר שהופקע מרשותינו.

18. שבת הארץ, פ"א ה"ה אות טז, הערה 87-88 (עמ' 206).

19. ראו כלכלת שביעית זבחים אות ב-ג (עמ' רי-ריא).

20. ויקרא כה א-ז.

21. ויקרא כה יב.

22. סוכה מ ע"ב.

ד. שיטת מרן הרב קוק זצ"ל

שיטת הרב קוק זצ"ל היא שאין להפסיד פירות גם בשנים רגילות, מכיוון שאין להפסיד את עולמו של הקב"ה. כפי שאמר לרב אריה לוי זצ"ל:²³

האמן תאמין לי שמימי נזהרתי לבלתי קטוף בלי תועלת עשב או פרח, שיכול לגדול או לצמוח, כי אין לך עשב מלמטה שאין לו מזל מלמעלה האומר לו גדל. כל ציץ עשב אומר דבר, כל אבן לוחשת סוד. כל ברייה אומרת שירה.

בשש שנות המעשה הברכה לפני האכילה ואחריה היא המתרת את הפרי באכילה: "וכל הנהנה מהעולם הזה בלא ברכה – כאילו נהנה מקדשי שמים, שנאמר 'לה' הארץ ומלואה'".²⁴ בשנה השביעית ישנה קדושה מיוחדת, ומהותה היא שהפירות נבדלים מאתנו. כשם שאצל האדם – דרשו חז"ל "קדושים תהיו – פרושים תהיו", גם פירות שביעית נבדלים מאתנו, וזוהי קדושתם ומעלתם.

כעין רעיון זה מצאנו בדברי ה"שם משמאל":²⁵

וזהו שבת לה' שחוזרת כל הבריאה למציאה וחוזר ה' יתברך ובורא אותה כבראשונה. ויש לומר שכמו שהבריאה היא בכלל, כן היא נחלת ארץ ישראל לישראל, שניתנה להם רק לשבע שנים לעבוד את האדמה, וחוזר ונותן להם עוד שבע שנים לעבדה ולשמרה. ועל כן יש קדושה בפירות שביעית ותופסת דמיה כהקדש.

מתוך הסתכלות זאת על קדושת פירות שביעית מובן היטב מדוע מרן הרב קוק זצ"ל החמיר בפסקי הלכות שביעית, שהרי אין לנו כל שייכות לפירות שביעית, ולכן אין אנו יכולים לעשות עבודות לשמירת הפירות, אלא רק מה שנצרך לעבודת האילן שנשאר ברשותנו בשנת השמיטה. וכאשר אנו ניגשים לאכול פירות הקדושים בקדושת שביעית עלינו ליטול ידינו, כפי שנוטלים ידיים לפני אכילת תרומה, שכן בפירות שביעית אנו אוכלים משולחן גבוה. וברור שכל הפסד של הפירות הוא אסור, אפילו אם ההפסד הוא זמני. גם הפסד זמני נחשב הפסד שכן אין אלו פירות שלנו כלל, ולא ניתנו לנו אלא

23. מלאכים כבני אדם עמ' 240.

24. ברכות לה ע"א.

25. ויקרא בהר, שנת תרע"ד, עמ' שמו.

לאכילה בלבד, ואם נוצר מצב שבזמן מסוים אי אפשר לאכול את הפירות הללו, הרי זו פעולה הנוגדת את שהותר לנו "לאכלה ולא להפסד".

מרן הרב קוק זצ"ל כתב²⁶ על מצוות השמיטה ש"אין לשער גודל ערכה וקדושתה, ואור החיים הגנוז בה לעטרת גאולה וישועה". הסתכלות עמוקה זו על המצווה המקיימת את עמנו על אדמתנו היא המביאה לידי עומק ההבנה בקדושת פירות שנת השמיטה.

ברכת שהחיינו על קיום מצוות השמיטה

(ה"ליכות שלמה", הלכות ראש השנה, הרב שלמה זלמן אוירבך)

...וכעין זה נראה דטוב ויפה לכוון בברכת שהחיינו ביום טוב של ראש השנה של שנת השמיטה על שזכה להכנס לשנה חדשה שזוכה לקיים בה מצוות רבות של שבת הארץ וקדושת והפקר הפירות וכו'.
ושם בארחות הלכה:

וזה לשון רבינו בתשובות כת"י בענין זה: מסתבר מאוד שכל אדם צריך להרגיש ולהודות לד' כשזוכה להכנס לשנה חדשה של שבת הארץ ולשנה שפירותיה הם קודש והפקר וכו', וזה הרי בא רק מזמן לזמן של ז', אבל לא עלה כלל על דעתי לחייב משום כך בברכה כי אם שבברכת שהחיינו שעל היום טוב שיכוין גם לזה, ולדבר זה העיר ת"ח אחד (הוא הרה"ג ר' שבתי גינזבורג ז"ל בספרו אמרי שמאי על המועדים) ואני נהניתי מזה וגם הגר"ש אלישיב שליט"א נהנה מזה.
עכ"ל.

26. מבוא לשבת הארץ, פט"ו (עמ' 175).

הרב עוזי קלכהיים זצ"ל

מעלת פירות שביעית

מתוך "שירת האומה לארצה"

מה בין פירות מעשר לפירות שביעית?

מעשר שני ונטע רבעי פרי ההילולים, שהוא קודש לה', נועדו להביא את האדם להכרה ברורה ואיתנה **במקום המקודש** להתקשר אל הקודש בחוויית המפגש עם עובדי ה' וההמון החוגג בקול רינה, ולספוג בנפש רשמי קודש לכל ימות השנה. בשעת המפגש נהפך הישראלי להיות ככהן העובד **בבית ה'.**

קדושה יתרה יש בפירות שביעית, בשנה זו יש התעלות **בכל הארץ** וליושבים עליה – עד שלפירות הארץ יש מעמד מיוחד בסדרי הקדושה.

לא הברכה הרגעית מביאה להתעוררות והכרה בה', ולא העלאתם לירושלים במקום קדוש, אלא **בכל מושבות ישראל נאכלים הפירות בקדושה.** בכל קצווי הארץ ישנה אפשרות להתעלות אל הקודש, והארץ כולה נהפכת לחצרות ה'.

כדי להמחיש את הדבר נעמוד על ההבדלים ההלכתיים בין פירות שביעית לפירות מעשר שני:

א. נאמר בתוספתא:¹ "חומר בשביעית ממעשר שני, ששביעית היא ודמיה אסורים, ומעשר שני או הוא או דמיו אסורין". כלומר בפירות מעשר שני ישנה אפשרות לחילול הפרי כיוון שהאדם נמצא רחוק מירושלים, לכן התמורה נתפסת בקדושת מעשר שני, ומעלים את הכסף לירושלים ושם אפשר לקנות פירות ולאכלם בקדושה. לא כן בשביעית, אין אפשרות להפקיע את קדושת הפרי, לא רק בדרך חילול – אלא אף בדרך מקח – נתפסת הקדושה בדמי המקח, אבל הפירות נשארים בקדושתם, ללמדנו שבכל מקום שיהיו, קדושתן עליהן.

1. שביעית פ"ז ה"ג.

ב. "פירות שביעית עשה בה המופקר כשמור ופסולת אוכלין – כאוכלין, ואוכלי אדם כאוכלי בהמה, וקליפי אגוזים וקליפי רימונים כיוצא בהן, מה שאין כן למעשר שני"², כלומר, פירות הפקר אינם חייבים במעשר שני, ואילו פירות הפקר בשביעית נשארה עליהם הקדושה. ועוד יתרים פירות שביעית שלא רק הפירות עצמם, אלא גם הקליפות, שהן הטפל לפרי – הראויים למאכל,³ הרי שגם בהן נתפסת קדושת שביעית, גם טפלים מתעלים בשנה השביעית לדרגת קודש.

ג. בצורת השימוש של פירות שביעית נקבע הכלל "הנאתו וביעורו שווה", כלומר, אסור להוריד את הפרי ממעלתו הראשונית, להופכו לכלי שרת – שרק לאחר מכן תופק ממנו הנאתו. ההנאה צריכה להיות בצורה ישירה ומושלמת מעצם היצירה ללא הפחתה והורדה מערכו היסודי של הפרי. וכך פוסק הרמב"ם:⁴ "לא ישנה פירות שביעית מברייתן, כדרך שאינו משנה בתרומה ומעשר שני. דבר שדרכו לאכול חי לא יאכל אותו מבושל, ודבר שדרכו להיאכל מבושל אין אוכלין אותו חי".

לסיכום:

פירושה של "קדושה" – נגיעה ישירה למקור ההווה. היצירה באה במגע ישיר עם היוצר, ובכך היא משלימה את ייעודה ושומרת על עצמה ומעלתה. לא כן בפירות חולין רגילים, מופיעה הקדושה על ידי הברכה. ההכרה בכוח האלוקי של הבריאה, מופקעים הפירות מרשות גבוה ונמסרים לרשות האדם, לכל צרכיו, שהם עשויים על ידי תחלופה ושינוי.

בפירות מעשר ונטע רבעי מתעלה האדם באכילתם **במקום** המקודש – [לצורך] דבקות בה' ככהן העובד עבודתו. הפירות עצמם יכולים לשמש ככלי שרת לרעיון זה, ולכן מותר להפקיע קדושתם בפדיון, ולהכניס אחרים תמורתם. לא כן פירות שביעית – אין להם פדיון בשום צורה שהיא, ללמדנו את **הקדושה השלמה והכללית** המופיעה בהם. ועל כן האדם האוכל אותם בכל מקום שהם, מתעלה עמם אל הקודש. זוהי גדולתה של שנת השבתון, שבת לה', שבה מתגלית הקדושה בפירות בצורה השלמה והמקיפה ביותר, כך שאין אפשרות להמיר את הפירות או להורידם ממעלתם היצירתית.

2. תוספתא שביעית פ"ז ה"ב.

3. (הערת עורך) אפילו הראויים רק למאכל בהמה, ואפילו קליפות אגוזים ורימונים שאינם ראויים למאכל, אך ראויים לשימוש לצביעה. ראו רמב"ם, הלכות שמיטה ויובל, פ"ז הי"ד-הט"ו.

4. הלכות שמיטה ויובל, פ"ה ה"ג.

מצוות התלויות בארץ מגלות את קדושת הארץ

(“מי מרום”, מעייני הישועה פרק מז, הרב יעקב משה חרל”פ)

כשם שקדושת ישראל היא קדושה עצמית ופנימית, ואינה תלויה בשום סיבה וטעם, ודוקא מפני זה עצמו נתן להם הקב”ה את התורה ומצות, “חפץ הקב”ה לזכות את ישראל, לפיכך הרבה להם תורה ומצות” (סוף מסכת מכות). כך גם קדושת ארץ ישראל, שהיא קדושה עצמית ופנימית, ומפני זה ישנן מצות מיוחדות שתלויות רק בה. לא שקדושת ארץ ישראל תלויה במצותיה, אלא אדרבה מתוך קדושתה נצטוו עליה במצות אלו, ועל ידי קיום המצות התלויות בארץ מגלים את קדושתה העצמית של הארץ.

ולפיכך מוטלת עלינו החובה לאחד את כל הכוחות הלוקחים חלק בפעולות הישוב בארץ הקדש והחפצים בהפעלתה, לשם כוננות הכרת צביון קדושתה ולקומם בה עטרת תפארת תורתנו הקדושה, ולקיים בה את ההלכות החביבות, הלכות התלויות בארץ.

למען דעת כי לא ככל הארצות ארצנו הקדושה, הנקראת בשם ארץ הקדש, ושלפיכך היא מסויגת ומעוטרת במצות מיוחדות נעימות, מה יפית ומה נעמת אהבה בתענוגים, וכל הפועל בה מקים ד’,

שכן: “העבודה בקרקע גופה מצוה, משום ישוב א”י ולהוציא פירותיה הקדושים, ועל זה ציותה התורה, ואספת דגנך, ובועז זורה גורן השעורים הלילה, משום מצוה, ואף שאר אומניות בארץ ישראל שיש בהם משום ישוב העולם, הכל בכלל מצוה”. (לשון החת”ס בח” לפרק לולב הגזול ל”ו א’)

וראוי שכל אלה החשים לכבוד ד’ ותורתו בארץ קדושתו, יקבצו יחד לעבוד שכם אחד לעטר את ישראל בשמו הנאה לו. “שמע ישראל, היום הזה נהיית לעם”, האספו בני יעקב ושמעו אל ישראל אביכם, וייטב לנו באחרית הימים אשר החל ד’ לזכות אותנו בהם.

הרב גבריאל קדוש

"לאכלה ולא לסחורה"

ישנם דינים וכללים מיוחדים כיצד לנהוג בפירות שביעית. אחד מהם הוא איסור סחורה בפירות שביעית, וכך דרשו חז"ל¹ מהפסוק² "וְהָיְתָה שְׁבִיַּת הָאָרֶץ לָכֶם לְאֹכְלָהּ לֶךָ וּלְעֶבְדְּךָ וְלַאֲמָתְךָ וּלְשִׁכְרְךָ וּלְתוֹשֶׁבֶת הָגָרִים עִמָּךְ", שאסור לסחור בפירות שביעית.

רש"י³ פירש במקום "אף על פי שאסרתים עליך, לא באכילה ולא בהנאה אסרתים, **אלא שלא תנהוג בהם כבעל הבית**, אלא הכול יהיו שווים בהם [בפירות] – אתה ושכירך ותושבך".

מדברי רש"י נראה שעניינה של שנת השמיטה הוא להראות שהארץ היא של הקב"ה, כמובא בתורת-כהנים⁴: "אני אמרתי תהיו זורעים שש [שנים] ומשמטים לי [שנה] אחת, בשביל שתדעו שהארץ שלי היא". מחשבתו של האדם היא שהאדמה שייכת לו, ומחשבה זו אינה במקומה. המחשבה צריכה להיות "לה' הארץ ומלואה"⁵, כדברי ר' אבהו⁶: "אמר הקב"ה לישראל, זרעו שש והשמיטו שבע, כדי שתדעו שהארץ שלי היא". ביטול מחשבתו של האדם כבעל הבית על אדמתו באה לידי ביטוי גם בדברי ספר החינוך⁷: "כדי שיזכור האדם כי הארץ שמוציאה אליו הפירות בכל שנה ושנה, לא בכוחה וסגולתה, [אלא] כי יש לה אדון [הקב"ה] על אדוניה [העובדים את האדמה], כשהוא חפץ הוא מצווה עליו [על האדם] להפקירם [את האדמות]".

נראה שיש היבט נוסף באיסור סחורה בפירות שביעית: מלבד ה"לא תעשה" שבדבר הכולל את היחס שלא להרגיש בעל הבית על הפירות ושלא לסחור בהם, ועוד דינים שהם בגדר הימנעות, יש גם עניינים של יחס של חיוב כלפי

-
1. עבודה זרה סב ע"א.
 2. ויקרא כה ו.
 3. שם.
 4. פרשת בחוקותי, פרשה ב פ"ז.
 5. תהילים כד א.
 6. סנהדרין לט ע"א.
 7. מצווה פד.

הפירות בגדר של "עשה" כחיוב אכילה, כדברי הרמב"ן. וכן מובא בספר חסידים:⁸ "רמב"ן מנה עוד מצווה אחרת בזה, והיא האכילה של פירות שביעית, מאומרו 'והיתה שבת הארץ לכם לאכלה', ודרשו לאכילה ולא לסחורה... וכן כפל הכתוב מצווה זו 'ואכלו אביוני עמך', כלומר מצווים הם לאכול פירות אלו ולא לעזובם להפקר".

הרעיון של איסור הסחורה בא לידי ביטוי בקדושתם של פירות השביעית. סחורה משמעותה החלפה של מוצר במשנהו או בכסף או בשווי כסף, אך קדושתם של פירות שביעית כל כך גדולה, ואין אפשרות להעביר את קדושתם למשהו אחר, אלא בכל מצב קדושתם נשארת עליהם.

בירושלמי⁹ למדו זאת מדין יובל: ביובל כתוב: "כי יובל היא, קודש תהיה לכם מן השדה",¹⁰ ומכאן הסיקו: "ומה היא קודש אף תבואתה קודש", וביאר הרש"ס¹¹ "מה היא קודש" – הארץ קודש, "אף תבואתה קודש", כלומר פירות הארץ בשנה השביעית אף הם קדושים.

יסוד השמיטה של הפקר פירות שביעית בא לידי ביטוי באיסור הסחורה בהם. השוויון בין כל בני אדם ביחסם לרכוש ולארץ, וכמקבלי מרות של ריבוננו של עולם "כי לי כל הארץ",¹² מחייבת שלא יהא מסחר בדבר שכולם שווים בו. הסוחר הוא הבעלים, ואילו בשנה השביעית כשהפירות הם הפקר אין בעלים על הפירות, וכולם שווים. ושוויון זה נובע מכך **שהארץ קדושה ופירותיה קדושים**. וכך בדברי הרב קוק זצ"ל בהקדמה לשבת הארץ:¹³ "אין רכוש פרטי מסוים ולא זכות קפדנית, ושלוש אלו שורר על כל אשר נשמה באפו... אין חילול קודש של קפדנות רכוש פרטי בכלל תוצאות יבולה של שנה זו, וחמדת העושר המתגרה על ידי המסחר משתכחת לאכלה ולא לסחורה".

ההרגשה הזו ביחס לרכוש האדם שנועד רק לשימוש בשביל עבודת ה' ראויה היא שתתפוס מקום נכבד בעת מסחרנו בכל השנים, וביתר שאת בשנת השמיטה, עד שנגיע בעז"ה למצב של "רוח קדושה ואצילות שפוך על פני כול, שנת שבתון יהיה לארץ – שבת לה".¹⁴

8. ספר חסידים, פרק ראשון, מצוות עשה התלויות בא"י ואפשר לקיימן בזמן הזה, סי' יט.

9. שביעית פ"ד ה"ז.

10. ויקרא כה יב.

11. שם, ד"ה מה היא קודש, בהסבר הראשון.

12. שמות יט ה.

13. הקדמה לשבת הארץ (עמ' 64-65).

14. הקדמה לשבת הארץ (עמ' 65).

הרב יהודה זולדן

תוצרת חקלאית יהודית שיש בה קדושת שביעית

א. רמב"ן – מצווה לאכול תוצרת שביעית

"והיתה שבת הארץ לכם לאכלה לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך".¹ הרמב"ן² רואה בהוראת פסוק זה מצווה, שיש אף צורך למנותה בספר המצוות:

אמרה תורה בפירות שביעית: "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה"... ונכפלה זאת המצווה באמרו יתברך: "ואכלו אביוני עמך".³ שלא אמר לאביוני עמך תעזוב אותם, כמו שאמר: "לעני ולגר תעזוב אותם"⁴ ב[מצוות] לקט ושכחה. אבל לשון אכילה מזכיר בהם הכתוב בכל מקום.

פשוטו של מקרא הוא הוראת ההיתר לאכול גידולי שביעית.⁵ אך לדברי הרמב"ן אין זה כך. לא נאמר בתורה שיש לעזוב, כלומר להפקיר את הפירות הללו, אלא שיש לאכול אותם, ומכאן שיש מצוות עשה מהתורה לאכול פירות שביעית.⁶

יש המפרשים אחרת את כוונת הרמב"ן, והמכנה המשותף לפרשנויות אלו הוא שאין מצווה חיובית לאכול פירות שביעית.⁷ אך נראה שיש להבין את

1. ויקרא כה ו.

2. ספר המצוות, מצוות עשה ג.

3. שמות כג יא.

4. ויקרא יט י; ויקרא כג כב.

5. כך למשל נימק הרב יצחק דילאון (מגילת אסתר על ספר המצוות לרמב"ן, מצוות עשה ג) את הסיבה מדוע הרמב"ם לא מנה את אכילת פירות שביעית למצווה: "כי מה שלא מנאה הרב [=הרמב"ם] הוא לפי מה שדרשו חכמים לאכלה ולא לסחורה, אין פירושו שיהיה מצווה באכילתם, רק לאכלה הותר להם".

6. כך פירשו את דברי הרמב"ן: הרב יצחק דילאון (מגילת אסתר שם); הרב יום טוב אלגאזי (הלכות חלה לרמב"ן, סוף סי' ב); הרב שמעון בן צמח (הרשב"ץ זהר הרקיע, מצוות עשה סז), ועוד.

7. הרב משה קליערס, (תורת הארץ, פרק ח ס"ק כה- כט) הסביר שאכן לדברי הרמב"ן זו

דברי הרמב"ן כפשוטם, מאחר שהרמב"ן נוקט בדרך זו גם בתחום אחר, לפיה יש מצווה לאכול פירות, ולא רק מתן היתר. על אופן ההתנהגות בעת מצור על אויבים במלחמה, נאמר בתורה:⁸

"כי תצור אל עיר ימים רבים להילחם עליה לתפשה, לא תשחית את עצה לנדח עליו גרזן כי ממנו תאכל, ואותו לא תכרות, כי האדם עץ השדה לבא מפניך במצור. רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא – אותו תשחית וכרית ובנית מצור על העיר, אשר הוא עשה עמך מלחמה עד רדתה".

אין חובה או מצווה לאכול את אותם הפירות דווקא בעת המצור. הפסוק מנמק מדוע ברמה העקרונית אין לכרות עצי מאכל, וזאת כיוון שהם נועדו לאכילה. כך למשל מפרש הרשב"ם:⁹ "כי ממנו תאכל – שהרי צריכים לך למאכל לאחר שתתפוש העיר ותהיה שלך", ומכאן שעצי סרק מותר לכרות.¹⁰ אך הרמב"ן¹¹ מפרש אחרת:

שנצטוונו כשנצור על עיר לאכול מן האילנות שבגבולה כל ימי המצור. ואם נכרות אותם לבטלה דרך השחתה נעבור על עשה מוסף על הלאו המפורש בו והוא אמרו יתעלה: "כי ממנו תאכל ואותו לא תכרות". ובפירוש אמרו בספרי (דברים רנ): "כי ממנו תאכל" – מצוות עשה, "ואותו לא תכרות" – מצוות לא תעשה.¹²

מצוות עשה לאכול פירות שביעית, אך זו מצווה קיומית לא חיובית. הרב אברהם ישעיהו קרליץ (חזון אי"ש, שביעית, סי' יד, ס"ק י) טוען שכוונת הרמב"ן לומר שהאיסורים החלים על פירות שביעית יסודם במצווה לאכול את הפירות, אך אין מצווה עצמאית לאכול פירות שביעית. ראו בהרחבה: הרב קוק, שבת הארץ, פ"ה ה"א אות א (עמ' 470-469), הרב צבי כהן, פירות שביעית, עמ' רכז-רלב.

8. דברים כ יט-כ.

9. שם.

10. בבא קמא צא ע"ב.

11. ספר המצוות, מצוות עשה ו.

12. בפירושו לתורה (שם) מסביר הרמב"ן שכוונת התורה לומר שכריתת עצי סרק קודמים לכריתת עצי מאכל, ואין להשחית עצים סתם דרך השחתה ושלא לצורך המצור כמנהג המחנות.

לפי הרמב"ן, כוונת הפסוק להורות שיש מצווה לאכול את הפירות שבגבול עיר האויב בתקופת המצור. מי שמשחיתם סתם, מבטל מצוות עשה זו, ובנוסף עובר על לאו.¹³

נראה אם כן, שהרמב"ן סבור שכאשר התורה מדברת על עצי מאכל שבארץ ישראל, אין הכוונה רק לידיע אותנו שאילו עצים שנועדו לאכילה, ושאפשר לאכול אותם, אלא יש מצווה באכילת פירותיהם.

ב. ברכות הנהנין, ברכה מעין שלוש, מעשר, וקדושת שביעית

על קדושת האכילה בישראל, ועל המאכל של ארץ ישראל, כתב מרן הרא"ה קוק:¹⁴

מחשבות עמוקות וחודרות בדבר קדושת האכילה בצורתה האידיאלית-ריאלית העולה למעלה מכל ערכים מוסריים מוגבלים... הוא רק נחלתן של ישראל, הרחוקים מגורלו של עשו באמרו: "הלעיטני נא".¹⁵ "אשרי העם שככה לו אשרי העם שה' אלוהיו"... המאכל של ארץ ישראל מקדש בפנימיותו ואינו מגשם אלא בחיצוניותו.

האכילה היא צורך קיומי, ובזה כל אדם דומה לחי, ובמובן מסוים גם לצומח. עם ישראל מעניק עומק ותוכן אחר לאכילה.

ברכות הנהנין: לפני כל אכילה ובכל מקום בעולם מברכים ומודים למי שברא את פרי העץ והאדמה, למי שהוציא את הלחם מהארץ, ולמי שהכול נהיה בדברו. "כל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה, כאילו נהנה מקדשי שמים... וכאילו גוזל להקדוש ברוך הוא וכנסת ישראל".¹⁶ הברכה מאפשרת ומתירה לאדם ליהנות מטובו של הקב"ה.

יש מעלה גבוהה למאכל בארץ ישראל, ובמיוחד כשמדובר בתוצרת חקלאית מגידוליה של ארץ ישראל. בהקשר זה יש לראות את ההתייחסות הייחודית לתוצרת חקלאית הגדלה בארץ ישראל בשנת שמיטה, כפסגה ביחסי האדם ומזונו הקיומי.¹⁷

13. לעומת זאת, בעל מנחת חינוך (מצווה תקכט) כותב שכוונת הרמב"ן לומר שזהו לאו הבא מכלל עשה.

14. אורות הקודש ג, עמ' רצד-רצה.

15. בראשית כה ל.

16. ברכות לה ע"א-ע"ב.

17. ראו בהרחבה: הרב עוזי קלכהיים, שירת אומה לארצה, עמ' קלה-קמג.

ברכה מעין שלוש: לאחר שאוכלים פת ומאפה מחמשת מיני דגן, פירות משבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל, ולאחר שתיית יין, מברכים ברכה ייחודית – "מעין שלוש", שבה אנו מבקשים: "והעלנו לתוכה ושמחנו בבניינה... ונאכל מפרייה ונשבע מטובה". אם המאכל הוא מגידולי ארץ ישראל, מסיימים: "על הארץ ועל פירותיה", או "...על מחייתה" או "...ועל גפנה". היו שערערו על הבקשה:¹⁸ "ונאכל מפריה ונשבע מטובה", בטיעון: "שאינן לחמוד הארץ בשביל פרייה וטובה, אלא כדי לקיים מצוות התלויות בה". הב"ח, הרב יואל סירקיס,¹⁹ לא הסכים לכך, והשיב:

הלא קדושת הארץ הנשפעת בה, מקדושת הארץ העליונה היא נשפעת גם בפירותיה שיונקים מקדושת השכינה השוכנת בקרב הארץ... ועל כן ניחא שאנו מכניסין בברכה זו, "ונאכל מפריה ונשבע מטובה". כי באכילת פירותיה אנו ניזונים מקדושת השכינה ומטהרתה ונשבע מטובתה.²⁰

אכן כך ניבא ירמיהו:²¹ "ואביא אתכם אל ארץ הכרמל לאכול פרייה וטובה". כך גם אומר נחמיה:²² "והארץ אשר נתת לאבותינו לאכול את פרייה ואת טובתה".

מעשר: מגידולי ארץ ישראל יש להפריש תרומות ומעשרות וליתנם לכהנים – תרומה גדולה, וללויים – מעשר ראשון. גם מעשר בהמה ניתן לכהנים. במשך ארבע שנים במחזור של שמיטה, בשנה הראשונה והשנייה, ברביעית ובחמישית, יש להפריש מעשר שני, ואת הפירות והירקות שנשארו לאחר המעשר – יש לאכול בקדושה בתוך חומות ירושלים: "עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה שנה שנה. ואכלת לפני ה' אלוך במקום אשר

18. טור אורח חיים, סימן רח.

19. בית חדש, סביב הטור שם.

20. ביטוי דומה כתב החת"ם סופר (חידושים לסוכה לו ע"א): "להוציא פירותיה הקדושים". ובמקום אחר, כתב החת"ם סופר (חידושים לחולין קמב ע"א): "והנה שבח ארץ ישראל זבת חלב ודבש, אם שהוא כפשוטו בלי ספק מ"מ זה התואר מורה עוד קדושת הארץ ופירותיו, כי הם מולידים קדושה בנפש האוכל אותם ומוסיף אהבה ודבקות בה". על קדושת פירות ארץ ישראל היה אומר מרן הרב צבי יהודה קוק (התורה הגואלת ד, עמ' יז): "צריך להתבונן בביטויים של גדולי ישראל. גדולי תורה וגדולי אמונה. וכשאמרו הרגישו מה שאמרו. הבננה קדושה! הטומאטו קדושה! וכדומה. צריך להכיר בזה, מה זה באמת סדר זרעים בארץ ישראל". ראו גם: שיחות הרב צבי יהודה (ויקרא עמ' 70-71, 288; במדבר עמ' 420-421).

21. ירמיהו ב ז.

22. נחמיה ט לו.

יבחר לשכן שמו שם מעשר דגנך תירשך ויצהרך ובכורות בקרך וצאנך, למען תלמד ליראה את ה' אלקיך כל הימים".²³

אמנם ניתן לפדות את התוצרת החקלאית בכסף, ולעלות אחר כך לירושלים ולקנות בכסף "בכל אשר תאווה נפשך, בבקר ובצאן וביין ובשכר, ובכל אשר תשאלך נפשך",²⁴ אך העדיפות היא לאכול את יבול הארץ.

מלבד הברכה והקדושה שיש בתוצרת הארץ, האכילה עצמה היא במקום קדוש. "לפי שהיה עומד בירושלים עד שיאכל מעשר שני שלו, והיה רואה שכולם עוסקים במלאכת שמים ובעבודה, היה גם הוא מכוון ליראת שמים ועוסק בתורה".²⁵

קדושת שביעית: בתוצרת חקלאית הגדלה בארץ ישראל בשנת שמיטה, יש בה קדושה ומעלה נוספת: מותר או אף מצווה לאכול פירות שביעית בכל מקום בארץ ישראל, לא רק בתוך חומות ירושלים, אלא בכל מקום בארץ.

הרב שמואל בורנשטיין, האדמו"ר מסוכטשוב, מסביר שארץ ישראל ניתנת לנו לשנים שבין שמיטה לשמיטה כדי לעבוד את האדמה ולשומרה:²⁶ "ובשנה השביעית שָׁבָה הארץ לנוותן, וכל האוכלים מפירותיה, משולחן גבוה קזכי [זוכים לאכול משולחנו של הקב"ה], ועל כן יש קדושה בפירות שביעית... ועל כן נאסרה עבודת קרקע, ונדרש הפקר הפירות לסלק שייכות הבעלים".

במה באה לידי ביטוי הקדושה בתוצרת החקלאית של השנה השביעית? כבר כתבו בעלי התוספות²⁷ ש"אין מספר לדינים ולאיסורים שיש בפירות שביעית, שצריך לנהוג בהן קדושת שביעית", ובכל זאת נציין את עיקרם בקצרה: העיקרון הוא שיש לאכלם בדרכים המקובלות והנפוצות בשנים רגילות, ויש להקפיד שלא לבזות אותם, לא להפסידם ולהשחיתם, כולל גם את השאריות והקליפות, לא לנהוג בהם שימוש לא מקובל, ולא לסחור בהם בדרכים המקובלות. מאכלי אדם אין להאכיל לבעלי חיים, ואין להוציאם לחוץ לארץ.

ג. ללא חשש ערלה וללא חשש קדושת שביעית

החיפוש אחר תוצרת חקלאית "ללא חשש שביעית", הוא בריחה ונסיגה ממה

23. דברים יד כב-כג.

24. דברים יד כו.

25. בבא בתרא כא ע"א, תוס' ד"ה כי.

26. שם משמואל, ויקרא בהר, שנת תרע"ד, עמ' שמו.

27. סוכה לט ע"א, תוס' ד"ה שאין.

שהתורה מדריכה אותנו, בוודאי לשיטת הרמב"ן. הכתוביות על תוצרת חקלאית (שכיח מאד בקופסאות שימורים), "ללא חשש ערלה ושביעית", מציבות את גידולי השביעית כמו פירות ערלה שהם אכן אסורים, ואין להם תקנה. ואין הדבר כן: פירות שביעית ניתנו לאכילה, או אף יש מצווה באכילתם. לעתים האבסורד בעניין זה גדול: יש החוששים לאכול תוצרת חקלאית יהודית שיש בה קדושת שביעית, ובשל כך הם מעדיפים לקנות תוצרת חקלאית הגדלה ע"י גוי בארץ ישראל, ושומרים פירות אלו בקדושת שביעית. שמירה על קדושת שביעית בתוצרת חקלאית של גויים, לא היה נהוג בארץ ישראל עד לפני דור.²⁸

היחס המיוחד בשנה זו לגידולי הארץ מרענן את הקשר בין מי שאיננו חקלאי לבין הארץ ולתוצרתה, והוא גם מחזק את ידיהם של עובדי האדמה בכלל, ובשנה זו בפרט. חקלאות יהודית בארץ ישראל איננה רק צורך קיומי, אלא גם ערך עצמי, ועל כן יש עדיפות לתוצרת יהודית מקומית, על פני יבוא מחו"ל או תוצרת נכרית. אכן, "היתר המכירה" שנהוג כבר יותר ממאה שנה, חיזק ומחזק את החקלאות היהודית בארץ גם כן. ההיתר הוא נכון ולגיטימי על פי ההלכה, וגם כיום יש להשתמש בו (למשל, כדי לייצא תוצרת חקלאית לחו"ל), אך מעיקר הדין אין צורך לשמור בפירות אילו קדושת שביעית. לעומת זאת, העדפת גידולים שמקורם אצל חקלאים יהודים, שמשווקים את תוצרתם במסגרת אוצר בית דין, מזכה פעמיים את האוכל מתוצרתם: שותפות בעול וחיזוק החקלאות היהודית שמוגבלת אף היא בשנה זו, שהרי לא כל המלאכות החקלאיות מותרות, וכן מזכה את אוכליה במצוות אכילת תוצרת שיש בה קדושת שביעית. אדרבה, שנה זו מציבה אתגר גדול יותר, בהקפדה ובשמירה על הלכות שאין רגילים בהן במשך השנים. **המטבח האישי של כל אחד מתקדש ומתעלה עוד. הפירות והירקות שעל השולחן הם משולחן גבוה, וכאמור לפי הרמב"ן זו אף מצווה ייחודית לאכול מגידולי שביעית.**

28. כידוע בעניין קדושת שביעית בפירות של נכרים, נחלקו קדמונים. הרב יוסף קארו סבור שאין בהם קדושת שביעית (שו"ת אבקת רוכל סי' כד-כה; כסף משנה, הל' שמיטה ויובל, ד, כט), ולעומתו סבר הרב משה בן יוסף טיראני, המב"ט, (שו"ת המב"ט ח"א סי' יא) שיש בהם קדושת שביעית. בארץ ישראל נהגו כבית יוסף, וכך פסק מרן הראי"ה קוק (שבת הארץ, מבוא פרק יא, ועל הרמב"ם הל' שמיטה ויובל ד, כט; ה, א אות א הע' 2; שו"ת משפט כהן סי' ע, ועוד); הרב שלמה זלמן אויערבך (מעדני ארץ, סי' ב); הרב צבי פסח פרנק (שו"ת הר צבי זרעים ח"ב סי' לט); הרב שאול ישראלי (ארץ חמדה, נוספות לשער ה סי' ב); הרב עובדיה יוסף (שו"ת יביע אומר ח"ג יו"ד סי' יט). החזון איש (שביעית סי' ג, ח) טען שיש לנהוג כמב"ט, ורבים נשמעים להוראתו.

הרב עזריאל אריאל

משקל מידת החסידות בהנהגת השמיטה

שאלת 'מה נאכל בשנה השביעית' מלווה את עם ישראל – בהיותו יושב בארצו – מאז כניסתו לארץ ועד ימינו אלה. אלא שבעוד שבימי קדם התמקדה שאלה זו בעצם השגת המזון, שהיה חסר בשנת השמיטה,¹ הרי שהיום השאלה היא אחרת: מה לבחור מבין שפע האפשרויות שהשווקים והחנויות מלאים בהן? האם להעדיף תוצרת המיובאת מחו"ל? האם להעדיף תוצרת שגדלה בארץ על ידי גויים? האם להעדיף גידולים במסגרת אוצר בית-דין? או להעדיף יבול שגדל לפי היתר המכירה? ומה לגבי גידולים ממצע מנותק? ובתוך כל אלה, איך להתייחס למצבי ביניים שונים, כמו גידולים בחממות (בקרקע), או גידולים באזורים שונים של הארץ?

1. דין ולפנים משורת הדין

בראשית הדברים יש להבהיר מושגי יסוד העומדים בבסיסו של הדיון ההלכתי. בכל דיון הלכתי אנו מבחינים בין מספר מצבים הלכתיים: הראשון הוא עיקר הדין, הנקבע על ידי כללי הפסיקה הבסיסיים. גם בהגדרתו של 'עיקר הדין' יכולות להיות מחלוקות; אך גם בהם ישנם כללים להכרעת ההלכה, כמו ספיקא דאורייתא, ספיקא דרבנן, הליכה אחר רבים, סמכות 'מרא דאתרא', והמנהג המקובל.

משני צדדיו של עיקר הדין ישנן עוד שתי רמות: הידורים או חומרות, מצד אחד, והיתרים של דחק, מצד שני. לב הפסיקה ההלכתית עוסקת בשאלת 'עיקר הדין'. במצבים שבהם הדבר נדרש, יש צורך לברר מה מותר בדוחק או בשעת הדחק, או שיש למקל על מה שיסמוך. גם שיקול זה – עד כמה ניתן להסתמך, בנסיבות שונות, על דעות מקילות – הוא שיקול הלכתי, אלא

1. עיינו תוספתא אהלות פרק יח הל' טז; ירושלמי שביעית פ"ו ה"ד; סנהדרין צא ע"א; איכה רבה פתיחתא, ס"י יז; הגר"ש ישראל, "השמיטה במהלך הדורות"

שהערכת הנסיבות כ'שעת הדחק' – גדולה או קטנה – נתונה לשיקול דעתו של הפוסק, וקשורה במידה רבה לשיקולים ערכיים והשקפתיים, הקשורים ליחלק החמישי של השולחן הערוך.

המצב ההלכתי השני הוא לפנים משורת הדין: בתחום החומרות וההידורים – מאחר שהוכרע שמעיקר הדין הדבר מותר – הרי שהחלטה אם להדר או להחמיר נתונה בידי כל אדם ואדם על פי מידת הרצון האישית שלו. אך גם כאן נדרשת הנחיה תורנית, כדי לשקול כראוי את מידת נחיצותם וחשיבותם של החומרה וההידור, בעיקר כאשר הם עלולים לבוא על חשבונם של דברים אחרים, שיש לבדוק אם אכן חשיבותם אינה פחותה.²

2. עיקר הדין – בשמיטה

א. עיקר הדין – לחקלאי

כאשר אנו עוסקים בחקלאי, עיקר הדין הוא ברור מאוד: עליו לשבות בשמיטה בלי להסתמך על היתרים שונים. פירוש הדבר הוא שעליו לעשות מלאכות שנועדו 'לאוקמי אילנא', ולדעת חלק מן הפוסקים – אף 'אוקמי פירא'; להפקיר את הפירות; ולאפשר לכל מאן דבעי לקחת אותם לביתו. לכל היותר ניתן להתיר – ברמה של 'עיקר הדין' – 'אוצר בית דין' שיקטוף את היבול ויחלק לצרכנים תמורת השתתפות בהוצאות הקטיפה, בלי שהחקלאי עצמו יהיה מעורב בעניין ויקבל תשלום על העבודות שביצע.³ היתר אחר שהוא נכון מ'עיקר הדין' הוא גידול במצב מנותק בחממה.⁴

2. כאן המקום להתריע על תופעה ההולכת ומתפשטת, והיא הזנחת "עיקר הדין" בפסיקת ההלכה. לדוגמה אביא את המציאות הקיימת במשחטות לעופות. ציבור גדל והולך דורש כשרות למהדרין. כתוצאה מכך, כל עוף שיש בו איזושהי שאלה, נזרק מיד אל ערימת העופות הלא-כשרים, ומשווק בדרך כלל לגויים. למשחטות לא משתלם לממן העסקה של רב פוסק שיכריע בכל השאלות, מפני שמשכורתו של הפוסק יקרה יותר מאשר מחיר העופות שיורה בהם לקולא. כתוצאה מכך, הולך לאיבוד ניסיון מצטבר של מאות שנים בפסיקה בטריפות העוף, וברוב המשחטות המיון הוא בין "כשר למהדרין" לבין "טרף". ניתן אף לראות רבנים הנמנעים מלפסוק בשאלות חדשות העומדות בפניהם, ובמקום זה הם מחפשים פתרונות עוקפים ההולכים בדרכים בטוחות, שיחסכו מהם את הצורך להתמודד עם שאלות ולקחת אחריות על הכרעות מחודשות. אך כאשר אותם רבנים נתקלים במצבים קשים של שעת הדחק, הם נאלצים לבחור בדרכים דחוקות ביותר. וכך נוצר מצב כזה: כאשר אפשר – סוטים מן הדין לחומרא. כאשר קשה מאוד – סוטים מן הדין לקולא. ומה יהיה על "עיקר הדין", שהוא אמיתתה של תורה?

3. כפי שהוזכר בתוספתא שביעית פ"ח ה"א; רמב"ן על ויקרא כה, ז.

4. שבת הארץ (פ"א הל' ג אות ב; פ"א הל' ו אות ד).

כל ההיתרים האחרים – הן אלה המבוססים על היתר המכירה, והן אלה הכלולים במסגרת של 'אוצר בית-דין' – הם היתרים המסתמכים על דעת מיעוט ועל סברות מקילות. החקלאי הנמצא במצב של שעת דחק קשה – מותר לו לסמוך על שיטות אלו, ולפעמים הוא אף נדרש לכך, כדי שלא לפגוע פגיעה אנושה במצווה המוטלת עליו במשך כל שבע השנים: ליישב את ארץ ישראל, ולהחזיק בה בשליחותו של העם כולו.⁵

החקלאי הבא לסמוך על היתר המכירה, נאלץ להיכנס לדוחק הלכתי במספר נקודות:

- א. עצם מכירת הקרקע לגוי, שיש בה שאלה של איסור 'לא תחנם'.
- ב. השימוש בדרך שיש בה "הערמה" – אינו רצוי מלכתחילה, ויש שפקפקו אם השיטה אכן מועילה.
- ג. הפקעת מצווה שהיא מהחשובות בתורה, ובמיוחד – כאשר בגללה גלינו מן הארץ ובזכותה ניגאל.
- ד. הימנעות מהפקר הפירות ומשמירה על קדושתם, כי קדושת שביעית בקרקע של גוי שנויה במחלוקת שבין מרן הבית-יוסף לבין המב"ט.
- ה. עשיית מלאכה בקרקע תוך הסתמכות על דעת מיעוט מבין הפוסקים. בעיה זו חמורה יותר במלאכות האסורות מן התורה (בעיקר זריעה וזמירה), וקלה יותר במלאכות שנאסרו מדרבנן (חרישה ונטיעה הן מלאכות מסופקות; קצירה ובצירה – יש אומרים שאין בהן בעיה כאשר הקרקע והגידולים שייכים לגוי).

ב. עיקר הדין – לצרכן

כמעט כל הבעיות העומדות בפני החקלאי – אינן עומדות בפני הצרכן. הצרכן אינו עובר על איסור "לא תחנם" אם החקלאי מכר את הקרקע. הצרכן לא ביצע הערמה, ולא הפקיע מצווה. הצרכן אף לא עשה מלאכות שהיתרן שנוי במחלוקת. על כן, אף שלגבי החקלאי נאמר שעליו להימנע מלהסתמך על היתר המכירה, אם הוא יכול להתקיים ולקיים את האחיזה בארץ גם אם ישמור את השמיטה כהלכתה, אין להסיק מכאן מסקנות ישירות ביחס לצרכן.

הצרכן עומד בהתמודדות עם שאלות אחרות:

5. עיינו במבוא של מרן הרב קוק זצ"ל ל"שבת הארץ", פרק טו, ד"ה ואם כך, אמנם, לפיכך.

א. **איסור "ספיחין"**: איסור זה אינו חל על גוי שזרע בקרקע שלו,⁶ ובמסגרת היתר המכירה נמכרים לגוי גם הקרקע וגם הגידולים, כאשר החקלאי מוגדר כ"מנהל עבודה" של הגוי; אבל אם הזריעה נעשתה על ידי יהודים – ישנה מחלוקת: אלה שמתירים את הזריעה לכתחילה בקרקע של גוי בזמן הזה – יאמרו בוודאי שאין איסור ספיחין בדיעבד.⁷ ובין האוסרים זריעה של ישראל בקרקע של גוי – דעת הכסף-משנה היא שאיסור ספיחין חל על הגידולים,⁸ ודעת מהר"י קורקוס היא שאין איסור ספיחין על הגידולים. כיום – על פי רוב הזריעה ממילא נעשית על ידי פועלים גויים, כך שהיקפה של בעיה זו מצומצם למדי. החזון-איש⁹ מוסיף על כך ומחדש שאם הזריעה נעשתה על ידי גוי, אך מכוחו ובסמכותו של יהודי, שהוא גם המרוויח מן הגידול – דינה כזריעה שנעשתה על ידי יהודי, ואיסור ספיחין חל על הגידולים לפי הדעה המחמירה. אולם בסיכומו של דבר, אם נדון בשאלה זו על פי כללי הפסיקה של *עיקר הדין* – המסקנה היא להקל (מחלוקת ב"תרי דרבנן").

ב. **תוקפה של המכירה**: יש שערערו על תוקפה של המכירה: החזון-איש כתב שמכירה על ידי שליח אינה מועילה, מפני שהמכירה אסורה, לדעתו, מטעם "לא תחנם", ואם כן, "אין שליח לדבר עבירה".¹⁰ ואילו לדעת רוב הפוסקים שדנו בנושא, הסוברים שהמכירה מותרת – אין כאן עבירה, וממילא אין בעיה בשליחות. בעיה שנייה היא גמירות דעתו של החקלאי. אמנם ביחס לחקלאי שומר מצוות יש להניח שגמר בדעתו למכור את הקרקע למשך זמן מוגבל (כמובן, תמורת תשלום הולם, שייקבע על ידי שמאי); אבל ביחס לחקלאי שאינו שומר מצוות יש מקום לחשש שמא לא התכוון ברצינות למכור. המתירים עמדו על החשש הזה, ודחו אותו בשתי טענות: (א) כל זמן שאין לפנינו "דברים שבלבו ובלב כל אדם" המורים על כך שאדם זה לא התכוון למכור, אנו הולכים אחר חתימת ידו; וכך מקובל

6. רמב"ם, הלכות שמיטה ויובל, פ"ד הכ"ט.

7. כמו שכתב הרב קוק זצ"ל, מבוא ל"שבת הארץ", פרק יא. ועיינו "שבת הארץ", פ"ד הכ"ט, הע' 18; פ"ח ה"ח אות ה' והע' 15). וכיוון שאיסור ספיחין נאסר שמא יזרע בסתר - בכה"ג, שיש אומרים שאין איסור מלאכות – אין מקום לאיסור ספיחין.

8. לדעה זו כתב הגר"ש ישראל זצ"ל, "חיות בנימין" ח"א סי' ט אות יב ס"ק ו, שזהו דווקא כשביעית מדאורייתא; אך בשביעית בזמן הזה, שאינה אלא מדרבנן – מותר.

9. שביעית סי' י ס"ק ו, ד"ה ואם עבר.

10. חזו"א על שביעית סי' כד ס"ק ד, ד"ה ולפיכך; ולדעת הרב קוק זצ"ל, "משפט כהן" סי', והגרצ"פ פראנק, "הר צבי" סי' נ, אין בכך בעיה אף לסוברים שיש איסור במכירה.

להורות בבתי הדין הרבניים. (ב) גם אם החקלאי התכוון רק ל"מכירה דתית" ולא למכירה במובן המשפטי המקובל – די בכך כדי להפקיע את קדושת הקרקע, מפני שבכך החקלאי מסר לגוי את השליטה על קדושת הקרקע.

גם כאן, לעניות דעתי, שורת הדין היא להקל אפילו בחקלאי שאינו שומר מצוות; ובחקלאי שומר מצוות אין כמעט מקום לחשש.

ג. **קדושת שביעית בפירות שגדלו בקרקע של גוי:** שאלה זו שנויה במחלוקת עוד מימי מרן הבית יוסף. המנהג המקובל בירושלים הוא שאין קדושת שביעית נוהגת בפירות אלו. ועל כן, לאחר המכירה, אין בפירות אלו איסורי סחורה והפסד, ואין בהם חובת ביעור.

ד. **איסורי 'שמור' ו'נעבד':** איסורים אלו שנויים במחלוקת גדולה, למן הראשונים ועד האחרונים. איסורים אלו הם קנסות שהוטלו על עוברי עברה. אך כאשר השומרים והעובדים עושים את מלאכתם על פי הוראת היתר – אין מקום לקנוס אותם בדיעבד.

ה. **איסור 'מסייע לדבר עבירה':** חז"ל החמירו מאוד ביחס למשא ומתן עם אנשים החשודים על מלאכות או מסחר בפירות שביעית.¹¹ מכוח איסור זה, אף אם מוצר מסוים מותר באכילה, יש איסור לקנות אותו מן החשוד.¹² גם כאן, כאשר מדובר בקנייה ממי שנוהג על פי הוראת היתר – אין בכך שום איסור.¹³ ולהיפך, הגדרתו של אדם זה כ'חשוד על השביעית' מהווה פגיעה קשה במורה ההוראה עליו הוא מסתמך.

מתוך כך עולה שבעוד שהסתמכותו של החקלאי על היתר המכירה היא דחוקה למדי, הרי שהסתמכותו של הצרכן על היתר המכירה היא מבוססת במידה רבה על עיקר הדין. המחלוקות הן ב'תרי דרבנן' (שביעית בזמן הזה דרבנן, ואיסור ספיחין דרבנן), ובמיוחד – שכך נהג רוב רובו של הציבור שומר המצוות בכל השמיטות הקודמות (כך נהג גם חלק גדול מהציבור החרדי בתקופה שלפני קום המדינה, ואף בשמיטת תשי"ב).

11. עיינו רמב"ם, "הלכות שמיטה ויובל", פרק ח.

12. כמו כן החזו"א, סי' י ס"ק ה ד"ה ובתו'; ס"ק ו ד"ה ויש, בעניין "שמור".

13. וכן הגרש"ז אויערבך זצ"ל, "מנחת שלמה", סי' מד-מה.

3. לפנים משורת הדין

כאשר אנו באים לדון על ההנהגה הראויה למי שנוהג במידות חסידות, לפנים משורת הדין, עלינו להבחין בין שיקולים שונים: חששות הנוגעים לכשרות התוצרת; חששות הקשורים לקניית התוצרת ושיקולים ערכיים אחרים.

א. חששות כשרות

כפי שהזכרנו, בעיות הכשרות הקיימים במה שגדל בשנת השמיטה על פי היתר המכירה הם שלושה: איסור ספיחין בירקות (בעיקר אלו שהתחילו לגדול בשמיטה), 'שמור' (בכל הגידולים שיש בהם קדושת שביעית), ו'נעבד' (בגידולים שבהם נעשו מלאכות דאורייתא שהביאו להצמחתם, כגון זריעה וזמירה). חששות אלו קיימים גם במסגרת של אוצר בית-דין. בירקות – כאשר מדובר בצמחים שרק התחילו לגדול בשנה השישית, כאשר לדעת חלק מן הפוסקים יש בהם איסור ספיחין.¹⁴ בפירות – כאשר החקלאים עשו בהם מלאכות שהיתרן אינו מוסכים על רוב הדעות, וביניהן גם גיזומים שיש חשש שהם זמירה גמורה, ויש שאלה של 'נעבד'. ובכל הגידולים יש שאלה של 'שמור', אם נאמר שאין לסמוך על 'אוצר בית-דין' מפני שאינו מוזכר ברמב"ם. אך כפי שהזכרנו, איסורי 'שמור' ו'נעבד' – מלבד היותם שנויים במחלוקת – אינם אלא קנס שהוטל על עוברי עבירה, ולכן אין מקום לחשוש להם במי שנוהג על פי הוראת היתר של תלמידי חכמים, אף אם הקונה עצמו חולק על אותה הוראה.

אם נדון בחשש לאיסור 'ספיחין' לאחר המכירה, נראה שאף אם נחשוש לסברות שהעלו המפקקים, הרי שהיקף הבעיות אינו חמור מכמה סיבות:

- א. כפי שהערנו קודם, בכל השנים רוב הזריעה בארץ נעשה על ידי גויים.
- ב. רוב מיני הירקות אינם נזרעים בשדה. הם נזרעים במשתלות, במצע מנותק בתוך מבנה, ולאחר מכן מועברים בגוש אדמה ונשתלים כך בשדה (כמעט תמיד על ידי פועלים גויים). לדעת החזון-איש, הסובר שאיסור ספיחין נקבע על פי תחילת הגידול, ייתכן שאין כאן איסור ספיחין.
- ג. איסור ספיחין אינו נוהג באזורי הארץ שלא נתקדשו בזמן הבית השני.¹⁵ אזורים נרחבים שבהם קיימת חקלאות יהודית בהיקף גדול – נמצאים בתחום המסופק, שלא ברור אם נכלל בקדושה זו, והכוונה לכל האזור

14. כדעת הרמב"ם, הלכות שמיטה ויובל, פ"ד הי"ד, הי"ז-הי"ח.

15. רמב"ם, הלכות שמיטה ויובל, פ"ד הכ"ו.

שמדרום-מערב לקו אשקלון-באר שבע-ים המלח¹⁶ (מועצות אזוריות: שער הנגב, עזתה, אשכול, מרחבים, בני שמעון, רמת הנגב והערבה). כמו כן יש ספק ביחס לאזורים נוספים כמו עמק בית שאן, מזרח הכינרת וצפון רמת הגולן: כולם אזורים שבהם קיימת חקלאות יהודית בהיקף גדול.

ד. איסור ספיחין אינו נוהג במה שגדל בחממות.

ה. הרה"ג יהושע משה אהרונסון זצ"ל¹⁷ טען שאיסור ספיחין אינו נוהג בשטחים גדולים הזרועים ברציפות. לדעתו, הנימוק לאיסור ספיחין הוא 'שמא יזרע בסתר', וכאן הכל נעשה בגלוי.

ב. היחס לחששות כשרות

היחס לחששות כשרות מופיע במסילת ישרים (פרק יא) בפרק העוסק בפרטי מידת הנקיות; וכך כותב הרמח"ל¹⁸:

הנה הוא איסור המאכלות: בין בעניין הטרפות... ועניין בישולי גויים, ועניין גיעולי גויים, יין נסכם, וסתם יינם. כל אלה – הנקיות בהם צריך דקדוק גדול וצריך חיזוק... והמקל בהם במקום שאמרו להחמיר, אינו אלא משחית לנפשו... כי המאכלות האסורות מכניסים טומאה בלבו ובנפשו של אדם, עד שקדושתו של המקום ברוך הוא מסתלקת ומתרחקת ממנו... והמאכלות האסורות יתרות בזה על כל האיסורים, כיון שהם נכנסים בגופו של האדם ממש ונעשים בשר מבשרו... והנה מי שיש לו מוח בקדקדו יחשוב איסורי המאכל כמאכלים הארסיים או כמאכל שנתערב בו איזה דבר ארסי. כי הנה אם דבר זה יארע, היקל אדם על עצמו לאכול ממנו אם יישאר לו בו איזה בית מחוש, ואפילו חששא קטנה?! ודאי שלא יקל. ואם יקל, לא יהיה נחשב אלא לשוטה גמור. אף איסור המאכל, כבר בארנו שהוא ארס ממש ללב ולנפש. אם כן מי אפוא יהיה המקל במוקם חששא של איסור אם בעל שכל הוא?

אך יש לדקדק בדברי המסילת ישרים. כשהוא מדבר על 'חששא של איסור', אין כוונתו לדבר השנוי במחלוקת בין הפוסקים, כאשר על פי כללי הפסיקה ההלכה היא לקולא. בנושא זה הוא עוסק רק בהמשך (פרק יד). כאן הוא מדבר על מי שלא בירר את ההלכה כראוי, או שלא בירר את המציאות כדבעי,

16. הגר"ש ישראלי, "ארץ חמדה", שער ד סי' ו-י.

17. "שו"ת ישועת משה", זרעים, סי' י אות ב, סי' יב אות א. אך חולק על כך הגרש"ז אויערבך זצ"ל, "מעדני ארץ שביעית", הוספות סי' יא; ישועת משה סי' יא אות ב. ועיינו "משנה כסף" על כך אמו"ר הרה"ג יעקב אריאל, "באהלי שדה", עמ' 110.

18. מסילת ישרים, עמ' נא-נב (הוצאת אשכול).

ולכן יש לו חששות. מה שנפסק על פי עיקר הדין כדבר מותר – אין בו שום חשש של איסור. ואף אם ההלכה קובעת שהדבר מותר רק בדיעבד ובשעת הדחק – בנתונים אלו אין בו שום חשש של איסור! ואין לדמות אותו כלל ועיקר למאכל שחלק מן המומחים סבור שהוא מורעל. מי שרואה בדבר כזה חשש של איסור, עובר על אחת המידות החשובות שהתורה נקנית בהם, והיא: אמונת חכמים.¹⁹ יש לנו לתת אמון בפוסקי ההלכה, שאם הכריעו את ההלכה בצורה מסוימת, הרי שאין שום חשש איסור לסמוך על דבריהם.

ההתחשבות בדעת יחיד שנדחתה מן ההלכה – אין מקומה בפרק זה, פרק הנקיות, אלא בפרק העוסק במידת הפרישות (פרק יד). ושם, ההתחשבות בדעתו של היחיד איננה מחשש שמא הדעה שנפסקה להלכה היא טעות, אלא מתוך הנחה שהקב"ה מעוניין בכך שאדם יתחשב בדעה זו כדי לבטא את הקדשת החיים לעבודתו. ואלו דברי הרמח"ל:²⁰

הפרישות בהנאות הוא... שלא לקחת מדברי העולם אלא מה שהצורך יכריח, ודבר זה יקיף על כל מה שהוא תענוג לאחד מן החושים... והפרישות בדינים הוא להחמיר בהם תמיד, לחוש אפילו לדברי יחיד במחלוקת, אם טעמו נראה, אפילו שאין הלכה כמותו... ולהחמיר בספקות אפילו במקום שאפשר להקל בהם. וכבר בארו לנו חכמינו ז"ל מאמר יחזקאל (חולין לו ע"ב): "הנה נפשי לא מטומאה..." (יחזקאל ד יד) – שלא אכלתי מבהמה שהורה בה חכם²¹ ולא אכלתי מבשר כוס כוס.²² והנה כל זה מותר הוא מן הדין ודאי, אלא איהו דאחמיר אנפשיה...

והפרישות במנהגים הוא ההתבודדות וההיבדל מן החברה המדינית לפנות לבו אל העבודה וההתבוננות בה כראוי.

19. אבות פ"ו מ"ה. ועיינו בשיחות הרב צבי יהודה לפרק "קניין תורה" (מידה כג).

20. מסילת ישרים, עמ' עה (הוצאת אשכול).

21. רש"י: שנולד בה ספק, והוצרך לשאול לחכם להתירו. וכך מובא להלכה בבה"ט (יו"ד סי' יז ס"ק ז).

22. רש"י: שחוט שחוט שלא תמות, לפי שמסוכנת היא. וכך מובא להלכה בשו"ע (יו"ד סי' יז סעי' ג).

ועיינו דרכי תשובה (ס"ק מב) שכתב בשם הברכי יוסף (אות ב), דהא דרשאי להחמיר בכה"ג על עצמו הוא, רק כי עביד מצד חומרא, וגדר לקדש עצמו במותר לו; אבל אם עושה מפני שיש לו פקפוק בעיקר הדין, אם מסוכנת מותר על ידי פרכוס – אסור להחמיר, דכל שהלכה רווחת להיתר אין רשאי לפקפק עליו. והביא ראיה לזה דרך מצד "קדש עצמך במותר לך" מותר.

ויש לדקדק בכמה נקודות העולות מתוך דברי הרמח"ל:

א. לא חוששים לכל דעת יחיד, אלא במקום שטעמו מסתבר. לשם כך יש ללמוד את הסוגיה (או להתייעץ עם תלמידי חכמים), כדי לבדוק אם אכן טעמו של היחיד מסתבר כאן או לא. ועל כך נאמר: 'אין בור ירא חטא, ולא עם הארץ חסיד'.

ב. החומרות הן חלק ממכלול שלם של הנהגות הפרישות, הכוללות גם פרישות כללית מהנאות העולם ופרישות מן החיים החברתיים. מי שמרבה להתענג על אכילת בשר בימות החול, אך מקפיד שיהיה "גלאט כשר למהדרין מן המהדרין", האם הוא שייך להנהגת הפרישות? ואם הוא עושה כן בכל זאת, האם יש ערך ממשי לחומרא שקיבל על עצמו?

ג. קבלת חומרות היא חלק מהנהגות הפרישות, הבאות לאחר הזהירות, הזריזות והנקיות. האם נכון להדריך כל אדם לקבל על עצמו הנהגות של פרישות, גם אם בתחומים רבים אחרים של החיים לא הגיע אל הנקיות, ולעיתים – אף לא הגיע אל הזהירות או אל הזריזות?²³

העולה מכל זה הוא שאין מקום להדריך את הציבור לחפש תמיד את המוצר שיש לגביו כמה שפחות דעות המפקפקות בכשרותו. אין מקום לחומרות הבאות מתוך "עצבנות". צריך לחפש את המוצר הכשר מעיקר הדין, וכל אחד צריך לשקול לגופו של עניין – על פי מקומו ודרגתו בעבודת ה' ועל פי הנושא הנדון – אם לקבל על עצמו חומרא כלשהי בתחום מסוים או להימנע מכך.

ג. משקל החסידות

ישנו הבדל מהותי בין דברים הנדרשים מעיקר הדין לבין דברים הבאים בהנהגה של חומרא ומידת חסידות. מה שאסור מעיקר הדין – ואף אין לו היתר בשעת הדחק – אסור גם אם ההקפדה על כך תבוא על חשבון דברים אחרים, תהא חשיבותם אשר תהא.²⁴ ועל כך נאמר: "ייקוב הדין את ההר", ו"אין חכמה ואין עצה ואין תבונה לנגד ה'". לעומת זאת, כאשר מדובר בחומרות ובמידות של חסידות – ההתייחסות שונה לגמרי, ויש לשקול את

23. וכאן המקום לתמיהה גדולה, מדוע אין אנו מוצאים אופנה רווחת להדר אחר "כסף גלאט כשר" במידה דומה לריבוי ההידורים בכשרות המזון? ומדוע, למשל, לא מקובל כל כך להדר דווקא במזוזה ותפילין שנכתבו על ידי סופר סת"ם המקפיד לשלם מס הכנסה ומס ערך מוסף כחוק? וזאת למרות דבריו החריפים והנוקבים של הרמח"ל כאשר הוא עוסק בפרטי מידת הנקיות (מסילת ישרים פרק יא, עמ' מה-מח (הוצאת אשכול))?

24. אלא אם כן ההלכה מתירה זאת במפורש, כגון פיקוח נפש או "גדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה"; וכל היתר כזה – על פי גדריו ההלכתיים במדויק.

סדרי העדיפויות תוך הבאה בחשבון של כל ההשלכות והנסיבות. הרמח"ל מקדיש לנושא זה פרק שלם (פרק כ) העוסק "במשקל החסידות", ואלו דבריו:

שהבא להתחסד חסידות אמיתי, צריך שישקול כל מעשיו לפי התולדות הנמשכות מהם, ולפי התנאים המתלווים להם: לפי העת, לפי החברה, לפי הנושא ולפי המקום. ואם הפרישה תוליד יותר קידוש שם שמים ונחת רוח לפניו מן המעשה – יפרוש ולא יעשה... ואין הדברים מסורים אלא ללב מבין ושכל נכון...

על כן, סדרי עדיפויות בכשרות – כאשר מדובר בהנהגות שהן לפני משורת הדין – צריכים להביא בחשבון מערכת שיקולים הרבה יותר רחבה מאשר מספר חששות הכשרות הנובעים מחילוקי דעות הלכתיים. למשל, האם פשוט להימנע באופן גורף מקנייה במקום שהוא כשר לכתחילה, אך אינו מהודר, כאשר ישנו חשש סביר לכך שכתוצאה ממינוע קונים יעדיף בעל המקום לוותר על ההכשר בכלל ואף לפתוח את המקום בשבתות ובמועדים? – התשובה אינה פשוטה כלל ועיקר, ולא ננסה להכריע בה; אך מכלל שאלה לא יצאנו, והדברים צריכים להישקל היטב על פי כללי משקל החסידות ובהתייעצות עם גדולי תורה.

ד. משקל החסידות בשמיטה

בשנת השמיטה עומדים שיקולים רבים, שאת כולם צריך להביא בחשבון כאשר באים להחמיר ולהדר לפני משורת הדין:

א. **עידוד חקלאים המתאמצים בשמירת השמיטה**: יש מחיר להשתדלות לשמור את השמיטה ביתר הקפדה – הן באמצעות אוצר בית-דין והן באמצעות המצע המנותק. לעתים הדבר מתבטא בעלייה בעלויות גבוהות הייצור. לעתים הדבר מתבטא בירידה של איכות המוצר. ולעתים הדבר מתבטא בהגבלות הלכתיות שיש על השיווק. אם הצרכנים לא יראו את עצמם ערבים לחקלאים, ולא יהיו מוכנים להתאמץ ולקחת את התוצרת שגדלה על ידי החקלאים הללו – ייווצר מצב שבו החקלאים לא יוכלו להקפיד יותר על שמירת השמיטה.

ב. **מצוות אכילת פירות שביעית**: לדעת הרמב"ן,²⁵ ישנה מצוות עשה מן התורה לאכול פירות שביעית. גם לדעת הרמב"ם, הסובר שאין בכך מצוות

25. ספר המצוות לרמב"ם, נוספות (מצוות עשה ח); "שבת הארץ" (פ"ה ה"א אות א, פו ה"א אות ב); "באהלי שדה" (עמ' 105, 111, 126).

עשה, נראה שיש בכך ערך גדול. לכן יש להדר ולהעדיף פירות וירקות שיש בהם קדושת שביעית.

ג. **חיזוק האחיזה היהודית בארץ:** פורסם בחוזר שיצא על ידי אחד המשווקים, שבשמיטה שעברה הוקמו חוות חקלאיות על שטח של כ- 50,000 דונם בעבר הירדן. הגידול שם הוא זול יותר מאשר בארץ, בגלל הוצאות נמוכות יותר במים ובשכר העבודה. אותן חוות לא תיסגרנה לאחר השמיטה, ותתחרנה בחקלאות היהודית בארץ. חלק מהחקלאים היהודיים, שפרנסתם תיפגע, ייאלצו לנטוש את החקלאות ולהוביר את האדמות. חלק ניכר מאדמות אלו ייפול לידי השכנים הערבים. אם חז"ל התירו קניית שדה בשבת, כדי שעוד קרקע תעבור לידיים יהודיות,²⁶ קל וחומר הוא שיש להתאמץ – אפילו תוך כניסה לדחקים הלכתיים – כדי שקרקעות שבידי יהודים לא תיפולנה לידי הערבים.²⁷

ד. **"או קנה מיד עמיתך":** מצווה להעדיף קנייה מיהודי על פני קנייה מגוי.²⁸ ויש אומרים שלשם כך צריך אף לשלם מחיר יקר יותר (אפילו עד שליש יותר).²⁹

ה. **ביזוי תלמידי חכמים:** התנהגות המתפרשת כפסילה מוחלטת של שיטה הלכתית שפוסקים רבים הורו כמותה – יש בה משום ביזוי כבודם של תלמידי חכמים. כבר בגמרא מצאנו שהורו להימנע מהקפדות מסויימות כדי שלא להוציא לעז על הראשונים.³⁰ והוא הדין כאן.

26. שו"ע אר"ח סי' שו סעי' יא.

27. חשוב להביא את אגרתו של מרן הרב קוק זצ"ל אל ר' חיים ברלין (אגרות ראיי"ה ח"א, סי' שטז):

"עטי תרעד בידי למעשה הנבלה אשר נעשתה כעת לאחינו יושבי המושבות, כי אחרי אשר הוחזק הדבר עד כה, שלא ליתן הכשר להגויים, כדי שלא לדחוק את רגלי ישראל המדוכאים ומיוגעים בעניים, ועיניהם תלויות למחייתם על פי פדיון הענבים, הנה עתה אחרי אשר נגמר העניין בדבר סכסוך שאלת השמיטה, שכל עיקרה באה לטובת אחינו בני המושבות, נמצאו חותרי מחתרת, אשו יעצו בסתר לקנות דווקא מהגויים, ולהרים קרן צרינו, השוחקים על משבתנו, איך שאנחנו בעצמנו רודפים את אחינו בני בריתנו, אי שמים. אין לשער גודל החרפה וחילול השם ועוצם הרשעה שיש בזה, דמי לבבי כסיר ירתחו, וכאבי עד לשמים מגיע, מהמצב האיום הזה, מהנפילה של תורה ויראת שמים אמיתית שיש בעניין זה. ירא נא כבוד גאונו לתקן את המעוות כפי היכולת".

28. ספרא ויקרא כה יד; החפץ חיים, "אהבת חסד", סובר שהאיסור הוא מהתורה. ואילו הגר"צ עוזיאל, "שו"ת משפטי עוזיאל", חו"מ סי' מד, סובר שהוא רק מדרבנן.

29. כך העיד ר' נפתלי שטרן זצ"ל בשם מרן הרב קוק זצ"ל.

30. גיטין ה ע"ב; "שו"ת תרומת הדשן", סי' רלב; שו"ת מהרי"י בן לב, ח"ג סי' יד; ועזרת כהן, סי' עו, שקבעו כללים בסוגיה זו.

ו. **פגיעה בבני משפחה:** אדם שנמנע מלאכול בבית הוריו או אחיו – עלול לגרום לפגיעה בהם. ואף את זה צריך כל אדם לשקול כאשר הוא מקבל על עצמו חומרא בתחום האכילה. ואכן יכול אדם לקבל על עצמו חומרא מסויימת בביתו, ולהתנות שאינו מקבל עליו את אותה חומרא כשהוא מתארח אצל אחרים.³¹ (אגב, מאותה סיבה יש להימנע מלנקוט חרם נגדי, כלפי אלה שסדרי העדיפויות שלהם בשמיטה שונים משלנו.) וקל וחומר – שאין לאסור את הכלים שבהם בישל המארח תוצרת שגדלה על פי היתר המכירה.³²

ז. **יוהרה והתנשאות:** חז"ל הורו במקרים מסויימים להימנע מהנהגות של "לפנים משורת הדין" מחשש ליוהרה והתנשאות מצד המהדרים כלפי אלה הנוהגים על פי "עיקר הדין". וכמובן שיש להיזהר מהתנהגות המתפרשת כפסילה מוחלטת של מי שמתנהג בצורה שונה.³³

וכאן אולי המקום להתייחס לנקודה העולה פעמים רבות ביחס לצרכנות בשמיטה, והיא *המחאה*. מי שדעתו אינה נוחה מן ההיקף הגורף שבו מבוצע היתר המכירה – מבקש להביע את מחאתו על ידי סירוב לאכול את התוצרת שגדלה על פי ההיתר. סברה זו – בעלת משקל היא, אלא שגם עליה לעמוד גם במבחן של עקביות, בצד כל השיקולים של משקל החסידות. כמה אנשים נמנעים מלאכול תוצרת חקלאית שגדלה על ידי חילול שבת, שהיא איסור דאורייתא שאינו שנוי בשום מחלוקת? כמה אנשים נמנעים מלאכול אגסים, שכמעט כולם גדלו בהרכבה של כלאיים גמורים, האסורים מדאורייתא? כמה אנשים נמנעים מלקנות מוצרים של חברות העושקות שכר שכיר, גובות ריבית ללא היתר או עושות מעשים פסולים אחרים, שהם הרבה יותר חמורים מאשר הסתמכות על היתר שהתקבל באיסורי דרבנן?

ה. קביעת סדר העדיפויות בשמיטה

מתוך כך נובעת ההנהגה הראויה בשנת השמיטה. סדר העדיפויות צריך להיקבע על פי אמות המידה הבאות:

31. פרי"ח, או"ח סי' תצו ס"ק כה; ועיינו הגר"ע יוסף זצ"ל, "ילקוט יוסף – דיני שביעית תשמ"ז", עמ' כט סעי' יח, שכתב שיכול אדם להחמיר על עצמו בדיני שביעית, אך לאפשר לאשתו ולבני ביתו להקל.

32. מנחת שלמה, סי' מד.

33. עיינו במכתבו של מו"ר הגרצ"ה קוק זצ"ל, "אגרות חמדה", עמ' 265: "ותנאי יסודי של מידת חסידות הוא שלא לבזות אחרים שאינם נוהגים בה, כאמור בירושלמי (ברכות, סוף פרק ב), ושלא להוציא לעז על הראשונים שלא נהגו כך".

- א. האם יש בתוצרת זו דוחק הלכתי של ממש?
- ב. האם יש קדושת שביעית בתוצרת זו?
- ג. האם הקנייה מחזקת את האחיזה היהודית בארץ או את האחיזה הנכרית?
- ד. האם הקנייה מעודדת חקלאים המתאמצים בשמירת השמיטה?
- לאור זאת ננסה להתייחס לסוגים שונים של גידולים המשווקים בשמיטה:
- א. פירות מאוצר בית-דין: יש קדושת שביעית, אין בעיית כשרות, חיזוק חקלאים יהודים, חיזוק חקלאים המתאמצים בשמירת השמיטה.
- ב. ירקות מאוצר בית-דין: יש קדושת שביעית, יש שאלת כשרות, חיזוק חקלאים יהודים, חיזוק חקלאים המתאמצים בשמירת השמיטה.
- ג. איסוס מהשנה השישית: אין קדושת שביעית, אין שאלת כשרות, חיזוק חקלאים יהודים.
- ד. מצע מנותק: אין קדושת שביעית, אין שאלת כשרות, חיזוק חקלאים יהודים, חיזוק חקלאים המתאמצים בשמירת השמיטה.
- ה. גידולי ערבים: אין קדושת שביעית, אין שאלת כשרות, חיזוק האחיזה הנכרית בארץ.
- ו. יבוא מחו"ל: אין קדושת שביעית, אין שאלת כשרות, החלשת האחיזה היהודית בארץ.
- ז. פירות מהיתר המכירה: אין קדושת שביעית, אין שאלת כשרות, חיזוק האחיזה היהודית בארץ.
- ח. ירקות מהיתר המכירה (זריעת ישראל): אין קדושת שביעית, יש שאלת כשרות, חיזוק האחיזה היהודית.
- ט. ירקות מהיתר המכירה בחממות בגבולות עולי מצרים:³⁴ אין קדושת שביעית, אין שאלת כשרות, חיזוק האחיזה היהודית.
- י. ירקות מהיתר המכירה שיש בהם צדדי היתר שונים (כגון זריעת נכרים, חממות, גבולות עולי מצרים או ספק עולי מצרים, שתילה בגוש): אין קדושת שביעית, שאלת הכשרות – קלושה (במידה משתנה בין הסוגים), חיזוק האחיזה היהודית.

34. נמסר בשם הרה"ג מרדכי אליהו זצ"ל, בהתייחסות לירקות מאזור גוש קטיף שירקות אלו כשרים למהדרין, ועדיפים על ירקות (הערת עורך: בגבולות עולי בבל) שנזרעו בשישית ונאספו בשביעית על ידי אוצר בית-דין.

מסקנה

שאלת 'מה נאכל בשביעית' – סבוכה היא עד מאד, ולא כל הרוצה ליטול את השם יבוא וייטול את עטרת מידת החסידות לעצמו. יש להכיר את עיקר הדין, על פיו התוצרת שגדלה על פי היתר המכירה כשרה לאכילה, ולבחון את הדרך להחמיר – באדם השייך לכך ועל פי סדר עדיפויות וסולם ערכים נכון. מתוך כך נובעת העדפה ברורה לפירות וירקות שגדלו על ידי חקלאים המתאמצים בשמירת השמיטה, ובמיוחד – לאלה שיש בהם קדושת שביעית, והסתייגות מהעדפה של תוצרת נוכרים, במיוחד אלה החיים בארץ ומשתדלים לחזק את אחיזתם בה (למעט מיינים שבהם בין כה וכה אחוז גבוה מאד מן השוק הוא מתוצרת נכרית גם בלי קשר לשמיטה). ולכן נראה שתוצרת שגדלה על פי היתר המכירה עדיפה על תוצרת נכרים.

בשמיטה זו התבררנו בכך במערכת השיווק של "אוצר הארץ", המשווקת תוצרת חקלאית בהתאמה לסדר עדיפויות זה. ויהי רצון שעל ידי המאמץ בשמירת השמיטה על פי דרכה של תורה, נזכה להגיע במהרה למצב שבו נשמור את השמיטה כהלכתה במלואה.

היתר מכירה

- היחס ל"היתר מכירה" ו"להשבתה" - מתוך אגרות הראיה ומכתב הרצי"ה
- הפולמוס מסביב להיתר המכירה - הרה"ג אברהם אלקנה כהנא שפירא זצ"ל
- היתר מכירה כהוראת שעה ושעת הדחק גם השנה - הרב יהודה הלוי עמיחי
- האומנם נוסיף למכור? - הרב עזריאל אריאל
- על סידורים נאותים בשנת השבע - הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל

היחס ל"היתר מכירה" ול"השבתה" - מתוך אגרות הראיה ומכתב הרצי"ה

**עטי תרעד, דמי לבבי כסיר ירתחו,
מהנפילה של תורה ויראת שמים אמיתית**

אגרות הראיה שטז

לכבוד ידי"נ הרב הגאון פאר הדור מוהר"ר חיים ברלין שליט"א, שלו' וברכה.
עטי תרעד בידי למעשה הנבלה אשר נעשתה כעת לאחינו יושבי המושבות,
כי אחרי אשר הוחזק הדבר עד כה, שלא לתן הכשר להגויים, כדי שלא לדחוק
את רגלי ישראל המדוכאים ומיוגעים בעניים, ועיניהם תלויות למחיתם ע"פ
פדיון הענבים, הנה עתה אחרי אשר נגמר הענין בדבר סכסוך שאלת השמיטה,
שכל עיקרה באה לטובת אחינו בני המושבות – נמצאו חותרי מחתרת, **אשר
יעצו בסתר לקנות דווקא מהגויים, ולהרים קרן צרינו, השוחקים על
משבתנו, איך שאנחנו בעצמנו רודפים את אחינו בני בריתנו, אי שמים.**

אין לשער גודל החרפה וחלול השם ועוצם הרשעה שיש בזה. דמי לבבי כסיר
ירתחו, וכאבי עד לשמים מגיע, מהמצב האיום הזה, מהנפילה של תורה
ויראת שמים אמיתית שיש בעניין זה. ירא נא כבוד גאונו לתקן את המעוות
כפי היכולת.

וזאת למודעי, כי חשש גדול מצד ערלה וכלאי הכרם יש בכרמי הגויים, בשנים
הללו, יותר ממה שהיה בימים הקדמונים. והרי אנו מוחזקים להשגיח על
כרמי אחינו, בשמירה והשגחה מעולה. ואיכה זה עתה תהפך השורה, שנקח
משל גויים, הבלתי מושגחים, רק כדי לרדוף עד הנפש את אחינו-בשרנו.

**רוח ה' בוודאי מופיעה, גם המראים פנים להקל בצדדים המוכרחים,
והכול לשם שמים**

אגרות הראיה תעא

ב"ה עיה"ק יפו ת"ו ה ב כסלו תרע"ג

את ספרו הנחמד **על משניות שביעית** קבלתי באהבה ביחד עם מכתבו היקר
וישר כחו וחילי לאורייתא גם הלום ראיתי מעשה ידיו להתפאר לתפארת

בישראל, ולחיבת הקודש של המצות התלויות בארץ וכמעשהו בראשון בספרו "נחמות ארץ ישראל" על מסכת פאה כן מעשהו בשני, ספרו זה ללקט אורות מגנזי תורת רבנן קמאי ובתראי ולסדרם בסדר נכון באר על הלוחות צמודים יחד על המשנה הקדושה, ולהסיף נופך מדיליה, במילין יקירין וחסדאין. אשרי חלקו, שזכה ללמוד וללמד ולזכות את הרבים באור תורה ויראת ד', ועל כולם בחבת ידידות נעימת ארץ צבי קודש בעז אהבת המצות התלויות בארץ חמדה. ואפריון אמטייה על דבריו, **אשר יעורר את האהבה והיראה הטהורה למצות הארץ בכל חומריהן ופרטיהם.**

יואל נא צור ישענו ב"ה וירחיב לעם קדשו על חבל נחלתו, ותמצא ידם להוציא מן הכח אל הפועל את קיום המצות כולן, הקשורות בעבותות אהבה בארץ חמדת עולמים, וכימי קדם. דורות הראשונים, אשר חבבו את המצית להכניס עצמם בחיובם גם במקום שאפשר להפקיע את עצמם מהן, והיו מכניסין פירותיהן דרך טרקסמון, כדי לחייבן במעשרות. כן ישפך ד' רוחו על שאר עמו, למלא את לבבם באהבתו ויראתו ובאהבת מצותיו, וירים בכבוד את קרנם, וברכתו ישלח בכל מעשי ידיהם, לחן ולכבוד ולתהילה, ובטח ישובו כל זרע עמוסים גוי קדוש שומר אמונים לקיים ולקבל באהבה כל פקודי ד' ישרים במצות הארץ, ההולכת ונבנית בחסדי צור ישראל ומעוזו, ע"י בניה הבאים מארץ שביה לנחלה חבלם וגורל קודשם מני אז.

אבל על העבר, ועל מה שאי אפשר, **אין כדאי לעורר שום חובה וקטיגוריא על עם ד' כולם אהובים, וחביבים זרע איתנים.** ואם יש בהם אשר מרוב צרות הגליות כהתה רוחם, **בין כך ובין כך הם קרואים בנים** ובהם יתפאר קדוש ישראל לעולמים. ועוון ישראל ויהודה יבוקש ואיננו כי פקד ד' את עמו וידו נטויה עליהם לטובה ולברכה, להרבות אותם כצאן אדם בהר מרום הררי קדשנו זרע אדם וזרע בהמה, יחיו דגן ויפרחו כגפן, וסוף הכבוד לבא, להגדיל תורה ולהאדירה, ולהרבות מצות בתפארה, רק ישובו נא נדחי, יבאו נא בני בני בחוני יאספו נא ממאורת צפעונים ואדמה טמאה אל מקום קדוש משכני עליון, רוח צח עליהם יופיע, וישובו לבקש את ד' אלהיהם ואת דוד מלכם, ואל ד' ואל טובו יפחדו. **ורוח ד' בודאי מופיעה היא גם המראים פנים להקל בצדדים המוכרחים, והכל לשם שמים, ועמך כולם צדיקים....**

היתר המכירה – הוראת שעה לעיקר יסוד היישוב

אגרות הראיה קעז

וזאת לדעת, שההיתר הנ"ל הנסמך על תיקון המכירה, שהוא נעשה רק בהוראת שעה ומצד ההכרח הגדול והעצום, לא נתן להשתמש בו כי אם במה שנוגע ממש לעיקר קיום המושבות ומעמדן בארץ הקודש, דהיינו: עבודת הקרקע המוכרחת ומכירת יבול הארץ והנאתה כדרך כל השנים. אבל בכל הדברים שאינם נוגעים לעיקר יסוד היישוב, כגון: נטיעת גנות לשם פאר והרחבה וזריעת עניינים טפלים, שאינם מעלים ומורידים כל כך ביסוד מצב המושבות וכיו"ב, - חלילה לסמוך על זה ההיתר, שנאמר רק מפני דוחק הזמן. וראוי לנו לעשות זכר לשביעית לשבות על כל פנים מעבודת הארץ ככל מה שיהיה אפשר לנו בלא השבתת סדרי מחיית היישוב, ובפרט בדברים שהם רק בתור מותרות.

שמירת מצוות השמיטה בלא הפקעה – קידוש השם

אגרות הראיה קפט

השי"ת היודע כל תעלומות רק הוא יודע את לבבי המר על גורל מצות השביעית, אשר בכל לבבי ונפשי, ובכל חיי רוחי ונשמותי, הנני משתוקק וצמא לחזקה ולהחזיר עטרה ליושנה, ועיני רואות איך שאנחנו רחוקים עדיין מלהוציא אל הפועל את הדבר הגדול הזה. וידעתי ברור, שאם לא יעשה ענין המכירה יעברו רבים מאד על כל איסורי שביעית בלי שום צד היתר כלל...הוכרחתי לסדר זה ההיתר למוכרחים להשתמש בו, כאשר עשו כן בשמיטות שעברו....

יראה השי"ת בעניינינו ויתקננו בעצת טובה מלפניו, שנוכל לעבדו על אדמת קדשו בלא שום מונע ומפריע כלל. ובשביל שידעתי שאפילו אם יאסרו את הדבר כל גאוני עולם לא ישמעו לזה. ורובם מפני ההכרח הגדול מאד, ע"כ חפצתי למעט בפירסום, כדי שלא תהיי להנהגה הזאת צורה של הסכמה כללית מגדולי ישראל, כ"א הנהגה שנוהג העם מצד דחקו, וחכמי הדור מוכרחים להעלים עין מטעם מוטב שיהיו שוגגין כו'.וע"ז לבי דוי על שאנו מוכרחים ללמד את העם להפקיע מצות שביעית, במקום שאנו חייבים תמיד להקים עדות ביעקב וללמד את ישראל להתחייב גם במצות שאפשר להפטר מהן, כמו ציצית ותרומ"ע ע"י הכנסה דרך גחוי"ק וכיו"ב. ע"כ הנני מוכן בל"נ לעמוד על ימין

כ"ג ידי"נ שליט"א ולהיות בצוותא עמו, אפילו לנסיעות רחוקות כמו לפריז וכיו"ב, אולי יחון ד', אולי ירחם עלינו, ונוכל להמציא לכה"פ עזר הגון לחלק גדול מאחינו היקרים, החפצים בכל לבם ונפשם לשמור את המצוה ולקיימה בלא שום הפקעה כלל. ואם חפץ ד' בידנו יצלח אז אין קץ לדבר הגדול הזה לקדושת שם שמים שיצא מזה בעז השי"ת, ולחיזוק ימין יראי ד' שומעי בקול דברו, אבל עלינו לעשות הכל בדרך שלו' ובדרך כבוד ואהבה, לשמו ית' ולאה"ק וליושבים עלי' ועובדים את אדמתה, לא באיומים ובהפחדות משונות ובצעקות ומריבות, כ"א פשוט להודיע שההיתר הוא מדוחק גדול מאד מאד, ואחר כל דחקו הוא הפקעה של מצוה, א"כ המצוה החביבה ההקדושה, שזכינו ב"ה אחרי משך הגלות המר והארוך שנוכל לקיימה על אדמת הקודש, חסרה היא לנו, ע"כ נעורר כל אשר נוכל כדי שיעלה דבר ד' בידנו ונוכל לקיימה, ולעזור לרבים להתחייב בה בלא פקפוק ולקיימה.

יסוד החסידות – שלא לבזות אחרים שאינם נוהגים בה

מכתב מאת הרב צבי יהודה הכהן קוק

לכבודה של תורה ולאמיתה;

הידיעה ב"הצפה" מי"ט בחשון על החנויות שבהם "נמכרים ירקות ופירות ללא כל חשש של איסור שמיטה", מטילה פגם של חשש איסור, על שאר הירקות והפירות אשר בשוקינו בארץ. על כך יש להעיר, כי יבול הארץ, שהטיפול בו מסתדר על פי הרבנות הראשית על יסוד הוראותיהם של הגאונים רועי ישראל: המבי"ט, המהרי"ט, פאת השלחן, ר' יצחק אלחנן, ר' יהושע מקוטנא, ר' יהושע ליב דיסקין, האדר"ת, ר' אברהם מסוכאצ'וב, ר' שמואל מוהליבר, ר' יעקב שאול אלישר, ר' יוסף ענגל, ואאמו"ר הרב זצ"ל – **כמובן שאין לחשוב עליו פגם של חשש איסור**. את ערכם של הירקות והפירות אשר באותן החנויות האמורות יש לקבוע – כמו שהוא לאמיתו – **רק בתור הידור מצוה**, ושכלול קיומה במידת חסידות. **ותנאי יסודי של מדת חסידות הוא, שלא לבזות אחרים שאינם נוהגים בה**, כאמור בירושלמי ברכות סוף פרק ב'. ושלא להוציא לעז על הראשונים שלא נהגו כך – ובזה להדגיש כי כך "נאה ויאה לשלטון עברי במדינת ישראל".

מכתב למערכת, נדפס ב"הצופה", יום שישי, כ"ד מרחשון תשי"ב.

(מתוך "אגרות חמדה" עמ' 265)

הרה"ג אברהם אלקנה כהנא שפירא זצ"ל

הפולמוס מסביב להיתר המכירה¹

הנה בשנת השמיטה הראשונה אחרי הקמת המדינה שנת תשי"ב הוחלט ברה"ר כדלהלן:

למועד שנת השמיטה

עם כל השמחה וההלל לצור ישראל וגואלו שזכינו בישועתו להתנוצצות ברק אור הגאולה, לתקומת ממשלת ישראל בחלק מארצנו הקדושה, עדיין לא הגענו לקץ הישועה והברכה לשנת השמיטה הבעל"ט, ומפני "שעת הדחק" והצורך הדחוף למשימת קיבוץ הגלויות וקליטת פליטי ארצות המצוקה, עודנו זקוקים להורות בתור "הוראת שעה" להשתמש בהיתר הפקעת איסור העבודה בשביעית על פי יסודות ההיתר של קודמינו הגאונים זצ"ל.

ההיתר ניתן לכל אלה שיחתמו על ההרשאות המסודרות. הוראות מפורטות איך להתנהג בכל ענפי העבודה מובאות להלן. והשי"ת ברחמיו ימהר ויחיש את הגאול ההשלמה בבוא לציון גואל, ונזכה לקיים מצות שמיטין ויובלות כמאמרן, ואת כל המצוות התלויות בארץ לרבות מקדש וקדשיו בב"א.

כעתירת המצפים לישועה קרובה ולגאולה שלמה.

נאום יצחק אייזיק הלוי הרצוג הנשיא

נאום בן ציון מאיר חי עוזיאל הנשיא

נאום צבי פסח פראנק אב"ד ירושלים

1. נדפס בקדמה למדריך שמיטה תשמ"ז, וקדמה ל"קטיף שביעית (תשס"ז) בהוצאת מכון התורה והארץ.

ובימינו, עם כל ההלל לשי"ת על התשועה הגדול השעשה לנו לעיני כל העולם, בהשלמת כיבוש הארץ בגבולות כיבוש יהושע ולמעלה מזה, עדיין לא זכינו לברכת ד', שיתקיים בנו הכתוב: "וציויתי את ברכתי לכם בשנה הששית", ואנו רואים זאת בעינינו היום בשלהי שנת תשמ"ו. וכבר כתבו רבותינו בנידון זה, – כי כל ההבטחה האלוקית היא בזמן שהשמיטה מהתורה, ואז מתקיים וזוכים לכך, ולא כשאינה מהתורה אלא מדרבנן. אבל עכ"פ למראית עינינו לא נראה שרוב הציבור החקלאי נחלץ מהמצוקה שהיתה בהחל הישוב החדש בארץ מלפני מאה שנה, שנאלצו לעבוד לפרנסתם בשביעית, והם יהיו זקוקים גם בשנת השמיטה תשמ"ז להשתמש בהיתר המכירה, כפי שתוקן אז ע"י גאוני הדור ואחריהם בשנות השמיטה הבאות ע"י מארי דארעא דישראל. וגבורי כוח עושי דברו, שרואים שדותיהם ופרדסיהם שמוטים, ועומדים ופרנסתם חסירה, הם מועטים מאד. רוב החקלאים לא יעמדו בנסיון ובהכרח לדאוג שלא יכשלו באיסורי שביעית. אי לכך, יש צורך להתקין ככל אשר תוקן והונהג בשמיטות הקודמות לענין קרקעות הארץ. כ"ז ברור לעיני כל, ואין להסתיר ולהעמיד פנים בניגוד לאמת בדברים בדויים מן הלב ההומה לקיום המצוה.

והנה, אין להאריך כלל בנקודות ההלכה בזה, אחרי שאין כלל גדולים בדורנו שיוכלו להכריע בהן, והן בקיצור:

- א. יש מחלוקת בגמ' אם שביעית בזה"ז מהתורה או מדרבנן.
- ב. יש מחלוקת בגמ' אם יש קנין לנכרי להפקיע מידי שביעית.
- ג. יש מחלוקת בין הב"י למב"יט אם גידולי שדה ברשות נכרי, יש בהם קדושת שביעית.

והנה, ודאי בשני הספיקות הראשונים כבר הוכרע בהלכה לפי הרוב, כשיטות ששביעית בזה"ז דרבנן. הוכרע שאין קנין לגוי להפקיע, אבל כשקדושת הארץ מדרבנן – דעת בעל התרומות והגר"א שנכרי מפקיע מקדושת הארץ. כמו כן, גם במחלוקת של הב"י והמב"יט, אין בכח של גדולי הדורות האחרונים להכריע מדעתם ההלכה כמי. ובכל אלו גם אם ירבו ראיות כחול, לא יוכלו להכריע באותה מחלוקת, שדנו בהם רבותינו הב"י, המב"יט והמהרי"ט, ועשו את הש"ס כמרקחה להוכיח מכאן ומכאן, ולא הודו זל"ז מכח ההוכחות האלו. ופוק חזי בתשובה הארוכה של הב"י באבקת רוכל, שהאריך מאד מאד רק בדיחוי ההוכחות המרובות של המב"יט, ולביסוס שיטתו הוא בתשובה זו לא האריך כלל, אלא כתב רק זאת, שכך כתב הרמב"ם ושכך היה המנהג

בירושלים, וזה לבד סגי לו לפסוק הלכה למעשה. יש להדגיש, שכל עצם קביעת שנת השמיטה למעשה, הוא בניגוד להוכחות מהש"ס, וכפי שהאריך הרמב"ם להסביר. אלא שסיים, שאעפ"י כן העיקר הוא המנהג, והמנהג קובע, וכל ההוכחות שישנן נגד המנהג בטלות להלכה ולמעשה.

וכן נקבע המנהג בארץ לנהוג כבית יוסף, שאין קדושת שביעית בפירות נכרי. ואם כי יש שהוכיחו מ"ספר חרדים", שנהגו כהמב"ט, הנה ה"ספר חרדים" נדפס לאחר פטירת המחבר, ונדפס לא בצפת אלא בוונציה, ואחרי שהחיד"א הביא דעת הפוסקים והביא עדות מהרמב"ם, שנהגו כב"י ולא כמב"ט – אין לסמוך על עדות המדפיס בוונציה נגד החיד"א, שהוא מרא דעובדא בקביעת מנהגי אר"י. ולכן הכריע ר' ישראל משקלוב, תלמיד רבינו נגרי"א, בספר "פאת השלחן", שהוא ראש וראשון בין הפוסקים האחרונים בהלכות התלויות בארץ. ואחריו נהגו כן בארץ, ורק צדיקים מיוחדים נהגו בצנעא להחמיר כהמב"ט, שהרי הב"י הביא איסור לנהוג כמב"ט.

הנה בהתחלת הישוב החדש לפני מאה שנה, בישובים החקלאיים כפ"ת ועוד, התעורה בעית השמיטה בכל חומרתה, כי היתה כרוכה בזה הפסקת ההתישבות החקלאית בא"י. ובא הדבר לפני גדולי הדור דאז, ונחלקו הגאונים בזה: דעת הג"ר יצחק אלחנן מקובנה, שהיה לראש הפוסקים בדורו, להקל ע"י מכירת קרקעות לנכרי ולהתיר מלאכות האסורות מדרבנן ע"י ישראל עני, ומלאכות האסורות מדאורייתא ע"י גוי. ואתו הסכימו הג"ר יהושע מקוטנא, הגר"ש מוהליבר מביאליסטוק והגר"י קלעפיש מוורשא. לעומתם היו המתנגדים הנצי"ב מוולוז'ין, הגרי"ד מבריסק והגאון ר"ד מקרלין. ואם כי נימוקיהם היו שונים, בהכרעה שוים היו, שלא למכור הקרקע לנכרי להתיר מלאכות. באר"י התנגדו גם הרבנים בירושלים, הגרי"ל דיסקין והגר"ש סלנט, להיתרו של הגרי"א מקובנה. ואילו הגרנ"ה הלוי, שהיה רב יפו והמושבות, המציא היתר אחר, למכור הקרקע לגוי ע"מ לקוץ האילנות. וכ"ז כדי למנוע איסור דלא תחנם, אבל לגבי דיני עבודות זה שוה להיתר של רי"א מקובנה וחביריו. והנה היתר זה נתמך ע"י הגריל"ד, שהיה רבו של הגרנ"ה, וידוע שכל הוראותיו של רנ"ה היו על פיו, וכך נהגו אז, למעשה, רוב החקלאים.

הרב הראשלי"צ, ה"ישא ברכה", הסכים להיתר של רי"א והקל עוד יותר ממנו. בשנת תרס"ט, כשהישוב החקלאי התרחב מאד והיתר הבעיה תמורה יותר, אז נתמנה הגרא"י קוק לרב המושבות. הוא חזר להורות כהגר"א,

וצרף ג"כ את דרך המכירה של הגרנ"ה. בזמנו החל שוב פולמוס גדול בין חכמי ישראל, בעצם הענין של היתר ע"י מכירה לגוי, ובראש האוסרים עמד הגר"ד מסלוצק. אולם למעשה נהגו בישוב החדש כהיתר רבם הגרא"י קוק.

בכל השמיטות הבאות חזרה תופעה זו. היתה התעוררות רבה בין ת"ח לדון בבעיות ההלכתיות של השמיטה. בדרך כלל הצביעו על הקשיים ההלכתיים של ההיתר של גאוני הדור. אולם הרבנים הנושאים בעול ההוראה לישוב היהודי, חזרו למעשה להיתרים הנ"ל. ולאחר פטירת הגרא"י קוק זצ"ל המשיכו לנהוג כהוראותיו הרה"ר שבאו במקומו יחד עם חברי מועצת הרה"ר, הגרצ"פ פראנק והגר"ר כץ וכו' וכן כל הרבנים הספרדים במועצה, הגר"ע הדאיה והגר"י עדס וכו'.

לאחר פטירת הגרא"י קוק התעורר שוב בתוקף רב הפולמוס בענין השמיטה, ועמד בראשו הגאון בעל "חזון איש", שהחל אז לפרסם ספריו הגדולים בהלכות זרעים. הוא התנגד למתן ההיתר, וכדי להקל על האפשרות של שמירת שביעית, חידש הרבה חידושים בהלכה זו שלא ידעו מזה קודם. ע"י כך נפתח פתח למבקשי עצתו בין החקלאים, ביחוד בקיבוצים של פא"י, להקל עליהם את שמירת השמיטה כדי חייהם. וכבר נכתבו ע"ז כמה חיבורים, ועל ידו נתרומם באמת קרן לימוד תורה של זרעים בבלי וירושלמי בסדר זרעים בכלל ובשביעית בפרט. אולם אין להכחיד, שרק מיעוט קטן בין חקלאי הארץ נהגו, למעשה, כפי הוראותיו, ורוב הישוב החדש נהג כפי שנהג קודם.

כאמור, קו בולט בנידון הוא, שאם כי רבו חכמי התורה שנטו לחומרא, הרבנים מארי דארעא שנשאו בעול ההוראה של הציבור, הורו למעשה כפי הוראות הגאונים הנ"ל, שסמכו על היתר המכירה. וכפי שכתב הגרא"ד תאומים עוד בשמיטות הקודמות, שבזמן שהיה בחו"ל היה נוטה לאיסור, אבל כשעלה לארץ, נתמנה כרבה של ירושלים וראה את המצב כפי שהוא, שינה באמת דעתו להיתרא.

גם היום, למעשה, לא נראה מנוס מאשר לסדר את היתר המכירה לשנת השמיטה הבעל"ט. אם כי יש שינוי בתקופות האחרונות, שקיבוצים ומושבים חקלאיים אמצו להם אפשרות מחיה לא רק מחקלאות אלא גם מחרושת, אבל לדעת הכל, בדרך כלל, אין עוד אפשרות של מחיה רק מאמצעים אלו של חרושת, ובלי עבודה חקלאית המשק יתמוטט. נוסף לכך, יש מספר גדול מאד של משקים, שאינם מתחבטים כלל אם להיות גבורי כוח עושי דברו, ואם לא יעשו בהיתר יעשו באיסור, ונמצא הם נכשלים ומכשילים את הרבים באיסור

שמיטה. ע"כ יש הכרח, גם בשנה זו, לסדר את המכירה. לפי הנסיון עד היום, כולם נשמעים לסדר היתר מכירה לפי ההנחיות של הרבנות, ולמעשה, ציבור שומרי השמיטה כדת מעט מאד, לצערנו הגדול ואין להתעלם מלדון בצרכי הציבור כולו.

אין כל יסוד לומר, שעם הקמת המדינה נשתנו יסודות ההיתר. דין שמיטה בזה"ז הוא גם כיום מדרבנן, ואם כי לכתחילה היתה בעיית השמיטה – של מועטין, והיום רוב הקרקעות של ישראל, ואולי עוד יותר מאשר היה בזמנם, אבל אין זה משנה את יסודות ההלכה של המכירה.

מה שבזמן חז"ל לא תקנו כזו למכור לעכו"ם, יש ע"ז הרבה הסברים. הסבר אחד הוא, שבזמן חז"ל, תחת שלטון הרומאים, היתה סכנה גדולה בהכנסת גורם של עכו"ם בכפרים היהודיים, ואפילו סכנה לעצם קיומם, מה שאין לומר בזמנינו.

עצם פעולות של הערמה שנעשו לפי הדין, נקבע שמועילות, ובדבר הזה כבר דנו ושו"ט, ונהגו כל ישראל כן למעשה גם באיסור דאורייתא. וגם בזמן חז"ל ר' טרפון קידש 300 נשים כדי שיוכלו עי"ז לאכול תרומה בשנות בצורת, ואכמ"ל.

כעת ההוראה היא שהמכירה לא תהיה לנכרי אחד, אלא שבכל מחוז בארץ ימכרו קרקעות המחוז לנכרי שבמקום (כע"ז מ"איגרות ראייה" חלק ד' במכתב אל הרב ציטרון).

סוף דבר, לפי המצב שיש לפנינו יש להחזיק בהיתר המכירה שהנהיגו רבותינו בדור הקודם גם לשנת השמיטה הזאת, וצור ישראל יצילנו משגיאות, אמן.

מצוות יישוב הארץ קודמת למצוות התלויות בארץ

(“שבת הארץ”, מבוא סי' טו, הרב אברהם יצחק הכהן קוק)

על כן בכל עת אשר אנו רואים, שמתחילים ישראל לשום לבם לשוב לארץ ישראל, והם מוציאים לפעל את תשוקת לבבם במכסת נפשות, עדה וקהל, אנו מכירים בזה יד ה' שהואיל לזכות את ישראל במצווה הגדולה הזאת, השקולה כנגד כל המצוות שבתורה מצד עצם-עצמותה. ואם יזדמן, שע"י חיוב של איזו מהמצוות התלויות בארץ יכבד ענין הישיבה בארץ, לפי המצב הדחוק והפרנסה המצומצמת, - אשר כך היא המידה בתחלת התנוצצות אור גאולה וישועה, כדכתיב "כי עם בציון ישב בירושלים בכו לא תבכה חנן יחנך לקול זעקך, כשמעתו ענך. ונתן לכם ה' לחם-צר ומים לחץ ולא יכנף עוד מורך, והיו עיניך רואות את מורך", - באופן, שע"י מניעת ההפקעה של איזו מצווה או מניעת הוראה לקולא, במה שהוא אפשר ע"פ גדרי תורה, יבוא ביטול או עיכוב לעניין המצווה הגדולה והכללית של ישיבת ארץ ישראל, - אז בודאי חיובא רמיא על כל בעל הוראה, להיות עיניו ולבו תמיד בטובתם של ישראל, ולא לחוש כלל למה שמפקיעים לשעה איזו מצווה מפני ההכרח, כי סוף כל סוף ישיבת ארץ ישראל מצד-עצמה היא שקולה כנגד כל המצוות. ולא עוד אלא, שהמשכתם של ישראל לבא לארץ-ישראל, היא הגורם היסודי לכל התשועות ולכל הקדושות. אשר הוא יביא ממילא, בכלל כללות ישועתם של ישראל, לקיום כל המצוות שבתורה כלן ומצוות התלויות בארץ בפרט, במעלה קדושה מאד, שאי אפשר לחשוב על דוגמתה כלל בטומאת ארץ העמים.

הרב יהודה הלוי עמיחי

היתר מכירה כהוראת שעה ושעת הדחק גם השנה

א. הצגת השאלה

מאז שהחלו לנהוג בהיתר המכירה הורו הרבנים שאין היתר זה הפקעה של מצוות השמיטה, **אלא הוראת שעה**, ולפני כל שמיטה חלה חובת ברור מחודשת אם יש צורך בעשיית היתר מכירה.¹

שנת תשע"ה שנת שמיטה על פי המניין המקובל בארץ ישראל, ונשאלת השאלה אם יש מקום לחזור ולחדש את היתר המכירה גם בשנה זו.

השאלה חזרה והתעוררה מכיוון שהיקף החקלאות בארץ ישראל במגמת ירידה, מספר החקלאים פוחת והולך, וכיום אחוז החקלאים מכלל המפרנסים במשק הוא 2.2%² אחוז היצוא החקלאי הוא 2.5% מכלל היצוא של המשק הישראלי, וישנם ענפי מזון שרוב התוצרת שלהם מגיעה בעיקר מחו"ל (למשל, חיטה, אורז וקטניות). נוסף על כך, הממשלה איננה מעודדת חקלאות רגילה, אלא חקלאות חדשנית וייחודית.

מחד גיסא, במצב הנוכחי בארץ ישראל, אפשר לוודא שבמדינה יהיה את כל היבול הנדרש לצריכה בשנת השמיטה ללא כל גידול בארץ, שהרי אפשר לייבא ירקות ופירות מכל מקום. בכל מקרה ברור שאם לא יגדלו במשך שנה אחת בארץ ישראל – לא יהיה רעב בארץ, ולא ייחרב היישוב בארץ.

מאידך גיסא, ברור שחלק גדול מהחקלאים שלא יגדלו שנה אחת לא יוכלו לחזור עוד לחקלאות, שהרי השווקים ייתפסו, והחקלאים ימצאו לעצמם בשנה זו מקומות עבודה אחרים שאינם חקלאיים, והיקף החקלאות היהודית ילך ויֵרד עוד. כמו כן ברור שחלק גדול מהחקלאים לא ישמעו בקול ההלכה,

1. הרב קוק, "משפט כהן", סי' עא אות ה; הגרי"מ טיקוצ'ינסקי, "ספר השמיטה", עמ' סב.

2. לפי נתוני השנתון הסטטיסטי לישראל (שנת 2013) הועסקו בשנת 2012 בחקלאות כ-30 אלף יהודים. לצורך השוואה: בשנת 1960 הועסקו כ-8-97 אלף יהודים בחקלאות.

והם יעבדו כדרכם בשנה השביעית, והארץ לא תשבות, ואדרבא תעבד כדרכה, והמשק יוצף בפירות וירקות שגדלו בדרך האסורה.³

ולכן נשאלת השאלה ביתר שאת, אם יש מקום לחזור ולעשות היתר מכירה גם בשנת זו, על אף שהיישוב בכללו לא יתמוטט, אבל בוודאי יהיו חקלאים שיתמוטטו, וישנו חשש שיתרבו פירות וירקות שגדלו בארץ בשמיטה בדרך האסורה.

ב. תולדות היתר המכירה

את היתרי המכירה אפשר לחלק לשתי תקופות: האחת – התקופה הקדומה, והשנייה – עם חידוש היישוב בארץ ישראל.⁴

לאחר חורבן בית המקדש וגלותנו מארצנו כמעט שלא היו יישובים יהודיים בארץ ישראל, ובוודאי שלא היה יישוב חקלאי בארץ ישראל.⁵ אולם אחרי גירוש ספרד (ה'רנ"ב) והגעת יהודים לארץ ישראל, החלו להופיע שאלות חקלאיות בארץ ישראל. אמנם חלק גדול מהשאלות נגע לשאלות של צרכנים יהודיים, הפרשת תרומות ומעשרות, כלאיים, וערלה בפירות נכרים, והרמ"א⁶ כתב שאין זה מצוי שיהיו ליהודים שדות. אולם החלו גם להופיע שאלות העוסקות בחקלאות יהודית, וראיה לכך ניתן למצוא אצל הרדב"ז⁷ שמתייחס ליהודים שיש להם קרקע בעזה, ולאחר מכן (משנת ה'רצ"ב עד שנת ה'שס"ה) אנו מוצאים בדברי המב"י⁸ ובדברי בנו המהרי"ט, ובן דורם המהרי"ם גלאנטי, תשובות בעניין שמיטה של קרקעות בבעלות יהודית. לאחר מכן רבי מרדכי רובין, רב וראש ישיבה בחברון (בערך בשנת ה'תק"י), נשאל כיצד יש לנהוג בשנה השביעית יהודי שיש לו כרם בחברון.

כל המשיבים האלו התירו לנכרי לעבוד באדמת ישראל, אלא שנחלקו אם מספיקה השכרה לגוי לשנתיים כדעת המב"י⁸ והמהרי"ט⁹, או שיש למכור

3. בייחוד ירקות שיש בהם איסור ספיחים והם אסורים באכילה.
4. יסודי הדברים הופיע במאמרו של הגרמ"צ נריה, "לתולדות קיום מצוות השמיטה" (בספר צניף מלוכה, עמ' 274); הגר"מ טיקוצ'ינסקי, "ספר השמיטה", עמ' נט.
5. רבינו אשתורי הפרחי, "כפתור ופרח", שנת ה' סז, פמ"ז: כתב "ועכשיו רוב פירותינו משל גויים הם".
6. חושן משפט סי' רעד.
7. שו"ת הרדב"ז אלף רח.
8. ח"ב סי' סד.
9. ח"ב סי' נב.

לנכרי לשנתיים כדעת מהר"ם גלאנטי¹⁰ ושמן המור.¹¹ תשובות אלו הובאו להלכה בפאת השולחן.¹²

שאלת השביעית שבה ועלתה במלוא חריפותה כאשר החלה ההתיישבות החדשה בארץ ישראל, ובשנת ה'תרמ"ט¹³ הייתה שנת השמיטה הראשונה, שהנושא נידון על ידי גדולי הפוסקים בארץ ומחוצה לה.

כבר בתחילת חידוש היישוב היהודי בארץ אנו מוצאים את המאבקים כיצד לנהוג בשנת השמיטה, כאשר בראש המצדדים להיתר היו בעיקר רבני רוסיה: הגאון ר' יצחק אלחנן, והגר"ש מוהליבר, הגר"מ עליאשברג, הגר"ש זנוויל, הגר"י מקוטנא, רבי יוסף ענגל, ורבי חיים אליעזר וואקס. ומאידך מתנגדי ההיתר היו בעיקר מרבני ירושלים: המהרי"ל דיסקין, הגר"ש סלאנט, הנצי"ב, הגרמ"ג יפה, רבי דוד פרידמן, ורבי יוסף זכריה שטרן.¹⁴

מחלוקת זו המשיכה לאורך השנים – אלו אוסרים ואלו מתירים, ועלינו להתבונן מבחינה הלכתית¹⁵ מדוע החלה מחלוקת חריפה זו עם התחדשות היישוב היהודי בשנת תרמ"ט, ומדוע לא כולם קיבלו את יסודי ההיתר, כפי שהורו הרבנים בתקופת הבית יוסף.

לצורך בירור שאלה זו תחילה עלינו לבחון אם נעשו בהיתר מכירת הקרקעות שינויים בהתחדשות היישוב בארץ ישראל.

ג. היתר המכירה בתקופתנו

היתר המכירה כפי שהיה מקובל בארץ ישראל (משנת ה'ש' עד שנת ה'ת"ק) היה מבוסס הלכתית על כך ששביעית בזמן הזה מדרבנן, וכל זמן שהקרקע תחת ידי הגוי – היא מופקעת מכל קדושה, **ולכן מותר לנכרי לעבוד בקרקע שהיהודי העביר לרשותו**. כמו כן אין איסור "לא תחנם" מכמה סיבות:

10. ס"י נז.
11. ס"י ד.
12. פאת השולחן, ס"י כג סעיף טו, בית ישראל אות לא. המחבר עלה לארץ ישראל בעליית תלמידי הגר"א, בשנת תקס"ט, ונפטר בשנת תקצ"ט.
13. אמנם היה כבר יישוב חדש גם בשנת תרמ"ב, אולם בגלל קשיים ומחלות, ממילא הקרקע ננטשה ולא הייתה חקלאות בשנה ההיא בארץ ישראל. ראו יהודה אפל, "בתוך ראשית התחייה", עמ' 289.
14. עיינו הגר"מ טיקוצ'ינסקי, "ספר השמיטה" ח"ב, היתר מכירת קרקעות אות ב, עמ' נט; "תולדות קיום מצוות השמיטה" (צניף מלוכה, עמ' 282-286).
15. היו סיבות נוספות למחלוקת סביב היתר המכירה, כגון השקפה ציונית והיחס ליישוב החדש ועוד.

המכירה היא זמנית; הקרקע נמכרת לישמעאלי שאינו עובד עבודה זרה; המכירה נעשית לטובת היישוב היהודי, כדי שיהודים יוכלו להחזיק בקרקעותיהם, ולא יצטרכו למכרם לצמיתות, שהרי אם ימכרום תתבטל מצוות יישוב הארץ.

ואם כן נשאלת השאלה מדוע מתירי "היתר המכירה" בהתחדשות היישוב בארץ ישראל (משנת תרמ"ב) הסכימו כולם שאין זה אלא **הוראת שעה**,¹⁶ והתירו בגלל סיבות של שעת הדחק? ומדוע קמה התנגדות חריפה לפיתרון הלכתי שכפי שראינו השתמשו בו לפני כשלוש מאות שנה? נראה ששני דברים מהותיים השתנו בהתחדשות היישוב בארץ ישראל:

1. הפקעת השביעית.

2. עבודה עברית.

1. הפקעת השביעית

ההיתרים שניתנו בארץ ישראל על ידי המב"ט, המהר"ט, מהר"ם גלאנטי ושמון המור היו היתרים לפי שאלה מסוימת שנשאלה, אולם לא היה בכך צורה של הפקעה. כאשר החל היישוב היהודי להתחדש, ועלתה שאלת היתר המכירה, החשש היה שתופקע ותיעקר מצוות השמיטה, ולא יישאר ממנה זכר.

יסוד זה כבר כתב הגר"ז מינצבערג זצ"ל,¹⁷ לאחר ששאלוהו אם מותר לקנות מפירות היתר המכירה:

מה שדרש ממני להודיע לו דעתי לעניין המכירה לעכו"ם, מי אני להכניס ראשי בין הרים גדולים להכריע בזה העניין, אבל בכלל אודיע לו שהגדולים שהתנגדו להיתר המכירה נחלקו לשתי סיעות: סיעה אחת מהגדולים היו דעתם שאין מועיל כלל מכירה, והם בטלים במיעוטם נגד גאוני הספרדים הקודמים, המב"ט והמהר"ט והר"מ גלאנטי ובתשובות שמן המור האריך והרחיב בדבריהם, כמדומה שהחיד"א בהסכמתו על ספר הנזכר כתב בשבחו שהיה סבא דמשפטים, ואחריהם החזיקו גדולים שבדורנו.

16. כבר בכתב ההיתר הראשון של הרב מקוטנא, והרב מוהליבר והרב זנוויל זצ"ל צוין שההיתר הוא לשעתו בלבד. וכן הנוסח הוא כאשר מורי ההוראה מוציאים את היתר המכירה בכל ערב שמיטה מאוזכרת ההנחיה שזו הוראת שעה.

17. רבה של העיר העתיקה, וראב"ד דב"ד החסידים ירושלים (פירות שביעית סי' ט).

וסיעה אחרת מהגדולים שהתנגדו רק לעשיית המכירה על ידי רבים השבים להתנחל בארצנו, ורצו שישמרו שנת שמיטה כהלכתה, וכל ישראל יסייעו להם בממונם בכדי שעל ידי זה יש תקווה שבקרוב יהיה גאולה שלמה, כאשר הוציא קול קורא בשנת עת"ר ונדפס בספר פאת השולחן, אבל לא אמרו שהמכירה בטלה.

יסוד זה אנו מוצאים בדיון הראשון שנערך לקראת השמיטה בתרמ"ט, הועלה נושא היתר המכירה, והגאון ר"ש מוהליבר אמר שעדיין לא החליט, כיוון ש"ניתנה לנו האפשרות לקיים את מצוות השמיטה, אחרי אלפיים שנה שלא היתה לנו היכולת לקיימה".¹⁸ בדברי הרב קוק זצ"ל "אבל העיקר מה שלבנו דואב הוא שעל כל פנים מצוות שביעית מופקעת היא, ואין מקיימים אותה... ועל זה לבי דווי, על שאנו מוכרחים ללמד את העם להפקיע מצוות שביעית, במקום שאנו חייבים תמיד להקים עדות ביעקב וללמד את ישראל להתחייב גם במצוות שאפשר להיפטר מהן".¹⁹

אנו לומדים שהיה חשש גדול של עקירת שביעית מארצנו, לעומת ההיתרים ליחידים שהיו בתקופות קדומות, הרי שכעת היה חשש לצביון כל היישוב שתיעקר ממנו מצוות שביעית.

2. עבודה עברית

הנושא השני שהבדיל בין היתרים הקדומים להיתר שנעשה בהתחדשות היישוב בארץ ישראל הוא העובד היהודי: ההיתרים הראשונים היו להשכיר או למכור את הקרקע לגוי שהוא יעבוד באדמתו, אולם בהתחדשות היישוב הרי שעיקר התכלית היה שהפועלים היהודים יוכלו לעבוד באדמת נכרי בשביעית,²⁰ ושאלה זו הייתה חדשה בעולם ההלכה.

השאלה היא כבדת משקל שהרי ייתכן שאפילו לשיטות שאין קדושת שביעית בפירות הנכרים, אסור ליהודי לעבוד בקרקע,²¹ מכיוון שבממשות הארץ עדיין יש קדושה.

18. יהודה אפל, "ראשית התחייה", עמ' 283 (הובא בספר "היתר תרמ"ט" מאת הרב שטרנברג).

19. אגרות הראי"ה קפט.

20. ראו "לתולדות חיבת ציון ויישוב ארץ ישראל", כרך שני מכתבים, עמ' 725 ועמ' 845, שעיקר ההצלה שראו חובבי ציון היה בעבודת היהודים בקרקע בשביעית.

21. הדעות הסוברות שמחד גיסא אין קדושת שביעית, ומאידך יש איסור עבודה, הובאו ב"שבת הארץ" פ"ד הכ"ט, הערה 17.

אולם יש הסוברים שבזמן שחיוב שביעית הוא מדרבנן, מעמדה ההלכתי של ארץ ישראל, לעניין מצוות התלויות בארץ, הוא כמו של "סוריא", ולכן יש קניין לעכו"ם להפקיע מקדושת הארץ, ומותרת גם עבודה בשביעית בקרקע של הנכרי.²² שיטה זו מבוססת על ספר התרומה ודעת הגר"א, אך רבו החולקים על שיטה זו, ומחלקים בין פירות שגדלו בשביעית ובין דין העובד בקרקע הנכרי.

אנו רואים שאין לפקפק כנגד הקדמונים שהוציאו היתר למכור ולהשכיר לנכרי בשביעית בהבלעה. אלא שיש חידוש נוסף והוא עבודת היהודי בקרקע הנכרי, ובשאלה זו נחלקו המתירים עצמם, כאשר הגר"י מקוטנא זצ"ל אסר מלאכות דאורייתא על ידי יהודים, ואילו הגר"ש מוהליבר זצ"ל התיר אפילו עבודת ישראל.²³ מרן הרב קוק זצ"ל החמיר מאוד שלא יעשו עבודות דאורייתא ע"י יהודי בקרקע מכורה לנכרי.

נראה ששתי שאלות אלו, הפקעת השביעית ועבודת ישראל, הם היסוד מדוע אפילו המתירים את היתר המכירה הצריכו שיעשה רק בשעת הדחק ולא כהנחיה כללית.

ד. השתנות טעמי שעת הדחק

אצל מחדשי ההיתר הובאו מספר נימוקים מדוע במצב היישוב הרי זה שעת הדחק, דבר שיאפשר לעשות היתר מכירה. הנימוקים היו שונים, אולם הנימוקים הללו לא היו את התשתית ההלכתית של היתר המכירה, אלא הסתמכו על הפסיקה שניתנה כבר בעבר. ואילו הנימוקים של התמוטטות כלכלית של היישוב והמושבות²⁴ הובאו כדי להתמודד עם השאלות הנוספות שהתעוררו במהלך השנים. הנימוקים להגדרת המצב כשעת הדחק ומדוע יש להשתמש בהיתר מכירה – אינם דברי הלכה, אלא נימוקים שיכולים להשתנות בכל תקופה. בשדה חמד הובא דיון במקרה של פוסק שכותב מספר נימוקים, אם כל נימוק עומד בפני עצמו או לא? אולם כל זה בנימוקים הלכתיים, אולם כאשר אנו דנים על הגדרת מצב, אין כאן דיון הלכתי אלא

22. עיינו "שבת הארץ" פ"ד הכ"ט, הערה 18.

23. ישועות מלכו (יו"ד סי' נה-נו).

24. אגרות המתירים הראשונים, הגאון ר' יצחק אלחנן, והגאון ר' יהושע מקוטנא, והגאון ר' שמואל מאהליווער, והגאון ר' שמואל זאנוויל ("ספר השמיטה", עמ' סו-ז, "צניף מלוכה", עמ' 282), "משפט כהן", סי' סג, "מבוא לשבת הארץ", ד"ה "וזאת למודע", אגרות ב שלה.

הערכת המציאות, ולכן דברים אלו יכולים להשתנות. ואמנם בספר השמיטה²⁵ בתארו את היתרי המכירה בשנות תרמ"ט, תרנ"ו, עת"ר, הביא בכל פעם נימוק אחר מדוע יש צורך לעשות את היתר המכירה.

ומכיוון ששעת הדחק הדבר נמדד על פי דעת מורי הוראה כל אחד במקומו,²⁶ על כן חובה מוטלת על הרבנים – מורי ההוראה – לברר בכל שמיטה אם יש צורך לעשיית היתר מכירה.

עוד יש להוסיף שהנימוק של התמוטטות היישוב הוא נימוק חשוב, ובזמנם לא היה צורך בנימוקים נוספים, אולם אין בכך סתירה שיכולים להיות נימוקים נוספים. ולכן השאלה העומדת היא אם הנימוקים הנוספים בלבד יכולים להתיר לחזור ולעשות היתר מכירה.

1. הפסקת החקלאות בארץ

ברור שאם החקלאים היהודים לא יעבדו בשנת השמיטה הם יאבדו את אפיקי השיווק של התוצרת, שהרי ברובם קשורים בעסקים רב שנתיים, ואפילו אם ישבתו שנה אחת נראה שלא יוכלו לחזור ולעבד את אדמתם לאחריה, ומכיוון שיישוב הארץ ועבודת אדמתה הם עיקר מצוות יישוב הארץ,²⁷ על מקרים אלו כבר דנו האחרונים והתירו לעשות בעבורם היתר מכירה.²⁸ על כן הדיון צריך להיעשות רק לגבי אותם אנשים שיכולים לא לעבוד בשנה השביעית ולא יאבדו את אדמתם ואחיזתם בקרקע.

חלק מהאנשים ישמעו בקול התורה וההלכה ולא יעבדו בשנת השמיטה, ויש אשר לא ישיתו ליבם להוראת חכמי ישראל וימשיכו לעבד את אדמתם כבכל שנה ושנה.

2. הפסד פרנסה

החקלאי הדתי הוא מ"גיבורי הכוח עושי דברו לשמוע בקול דברו".²⁹ חקלאי שמשבית את אדמתו הוא המקיים את מצוות השמיטה כמאמרה. אותם יש לעודד לבל יחרשו ויזרעו בשביעית, אלא יעשו רק מלאכות של שימור קרקע, והם "ישראל אשר בך אתפאר".³⁰ אלא שנשאלת השאלה אם אפשר לעשות

25. "ספר השמיטה" להגר"מ טיקוצ'ינסקי, עמ' נט-סב.

26. "דעת כהן", סי' טז.

27. חת"ס סופר, יו"ד סי' רלד, חידושים לסוכה דף ל ע"א.

28. אגרות הראי"ה קפט.

29. תהילים קג כ.

30. ישעיהו מט ג.

היתר מכירה עבור חקלאים שעול הפרנסה קשה עליהם, וללא מלאכת שביעית לא יצליחו לעבור את שנת השמיטה.

במהלך הדורות קודם היות עם ישראל על ארצו ואדמתו התירו רבנים (המהרי"ט, שמן המור, לעיל אות ב) עשיית מכירה בהבלעה כדי להציל שדות ישראל מהפסד, ונראה שכן הדין בימינו: אם בגלל השמיטה יאבד היהודי את פרנסתו ושדהו הרי זה "דבר האבד" גדול, ויש לעשות למענו היתר מכירה. אמנם אין בכך התמוטטות היישוב, אולם יש כאן התמוטטות של החקלאי היהודי, ועלינו מוטלת החובה לעזור לו. אולם אם הוא יכול לקבל עזרה ממקורות אחרים, ולא יאבד את שדהו ונחלתו, לא יזדקק להיתר המכירה.

גם הנזקק להיתר המכירה אין ההיתר אלא לשמירת השדה, ואין לעשות כל פעולת הרווחה בשדה, ואסור להוסיף גידולים ושטחים נוספים.

לכן חקלאי השומע בקול דברי חכמים ישתדל להשבית שדהו כליל, אולם אם בעקבות זאת ייתכן שיפסיד את אדמתו, יכול להזדקק להיתר המכירה על מנת לשמר את אדמתו בידו.

3. מכירה על מנת להציל יהודי מעבירה

ברור לכול שאם לא יעשה היתר המכירה, יהיו יהודים רבים שיזרעו גם ללא היתרים הלכתיים, וכאן אנו באים לשאלה אם יש מקום לעשות היתר מכירה כדי להציל יהודים מאיסור עבודת הקרקע בשביעית.

נימוק זה לעשיית היתר המכירה כבר הובא על ידי הרבנים שקיימו את היתר המכירה. סיבה זו הייתה הגורם להיתרו של המהרי"ל דיסקין זצ"ל לעשות היתר מכירה "על מנת לקוץ".³¹ בתשובה³² כתב הרב קוק זצ"ל לרידב"ז: "ברור לי שאם לא אתקן את המכירה על ידי ההרשאה יופקר העניין לגמרי". והוסיף וכתב³³ לרידב"ז: "הנני משתוקק וצמא לחזקה ולהחזיר עטרה ליושנה, ועיני רואות איך שאנחנו רחוקים עדיין מלהוציא אל הפועל את הדבר הגדול הזה, וידעתי ברור שאם לא יעשה עניין המכירה יעברו רבים מאוד על כל איסורי שביעית בלי שום צד היתר כלל, ורשעים ירימו קרן לומר הותרה הרצועה לעקור מצות מן התורה בלי שום שאלה, ואין לשער כמה גדול חורבן תורתנו הקדושה וחילול שם שמים היוצא מזה, על כן הנני מוכרח לצאת בעקבות חז"ל בכלל 'מוטב שיאכלו ישראל בשר תמותות שחוטות ולא יאכלו

31. הגר"מ טיקוצ'ינסקי, "ספר השמיטה", עמ' ס.

32. "משפט כהן" סי' ס.

33. אגרות הראי"ה קפט.

בשר תמותות נבלות'. וכן הוסיף³⁴ 'ובפרט שאם לא ההיתר היו גם כן עובדים באיסור, והיה הדבר גורם פרצות גדולות ביתר ענייני היהדות, כידוע שמי שפועל בעצמו לעשות דבר איסור הולך הוא ונטבע ברעות רבות השם ירחם, מה שאין כן עכשיו כשהם עושים על פי היתר, אפילו אם הוא דחוק אין הדבר מביא פֶּרְצָה'. יסוד זה אנו מוצאים גם באגרת התשובה מאת ועדת השמיטה תשמ"ז.³⁵

נשאלת השאלה וכי אומרים לו לאדם עמוד וחטא בשביל שיזכה חברך, והרי אדרבה הלעיטהו לרשע וימות.³⁶

המשנה³⁷ אומרת: "כרם רבעי מציינין אותו בקוזזות אדמה ושל ערלה בחרסית ושל קברות בסיד וממחה ושופך. אמר רבן שמעון בן גמליאל במה דברים אמורים בשביעית, והצנועים מניחין את המעות ואומרים כל הנלקט מזה יהא מחולל על המעות האלו."

מדברי המשנה לומדים הראשונים³⁸ שהצנועים היו מניחים מעות לחלל את הכרם רבעי עבור אותם הגזלנים שבאים לשדה ולוקחים את הפירות בשאר השנים.³⁹ הצנועים הם חסידים ואנשי מעשה, וקראם צנועים למעלת הענוה כי הכל תלוי בה.⁴⁰

אנו לומדים שאפילו את אותם הגזלנים הבאים ליקח שלא ברשות עלינו להציל שלא יאכלו פירות רבעי, וזו היא דרכם של החסידים ואנשי המעשה בעלי מעלת הענוה. יסוד זה אנו לומדים גם בדברי ר"ע הילדסהיימר (או"ח לב) שכתב לעניין בניית בית כנסת בשבת בקבלנות "אכן בעת ובעונה הזאת אשר בעוונותינו הרבים כמה וכמה פעמים צריכים אנו לבחור הרע במיעוטו, וכל שכן לחפש אחר סניפי ההיתר במקום שיש לחוש שאם נחמיר לא ישמעו לנו ויעשו באיסור". ובעניין מכירת אחוזות על מנת לעבוד בשבת כתב בעל

34. אגרות הראי"ה, רצא.

35. מדריד שמיטה לצרכנים תשנ"ד, עמ' 119.

36. ב"ק סט ע"א.

37. מעשר שני פ"ה מ"א.

38. עיינו תוס' ב"ק סט ע"א, ד"ה והצנועין; והר"ש רא"ש (מעשר שני פ"ה מ"א).

39. דעת הרמב"ם (מעשר שני פ"ט ה"ז) היא שהצנועים עשו מעשיהם רק בשנת השמיטה, ומשמע שבשאר שנים לא עשו תקנה לטובת הגזלנים. אולם כבר העירו האחרונים על פירוש זה של הרמב"ם, עיינו תוס' רע"א, ומשנה ראשונה (מעשר שני פ"ה מ"א).

40. מהרי"ק (מעשר שני פ"ט ה"ז, ד"ה והצנועין).

הדברי חיים,⁴¹ שיש לפעמים עדיפות שיעבור אדם עבירה קלה אם זו מצילה אותו מעבירה חמורה יותר, וכן הביא ראה מכך שמותר לשחרר שפחה כדי שלא יבואו לידי עבירה חמורה,⁴² ולכן התירו דבר קל על מנת להינצל מדבר חמור יותר. ואמנם הדברי חיים כתב שאין דבריו אלא הוראת שעה ואין הוראתו כללית, ואסר ליראים מיוחדים להזדקק להיתרו, אולם להמון העם התיר להשתמש בהיתרו (גם מתירי מכירת הקרקעות בשביעית כתבו את ההגבלות שכתב בעל הדברי חיים).

מִרְן הרב קוק זצ"ל הביא⁴³ שאפילו אם אדם עשה איסור בהרכבה, וכעת איננו עומד בניסיון לעקור את אשר נטע באיסור, יכול לעשות מכירת עצים וקרקע לנכרי ויינצל מאיסור קיום. אנו לומדים שעל מנת להציל יהודי מאיסור נטה מִרְן הרב קוק זצ"ל להתיר מכירה לנכרי.

ואין לטעון שאין אנו מחויבים לפעול להצלת יהודים שאינם שומרי תורה ומצוות, שהרי אם הם אחינו, הרי שעלינו מוטלת החובה למעט בכל האיסורים האפשריים, ולהסתמך לפעמים על דעות יחידיות כדי להצילם במה שאפשר, וכפי שמִרְן הרב קוק כתב:⁴⁴ "ומה שסמך (רב מסוים) שעשה עירוב כללי שיש בתוכו גם מעט זרעים) על הפוסקים שהקילו בזרעים, במה שלפי דעתו יש בדבר תועלת, אי אפשר להתווכח בשיקול דעת כזה, שאין הדעות שוות (והעניין של שעת הדחק בוודאי מסור לכל מורה הוראה מר באתרי להבחין את העניין). ומה שכתב כבוד תורתו שההולכים שם הם בלאו הכי מחללים שבת, הלא מכל מקום מצווה למעט מהם את האיסור באיזה פרט שאפשר".

נחלקו האחרונים אם יש להימנע מעשיית דין בחוטאים מחשש שבעקבות כך יצאו לתרבות רעה. הרמ"א⁴⁵ הביא את דעת תרומת הדשן,⁴⁶ שיש לנדות למי שהוא חייב נידוי, ואפילו שיש לחוש שמא על ידי כן יצא לתרבות רעה. הט"ז⁴⁷ חולק וסובר שאם יש חשש שיצא לתרבות רעה יותר, עלינו להשתדל להצילו, ומותר אפילו לא לעשות דין תורה, ובלבד שלא יחמיר מצבו, כאדם שנמכר

41. דברי חיים ח"ב או"ח סי' לב.

42. גיטין לא ע"ב.

43. משפט כהן סי' יז.

44. שו"ת דעת כהן (עניני יו"ד) סימן טז ד"ה בענין העירוב.

45. יו"ד סי' שלד סעי' ג בהגה.

46. פסקים סי' קלח.

47. יו"ד סי' שלד ס"ק א.

לחטוב עצים לעבודה זרה שעלינו לגאלו לבל יתדרדר יותר. אמנם נחלקו שם האחרונים⁴⁸ וסוברים שאין לבטל דין תורה מחששות עתידיים, אולם בנידון דידן הרי לא מדובר בביטול דין תורה אלא בהערמה קודם הגעת האיסור למען לא ייכשלו. גם אין כאן את הדין שאין אומרים לו לאדם "חטא בשביל שיזכה חברך", שהרי דין זה נאמר רק אם החבר עושה מעשה במזיד,⁴⁹ אולם בשוגג או מתוך אי ידיעת התורה אין להחשיבו פושע,⁵⁰ ואפילו חטא קל אפשר לעשות בעבורו, אולם בנידון דידן הרי אין חטא, שהרי מכירה זו כבר הונהגה בארץ ישראל, והוסברו הדברים על ידי גדולי תלמידי חכמים. מכאן עולה שאפילו עבור אנשים שאינם שומעים בקול דברי חכמים, על הצנועים והחסידיים להתאמץ בעבורם לבל יבואו חלילה לידי הפקרות גדולה יותר, ולא ישמעו בקול חכמים.

אלא שנשאלת השאלה האם בכל מקרה נעשה היתר מכירה כדי להציל יהודים, והרי ידועה⁵¹ הוראת הרב קוק זצ"ל להימנע ממכירת גינות נוי בשנה השביעית או להרווחה.⁵² לכאורה חוזרת השאלה: הרי ייתכן שיעבדו בקרקע בלא היתר ואם כן שמא עדיף לעשות לצורך כך היתר מכירה.

יש להסביר שההיתר הוא למי שמצד הכורח והדוחק יעבוד גם ללא היתר המכירה, דהיינו כאשר החקלאות היא מרכיב חשוב בפרנסתו, וללא עיבודים אלו תתמוטט כלכלתו, והוא עלול להפסיד את אדמתו, ולכן לא ישמע בקול דברי חכמים לשבות, אלא ימשיך לעבדה כדרכו, אם כן הרי זה כאנוס שאנו צריכים לעזור לו ולהצילו, ולכן יש מקום לעשות עבורו היתר מכירה כדי להצילו, אולם אדם שיעבד אפילו ללא הכרח אלא לשם התרחבות ותענוג, הרי זה כאדם שפושע וחוטא שאין אנו אמורים להצילו.

ונראה שאפילו מכירת משתלות פרחים לייצוא גם כן יש להתיר, ש"הרי מה לי הדברים ומה לי פרחי נוי, כל דבר שיהודי יפסיק לעבד את אדמתו הרי זה

48. עיינו פתחי תשובה יו"ד שלד ס"ק א, רע"א; חוות יאיר סי' קמא; ובאריכות ב"דרכי הוראה למהרי"ץ חיות" ח"א, עמ' רעב.

49. עיינו שבת ד ע"א, תוד"ה וכו'.

50. עיינו חזו"א, שחיטה סי' ב אות כח; הרב שרמן, "יחס ההלכה כלפי אחינו שפרשו מדרך התורה והמצוות", תחומין א, עמ' 311.

51. אגרות הראי"ה (קעז, קצח, רפז, רעב); הגר"ה הרצוג, "פסקים וכתבים", סי' לא; "בצאת השנה", עמ' לא סעי' יב, עמ' מו סעי' א-ב.

52. עיינו אגרות הראי"ה (קעז, רעב).

הפסד גדול⁵³, ועלינו לעזור לו לקראת השביעית. אלא שהאיסור בגינות נוי הוא במקום שאין בכך הפסד הקרקע, שהרי קרקע ללא נוי איננה אבודה. העולה שאין היתר כללי בגלל עבודת ישראל, אלא כאשר ללא עבודת הקרקע, יפסיד האדם כך שיתכן שיצטרך למכור או לעזוב את עבודת אדמתו, ועל כך תיקנו את היתר המכירה.

4. מניעת מכשול

עוד יש להוסיף נימוקים נוספים, שאם לא יעשה היתר המכירה, וחלק גדול מחקלאי ארץ ישראל יעבדו כרגיל, יתמלא השוק בפירות קדושים בקדושת שביעית ובירקות ספיחים האסורים באכילה. במצב זה ייכשלו הרבה יהודים תמימים בירקות אסורים.

כמו כן יש לחוש שיהודי לא יוכל לאכול אצל חברו, שהרי אם חברו איננו מקפיד במצוות, הרי שכל הירקות יהיו אסורים באכילה משום ספיחים, והדבר יגרום למכשלה עצומה לכלל אזרחי המדינה, ולא זאת בלבד אלא יגרום לפירוד ולשנאה בתוך האומה הישראלית, שהיא עצה קשה לפלג את העם יותר ויותר, ועל אף שגם כיום יש בעיות כשרות, אולם ירקות ופירות טריים אפשר לאכול אצל חברו⁵⁴, אולם אם לא יעשה "היתר מכירה" כל המערכת הציבורית תיפרד ולא יוכלו אלו לאכול אצל אלו.

5. שביתת הקרקע

עוד יש להוסיף שאם לא יעשה היתר מכירה הרי הקרקע לא תשבות, שהרי יש חקלאים שלא ישמעו בקול חכמים, וימשיכו לעבוד כדרכם גם בשנת השמיטה, והארץ תעבד כהרגלה גם בשנת השמיטה, ואדרבה על ידי שיעשה היתר מכירה לא תעבד ארץ ישראל, ולא יצא עליה חלילה הקצף של "אז תרצה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה"⁵⁵. אם כן ייתכן שמכירת הקרקע לאנשים שממילא לא ישמעו בקול דברי חכמים עדיפה, והיא הצלה לאומה ולארץ ישראל⁵⁶ נחלת ד'.

53. "בצאת השנה", עמ' לג הערה 20.

54. הפרשת תרומות ומעשרות יכול כל אדם להפריש בצנעה.

55. ויקרא כו לד.

56. על השאלה אם הקרקע נמכרת אם כן אין כאן מעלת ארץ ישראל, כבר הרחיב ב"משפט כהן" סי' סג להסביר את הדברים.

ה. סיכום

מדברינו אלו למדנו שיסודות היתר המכירה הם מלפני כארבע מאות שנה, ובלבד שלא יאבדו השדות מרשות ישראל.

בהתחדש היישוב לפני מאה וחמישים שנה, הוסיפו להתיר ליהודים לעבוד בקרקע המכורה לנכרי, ועל שאלה זו נסוב דיון ארוך בין הפוסקים, ואפילו המתירים היו צריכים להסתמך על דעות יחידיות, ואין להתיר אלא בשעת דחק גדולה.

הגדרות שעת הדחק וצורך גדול אינן מוחלטות, אלא שלקראת כל שנת שמיטה יש לבדוק אם יש צורך גדול בעשיית היתר המכירה.

בשמיטה זו לא ירעב היישוב, אפילו אם לא יעבדו את האדמות, אולם אם לא יעשה היתר המכירה יהודים טובים ייכשלו באיסורי מלאכה, השוק יוצף בפירות ובירקות איסור, ולא יוכלו לאכול אלו אצל אלו, והאדמה לא תשוב.

הירא אלוקים משתדל להחיות את קדושת השביעית וקיבוץ גלויות יחד

(אגרות הראיה תקנ"ה, הרב אברהם יצחק הכהן קוק)

כל מי שעושה פעולה להרחיב את גבול ישראל, כדי שיהיה מצדו **גורם לקרב את קיבוץ ישראל לא"י**, וזה גורם מהירות בגאולה, כי קיבוץ גלויות קיי"ל שהוא קודם לביאת המשיח, ואורן של ישראל הוא הולך ואור קמעא קמעא, כמו שאמרו ז"ל על הדמיון של קריצתא דשחרא, הוא מתקן באמת את קדושת היחוד העליון של יסוד שביעית, ואין קץ להתענוגים הקדושים העליונים שמתרבים על ידי זה והם מושפעים על שורש נשמתו, ונשמת כל ישראל. ולהיפוך מי שגורם ח"ו, לדחוק את רגלי ישראל, ולמעט את קיבוצם של ישראל לא"י, הוא מאחר מצדו את הגאולה, ובין אם אהנו מעשיו או לא אבל מנפשו ומכל שרשי נשמתו הוא מונע אורים גדולים, ואין שיעור לקציצת נטיעות ופירודים שהוא מסבב ד' יצילנו. **וירא אלוקים יצא ידי שניהם, זהו מי שמשתדל להחיות בפועל את כל פרטי קדושת השביעית גם בזה"ז כמה דאפשר, ומשתדל ג"כ לקרב במעשיו ובהשפעותיו שצמיחת קרן ישועה והתגלות אורו של משיח צדקנו יהיה בזמן יותר קרוב, שהאורות פועלים בשפע קדושתם אפילו אם חלילה בפועל לא אהנו מעשיו, כי אין שיעור וערך לכחה הרוחני של מחשבה טובה בענינים קדושים ונשגבים הללו.** והשי"ת יזכנו לעבדו עבודה ביחודא שלים, ע"י ההוא טמיר ונעלם ב"ה, דוקא בשם כל ישראל, הגוי כולו וכולנו כאחד נתברך באור פניו.

הרב עזריאל אריאל

האמנם נוסיף למכור?

לקראת כל שנת שמיטה מתחדש הפולמוס אודות היתר המכירה. נראה שהשמיטה בעשור השביעי של מדינת ישראל מעלה שאלות חדשות והרהורים חדשים: לא על הביסוס ההלכתי של היתר המכירה, שדומה שכבר התברר כדבעי, אלא על מה שמתחייב מתוך שינויים רבים שחלו במציאות.

א. המצב בעבר

בזמן שבו הונהג היתר המכירה, החל משנת השמיטה תרמ"ט, היה ברור שהמשמעות של שביתה מלאה של עבודות החקלאיות בשנת השמיטה היא סכנה קיומית ליישוב בארץ. לא היה שום בסיס כלכלי אחר לקיומן של המושבות הצעירות בארץ מלבד החקלאות. מרן הרב קוק זצ"ל כתב בסוף המבוא ל'שבת הארץ':¹

ומה שהמצב גורם ומכריח להקל ולהפקיע, אשר אי לאו הכי תתבטל או אפילו תתעכב התרחבות יישוב ארצנו הקדושה; חלילה לומר לבחור בזה במידת חסידות להחמיר, במקום שיש פנים להקל בפרטי המצוות, ולגרום על ידי חומרא זו קולא נוראה של ביטול ופחת ממצוות ישיבת ארץ ישראל, השקולה כנגד כל המצוות.

ומתוך כך מסיק מרן הרב זצ"ל שההיתר הוא: "דווקא במקום הדחק, ובמה שנוגע לעיקר קיום היישוב". ואכן כך היה המצב בתקופה שלפני קום המדינה. לאחר קום המדינה, נעשה היתר המכירה הכרח גדול בהרבה. לא רק קיומו של יישוב אחד עמד על כף המאזניים, וודאי שלא רק פרנסתו של החקלאי הבודד; אלא קיומה הכלכלי של המדינה כולה. בתקופת הצנע, כאשר היה חסר במדינה לחם לאכול ובגד ללבוש, ועיקרו של היצוא התבסס על תוצרת

1. מבוא לשבת הארץ, פט"ו (עמ' 175).

חקלאית – הפכה שאלת השמיטה לשאלה קיומית ברמה הלאומית. גם בעשור השני לקיומה של המדינה, על אף שהמצב הכלכלי השתפר, עדיין היה זה עניין קיומי. היצוא החקלאי היה אז כשליש מסך כל היצוא של המדינה. ובלי זה, מאין ניתן יהיה לקנות נשק לצבא ההגנה לישראל, בלי להיות תלויים יותר מדי בנדבותיהם של הגויים אשר מעבר לים, שכרוכים בתלות מדינית ובטחונית? כיצד אפשר היה להתכונן כראוי למלחמת הישע של ששת הימים ולצאת אליה גם נגד כל העולם, ללא מידה סבירה של עצמאות כלכלית? על כן לא היה ספק בנחיצותו של היתר המכירה, כדי לאפשר את המשך הפעילות החקלאית גם בשנת השמיטה ובשנים שלאחריה.

ב. המצב הכלכלי כיום

מאז תום העשור השני לקיומה של המדינה, חלפו עוד ארבעה עשורים. מבנהו של המשק הישראלי השתנה לבלי-היכר. אמנם היקף השטחים המעובדים הלך ועלה כל הזמן; אמנם כמות היבולים השנתית הלכה ועלתה בקצב מהיר; אמנם היצוא החקלאי הלך וגבר, הן בכמות והן במחירים; אבל משקלה הכולל של החקלאות בכלכלת המדינה – פוחת והולך בקצב מהיר. אם לפני ארבעים וחמש שנה, עמד היצוא החקלאי על 30% מסך כל היצוא, ואך לפני שני עשורים עמד היצוא החקלאי על 10% מסך כל היצוא, הרי שכיום הוא עומד על 2.5%, ומשקלו הולך ויורד. אם לפני עשרים שנים היוותה החקלאות כ-5% מן התל"ג של המדינה, הרי שהיום היא עומדת על 2% בלבד. אם לפני עשרים שנים עמד מספר המועסקים בחקלאות על 7% מהאוכלוסייה במדינה, הרי שהיום הוא עומד על 2.2% בלבד. רוב המועסקים כיום בחקלאות הם עובדים זרים. ומכאן שהגֵּפֶרֶת הייצור החקלאי לא תסייע רבות בפתרון בעיות התעסוקה של מדינת ישראל, אלא תפתור את בעיות האבטלה בתאילנד.

מספרים אלו, המדברים על 2% מן התל"ג ו-2.5% מן היצוא, אינם כוללים רק את התחומים שאסורים בשמיטה. הם כוללים גם ענפים ומגזרים שאין להם קשר לשמיטה, כמו גידול בעלי חיים, וחקלאים במגזר הערבי. כמו כן הם כוללים גידולים שניתן לגדל אותם בשנת השמיטה בלי להזדקק לפתרונות דחוקים, כגון גידול במצע מנותק. אמנם יש גידולים שאין דרך לגדל אותם בשנת השמיטה, אבל השבתת הענף לשנה אחת לא תחייב השבתה שלו לשנים הבאות. מכל זה עולה שהמשמעות הכלכלית של השביתה בשמיטה אינה כה קשה מבחינה קיומית, כפי שהיה בעבר.

יתירה מזאת, גם אם תהיה פגיעה בחקלאות כתוצאה מן השביתה בשמיטה, אין פירושו של דבר שכל מי שיעזוב את החקלאות יהפוך למובטל במשך כל ימי חייו. ישנם ענפים אחרים במשק הישראלי המשוועים לעוד בעלי יוזמה ולידיים עובדות, כאשר הערך המוסף שלהם לכלכלת המדינה עולה בהרבה על החקלאות.

ג. מדיניות הממשלה

מן השיקולים הללו ישנה גישה הגורסת כי תם עידן החקלאות במדינת ישראל. הרי יותר משתלם להשקיע בהיי-טק, להרוויח הרבה, ובכסף הזה לקנות תוצרת חקלאית ממדינות אחרות במחיר הרבה יותר זול ממדינות אחרות. מחיר העגבניות מירדן, המלפפונים מהמשולש, התמרים מיריחו, פירות ההדר ממרוקו, פירות הקיץ מרומניה, החצילים מסוריה, תפוחי האדמה מרוסיה, והחיטה מקנדה – זולים בהרבה ממה שאנו מגדלים בארץ, תוך התמודדות עם שנות בצורת תכופות, מצוקת מים, אסונות טבע וקשיים אחרים. ואכן כך כותב הנשיא לשעבר מר שמעון פרס בספרו על המזרח התיכון החדש.

במצב שבו המדינה עצמה נוקטת מדיניות המכריזה על כך שאינה רואה בחקלאות ערך לקיומה, מדוע עלינו לוותר על שמירה מלאה של השמיטה, כדי לקיים חקלאות שכבר אינה כה נחוצה לקיומה של המדינה?

ד. החקלאות כערך

החקלאות היהודית בארץ ישראל הגיעה לרגע של אמת. אם נביט בה דרך 'החור של הגרוש', יש בהחלט תחומים רווחיים יותר. מבחינה כלכלית גרידא, ייתכן שכדאי לוותר בהדרגה על ענפים רבים, ולהעבירם לארצות חוץ, כאשר החקלאים יוסבו למקצועות כדאיים יותר. אלא שכאן אנו מגיעים אל שאלת השאלות: לשם מה יש צורך בחקלאות? האם החקלאות היא רק ענף הכנסה? האם העץ הניטע באדמה הוא רק 'מכונה להדפסת כסף'? האם הציונות היא רק מציאת מקורות פרנסה לכמה יהודים? האם אין שום ערך לאחיזה באדמה ולתקיעת שורשים עמוקים בתוכה? האם לאחר יותר ממאה שנות ציונות ומאה ועשרים שנות התיישבות, יתברר שהחלום הציוני לא היה אלא להעביר את האחיזה בקרקע אל השכנים מסביב, כאשר עם ישראל יתרכז בכמה גורדי שחקים המנותקים מן הקרקע?

יתירה מזאת, האם ישנה מדינה אחת בעולם המתייחסת בצורה כה מזלזלת אל החקלאות? במדינות רבות באירופה, החקלאות מסובסדת ב-30%. ישנן מדינות בהן היא מסובסדת ב-60%, ואין מדובר במדינות נחשלות. מדוע כאן, במדינת ישראל, לא מבינים מה שמבין כל גוי באירופה, שעבודת אדמה זה משהו שהוא יותר מסתם ענף כלכלי? מדוע כל העמים האחרים מבינים מהי אחיזה של עם ואדם באדמתו, ודווקא עם ישראל – שעליו נאמר "רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה" – אינו מבין? האם לא עלינו זועק ישעיהו: "ידע שור קונוהו וחמור אבוס בעליו, ישראל לא ידע עמי לא התבונן"!!

לא, לא נוכל לתת את ידינו למהלך "פוסט ציוני" זה. לא נרצה לסייע למה שמאיים לנתק את שורשיו של עם ישראל השב לארצו. אולם, גם אם נחליט להמשיך ולהשתמש ב"היתר המכירה", האם אין זה דומה לאותו יהודי שנדרש להשליך את חפציו מן הספינה המאיימת לטבוע, ולא מצא לנכון להשליך אלא את התפילין?

שינוי המדיניות הממשלתית ביחס לחקלאות מביא לידי ביטוי נוסף את המשבר הערכי שבו שרויה הציונות. הניסיון להפוך את עם ישראל מחבורת נוודים לעם מושרש בארצו, דומה שהצמיח בסופו של דבר תהליך הפוך. ניניהם של מייבשי הביצות הופכים את נחלת אבותיהם לנדל"ן, ואדמות נהלל ותל-עדשים עוברות לאט ובהתמדה לשכנים מתמרה ומדבורייה. התברר שלא ניתן לבסס את הקשר שבין עם ישראל לנחלת אבותיו על בסיס טבעי, ככל העמים. כל עם נקשר אל ארצו על ידי בנין ונטיעה, ואף על ידי חשיפה ושימור של מה שהותירו הדורות הקודמים. אצל עם ישראל לא יכול להיווצר קשר דומה, לקנות את הארץ על ידי בנין ונטיעה, היסטוריה וארכיאולוגיה. הארץ אינה שלנו, אלא של הקב"ה. ואין אנו אלא גרים ותושבים על אדמת קדשו. רק כשלוננו של הניסיון ליצור קשר טבעי ככל העמים בין העם לבין הארץ, יכול להסביר תופעות ייחודיות בעוצמתן כמו הירידה מן הארץ, ונכונות למסור חלקים גדולים ומרכזיים ממנה לידי זרים תמורת פיסת נייר. את הקשר לארץ לא ניתן לבסס על שום יסוד אחר, מלבד הציווי הא-להי המלווה אותנו מאז ימיו של אברהם אבינו: "לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך. ואעשך לגוי גדול... והיה ברכה". האם באמת נכון יהיה לעשות עוד נסיונות להפיח רוח חיים בציונות ה"טבעית", ההולכת ומכלה את עצמה במו ידיה, במקום לחזור לשרשיה המקוריים והאמיתיים של הציונות, שאין מטרתה אלא תחיית האומה בתורתה על אדמת הקודש?

הקשר הייחודי הזה, שבין עם הקודש לארץ הקודש, בא לידי ביטוי מעשי במצוות התלויות בארץ. בלעדיהן, הדיבורים על קדושת הארץ אינם אלא סיסמאות נבובות ודיבורי סרק. ובראשן מצוות השמיטה, המדגישה יותר מכול את בעלותו של הקב"ה על האדמה, ואת זה שאין אנו אלא אורחים או שליחים שלו.

ה. היתר המכירה בעשור השביעי

כאן מגיעים אנו אל רגע האמת. פוחת והולך כוחו של השיקול הקיומי לבסס עליו את היתר המכירה. השיקול להיכנס למהלכים דחוקים מבחינה הלכתית כדי להפקיע את מצוות השמיטה ולקיים את החקלאות כבר אינו שיקול קיומי אלא שיקול ערכי. החקלאות היהודית בארץ היא ערך, ויש להשקיע מאמץ גדול כדי לשמור על קיומו. אבל אם השיקול הוא ערכי, כיצד ניתן לפגוע באותם ערכים שהחקלאות נועדה לבטא, כדי לאפשר את קיומה של אותה חקלאות שנועדה לממש את הערכים הללו? אולי ההפך הוא הנכון. אם אנו רוצים לבסס באמת את קיומה של החקלאות הישראלית, כמי שנושאת ערכים נעלים ומעמיקה את שורשיו של עם ישראל בארצו, עליה לבטא בצורה הגלויה ביותר את אותם ערכים. ואיך אפשר לפגוע בערכים אלו כדי לקיים את אותה חקלאות?

שאלה קשה זו, לא בקלות תמצא את פתרונה. לא כל אחד יכול להכריע בשאלה לאומית זו. אמנם כל רב במקומו יוכל לתת הנחיה אישית לחקלאי בודד או ליישוב שלם, על פי שיקולים של שעת דחק מקומית; אבל אין בכוחו להשיב על השאלה ברמה הלאומית. אחריות גדולה מאוד רובצת על כתפיה של הרבנות הראשית לישראל, המופקדת על קיומה של תורה בחייה הציבוריים של המדינה, בבואה לקבוע את עמדתה בשאלת השמיטה.

הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל

על סידורים נאותים בשנת השבע¹

צמצום פתרון היתר המכירה

עם התקרב שנת השמיטה, יש לציין בסיפוק שהולך וחודר הרצון לשמור על קיום שנת השמיטה כהלכתה. וזה תוך המגמה של צמצום השימוש בהיתר המכירה, כפי שהיה נהוג מאז התחדש היישוב מרוב דוחק של צורך הקיום.

כבר תקופה די ארוכה, בפרט מאז קום המדינה וריבוי היישובים החקלאיים, הולכת ומתחזקת הנטייה למעט כמה שאפשר בשימוש בהיתר זה. שכן, בעוד שהיה מתקבל על הדעת כל עוד היישוב היהודי בארץ היה קטן, ומאידך השימוש באינם יהודים במושבות לצורך עבודות שונות היה נפוץ ומקובל, לא עוררה המכירה על פי אותם יסודות הלכתיים, שעוצבו על ידי גדולי רבני הארץ שבאותה תקופה, בפרט מרן הרב זצ"ל בספרו "שבת הארץ" בעיות מיוחדות. כשמצד אחד דוחק הצרכים הכלכליים היה גדול ביותר, וכמעט מן הנמנע היה להתקיים על פי אורח חיים חקלאי בשביתה מעיבוד הקרקעות במשך שנה שלמה, הרי מאידך, לא הכבידה ההגבלה שניתנה יחד עם מתן ההיתר, שארבעת המלאכות שהן מן התורה, בזמן ששביעית היא מן התורה, ייעשו על ידי נכרים.

לא כן עם הרחבת וריבוי היישוב היהודי החקלאי בארץ, ועם הרצון לבסס יותר ויותר את העבודה במשק החקלאי על עבודה עברית. השימוש ה"סיטונאי" בהיתר המכירה הפך להיות בלתי נסבל ומעורר הרהורים: הכיצד? האם אמנם ניתן לראות כפתרון קבע, התניית הקיום של יישוב יהודי חקלאי רק על ידי מכירת רוב הקרקעות לנכרים? ולו יהי ואין זו אלא מכירה לזמן קצר, ובתנאים שאין לחשוש לאיסור תורה של "לא תחנם", מכל מקום

1. (הערת עורך) הכותרות במאמר נכתבו על דעתי בלבד לנוחות הקורא. כמו כן מובא כאן רק חלק מהמאמר. המאמר בשלמותו נמצא בחוות בנימין ח"ג, סי' צח.

נראית המכירה כהערמה בולטת, שמן הראוי להימנע ממנה ככל האפשר. זאת ועוד, שבמשך הזמן הלכו והשתכללו האמצעים הטכניים בשטח החקלאי, שניתן לנצלם גם בכדי להתגבר על בעיות הלכתיות שונות. גם אפשרות השימוש בנכרים לביצוע מלאכות שונות, שאף אחר המכירה אינן מותרות שתיעשנה על ידי יהודים הולכת ונעלמת, מפאת המצב המתוח וגם המסוכן משימוש בהללו שעויינים את הישוב בארץ, ההכרח[ויש] הכרח למצוא דרכים להתגבר על הקשיים הקיימים מבלי לפגוע חס וחלילה בהלכה, וזה מבליבלי להיזקק להיתר המכירה.

אקדים ואומר, שגם כיום לא ניתן לוותר באופן מוחלט על השימוש בהיתר המכירה. שכן, צריך להדגיש, שמבחינה הלכתית אין פגם במכירה, למרות שרבו המערערים עליה. כדאי שנוכחור שאיסור המכירה לא נאמר במפורש בתורה, אלא נלמד הוא ממה שנאמר "לא תחנם", שתוכנו לא ליתן להם חניה, שעל ידי המכירה אתה נותן להם היאחזות וחניה בארץ. ומכאן שמכירה זו שנעשית לזמן קצר, אין בה משום מתן חניה, ואפילו מחשבה של מתן חניה על ידי זה רחוקה, הן מטעם המוכר והן מטעם הקונה, אין בה. ואשר על כן, כל עוד תהיה זו מצומצמת רק לשטחים קטנים ביותר, אין לראות בזה פגם, כדרך שלעיתים ניתן להשתמש בשירות נכרים במקרים מסוימים אחרים.

בדברינו הבאים נייחד את הדיבור על הרחבת השימוש במעריך של "שלוחי בית דין", שיכול לפתור במידה חשובה את השימוש ההלכתי הנכון ביבול של עצי פרי, שישמרו בקדושתם, ועם זאת החקלאי יוכל למצוא מסביב לזה אמצעי מכניס לקיומו. כן נדבר על השימוש בחממות לצורך גידול ירקות, שקיומם הולך ומשתכלל, ועם בירור ההלכה של עניינם בשביעית, ייתן לראות בזה פתרון של ממש, מבלי צורך לקנותם מערבים, שהמשא ומתן עמהם נעשה מסוכן, וכמעט שאין להעלות זאת על הדעת.

שלוחי בית דין

על השימוש ב"שלוחי בית דין" בענייני שמיטה מובא בצורה מפורשת בתוספתא:²

בראשונה היו שלוחי בית דין יושבים על פתחי עיירות. כל מי שמביא פירות בתוך ידו, נוטלין אותן ממנו, ונותנין לו מהן מזון שלש סעודות, והשאר מכניסין אותו לאוצר שבעיר. הגיע זמן תאנים – שלוחי בית דין

2. שביעית פ"ח הל' א-ב.

שוכרין פועלים ואורין אותן ועושין אותן **דבילה**, ומכניסין אותן לאוצר שבעיר. הגיע זמן ענבים – שלוחי בית דין שוכרין פועלים ובוצרין אותן, ודורכין אותן **בגת**, וכונסין אותן בחביות ומכניסין אותן לאוצר שבעיר. הגיע זמן זיתים – שלוחי בית דין שוכרין פועלים ומוסקין אותן ונותנין אותן **בבית הבד** וכונסין אותן בחביות ומכניסין אותן לאוצר שבעיר. ומחלקין מהן ערבי שבתות כל אחד לפי ביתו.

תשלום הוצאות חלוקת הפירות לשלוחי בית הדין

לפנינו אפוא ארגון משוכלל, שנעשה כולו בפיקוח בית דין על ידי שלוחיהם, השוכרים פועלים לבצע המלאכה על כל שלביה השונים למטרת חלוקת הפרי לבני העיר, כל משפחה לפי צרכיה. לא נזכר כאן **מקור הכספים** שבית הדין צריך לגייס בכדי לכסות ההוצאות הכרוכות בזה, הן בשכירת הפועלים והן בשימוש בכלי המלאכה הנדרשים לכך. והרי חלוקת הפרי הייתה לכל אנשי העיר, ולא רק לעניים, שייתכן שייזונו מקופה של צדקה, אך שאר האוכלוסייה ודאי שלא מקופת הצדקה יקבלו. על כרחך אתה אומר **שבחלוקת הפירות יובא בחשבון ההוצאות** שהיו כרוכות מסביבן, עד שהגיע לאוצר בית דין שבעיר, כולל גם עצם ההוצאה הכרוכה עם החלוקה, והיו כל אלו שמקבלים הפירות מכסים זאת מכיסם. מסתבר שגם שלוחי בית דין המנצחים על המלאכה, אף הם קיבלו שכרם כפי טרחתם.

ואכן היה לפניי מכתב מאת מרן הגה"צ ר' יעקב משה חרל"פ זצ"ל מופנה למרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל, שהיה רבן של יפו והמושבות, שפירט את המנהג של ירושלים בשנת השמיטה שבתקופה שלפנינו, שזה היה על פי המתכונת הזו. ומסופר שם איך שהיו מתחלקים הענבים, שכל אחד היה משלם לפי חשבון ההוצאות והטרחתו. וכן עשו מלאכתם בשליחות בית דין, כשעל כל בקבוק היה חותם ועליו המחיר שנקבע על פי ההוצאות והטרחתו.

אופן הקצירה והבצירה

מדברי התוספתא הזו אנו למדים עוד עניין, והוא השינוי הקיים בהורדת הפרי וצורת עיבודו לעשותו ראוי לצרכינו, בין שנעשה זה לצורך ציבור על ידי שליחי בית דין, ובין יחיד העושה זאת לצרכו הפרטי. וזה גם בנוגע למלאכות שאיסורם מן התורה.

והנה כך פוסק הרמב"ם³ באשר לקצירה ובצירה שאיסורם מפורש בתורה. וברמב"ם נאמר בזה בזו הלשון:

וזה שנאמר 'את ספיח קצירך לא תקצור', שלא יקצור כדרך שקוצר בכל שנה, ואם קצר כדרך הקוצרים לוקה. כגון שקצר כל השדה והעמיד כרי ודש בבקר... אלא קוצר מעט מעט וחובט ואוכל. הפירות שיוציא האילן בשביעית **לא יאספם כדרך שאוסף בכל שנה** שנאמר 'ואת ענבי נזירך לא תבצור' ואם בצר לעבודת האילן, או **שבצר כדרך הבוצרים לוקה**. וכיצד עושה? תאנים של שביעית אין קוצין אותן במקצה (מקום ששוטחין בו תאנים לייבש), אבל מייבשם בחרבה. ולא ידרוך ענבים בגת, אבל דורך הוא בעריבה, ולא יעשה זיתים בבית הבד, אבל כותש הוא ומכניס לתוך בד קטן ביותר.

הנה לפי הרמב"ם השינוי הנדרש הוא לא רק בעצם הורדת הפרי מבשדה והאילן, אלא כולל גם המשך עיבודם (דש בבקר – בתבואה, דריכה בגת – בענבים, עשיית זיתים – בבית הבד), שגם עבודות אלו כלולות באיסור של הקצירה והבצירה, שאם עשאו כדרכם, זה באיסור התורה. לעומת זאת הן רואים בתוספתא בדרך הטיפול ביבול על ידי שלוחי בית דין כמפורש לעיל: "ענבים – שלוחי בית דין שוכרין פועלים ובוצרים אותם ודורכין אותם בגת וכונסין אותן בחביות, הגיע זמן זיתים – שלוחי בית דין שוכרין פועלים ומוסקים אותם ונותנין אותם בבית הבד וכונסין אותן בחביות וכו'". וכן הוא בתאנים.

הרי לנו שהפועלים העושים במלאכה מטעם בית דין, עושים את כל המלאכות הדרושות כדרך שעושים בכל השנים **ללא כל שינוי**. אף על פי שהיחיד העושה אותן המלאכות באותה צורה עובר איסור תורה ולוקה על זה. מה שהוא תמוה לכאורה, וכי יש כוח בידי שלוחי בית דין לעבור איסורי תורה? אלא, הווי אומר **שאינן המלאכות אסורות מצד עצמן** (דוגמת שבת) אלא מה שיש בביצועם כדרך הרגיל משמעות הסותרת את הבלטת היותן פירות הפקר, ושהאוספן אינו אוסף אלא משל הפקר. דאשר על כן בית דין שעושין את המלאכה עבור הציבור כולו, הרי בזה **יש הבלטה דווקא**, על היות הפירות הללו הפקר, כדין שאמרה תורה, על כן אין בהם איסור. [אגב, וזה נראה שיסביר לנו את תוכן השמטת הרמב"ם, שלא הביא התוספתא הזו, שיש בה

3. הלכות שמיטה ויובל פ"ד ה"א, הל' כב-כג.

עניין גדול להלכה, כנ"ל בהבדל הקיים בין אדם האוסף לצורך עצמו, לבין שלוחי בית דין העושים בשליחות בית דין לצורך הציבור. מאחר שהגדרת איסור המלאכות הללו הוא מצד הבלטת הבעלות כשנעשות בדרך הרגילה – כדרך הקוצרים והבוצרים. ודבר זה אינו אלא כשעשה זאת לצורך עצמו, ולא כן כשעושים בתור שלוחי בית דין לצורך הציבור הרי פשוט שאין בו משום איסור. אם כן אין כאן חידוש הלכה כלל, אלא הבנתה כפשוטה (כפי שיש לראות מהדגשת איסור עבודות אלה במיוחד, גם כשנעשות לצורך הקרקע והאילן). על כן אין בתוספתא רק גדר של סיפור מעשה, כיצד יושמו הדברים בפועל, ולא היה עניין להביאם בספר המיועד להלכות.

עשיית מלאכות לתועלת הפירות

על פי המתבאר לנו מתוך התוספתא כפי שנאמר, נראה למצוא **פתרון המוסכם** לכל הפוסקים בטיפולים הנדרשים לצורך טובת הפירות הגדלים בשביעית שניתן להגדירה בתור "לאוקמי פירי". הדיון בזה הוא בביאור מה שנפסק בסוגית הגמרא במסכת עבודה זרה⁴ שפעולות הנעשות "לאוקמי אילנא" הן מותרות, וזה כפי המבואר במשנה:⁵ "אילן שנפשח [שנבקע] קושרים אותו בשביעית, לא שיעלה [שיתאחה], אלא שלא יוסיף". ואילו פעולות שהן "לאברויי" כמבואר במשנה זו עצמה – "לא שיעלה" הן אסורות. והשאלה היא אם המושג "לאוקמי אילנא" הוא במה שנצרך לצורך קיום האילן עצמו, או גם כשזה נצרך לצורך קיום הפירות, ואילו האילן לא יינזק מזה.

בספר פאת השולחן⁶ כתב: "אין מכוונין לקוץ קוצים היוצאים מן האילן שלא יזיק הפירות". והיינו לפי שכל פעולה שהיא במטרתה להינצל מן הנזק אינה מותרת, אלא כשהיא לשמור על תקינות העץ עצמו, אבל לא לצורך פירותיו. הלכה זו נעתקה גם בפסקי המהרי"ל דיסקין זצ"ל:⁷ "אין מסירים הקוצים היוצאים מן האילן שלא יזיק הפירות". כן העתיק הלכה זו בספר שבת הארץ.⁸ וחוזר על זה כמה פעמים. ובקונטרס אחרון⁹ כותב בתור כלל: "כל מה

4. עבודה זרה נ"ב.

5. שביעית פ"ד מ"ו.

6. סי' כ סעי' ד.

7. פסקי המהרי"ל דיסקין, סי' כז סעי' כח.

8. שבת הארץ, א סי' ה.

9. סי' יב (לפ"א ה"ה).

שהוא **בשביל הפירות** אסור לעשות גם עבודה של **לאוקמי** של שנה זו, רחמנא אפקרינהו: ולכן אין מעשנין את האילן להמית התולעים. דאירי בתולעים המזיקים **להפירות** וכמו שכתב הר"מ בפירושו¹⁰. וכן נוקט בספר כרם ציון.

פסק זה שהיה פשוט ומוסכם, כפי שהבאנו, מקשה מאד בשימושו למעשה. שכן המזיקים הפרי באין מפריע, שוללים כמעט השימוש בפירות האילנות בשביעית, גם בדרך הנאה מן ההפקר. ויחיד הוא מרן החזו"א זצ"ל שהאריך להוכיח ולחדש, שהמושג של "לאוקמי" המתיר מלאכות דרבנן גם כשיש הפסד רק לפרי, שגם הן מותרות. והכוונה "לאוקמי אילנא" כולל גם **לאוקמי של פירות האילן**. ונביא בזה דבריו ונדון בהם, כי אף על פי שביסודם הם מנוגדים למה שהבאנו בשם הגדולים, **נראה לעניות דעתי אחר העיון, שכולם מסכימים ללימוד דבריו כשזה נעשה על ידי שלוחי בית דין....**

ומה שנראה בזה, שהמדובר כשזה נעשה על ידי שלוחי בית דין, ועושים זאת כדי שיורידו את זה בתור הפקר לצורך כל הציבור, וכפי שהבאנו לעיל מהתוספתא, שבה פשוט שזה מותר. שרק על ידי בעל השדה הוא שנאסר, מהטעם שנתבאר לעיל. ואילו שלוחי בית דין הרי עושים זאת בתור פירות הפקר. ממילא הרי זה כמו עבודת לאוקמי של פירות שישית שזה מותר לכל הדעות.

נמצאנו למדים דרך אגב, שעל ידי שלוחי בית דין מותרות המלאכות לא רק במה שנוגע להורדת הפרי המבושל והטיפול בו עד להבאתו לאוצר בית הדין שבערים, אלא גם עבודות מוקדמות שהפרי אכן יגדל ויישמר מקלקול טרם הבשלתו, גם זה מותר על ידי שלוחי בית דין.

תשלום הוצאות גידול הפרי לחקלאי – שליח בית דין

ועל פי שנתבאר לעיל בהבנת התוספתא, שדנה על המלאכות שנעשות על ידי שליחי בית דין, שאֵלה הנהנים מן הפירות בערים ישלמו עבור ההוצאות הכרוכות על ידי שכירת פועלים לבצירה ולמסיקה וכו', כן יש להביא בחשבון גם את ההוצאות המוקדמות שנעשות לצורך שמירת הפרי מקלקולו, שזה יכול לכלול גם את העבודות שנעשות לצורך זה עוד בשנה השישית, וכן מאלו הנעשות בשביעית עצמה, כגון ריסוס לשמירה מהמזיקים. כל זה ניתן לחישוב שמקבלי הפרי המוכן ומגיע לידי הצרכנים יצטרכו לשלם תמורתם.

10. ח"ד משנת תרצ"ה סי' ג, ז.

יוצא אפוא שניתן לחקלאים שיעשו את כל הפעולות והמלאכות הנצרכות לשמירת הפרי בצורה תקינה, על ידי התמנותם כשליחי בית דין, שיקבלו התמורה על פי חישוב מדוקדק מטעם הממונים לזה על ידי בית הדין. באופן שיהיה להם למחיר גם בשנת השביעית, בדרך של היתר, עם השמירה על ההלכה שהפירות היו **מופקרים מצידם**, והשכר יחושב להם רק **על פי מה שהשקיעו, ובתור שכר פועלים** שמקבלים שכר לא עבור הפרי, אלא עבור עמלם.

זוהי עצה הגונה שוועדות השמיטה שיפעלו בשנה השביעית יתנהגו באופן זה, ותהיה זו תקנה גם לצרכנים בערים, וגם תקנה לחקלאים למצוא מחייתם, מבלי שיצטרכו להיזקק לקופות של צדקה.

חממות

אלא שפתרון זה הוא רק באשר לפירות האילנות, שעיקר הטיפול בהם בשנת השבע אינו אלא מגדרים של "לאוקמי". פתרון אחר הוא בנוגע ליבול ירקות שהוא חיוני גם לציבור הצורך ירקות, וגם לחקלאים, אלה שעיסוקם בשנים רגילות הוא בגידול ירקות.

כאן מוצע פתרון דרך שימוש בחממות, צורת גידול שהולכת ומתפתחת בהרבה מקומות בארץ, גם בכל השנים: שכרוכה אמנם בהשקעות רבות להקמתן ושמירתן באורח תקין, אולם יש לזה גם יתרונות מבחינת גידול הפרי בכל השנים. אבל יחד עם זה נראה, שזה מקל גם על הימצאותם של ירקות בשוק, שאין עליהם איסורי שביעית, לא מצד איסורי ספיחים ולא מצד איסור מלאכות בשביעית.

האפשרות של גידול ירקות בשביעית בחממות, שאין בו משום איסורי מלאכה בשנה זו מבוסס על הירושלמי במסכת ערלה:¹¹

אמר ר' יוחנן בשם ר' ינאי: אילן שנטעו בתוך הבית חייב בערלה, ופטור מן המעשרות, דכתיב "עשר תעשר את תבואת זרעך היוצא השדה" (היינו שהדגשת התורה שהחייב במעשר אינו אלא על מה שגדל בשדה, ולא על מה שגדל בבית) ובשביעית צריכה (כלומר צריך עיון) דכתיב "ושבתה הארץ שבת לה", וכתוב "שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור" (כלומר כיוון שיש בזה שתי לשונות בעלי משמעות שונה: הלשון

11. ערלה פ"א הל' ב.

"ושבתה הארץ" משמעותה שאין הבחנה היכן הוא גדל, בעיקר שזה "בארץ". ואילו הלשון "שדך" משמעותו שהדברים אמורים רק במה שגדל בשדה ולא במה שגדל בבית).

תשובה לבעיה לא ניתנה, משמע שזה נשאר בגדר ספק. ובספר פאת השלח¹² מסיק בזה שמאחר ונקוט בידינו ששביעית בזמן הזה אינה אלא מדרבנן, יש לנהוג בזה כדין ספק דרבנן, שהוא **לקולא**. ויוצא לפי זה שהן באשר לעבודות והן באשר לקדושת הפירות, וכל מה שנובע מזה, יש להקל.....

יוצא מהאמור, **שחממות שבימינו**, הם בכלל הוראתו של בעל פאת השדה, **להקל בשביעית** בזמן הזה, שאין בגידוליהם קדושת שביעית לשום דבר.

ונעיר עוד שגם החזו"א מקל בעציץ שאינו נקוב בתוך הבית. ומאחר שבעלי החממות מציעים **יריעות ניילון** על פני כל מרחב החממות, לצורך כל ההידורים, בזה לכל הדעות הגידולים מותרים. **והמחמיר בזה אינו אלא מהמקל במצוות "וחי אחיך עמך"**, מחזק ידי עם הנכר להרחיב ולחזק חנייתם בארץ.

12. פאת השלח, סי' כ.

שמיטת כספים

- עין איה - שמיטת כספים
- שמיטת כספים וצדק חברתי ע"פ משנתו של הרב קוק זצ"ל - הרב עזריאל אריאל
- שמיטת כספים: מבחן של אחווה - הרב צבי שוורץ
- שמיטת קרקעות ושמיטת כספים - קדושת העם והארץ - הרב יהודה הלוי עמיחי
- שמיטת כספים למהדרין - הרב אלישע וישליצקי
- הידור במצוות שמיטת כספים - הרב יואל פרידמן
- משמעויות לתקנת פרוזבול - הרב אברהם סוחובולסקי

עין איה - שמיטת כספים

עין איה שביעית פרק י מ"ח סי' יב

המחזיר חוב בשביעית יאמר לו משמט אני א"ל אעפ"כ יקבל ממנו שנאמר וזה דבר השמיטה התכלית העיקרית של שמיטת החוב בשביעית הוא מפני כי קרא שמיטה לד', להסיר את העוול היותר כבד שמתקבץ לרגלי שליטת העשירים על העניים, מפני שהוצרכו להם איזה פעם להלוואה, שהכניעה והעבדות תהיה מוטבעת בלב מי שירגיש על עצמו חוב לחברו "עבד לזה לאיש מלוה", והשעבוד הזה עלול להכניע את ישרי לב לפני עשירים תקיפים שיהיו המה המלווים. ע"כ תבוא השמיטה ותתיר אלה החרצובות, עם היסוד העיקרי להעיר שיסוד הקניינים הוא מחובר עם התכלית העליון הכללי, שהוא הטוב המשותף לכל הנמצאים יצורי ד'.

אלא שעם זה צריך לדעת ולהכיר שלא עם דרך ביטול הקניינים הפרטיים יבא האדם למטרה העליונה הזאת של הצלחת הכלל, כ"א עם חילוק הרכוש והזהירות מתוצאות רעות הבאות לרגלי היתרון הדמיוני הזה.

והנה כל דרך ישר צריך להיות נשמר שלא יפעול על המודרכים על פיו תכונות שהם רעות כשיוצאות חוץ למדתן, ע"כ ההשמטה של שביעית צריכה עם זה שמירה, שלא תחליש את רגש היושר והצדק מנגע ברכוש רעהו. ע"כ די לו ליסוד תכלית השביעית בדיבור **משמט אני** שבזה יסור הסבל ועול העבדות מלוה למלווה. אמנם מקום הניחה תורה לרגש היושר הטהור שילך ע"פ דרכו, כי בעל נפש טהורה כאשר יאתה לאיש הישראלי המודרך ע"פ חוקי תורת ד', לא יאבה להיות נהנה מיגיע רעהו. ע"כ באמרו **אעפ"כ יקבל ממנו**, להורות שלא ייעתקו גבולי יסודי היושר גם לשעה, כ"א יגבלו כדי להישיר אל המטרה הכללית היותר עליונה שתבוא לרגלי קריאת השמיטה כדי בצדדיה החומריים והרוחניים.

עין איה שביעית פרק י מ"ח ס"י יד

המחזיר חוב בשביעית רוח חכמים נוחה הימנו

כי אין תכלית השמיטה של החוב מניעת הפירעון ונטיית המשקל בענייני הרכוש, שיסוד התורה במשפטיה היא הגבלת הרכוש והעמדת הצדק בקניין כ"א מבני אדם במה שהוא שלו. אלא שעם הגבלת הקניין צריך שתשפע רוח הנדיבות, עד שתשלול את צדדי החיסרון הבאים ממנו, א"כ עיקר התכלית היא מניעת הנגישה.

זכירת השמיטה מצד ההכרה כי יש תכלית נשגבה וקניינים יותר נשגבים ויקרים לאדם מקנייני הרכוש, שהם קנייני החכמה והצדק, שכדי לקנותם צריך שייכנעו לפנייהם ג"כ קנייני הרכוש. ובאשר אין להעמיד את מניעת הנגישה שהיא התכליתית כ"א ע"י פטור התשלומין, אבל מי שנפשו זכה ומשכיל ע"ד אמת, כי יסודי היושר קיימים הם לעד. ועוד יתר כי לפי המעלות הנפשיות שראויים לבא בעם כולו ע"פ ההדרכה העליונה של הגברת ערך הקניינים הרוחניים, ותוצאות תכלית הטוב הכללי על ערך הרכוש הפרטי שבהם שקועים רוב בני אדם יותר מדאי, יבא ג"כ היתרון שמבלעדי הכרח משפטי ימאס האיש אשר רוח בו את ההנאה מעמל זרים. בהיותו מכיר יתרון נפשו רק בהיותו עוזר ומהנה ולא עוזר ונסבל.

ע"כ המחזיר חוב בשביעית, בהיות כל דבר מעיק חיצוני, לא חומרי ולא מוסרי חיובי נמצא, הוא לאות על מעלת חכמת נפשו שמשכיל אל הצד הפנימי שבתכלית המצווה, וממנה יבא להשכיל לעבוד את ד' בחכמה וכשרון ודעת נפשו, בכל התורה והמצוות וכל חקי החיים. ע"כ **רוח חכמים** המשכילים אל היסוד הפנימי והגרגיר המוסרי שבכל דבר חוק ומשפט לפי הראוי לו להיות פועל על רוח האדם להשכילו ולהיטיבו **רוחם נוחה הימנו**. כי נפש נדיבה כזאת היא הקרובה למדרגת ההערה השכלית של גדולת הנפש שדיבר אודותיה החסיד בחוה"ל ועליהם נאמר "ואורח צדיקים כאור נוגה הולך ואור עד נכון היום".

הרב עזריאל אריאל

שמיטת כספים וצדק חברתי במשנתו של מרן הרב קוק זצ"ל

שתיקה רועמת מאפיינת את התייחסותו של מרן הרב קוק זצ"ל אל שאלת הצדק החברתי. בכתביו ניכרת הסימפטיה שרחש לאנשים ששאלות החברה נגעו ללבם. אבל התייחסות מפורשת ונקיטת עמדה גלויה באשר לרעיונותיה של תנועת העבודה – אין. כל זאת, על אף שהיה נושא זה אחד הנושאים המסעירים ביותר בדורו. מצווה אחת לא אפשרה לרב זצ"ל להתעלם: **מצוות השמיטה. משמעותה החברתית זועקת לשמים.** ואכן, בהקדמתו ל"שבת הארץ" פורש הרב חזון אוטופי על האווירה החברתית השוררת בעם ובארץ באותה שנה. הדברים שם אמורים בשמיטת הקרקעות. ביתר שאת אמורים הדברים ביחס לשמיטת הכספים.

על שמיטת כספים כתב הרב זצ"ל בספרו "עין איה"¹. שם הוא מבאר את דברי המשנה האחרונה במסכת שביעית:² "המחזיר חוב בשביעית – יאמר לו 'משמט אני'. אמר לו אף על פי כן – יקבל ממנו, שנאמר: 'וזה דבר השמיטה'". וכך כותב הרב זצ"ל:

התכלית העיקרית של שמיטת החוב בשביעית הוא מפני "כי קרא שמיטה לה" – להסיר את העול היותר כבד שמתקבץ לרגלי שליטת העשירים על העניים, מפני שהוצרכו להם איזה פעם להלוואה, **שהכניעה והעבדות תהיה מוטבעת בלב מי שירגיש על עצמו חוב לחברו.** "עבד לוה לאיש מלווה". והשעבוד הזה עלול להכניע את ישרי

1. עין איה ח"ב (עמ' 404)

2. שביעית פ"י מ"ט.

לב לפני עשירים תקיפים שיהיו המה המלווים. על כן תבוא השמיטה ותתיר אלה החרצובות.

הקלקול המוסרי שיש במצב שבו אדם חייב לחברו אינו טמון בעצם הפער הכלכלי שביניהם. בכך אין כל פסול. הקלקול מונח באותו שעבוד נפשי, שנובע מן השעבוד הכלכלי. אגב כך מעבירה אלינו השמיטה מסר חינוכי נוסף – שחרורו של האדם מן השעבוד לרעהו:

עם היסוד העיקרי, להעיר **שיסוד הקניינים הוא** מחובר עם התכלית העליון הכללי, שהוא **הטוב המשותף לכל הנמצאים** יצורי ה'.

אך איך יבוא התיקון? האם הדבר תלוי בביטולו של הרכוש הפרטי והפיכתה של החברה כולה לקומונה שיתופית? – לא אין זו הדרך:

אלא שעם זה צריך לדעת ולהכיר **שלא עם דרך ביטול הקניינים הפרטיים יבוא האדם למטרה העליונה הזאת** של הצלחת הכלל, כי אם עם חילוק הרכוש והזהירות מתוצאות רעות הבאות לרגלי היתרון הדמיוני הזה.

לאור השקפה זו מונחת סכנה גדולה ברעיון שמיטת הכספים. מחד גיסא, דרושה היא השמטת הכספים כדי לשבר את יצר לב האדם. אך מאידך גיסא, הגבול שבין הפקרת החובות לבין ההפקרות המוסרית – דק הוא עד למאוד. מתח רוחני זה בא לידי ביטוי באותה הלכה:

והנה, כל דרך ישר צריך להיות נשמר שלא יפעל על המודרכים על פיו תכונות שהם רעות כשיוצאות חוץ למידתן. על כן ההשמטה של שביעית צריכה עם זה **שמירה, שלא תחליש את רגש היושר והצדק מנגוע ברכוש רעהו**. על כן די לו ליסוד תכליתי השביעית בדיבור: "משמט אני". שבה **יסור הסבל ועול העבדות מלווה למלווה**.

אמנם מקום הניחה תורה לרגש היושר הטהור שילך על פי דרכו. כי בעל נפש טהורה, כאשר יאתה לאיש הישראלי המודרך על פי חוקי תורת ה' – לא יאבה להיות נהנה מיגיע רעהו. על כן, באמרו "אף על פי כן" – יקבל ממנו, להורות שלא יעתקו גבולי יסודי היושר גם לשעה, כי אם יוגבלו כדי להישיר את המטרה הכללית היותר עליונה שתבוא לרגלי קריאת השמיטה לה' בצדדיה החומריים והרוחניים.

להשלמת הרעיון, נביא את דברי הרב זצ"ל על סיומה של המשנה: "המחזיר חוב בשביעית – רוח חכמים נוחה הימנו".

וכך כותב הרב זצ"ל:

אין תכלית השמיטה של החוב מניעת הפירעון ונטיית המשקל בענייני הרכוש. שישוד התורה במשפטיה היא הגבלת הרכוש והעמדת הצדק בקניין כל אחד מבני אדם במה שהוא שלו. אלא **שעם הגבלת הקניין – צריך שתשפע רוח הנדיבות**, עד שתשלול את צדדי החיסרון הבאים ממנו...

ואז:

יבוא גם כן היתרון, **שמבלעדי הכרח משפטי – ימאס האיש אשר רוח בו את ההנאה מעמל זרים**, בהיותו מכיר יתרון נפשו רק בהיותו עוזר ומהנה ולא עוזר ונסבל... על כן, "המחזיר חוב בשביעית... – רוחם נוחה הימנו".

הרב מתמצת כאן את כל משנתו החברתית, שהיא שונה ומשוכללת מן התפיסה הסוציאליסטית-קומוניסטית. כיבוד הרכוש הפרטי הוא ערך. מחד גיסא, ערך של צדק, וערך של שמחת האדם בעמלו שלו – מאידך גיסא. חלילה לשלוח יד באותם ערכים מוסריים על ידי בנייה מלאכותית של קומונה שיתופית. **תיקונה האמיתי של החברה יבוא מתיקונו המוסרי האיש של כל אדם**. האדם, באופן אישי, צריך לפתח את אישיותו המוסרית: להיות נדיב כלפי מי שנמוך ממנו בסולם הכלכלי וישר כלפי מי שגבוה ממנו. מתוך כך תיבנה חברה מוסרית וערכית שבה ישררו הצדק, הצדקה והשלום, והיא שתהיה אור לכל הגויים ומופת לכל העמים.

הרב צבי שורץ

שמיטת כספים: מבחן של אחווה

הקדמה

בתורה מופיע עניין השמיטה מספר פעמים:

- א. בספר שמות: "ושש שנים תזרע את ארצך ואספת את תבואתה. והשביעית תשמטנה ונטשתה, ואכלו אביוני עמך, ויתרם תאכל חיית השדה".¹
 - ב. בספר ויקרא: "ושבתה הארץ שבת לה". שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמור כרמך ואספת את תבואתה".²
 - ג. בספר דברים "מקץ שבע שנים תעשה שמיטה. וזה דבר השמיטה שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו לא יגוש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמיטה לה". את הנכרי תגוש, ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידיך".³
- פרשה זו שבספר דברים מעלה מספר קשיים בפשט המקראות, בסגנון ובתוכן הדברים:
- א. מדוע דין שמיטת כספים חל רק בסוף השנה השביעית ולא במשך כל השנה כמו שמיטת הקרקע?⁴
 - ב. מדוע יש צורך להדגיש את מצוות השמיטה ליהודי לעומת מצוות הנגישה מן הגוי?⁵

1. שמות כג יא.

2. ויקרא כה ג.

3. דברים טו ב.

4. וכך תרגם אונקלוס "מקץ שבע שנים" – מסוף שבע שנים. האבן עזרא פירש "מקץ" – בתחילת השנה. וכבר הקשה עליו הרמב"ן וסיכם: "ועל דרך הפשט יראה לי כי לשון הכתוב כפשוטו הוא ברור ומתוקן כי קץ הוא סוף".

5. הרמב"ם (ספר המצוות, מצוות עשה קמב) וספר החינוך (מצווה תעו) מביאים שזו מצוות עשה שציוונו לנגוש הנכרי ולהכריחו לפרוע חובו. אולם הרמב"ן משיג על הרמב"ם (ספר המצוות, שורש ו) ואומר שאין זו מצוות עשה, אלא ישראל הנוגש יהודי אחר עובר בעשה

ג. לכאורה התביעה להשמטת כספים דורשת מידת נדיבות עליונה מאוד היוצאת מגדר הרגיל, ומדוע תובעת התורה זאת מכל אחד?

שאלה זו מתעצמת לנוכח העובדה שהלווה ביקש הלוואה וקבע לה זמן פירעון, ומדוע לא יחזירה בתום הזמן? אילו היה מבקש צדקה או מענק היה מקבל אולי מתנה מועטת, אך מי שביקש הלוואה – מדוע שלא יחזיר אותה? הרי יש פה הפרת הסכם הנתינה. ועוד, מדוע קוראת התורה לאדם שלא מגיע לדרגה כזו של ותרנות בשם "בליעל" – "השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל"?⁶ הרי אין כאן צרות עין וחוסר רצון לתת, אלא הימנעות מוויתור על כסף המגיע על פי דין.

א. טעמי השמיטה

ספר החינוך במצוות שמיטת קרקעות מסביר את שרשי המצווה: "... ועוד יש תועלת אחת נמצא בדבר לקנות בזה **מידת הוותרנות** כי אין נדיב כנותן מבלי תקווה אל הגמול".⁷ דבר זה עולה באופן מפורש מהנאמר "ואכלו אביוני עמך",⁸ הרי שזו מטרת השמיטה.

הרב צבי הירש קלישר מלמד שדין הפקרת השדות בשביעית אמור ליצור שוויון בין כולם. אין יחסי אדון ושכיר אלא יד כולם שווה בו:⁹ "וגם ללמוד מזה שלא יתנשא העשיר על העני אמרה תורה שבשנה השביעית **כולם שווים** יחד – עשיר ואביון – יש להם רשות בגינות ובשדות לאכול לשבעה".

בעל השדה, לבד מאכילתו הפרטית, אינו יכול לנהוג בשדהו מנהג בעל הבית, ואף לא לסחור בפירות אלו. אחת התקנות שתוקנה כדי לאפשר חלוקת הפירות, נקראת אוצר בית דין. בתוספתא נאמר:¹⁰ "בראשונה היו שלוחי בית דין יושבים על פתחי עיירות כל מי שמביא פירות לתוך ידו היו נוטלין אותן ממנו ונותנים לו מהם מזון שלוש סעודות והשאר מכניסים אותו לאוצר שבעיר".

בדרך זו בעל השדה בעצמו מקבל גם הוא את מזונו כעני.

ולא תעשה, כי מה שכתבה התורה "את הנכרי תיגוש" בא ללמד על ישראל מלאו הבא מכלל עשה – עשה, אולם מותר להשמיט גם מן הנכרי.

6. דברים טו ט.

7. מצווה פד.

8. שמות כג, יא.

9. ספר הברית פרשת בהר.

10. שביעית פ"ח ה"א.

הרב קוק מתאר את הרוח המרוממת הנושבת בשנת השמיטה:¹¹

שנת שבתון מוכרחת היא לאומה ולארץ! שנת שקט ושלווה, באין נוגש ורודה, "לא יגוש את רעהו ואת אחיו, כי קרא שמיטה לה", שנת שוויון ומרגוע, **התפשטות הנשמה בהרחבתה אל היושר האלוקי המכלכל חיים בחסד**, אין רכוש פרטי מסוים ולא זכות קפדנית, **ושלום אלוקי שורר על כל אשר נשמה באפו**. "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ותושבך הגרים עמך, ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול". אין חילול קודש של קפדנות רכוש פרטי בכל תוצאות יכולה של שנה זו וחמדת העושר המתגרה על ידי המסחר משתכחת לאכלה ולא לסחורה... **רוח קדושה ואצילות שפוך על פני כול – שנת שבתון יהיה לארץ שבת לה**.

ב. שמיטת כספים

בגמרא נאמר:¹² "זוה דבר השמיטה שמוט – בשתי שמיטות הכתוב מדבר אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים. בזמן שאתה משמט קרקע אתה משמט כספים. אי אתה משמט קרקע אי אתה משמט כספים".

ומבאר רש"י: "ואף על פי ששמיטת כספים חובת הגוף היא – תלתה התורה דין זה בשמיטת קרקע".¹³ לפי מקור זה שמיטת כספים תלויה בשמיטת הקרקעות, ואפשר להסביר לא רק את יסוד חיוב שמיטת הכספים הקשורה בשמיטת הקרקע, אלא גם את **טעם החיוב**.

אין ספק שדרישת התורה לשמיטת חובות היא דרישה **לוותרנות וחסידות לפני משורת הדין**. הראיה – שהתורה חששה שהעם יימנע מלהלוות כדי שלא יצטרך לשמט – "השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל".¹⁴

אולם לאחר שנה שלמה של הפקרת השדות וחיי שוויון בין כל חלקי העם, שנה שכולה הוקדשה להחדרת היסוד הערכי "כי גרים ותושבים אתם עמדי כי

11. הקדמה לשבת הארץ (עמ' 64)

12. גיטין לו ע"א.

13. בפשט הסוגיה בגיטין נחלקו רש"י ותוספות למה הכוונה בזמן שאתה משמט קרקע. לפי רש"י מדובר על השנה השביעית, ולפי תוספות שמיטת קרקע נקראת שנת היובל, והשנה השביעית נקראת שמיטת כספים. כי הדבר שמאפיין את השנה השביעית שאין ביובל היא שמיטת כספים. אולם לפי כולם יוצא ששמיטת כספים תלויה בשמיטת הקרקע, אם ביובל ואם בשביעית.

14. דברים טו ט.

לי כל הארץ", שנה שמתפנה בה האדם לעבודת ה', מנותק מעבודת הקרקע המשעבדת, והופך להיות רוחני יותר, במצב כזה, כשבא הלווה להחזיר את חובו, **באופן טבעי** אומר המלווה "משמט אני". לאחר שנוצר רגש אחווה עמוק כל כך, שבא לידי ביטוי בסיום השנה. התורה מדגישה את הרגשת האחוה ברגע זה "ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידיך". באופן טבעי לא עולה על הדעת לנגוש את אחיו. אולם כלפי הגויים שלא נוצר תהליך כזה, היחסים הם כמו יחסי מסחר הוגנים. את החובות צריך להחזיר, וְתִרְנוֹתָ בְעֵינֶיךָ זֶה הֵיא פְּגִימָה בְּסִדְרֵי חַיֵּי הַמִּסְחָר וְכִיבוֹד הַסְכָּמִים בֵּין בְּנֵי אָדָם.

ג. תקנת פרוזבול

בזמנו של הלל, כשנמנעו העם מלהלוות, הלל תיקן פרוזבול. לפי דעה אחת בגמרא תקנה זו מועילה רק לשביעית מדרבנן.¹⁵ לפי דעה שנייה תקנה זו מועילה אף לשביעית דאורייתא מטעם הפקר בית דין הפקר. אפשר להסבירה גם על פי דברינו. הטעם הפשוט לתקנה זו הוא שמצוות הלוואה וצדקה חשובות יותר מעבירה על איסור השמטת כספים. ראייה לדבר – התורה כפלה את ביטויי הנתינה במצוות הצדקה, "פתוח תפתח" "נתון תיתן", ואף הזהירה בלאווים "לא תאמץ ולא תקפוץ את ידיך". לכן ראה הלל לעשות הכול כדי שימשיכו לתת הלוואות. אולם לפי דברינו אפשר להסביר שכאשר העם נמנע מלהלוות, **לא הפנים את יסודות השנה השביעית, ולא פיתח את רגש האחוה בענייני ממון**, הרי במצב כזה לא דיברה תורה לכל אדם, והשמטת כספים במצב כזה היא אכן רק עניינם של חסידים עליונים. לכן תיקן הלל תקנת "פרוזבול" המתאימה לרוח העם. כל מי שלא עבר בשנה השביעית תהליך עמוק של אחווה ושוויון, לא יכול באופן טבעי לומר "משמט אני". הלל הבין שכשאין אדם אומר זאת באופן טבעי, אי אפשר לחייבו לומר זאת נגד רצונו, ולכן תיקן תקנת "פרוזבול".

ד. שמיטת כספים ביובל

ההלכה היא ששמיטת כספים נוהגת רק בשביעית ולא ביובל, וכך דברי הרמב"ם:¹⁶ "יתירה שביעית על היובל שהשביעית משמטת כספים ואין היובל משמט כספים". מקור הדברים הוא בתורת כהנים "שאין יובל משמט

15. גיטין לו ע"א.

16. הלכות שמיטה ויובל, פ"י הי"ז.

כספים",¹⁷ וכן בספרי "שאין היובל משמט מלווה".¹⁸ אולם הירושלמי מביא שיטה החולקת לכאורה על תורת כהנים והספרי:¹⁹ "... זו דברי רבי יודא ורבי ייסא אבל דברי חכמים קידוש בית דין ותקיעת שופר והשמט כספים משמיטים". על כך שואלת הגמרא "ולא בסוף הם משמטים?". [קרוב העדה: ואיך תעכב השמטה זו את היובל שכבר עבר?]. ועונה הגמרא: "אל תירא דניאל כי מן היום הראשון אשר נתת לבך להבין ולהתענות לפני אלוקיך נשמעו דבריך" [קרוב העדה: הכי נמי אם נתנו בתחילת השנה בלבם להשמיט כספים בסופה, הרי היא יובל ואם לאו אינו יובל].

לפי דברי הירושלמי, יובל משמט כספים בסופה אם קיבל עליו בתחילתו. אם כן לכאורה לפי הירושלמי, כבר **בתחילת** שנת היובל יש לו לאדם לקבל עליו את השמטת הכספים. אולם הדבר סותר את דברינו שרק בסופה של השנה, לאחר תהליך ממושך של התנתקות מרכושנות, יכולה לחול שמיטת כספים, ולא בתחילתה.

יש להסביר ששנת היובל באה אחרי שנת הארבעים ותשע, שהייתה שנת שמיטה. לכן אדם שעברה עליו שנת שמיטה והוא פיתח בתוכו רגש אחווה לכל אחד מבני ישראל, יכול לקבל עליו להשמיט כספים כבר בתחילתו של היובל החל באותו זמן.

ה. המחזיר חוב

המעלה העליונה ביותר היא בניית חברה שכל פרטיה בעלי רמה מוסרית גבוהה, ואכן המלווה מצדו מוחל על חובו ומשמט אותו בלב שלם, כמו לבן משפחה אהוב. אולם הלווה מצדו, ראוי הוא שיחזיר את חובו, שכן הבטיח להחזירו, וכך פוסק הרמב"ם:²⁰

כל המחזיר חוב שעברה עליו שביעית רוח חכמים נוחה הימנו וצריך המלווה לומר למחזיר משמיט אני, וכבר נפטרת ממני, אמר לו אף על פי כן רצוני שתקבל, יקבל ממנו שנאמר: לא יגוש, והרי לא נגש. ולא יאמר לו בחובי אני נותן לך, אלא יאמר שלי הם ובמתנה אני נותן לך.

17. פרשת בהר, סימן כז.

18. פרשת ראה, סימן קיב.

19. ראש השנה פ"ג ה"ה.

20. הלכות שמיטה ויובל, פ"ט הכ"ח.

הדרישה המוסרית היא שכל אחד יכיר את **חובותיו** כלפי זולתו. חובת המלווה אכן לשמט ולא לתבוע, אולם חובתו המוסרית של הלווה – להחזיר את חובו. לא בגלל לחץ המלווה אלא מצד עצמו, כי הוא מרגיש שהוא רוצה לעשות חסד עם אדם ולתת לו מתנה. כך יוצרת השמיטה חברה בעלת חוסן מוסרי שכל אחד יודע את חובותיו, ולא חברה נהנתנית שכל אחד עומד על זכויותיו.

ו. מצוות הקהל

הדין ששביעית משמטת בסופה נלמד בספרי מהיקש ממצוות הקהל:²¹ "מקץ שבע שנים במועד שנת השמיטה בחג הסוכות – נאמר כאן קץ ונאמר להלן קץ. מה קץ האמור להלן – בסופה ולא בתחילתה, אף קץ האמור כאן – בסופה ולא בתחילתה". וכן הביא הרמב"ם היקש זה.²² בפסוקים מפרשת הקהל קיים קושי. הרי חג הסוכות חל בשנה שמינית ולא בשמיטה, ומדוע מזכירה התורה את שנת השמיטה? התורה רצתה לתלות גם את מצוות הקהל לאחר שנת השמיטה. לאחר שעברה שנה שלמה של עיסוק רוחני ללא מתח חומרי וללא קנאה ותחרות, אז אפשר להיפתח לשמיעת דברי תורה ברמה רוחנית גבוהה יותר. לכן הדגישה התורה "**מקץ** שבע שנים" בחג הסוכות שבו עולים לרגל, מיד לאחר שנת השמיטה. בעלייה הרוחנית הכפולה בעת העלייה לרגל לירושלים ולאחר שנת השמיטה, יכול העם כולו על נשיו וטפו, לשמוע, ללמוד ולירוא את ה' ולהתעלות לרמה רוחנית גבוהה ביותר.

סיכום

שנת השמיטה היא שנה שבה מגלה העם כולו את מעלותיו וסגולותיו ובעיקר את היסוד העמוק של היחס שבין אדם לחברו בהפקרת השדות ובאיסור סחורה.

נקודת המבחן מתרחשת בסוף שנת השמיטה, כאשר הלווה בא להחזיר את חובו והמלווה, שיחסו לכל אחד מישראל הוא כמו לאח, אומר "משמט אני". הלווה, שגם הוא בעל חסד מחזיר לו את חובו למרות שאינו חייב בכך. לאחר שנה זו ראויים כל ישראל למעמד הקהל שבו שומע העם כולו את דבר ה' כמעמד הר סיני מחודש.

21. פרשת ראה, פיסקא קיא.

22. הלכות שמיטה ויובל, פ"ט ה"ד.

הרב יהודה הלוי עמיחי

שמיטת קרקעות ושמיטת כספים – קדושת העם והארץ

הקדמה

התורה מצווה אותנו לשמט את חובותינו בשביעית באומרה:¹

מקץ שבע שנים תעשה שמיטה. וזה דבר השמיטה שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו, לא יגש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמיטה לה'. את הנכרי תגוש, ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך.

על מצוות שמיטת קרקעות נצטוו ישראל מיד לאחר מתן תורה, בעמדם בפני הר סיני, וכפי שלמדנו בפרשת משפטים:² 'והשביעית תשמטנה ונטשתה, ואכלו אביוני עמך' – מכאן שלאדם אסור לעבוד את האדמה בשביעית, ועליו להפקיר את פירותיו. אולם בספר דברים כאשר אנו עומדים לפני הכניסה לארץ ישראל, התורה מוסיפה לנו מצווה נוספת – שמיטת ההלוואות בשנה השביעית. נרצה לברר מדוע מצווה זו נאמרה רק כעת, עם הכניסה לארץ ישראל, ולא הוזכרה בזמן שבני ישראל נצטוו בשמיטת הקרקע?

הגמרא³ משווה בין שמיטת כספים לבין שמיטת קרקעות:

וזה דבר השמיטה – בשתי שמיטות הכתוב מדבר: אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים; בזמן שאתה משמט קרקע אתה משמט כספים, בזמן שאי אתה משמט קרקעות אי אתה משמט כספים.

חז"ל משווים ומצמידים את שמיטת הכספים לשמיטת קרקעות, כך ששמיטת כספים משלימה את ציווי התורה על שמיטת קרקעות. ונשאלת

1. דברים טו א-ג.

2. שמות כג י.

3. גיטין לו ע"א.

השאלה, מה מקום מצאו חז"ל להשוות בין שתי השמיטות הללו? כמו-כן, נשאלת השאלה מדוע התורה צוותה על שמיטת הכספים דווקא בשנה שבה יש שמיטת הקרקע? הרי לכאורה אפשר לקיים את שמיטת כספים בכל שנה אחרת משבע השנים! ואמנם מצאנו סברא בדברי חז"ל⁴ שהשביעית משמטת כל חוב בסוף שבע השנים שלו, ללא שייכות לשנה השביעית, וחז"ל דרשו 'קרבה שנת השבע שנת השמיטה – שביעית לכל העולם'. ואם כן, שאלתנו במקומה: מדוע נסמכו שתי המצוות הללו?

א. שמיטת קרקע ושמיטת כספים

רבינו בחיי⁵ מבאר את טעמה של מצוות שמיטת כספים:

וזה דבר שמיטה אמרו רז"ל אומר לו המלווה ללווה משמט אני, כשיביא מעותיו שעברה עליהם שמיטה, אם אמר לו הלווה אני רוצה לפרעך, יקבל המלווה ממנו. שלא הזכיר הכתוב ללווה שלא יפרע את חובו כמו שעשה בריבית שמנע לשניהם, כעניין שכתוב: לא תשיך לאחיד, שהיא אזהרה ללווה, אבל בשמיטה לא הזהיר אלא למלווה, שלא יגוש את הלווה לפרעו ולא ינהג אדנות בעצמו להכריחו על פרעונו.

למדנו מדברי רבינו בחיי שהיסוד של שמיטת כספים איננו איסור עצמי, ואסור לו לגבות את החוב אחר השביעית, אלא זוהי מצווה שלא יהא האדם אדון לחברו, והאדנות מתבטאת בכך שהוא נוגש את חברו ומכריחו לפרוע חובו. האיסור היות האדם אדון על הזולת אנו לומדים גם במצוות שמיטת הקרקעות, שאסרה עלינו התורה לעבוד את הקרקע בשביעית, למען לא נגלה בעלות על הקרקע, וכן כל איסורי סחורה בפירות שביעית עניינים, לבל יהא אדם אדון לפירות השדה, לומר אני הבעלים, ואני אחליט את מחירם ולמי יינתנו, אלא הכל שייך לקב"ה, וגם אתה בעל השדה הנך שייך לקב"ה ואין לך אדנות בעולם.

שתי השמיטות משלימות זו את זו: שמיטת הקרקע מלמדת את האדם שאינו בעל האדמה לעבדה בכל עת שירצה – איננו אדון על הדומם; קדושת הפירות מלמדת אותנו, שאין האדם בעלים מוחלט על הפירות – איננו אדון על הצומח; ובאה שמיטת הכספים ומשלימה, שאין האדם אדון על חברו ואינו יכול לנגוש את רעהו.

4. ספרי דברים פסקא קיז.

5. דברים טו ב.

ב. היהודי וארץ ישראל

איסור עבודת האדמה הוא רק בארץ ישראל, אולם בחוץ לארץ אפשר לעבוד בשנה השביעית. איסור הנגישה של חובות שביעית הוא רק לבני ישראל – לא יגוש את רעהו ואת אחיו, ואילו 'את הנכרי תיגוש', ולפי דעות מסוימות אפילו מצווה לנגוש את הנכרי בשביעית. מכאן אנו לומדים שיש אדמה ויש אדמה, יש אדם ויש אדם. הקב"ה אסר עלינו לשעבד את אדמת ארץ ישראל שהיא מבחר ארצות תבל, וכמו כן אסר עלינו לנגוש את היהודי שהוא "עם זו יצרתי לי, תהילתי יספרו".⁶

מעלת ארץ ישראל הייתה ידועה לישראל מימי האבות שקיבלו את הארץ. וליוצאי מצרים הובטחה הארץ שכבר הכירו כזבת חלב ודבש. אבל ההכרה במעלתו של עם ישראל מגיעה רק כאשר בני ישראל עומדים להיכנס לארץ. לאחר שכבר עברו את כל התקלות שהיו במדבר, ומוכנים להיכנס לארץ ישראל, ועומדים לעבור את הירדן, וגם נצטוו בתחילת הפרשה (ראה) על כריתת הברית – הקללות והברכות – אשר כל זה מלמדנו את מעלתם של ישראל, ושאינן לאדם לנגוש את חברו. על כן התורה הניחה את פרשת שמיטת כספים עד ספר דברים, ועם ישראל מגיע לשיא תפארתו. למדנו ששמיטת הקרקע ושמיטת הכספים חד הם.

ג. שמיטת כספים בתחילה או בסוף

נחלקו הראשונים מתי חל איסור נגישת חברו. לדעת הרא"ש⁷ בכל השנה השביעית אסור לנגוש את חברו, ואמנם ההשמטה עצמה היא בסוף השנה השביעית, אבל אין לפנות לבית דין לגבות חובות כבר מתחילת השמיטה, "כי קרא שמיטה לה". לעומת זאת, דעת רוב הראשונים⁸ שאיסור הנגישה הוא בסוף השנה השביעית, ואולם במהלך השנה השביעית עוד מותר לנגוש איש את חברו. ולכאורה נשאלת השאלה, מה עומד ביסוד מחלוקתם של הראשונים? נראה שלדעת הרא"ש, השנה השביעית בה אין אדם משעבד את אדמתו ואת פירותיו, מוכיחה שהשנה היא קדושה, ובוודאי אין לנגוש בה איש את רעהו, בגלל מעלת השנה השביעית. אולם הראשונים, שפסקו ששמיטה משמטת בסופה, סוברים שרק לאחר שאדם הכיר את מעלת הצומח

6. ישעיהו מג כא.

7. רא"ש גיטין פ"ד סי' י"ח, סי' כ.

8. וכן פסק השו"ע חושן משפט, סי' סז סע' ל-לא.

בארץ ואכל מפירותיה הקדושים, רק אז הוא התעלה במעלה, וממילא כעת ראוי לאיסור הנגישה של היהודי הקדוש. קדושת השביעית מגלה את קדושת האדם הישראלי, ועל ידי כך שקידש עצמו במאכלות שיש בהם קדושת שביעית – הוא מגיע למדרגה הגבוהה של היהודי הנעלה, שאין לנגוש אותו ולא לגבות את חובותיו.

ד. לא יגוש

בסיום שנת השמיטה, לאחר שבמהלך השנה גילינו את קדושת ארץ ישראל ופירותיה, אנו עומדים כעת בפני גילוי הקדושה של כל יהודי ויהודי, שאין אנו יכולים לנגוש איש את רעהו. אולם לצערנו, רבים פונים אל הדרך המקובלת של תקנת פרוזבול, ומוסרים את חובותיהם לבית הדין, ובכך נפטרים ממצוות שמיטת כספים וממשיכים לנגוש איש את רעהו לאחר השביעית.

אמנם תקנת הפרוזבול הלכתית היא, אולם אנו מפסידים בה את נשמת אפה של מצוות שמיטת כספים, כשם שיכול אדם למכור את אדמותיו לנכרי, ובכך לאבד את נשמת אפה של שמיטת הקרקע.

אנו נקראים להרים את שני הדגלים: לגלות את קדושת ארץ ישראל, ואת קדושת עם ישראל: מחד, להשתדל בכל מה שאפשר בשמיטת הקרקע; ומאידך, גם להשתדל לקיים את מצוות שמיטת כספים כמאמרה, ולא להניחה בעליבותה. אלא לקיים מצוות שמיטת כספים כהלכתה לפחות בחלק מן החובות, ובכך לגלות את קדושת היהודי – 'לא יגוש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמיטה'.

הרב אלישע וישליצקי

שמיטת כספים למהדרין¹

א. עבדי הם ולא עבדים לעבדים

עבדיי הם – ולא עבדים לעבדים, הגדרה זו מבטאת בדברי חז"ל "מדוע עבד עברי המסרב להשתחרר אחרי שש שנים, חייב לעבור רציעה באוזנו?" מי ששמעה אוזנו, שהקשיב כראוי ליציאת מצרים ולמעמד הר סיני, היה אמור להסיק שעבדות לבשר ודם, כמוה כעבירה על 'לא יהיה לך אלהים אחרים'.² זו עבדות הסותרת את המגמה האלוקית להוציאנו לחירות.³ שורש הסתירה נלמד מהפסוק בפרק המחבר את שמיטה להר סיני, "כי לי בני ישראל עבדים, עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים, אני ה' אלוהיכם",⁴ ומ"עבדיי הם" לימדונו חז"ל "ולא עבדים לעבדים".⁵

ב. הצלה ושייכות

"כי לי בני ישראל" – זהו היסוד. חיינו במצרים ניצלו לא בגלל הצטיינות או בשל הישגים פרטיים, אלא בגלל מידת הרחמים האלוקית, באשר נכרך שם השם בישראל עמו. ואף שאמר ה' לנגוף את מצרים, פסח על בתינו.⁶ הנה כי כן, חיינו שייכים לה' יתברך במהותם, בקיומם ובהתפתחותם. לפיכך, חוקיו הם חוקי חיינו, "וחי בהם".⁷ ובעצם נתינת התורה לנו ונטיעתה בנו, נבנתה החירות האמיתית אשר ממנה נדע בענווה ובאמת פנימית כי "לא

-
1. נערך מתוך ספרו השחרור העליון, הוצאת ספרים בית אל, תשס"ח וחוברת "אמונת עתך" מס' 77.
 2. שמות כ ב; ירושלמי קידושין פ"א ה"ב.
 3. בבלי, קידושין כב ע"א.
 4. ויקרא כה נה.
 5. ירושלמי ובבלי, שם.
 6. שמות יב כג; יחזקאל כ ח-י; מדרש 'שיר השירים רבה', פרשה ב, טו.
 7. ויקרא יח ג.

תחמוד"⁸ אינו מגבלה או גבול, אלא הוא חלק טבעי מנפשנו. ואותה חירות אלוקית הנטועה בפנימיותנו, אינה נותנת מקום כלל לשעבוד לבשר ודם, לגאוה לכוחניות ולאדנות.

ג. אם כסף תלווה את עמי

אחד משלבי התפתחותה של החירות – כפי שניתן לראות בנבואת ירמיה בהפטרת משפטים, המחריפה את בירורה עד כדי קידוש השם או חלילה ההפך,⁹ נבנה בתורת אמת תוך כדי מתן רשות שהיא בעצם חובה: "אם כסף תלווה את עמי את העני עמך, לא תהיה לו כנושה, לא תשימון עליו נשך".¹⁰

ר' ישמעאל¹¹ מלמדנו, כי זו מצווה הנטועה בלבנו ומוטלת על כתפנו, ולא רק בגדר התנדבות. וזוהי הפעולה מול האומה – "את עמי" – ולא חסד פרטי. כי מצב שבו יהודי ילווה ליהודי בלי ריבית מוגדר בהלכה כמדרגה העליונה של הצדקה. ורמב"ם, אחרי שביאר את הקשר החי בין ישראל לדורותיהם בהיותם זרע אברהם אבינו ושרה אמנו, פסק כי זהו המעשה שצריך לחזק באמצעותו כל יהודי.¹²

ד. את העני עמך

ומפני שסוגיית ההלוואה בלי ריבית, כסיוע אמיתי ועממי, מבטאת את לאומיותנו, אזי הענווה שבמהלך הסיוע היא טבעית ומהותית, "את העני עמך", לא מלמעלה למטה, אלא מתוך אחווה אמיתית וערבות הדדית,¹³ הנצרכת כל כך בכלל ובמיוחד בדורנו, בשנת השמיטה.

אולי תביעת המהדרין על המסגרות הקשורות לכך, וכל החתימות והחותמות העצומות והכרוזים – יקראו בשנה זו לדמויות, למוסדות ולגורמים – להרבות במימוש הפסוקים האלו, אשר לא במקרה מצויים בפרשת משפטים לפני מצוות השמיטה ואולי כרקע לה.

8. שמות כ יד.

9. ירמיהו לד יג-כב.

10. שמות כב כד.

11. מכילתא פרשה יט.

12. רמב"ם, הלכות מתנות עניים, פ"י ה"ז.

13. כלי יקר, שמות, שם.

ה. מהדרין מן המהדרין בשמיטת כספים והיתר ה... הלוואה

התביעה לתגבור משמעותי ברמות השונות של הסיוע ההדדי בתוך הציבור בישראל מקבלת משנה תוקף בשנת השמיטה. "גיבורי כוח" הם החקלאים שומרי השביעית בשדותיהם, וחז"ל¹⁴ קשרו "גיבורי כוח" ל"זה דבר השמיטה"¹⁵ העוסק בשמיטת כספים.

מדוע נוצר ההיתר (המפורסם!) של הלל הזקן, הנקרא "פרוזבול"?

הגמרא¹⁶ מעידה על כוונתו של הלל הזקן ומטרתו: "ראה שנמנעים מלהלוות אלו לאלו" – ומה היתה חומרת התופעה – "ועוברים על מה שכתוב בתורה 'הישמר לך פן יהיה לבבך בליעל'"¹⁷, רצה הלל שלא יימנעו מלהלוות, ולא יהיו בני בליעל.¹⁸ לכן עניינה של התקנה לעשירים ולעניים¹⁹ היה שירבו ההלוואות, בלי הריבית.

ו. התעוררות של גאולה

ניתן לראות את ההדגשה הזאת של הפרוזבול, תוך ידיעת חשיבות ההלוואה בלי ריבית, כחלק ממכלול היציאה לחירות אמתית, לאורה של פרשת משפטים, במיוחד בשנת השמיטה.

ככל שיותר ויותר אנשים יבררו, ילמדו, יבטאו, יביעו, יקראו לשימוש נכון בפרוזבול, ויבקשו ויתחננו מרבנים מכל החוגים, ומכל הזרמים מכל הגוונים, לקרוא בקול גדול לטהרת הנפש, לשחרור לאומי ממושגי עבדות של 'עשירון עליון', או אז תהפוך שנת השמיטה לגאולה גדולה, ולמימוש דברי התורה, הנביאים והכתובים עם שרשרת הדורות של התורה שבעל פה. אולי נתאמץ כולנו, שאיש לא יחתום²⁰ על פרוזבול לבנק או למלווה בעל אמצעים – אם לא יוותרו על חלק מהחובות ומהריבית, ובזה יתאפשר אוויר לנשימה לרבבות עמך ישראל.

14. תהילים קג כ; ומדרש 'ילקוט שמעוני', שם, רמז תתס.

15. דברים טו ב.

16. בבלי, גיטין לו ע"א.

17. דברים טו ט.

18. בבלי, כתובות סח ע"א.

19. רש"י, גיטין לו ע"ב.

20. (הערת עורך) בתור אחד מן הדיינים או העדים, החתומים על שטר פרוזבול שכותב המלווה כדי שההלוואה שנתן לא תישמט.

אולי גם ניצור תנאי מהותי לפני החתימה על הפרוזבול, כיוון שרק חוב של בית דין אינו מתבטל בשמיטת כספים, אזי כבית דין נדרוש מהמלווה להשתתף בסיוע אִמְתִּי, לאומי, של תורת האמת "אם כסף תלווה את העני עמך, לא תהיה לו כנושה, לא תשימון עליו נשך".

ז. למהדרין באמת

עכשיו בואו נסגור את המעגל. אמרה תורה: "אִם כֶּסֶף תִּלְוֶה אֶת עַמִּי", יש מרחב תמרון, כי כידוע אצל בני האדם, כסף הוא אחד הדברים הכי חשובים. התורה לא רוצה ללחוץ עלינו יותר מדי, אז היא רק אומרת: 'תיזהר מלהפוך את הכסף להיות אליל'.

מה עשה הלל? הלל אמר שיש הלכה שנסמכת על הפסוקים: חוב פרטי מתבטל, אבל חוב של בית דין אינו בגדר "כי יגוש", ועל כן הוא אינו מתבטל. ההלכה המקורית במשנה: "המוסר שטרותיו לבית דין – השביעית לא משמטת". אם כן, אתה יכול לבוא לבית דין להגיד: 'תשמעו, פלוני חייב לי ככה, אלמוני חייב לי ככה... אלה ואלה הסכומים, אני נותן לכם את זה, אתם תגבו, ואין שמיטה משמטת'. אבל הלל הבין שאם אני מלווה בעל אמצעים, ואני צריך עכשיו בשביל להלוות – למסור את שטרותיי לבית הדין, איני עושה זאת. אז מה הוא הציע? הלל תיקן תקנה הנקראת 'פרוזבול', שמשמעותו היא שתאסוף שלושה אנשים, ותחתום בפניהם בשם בית הדין הגדול שאתה תגבה את החובות שלך כחובות בית דין. כל זה בשביל מה? בשביל להלוות הלוואות! הבנקים במדינת ישראל הם המלווים הגדולים. אין בנק שיעז שלא יהיה לו פרוזבול, כי כל אלה שנקראים דתיים, ימשכו ממנו את הכסף. מספיק חמישים חתימות: 'איפה הפרוזבול שלך', והוא כבר רועד. מי יחתום על פרוזבול? אתם, שלושתכם [הדיינים החותמים על שטר הפרוזבול]. אז הנה הצעה פשוטה: או אנחנו האנשים הפשוטים, או רבותינו, לא יחתמו על פרוזבול אלא אם המלווה מתחייב למחוק את הריבית. זה פרוזבול! אלא מה, אומרים אנשים: 'אל תקטרג על הראשונים', 'כבר התרגלנו'. ואני שואל: 'חבר'ה איפה המהדרין?! איפה הפתק שיהיה חתום עליו: מהדרין, ללא חשש שביעית?!'. זה הרבה יותר חמור מירק, הרבה יותר חמור מפרי. שהרי התורה קוראת למי שלא מלווה: "בְּלִיעַל", לעומת מי שאוכל פירות שביעית, שאינו נקרא "בְּלִיעַל". איפה הפרופורציות!

בואו נגאל, אפשר לגאול, אפשר לעשות מהפכה, זה לא בשמים. הבה לא נחתום על פרוזבול, אלא אם המלווה יתחייב שעשרה אחוז מהחובות הולכים לצדקה, שזה בכלל חזון אחרית הימים.

ח. לצאת לחירות עולם

הלל הזקן שתיקן את תקנת הפרוזבול הדריך אותנו בנתיבי פרקי אבות "אם אין אני לי מי לי, וכשאני לעצמי מה אני, אם לא עכשיו אימתי?"²¹ ואולי בהשלמת תקנותיו והדרכתיו, מתברר כי היציאה לחירות אמתית, אינה רק הסרת הכבלים הגלויים של העבדות, אלא שחרור עליון, אלוקי – משעבוד רוחני לאומות העולם.²² שחרור מכל הסברות והדמיונות של האנושיות המנותקת מאלוקי אמת, ומתנכרת לישראל, ישירות ובעקיפין. והמישור הלאומי של החירות האמתית משיק ונבנה ובונה את המישור הנפשי של היציאה מה"מיצר האגואיסטי".²³

הבה נסתער באמת על בניין החירות בפרט ובכלל, ופה נחיה ופה ניצור חיי זוהר חיי דרור, פה תהא השכינה שורה, פה תצמח תורת ארץ ישראל בתוכנו ועל ידינו עם כלל ישראל.²⁴

21. אבות א יא.

22. אורות ישראל, ה טז.

23. הרב סולובצ'יק, 'בסוד היחיד והיחד', עמ' 347.

24. הרב קוק, אורות התורה, פרקים יא-יג.

הרב יואל פרידמן

הידור במצוות שמיטת כספים

הקדמה

עלה הרעיון לקיים את מצוות שמיטת כספים למהדרין, ולא להסתפק במה שנהגנו בשמיטות עברו בכתיבת הפרוזבול לבד. הוצע שיחד עם כתיבת הפרוזבול, האדם ילווה סכום כסף מסוים על מנת שהשביעית תשמט, ולאחר מכן הכסף יופנה למטרות של צדקה. ברור לכל שרעיון 'שמיטת כספים' למהדרין אינו אלא בבחינת זכר למצווה, ודומני שאין אדם (או כמעט) שמוכן למסור את נפשו וכספו ולהשמיט את כל חובותיו. והשאלה הנשאלת היא מה טעם יש בעשיית 'זכר' ומדוע לא נסתפק במה שקבעה ההלכה שהכותב פרוזבול אין חובותיו נשמטים.

א. תקנות חכמים ל'זכר'

מצאנו בדברי חז"ל ובמקורות מאוחרים יותר מצוות רבות שכל חיובם הוא משום 'זכר'. בדרך כלל מצוות אלו הם זכר למקדש או לירושלים, שכן בעקבות חורבן הבית וירושלים נתבטלו מצוות רבות וחכמים ראו צורך לקיימם. מיד לאחר חורבן בית המקדש תיקן ר' יוחנן בן זכאי תקנה ליטול לולב בכל שבעת ימי חג הסוכות גם מחוץ לירושלים, על אף שבעיקרון מצווה זו אינה נוהגת אלא במקום המקדש;¹ מצוות ספירת העומר בזמן הזה;² אכילת האפיקומן זכר לאכילת קרבן פסח;³ ותקיעת שופר במוצאי יום הכיפורים.⁴ בדורות מאוחרים הפוסקים דיברו על מצוות נוספות שיש

1. סוכה פ"ג מ"ב.

2. מנחות סו ע"א.

3. עיינו ב"ח לשו"ע סי' תעז.

4. אוצר הגאונים יומא עמ' 42-43; הרב יהודה זולדן 'זכר ליובל במדינת ישראל', התורה והארץ 1, כפר דרום תשס"א, עמ' 556 ואילך.

לקיימם משום זֵכֶר, כגון מצוות עלייה לרגל בזמן הזה;⁵ מעמד הקהל⁶ וקריאת התורה זֵכֶר למצוות וידוי וביעור מעשר.⁷

אחת המטרות בקיום ה'זֵכֶר' הוא העלאת זיכרון חורבן ירושלים והמקדש וחלק מ'דרישת ציון' כדברי הגמרא:⁸

מנא לן דעבדינן זֵכֶר למקדש? אמר רבי יוחנן: דאמר קרא כי אעלה ארכה לך וממכותיך ארפאך נאם ה' כי נדחה קראו לך ציון היא דרש אין לה, דרש אין לה – מכלל דבעיא דרישה.

לכאורה בחלק מן המצוות הזֵכֶר הוא מהותי יותר וחלק בלתי-נפרד מקיום המצווה. חכמים סברו שגם לאחר חורבן בית המקדש, ואף על פי שאין חובה לקיימן על פי דין תורה, יש חשיבות לזכור את דרך קיומן של מצוות אלו כבעת שירושלים והמקדש היו בנויים.⁹

ב. מצוות שמיטת כספים בזמן הזה זֵכֶר לשביעית

דוגמה למצוות חכמים שנתקנה כזֵכֶר זוהי מצוות שמיטת כספים בזמן הזה. הגמרא במסכת גיטין¹⁰ דנה מהיכן סמכותו של הלל לתקן את תקנת הפרוזבול ולהפקיע בכך מצוות התורה של שמיטת כספים, ומשיבה שמצוות שמיטת כספים בזמן הזה אינה אלא מדרבנן, ולכן יש בכוחו של הלל לתקן את תקנת הפרוזבול:

אמר אביי: בשביעית בזמן הזה, ורבי היא; דתניא, רבי אומר: וזה דבר השמיטה שמוט – בשתי שמיטות הכתוב מדבר: אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים, בזמן שאתה משמט קרקע אתה משמט כספים, בזמן שאי אתה משמט קרקע אי אתה משמט כספים; **ותקינו רבנן**

5. הרב בנימין אדלר, מועדי קודש על חג השבועות, ירושלים תשנ"ז, עמ' של.

6. הרב אליהו דוד רבינוביץ תאומים (אדר"ת), זכר למקדש, ס' הקהל, כפר דרום תשס"א, עמ' 495-546.

7. הרב אליהו דוד רבינוביץ תאומים (אדר"ת), קונטרס אחרית השנים, ירושלים תשד"מ; ועיינו הרב אליקים געציל הורוויץ, ס' זכרון ירושלים, וורשא תרע"ב, שאסף מצוות רבות שהן זכר לירושלים והמקדש ובמאמרו המקיף של הרב יהודה הלוי עמיחי, 'תקנות זכר למקדש', ספר הקהל, עמ' 606-617.

8. סוכה מא ע"א.

9. עיינו אוריתא טו (תשמ"ו), עמ' שיט, כותב סברה, שאף תקנת רבנן יוחנן בן זכאי על נטילת לולב כל שבעה אינה זכר למקדש שחרב אלא זכר למצווה שבטלה.

10. גיטין לו ע"א-ע"ב.

דתשמיט זכר לשביעית. ראה הלל שנמנעו העם מלהלוות זה את זה, עמד והתקין פרוסבול...

כל חיוב מצוות שמיטת הכספים בזמן הזה שאין בו יובל, אינו אלא מדרבנן, וחכמים תיקנו וחייבו לקיים את מצוות שמיטת כספים 'זכר לשביעית'.

השאלה הנשאלת היא מדוע חכמים סברו שיש חשיבות בתקנה זו וחייבו את כל עם ישראל להשמיט את חובותיהם אף שאין זו חובה של תורה?

רש"י מפרש 'זכר לשביעית' – 'שלא תשתכח תורת שביעית', אם אנו מבינים את דברי רש"י בפשטותם, עדיין השאלה במקומה עומדת: איך ייתכן שחכמים חייבו לקיים מצווה כמו שמיטת כספים שיש לה השלכות כה משמעותיות על הלווה ועל המלווה, רק כדי שתישאר מודעות לקיום מצוות שמיטת כספים. לכאורה הם יכלו לתקן תקנה קטנה לצורך ה'זכר'. לדוגמה עצם הצורך בכתיבת הפרוזבול היה בו משום זכר למצוות שמיטת כספים? וחכמים יכלו מלכתחילה לתקן את תקנת הפרוזבול גם לפני שראה הלל שנמנעו העם מלהלוות!¹¹

לגבי כל המצוות מצאנו שחכמים ציינו את חשיבות קיומן כדי שלא ישתכחו, כמדרש המפורסם בספרי:¹²

דבר אחר ואבדתם מהרה, ושמתם את דברי אלה וגו', אף על פי שאני מגלה אתכם מן הארץ לחוצה לארץ היו מצוינים במצוות, שכשתחזרו לא יהו עליכם חדשים. משל למלך בשר ודם שכעס על אשתו וטרפה בבית אביה אמר לה הוי מקושטת בתכשיטך שכשתחזרי לא יהו עליך חדשים.

אפשר להבין את המשל בכמה אופנים: הרובד האחד הפשוט הוא שהמלכה תמשיך להתקשט כדי שלא תאבד את המיומנות של לבישת תכשיטים וכאשר תחזור לבית המלך – תחזור לתפקודה הראשוני. בעיקרון אין בלבישת התכשיטים עניין ומטרה כשלעצמה, אלא היא רק אמצעי לימים שהמלכה תחזור לבית המלוכה. מאידך ייתכן שלבישת התכשיטים בבית אביה יש בה סממנים של מלוכה בזעיר אנפין גם כשהיא בבית אביה. אמנם נכון שהנהגה

11. עיינו ריטבי"א מכות ג ע"א ד"ה אמר רב ענן (מהדורת רלב"ג תשנ"ג, עמ' 1/ז); מאירי גיטין לו ע"א ד"ה ולעיקר התקנה; ובשאלה זו השגה למה שכתב הרב שמעון סופר, התעוררות תשובה א ס"י קנא (עמ' עא-עב).

12. דברים פ"א פ"ב.

זו נצרכת לימים של חזרת המלכה לביתה, אך יש קשר מהותי בין התנהגות המלכה בבית אביה לאפשרות חזרתה לכיסא המלכות. רק על ידי שמירה על נורמות התנהגות של מלכה היא יכולה לחזור לתפקודה הראשון.¹³

כפי הנראה, המדרש הזה עוסק גם במצוות הגוף שחיובם בחוץ לארץ הוא מן התורה, אך ייתכן שאפשר ללמוד ממנו גם על מגמותיהם של חכמים כאשר הם הרחיבו את החיוב של התורה ותיקנו תקנות במקום ובמציאות שאין עליהם חיוב מן התורה. הכיוון הזה שאין אנו מסתפקים ומסתגרים בתוך המסגרת ההלכתית הקשוחה אלא אנו מנסים להבין את טעמן של המצוות, ולפעמים אף פורצים את הגדרות וממשיכים ומחילים את חובות התורה למקומות שהתורה לא חייבה בפירוש, הוא מעמודי התווך של כל חיובי דרבנן. כך מסביר הרב גדליה נאדל חלק גדול מאיסורי דרבנן:¹⁴

כבר אמרנו כי כל רעיון הוא אינסופי, אך האדם פועל באופן כמותי, ולכן ההלכה היא מוגדרת ומדויקת. אמנם כאשר דין דאורייתא עוצר במקום מסוים, עדיין אפשר להמשיך את הרעיון ולהרחיב את הגדר המחייב. לפעמים ההרחבה נשארת בבחינת 'לפנים משורת הדין'. הגמרא [ב"ק ק ע"א] אומרת: 'את המעשה – זה הדין, אשר יעשון – זו לפנים משורת הדין', הרי שגם העשייה לפנים משורת הדין היא מדאורייתא. אמנם התורה אינה מחייבת לעשות כך, אך אדם הגון נוהג כך, חסיד נוהג כך כל אחד לפי מעלתו. ולפעמים חכמים הם המרחיבים את גבול המצווה, והופכים את ההרחבה לדבר המחייב מדרבנן. זוהי עשיית סייג לתורה ושנצטוו עליה חכמים 'עשו משמרת למשמרת' [יבמות כא ע"א]. באמת ישנם שני מיני סייגים דרבנן. יש שגזרו על דבר שהוא כשלעצמו אינו שייך לאיסור התורה אלא שגזרו עליו שמא יעבור על איסור התורה, כגון 'אין קורין לאור הנר', שמא יטה את הנר ויעבור על איסור הבערה. עצם הקריאה בשבת אינה שייכת למלאכת מבעיר, ואין בה שום דבר השייך לעניין השביתה בשבת, אבל חכמים גזרו שמא יבוא להטות את הנר. לעומת זאת, כל אותן הפעולות האסורות משום שבות משום שהן דומות למלאכות – יש להבין שהן הרחבה של גבול

13. המהר"ל מפראג גור אריה דברים יא יח, מדגיש את החשיבות שברצף קיום המצוות שאם לא יקיימו את המצוות בחוץ לארץ 'היה בבואם לארץ אחר כך נתינה חדשה'.

14. הרב יצחק שילת, בתורתו של ר' גדליה, מעלה אדומים תשס"ד, עמ' כח-כט.

המצווה, המשך הרעיון של השביתה ממלאכה בשבת עד מעבר לגדר המחייב מן התורה.

לאור כל מה שנכתב לעיל, נוכל בנקל להבין את תקנת חכמים לחייב מצוות שמיטת כספים 'זכר לשביעית'. אין כאן חיוב של חכמים רק כדי שהמודעות הציבורית למצוות שמיטת כספים תישאר איתנה גם לאחר חורבן הבית, אלא יש כאן המשך והרחבה של חובת קיום המצווה גם במציאות שאין אנו חייבים בה. במציאות שאינה אידיאלית, כאשר אין יובל¹⁵ או כאשר בטלה קדושת הארץ,¹⁶ אין חובה מן התורה לשמט את ההלוואות. אף על פי כן חכמים הבינו שמצווה זו היא מאבני היסוד של בניין החברה בישראל, ויש חשיבות לקיימה גם לאחר חורבן הבית, ולכן עשו זכר לשביעית.

הרב קוק זצ"ל באורות התחייה¹⁷ מסביר שהיסוד הכללי הלאומי מובלט במיוחד במצוות התלויות בארץ, ולכן יש חשיבות שהוא יהיה מודרך על פי ההדרכה האלוקית:

הצורה התמציתית של כל סדרי חיי החברה על-פי המטבע האלוהית המותאמת אל החיים, המרחבת אותם, מטהרתם ומרוממתם אל החופש ואל הריכוז של כל האמצעים העושים את החופש למתנה טובה באמת, גנוזה היא במערכה של המצוות התלויות בארץ, במקדש ובממלכה השלמה הישראלית, בהם ובסדריהם.

כיוון שכך, קיום מצוות אלו במצב הבלתי אידיאלי שאנו חיים בו, יש לו חשיבות כפולה. מחד הוא מקרין מאורו אל מציאותנו העכשווית, באופן שנהיה מוארים על ידי אותם אידיאלים, גם אם אורם עמום וקהה, אך יש בו גם ביטוי של ציפייה לעתיד אידיאלי יותר:

לכן מלאי חיים הם לנו הזיכרונות האצורים בזכר שאנו עושים, על-פי המסורת ועל-פי תיקון סופרים, על-פי קבלת אבות מקדם או על-פי שריד מעיקר חיוב דין תורה, לפי התפצלות ההפרדות המתפרדות בשיטות המעשיות של חכמת ההלכה לכל המצוות התלויות בארץ. מצומקים נראים לנו עתה הדברים, צורה דלה יש להם מבחוץ, אבל חיים ועניין רב הם מלאים בפנים... אבל אלה הגרגרים הזעירים כוח –

15. רמב"ם, הלכות שמיטה ויובל, פ"י ה"ח-ה"ט.

16. רש"י גיטין לו ע"א, ד"ה בזמן וד"ה אי.

17. אורות, אורות התחייה פ"ה.

צמיחה גדול גנוז בהם, אל כל מה שהם עורגים, מכל מה שהם צומחים בעבר, ואת כל מה שהם עתידים להצמיח להבא. כל זה כלול בהם באופן טיפוסי, וכן הם פועלים בחשאי על הנשמה המקיימת, פועלים להלהיב בהתמדה אש קודש לאהבת הארץ באלה המניות של קדשה, ביתרון האלהי הדתי הלאומי והמוסרי הכלול בכל המעשים הללו, ומחנכים את העם בימי שפלותו לרוח גדלו.

ג. שמיטת כספים למהדרין

אחד הראשונים שהציע לקיים את מצוות שמיטת כספים למהדרין היה ר' יהונתן אייבשיץ בספרו אורים ותומים על שו"ע.¹⁸ אמנם נכון הוא, שהוא הציע לעשות זְכָר למצווה על ידי כתיבת פרוזבול: "ואם כן מאד ראוי לכל איש להחמיר לעשות על כל פנים זְכָר למצווה זו בפרוזבול, וכמו שנכתב לעיל, לבל ישכח זְכָר מצווה זו מקרב ישראל".

הוא מתייחס למחלוקת הרז"ה הסובר שאין מצוות שמיטת כספים בזמן הזה לבין החולקים עליו הסוברים שמצווה זו קיימת לפחות מדרבנן. הרמ"א¹⁹ מביא מנהג העולם שאין משמיטים את החובות, ולפי הנראה המנהג נסמך על דעת רז"ה שאין מצווה זו קיימת בזמן הזה.

על כן ר' יהונתן אייבשיץ מציע את הצעתו כנגד המנהג שהיה מקובל בזמנו, שהתעלמו לחלוטין מן המצווה על סמך דעת רז"ה, והוא מציע לעשות לכל הפחות פרוזבול 'לבל ישכח זְכָר מצווה זו מקרב ישראל'. אך מובן גם מדבריו הוא, שיש מגמה אידיאלית יותר בקיום המצווה, גם אם אינה חובה מן התורה. לא רק לשמר את הזיכרון, אלא להתחבר למגמה האלוקית ולזכות להיות מוארים במקצת מן האורות והאידיאלים שמקרינה המצווה. לכן ר' יהונתן אייבשיץ מביא את טעמי המצווה וכתב: 'ואם כן הוא מצווה זו למה לא נדבק בה בתכלית הדביקות והשמחה'. הוא מסביר שמעבר לדיון ההלכתי וההכרעה בניגוד לדעת רז"ה יש טעמים אמוניים רוחניים שבגללם יש להחמיר.²⁰

ראשית, מצוות השמיטה ואי קיומה היה גורם וסיבה לגלות, וזה כשלעצמו סיבה לכך שנשתדל בכל כוחנו לקיים את המצווה, ואולי על ידי כך יחוס עם

18. חושן משפט סי' סז.

19. שו"ע שם, סעי' א.

20. חושן משפט סי' סז.

עני ואביון, ויוציאו מגלותנו. הדבר המפתיע בדבריו הוא, שלא רק שמיטת קרקעות הייתה סיבה לגלות אלא גם מצוות שמיטת כספים, ואף על פי ששמענו גם שמענו מן המתנגדים להיתר המכירה את הטענה ש'מפני חטאנו גלינו מארצנו' ואיך נוכל להפקיע את מצווה השמיטה, לא שמענו קולות דומים לגבי מצוות שמיטת כספים! וז"ל ר' יהונתן אייבשיץ שם:

היה מהראוי ויפה לנו להחמיר בזה ולנהוג דין שמיטת כספים כי מה מאוד מזהיר אותנו הנביא בגולה 'הציבי לך ציונים' ולעשות זכר למצוות ה' שהיה חובה עלינו בהיותנו שוכנים בקרב הארץ ובהלו נר ה' על ראשנו ואיך לא נשים זכר למצוות שמיטה, ונשים הדלת מצווה זו בזיכרונה מבלי תת לה זכר כלל. היא המצווה אשר היה ראשון בסיבת גלות הארץ וראשון מהמרי והחולי אשר גרם שקאה הארץ אותנו כמאמר הפסוק אז תרצה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה.

בהמשך הוא עומד על שני טעמים מרכזיים של מצוות השמיטה: האחד הפנמת האמונה בהשגחת ה' שבאה לידי ביטוי מיוחד בברכת ה' במשך שלוש השנים הקרובות לשנת השמיטה. הטעם השני הוא שהשמיטה מלמדת אותנו לא לשקוע בתוך העולם החומרי, והצלחת האדם אינה נמדדת רק על פי ההשגה וההצלחות החומריות. ולאחר הבאת טעמים אלו הוא כותב: 'ואם כן הוא מצווה זו למה לא נדבק בה בתכלית הדביקות והשמחה', והוא מסכם:²¹

הלא ראוי על כל ירא וחרד לדבר ה' לשמוע ולשמור ולעשות זכר למצווה זו שהיה נוהגת אצלנו בזמן שהיינו שרויים על אדמתנו "זכרה ירושלים בימי עניה ומרודיה כל מחמדיה אשר היה מקדם עד לא נפל עמה ביד צר ראו צרים שחקו על משבתיה"..." ואם כן מאוד ראוי לכל איש להחמיר לעשות על כל פנים זכר למצווה זו בפרוזבול וכמו שנכתב לעיל, לבל ישכח זכר מצווה זו מקרב ישראל.

מי שמתייחס בצורה ברורה יותר ובצורה ישירה יותר לקיום מצוות שמיטת כספים למהדרין הוא הבן איש חי,²² והוא מציע שיחד עם כתיבת הפרוזבול אדם ילווה לחברו כסף בצורה אקטיבית על מנת שההלוואה הזו תישמט, ועל ידי כך יקיים מצוות שמיטת כספים:

21. חושן משפט סי' סז.

22. שנה א' פ' כי תבוא.

והנה יש מתחסדים אחר שכותבין הפרוזבול מלווה לחברו סך מה עשרה גרוש או פחות או יותר ועל זה הסך לא יחול הפרוזבול כיוון שהלווהו אחר זמן הפרוזבול ואז אחר ראש השנה כשיביא לו חברו המעות לפרעו יאמר לו: 'משמט אני', ולא יקבלם ממנו. ויאכל הלווה ולחדי במעות אלו והמלווה לחדי במצוות שמיטת כספים שקיים אותה בפועל ותהילות לא-ל יתברך הנהגתי מצווה זו פה עירנו בגדאד... אשריהם ישראל אוהבי מצוות השם ועושים אותם בשמחה.

נכון הוא שעל פי הדין די בכתיבת פרוזבול, ובוודאי שאין אדם מחויב להביא על עצמו את חובת ההשמטה אם הוא לא הלווה לחברו. אך נראה שיש בצעד הקטן הזה משום ביטוי של רצונו החופשי של האדם, לא מתוך חובה, להתחבר למגמתה של תורה. וכעין זה מסביר הרב קוק זצ"ל את דברי הגמרא בברכות²³ המבחינה בין דורות ראשונים לדורות אחרונים:

ואמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן משום רבי יהודה ברבי אלעאי: בא וראה שלא כדורות הראשונים דורות האחרונים; דורות הראשונים היו מכניסין פירותיהן דרך טרקסמון – כדי לחייבן במעשר, דורות האחרונים מכניסין פירותיהן דרך גגות דרך חצרות דרך קרפיפות – כדי לפטרן מן המעשר.

הרב קוק זצ"ל בעין איה²⁴, מסביר שיש הרבה מצוות שהתורה הגבילה את חובת קיום המצווה למקרים מסוימים, ואפשרה מעין פרצות ומקרים שהאדם פוטר את עצמו מן המצווה. אך בדיוק במקרים אלו האדם נבחן, האם הוא מקיים את המצוות מתוך הבנת ערכן ותכליתן ומתוך התחברות למגמתה של תורה או שמא מקיים את המצוות כמצוות אנשים מלומדה. הוא גם מסביר שפרצות אלה אינן כעין לאקונה (lacuna), כלומר פרצה בחוק שנעלמה ממחשבתו של המחוקק. זו כוונתה של תורה: אף על פי שהאדם יכול להימלט מן החובה בקיום המצווה בגלל אותן 'פרצות', הוא יחליט לקיימה מתוך בחירה חופשית, ורק מתוך חירות זו תוכל המצווה להגיע אל תכליתה האמיתית.

נאמר בגמרא²⁵:

23. ברכות לה ע"ב.

24. ח"ב ברכות פ"ו אות יב (עמ' 175).

25. ברכות כ ע"ב.

אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא: ריבוננו של עולם, כתוב בתורתך 'אשר לא ישא פנים ולא יקח שוחד', והלא אתה נושא פנים לישראל, דכתיב: 'ישא ה' פניו אליך'. אמר להם: וכי לא אשא פנים לישראל? שכתבתי להם בתורה: 'ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלקיך', **והם מדקדקים [על] עצמם עד כזית ועד כביצה.**

אנו תקווה שבזכות הדקדוק בקיום מצוות שמיטת כספים נזכה להיות מוארים באורה של מצווה זו, והקב"ה יביא אותנו למציאות שנהיה מחויבים בקיומה השלם והאידיאלי של מצוות שביעית בכלל ומצוות שמיטת כספים בפרט.

הרב אברהם סוחובולסקי

משמעויות לתקנת פרוזבול

הקדמה

תקנת פרוזבול התבארה בגמרא בגיטין:¹

פרוסבול אינו משמט, זה אחד מן הדברים שהתקין הלל הזקן, שראה את העם שנמנעו מלהלוות זה את זה ועברו על מה שכתוב בתורה "השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל" וגו', עמד והתקין פרוסבול; וזה הוא גופו של פרוסבול: מוסרני לכם פלוני דיינין שבמקום פלוני, שכל חוב שיש לי אצל פלוני שאגבנו כל זמן שארצה, והדיינים חותמים למטה או העדים. ומי איכא מיד, דמדאורייתא משמטא שביעית, והתקין הלל דלא משמטא? אמר אביי: בשביעית בזמן הזה, ורבי היא; דתניא, רבי אומר: וזה דבר השמיטה שמוט – בשתי שמיטות הכתוב מדבר: אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים; בזמן שאתה משמט קרקע אתה משמט כספים, בזמן שאי אתה משמט קרקע אי אתה משמט כספים. **ותקינו רבנן דתשמט זכר לשביעית. ראה הלל שנמנעו העם מלהלוות זה את זה, עמד והתקין פרוסבול.** ומי איכא מיד, דמדאורייתא לא משמטא שביעית, ותקינו רבנן דתשמט? אמר אביי: שב ואל תעשה הוא. רבא אמר: הפקר בית דין היה הפקר.

הרמב"ם² והשו"ע³ פסקו כהבנת הגמרא שמדין תורה חיוב מצוות שמיטת כספים תלויה בדין יובל, וכשאין יובל נוהג אף מצוות שמיטת כספים לא נוהגת. ומכל מקום חכמים תיקנו לקיים מצוות שמיטת כספים "זכר

1. גיטין דף לו ע"א.

2. הלכות שמיטה ויובל פ"ט הל' ב-ג, הל' טז.

3. חושן משפט, סי' סז סע' א, סע' כ.

לשביעית", אף בזמן הזה שאין יובל נוהג. הלל ראה שבקיום תקנה זו נמנעו העם מלהלוות זה את זה, ולכן התקין את הפרוזבול.

הרבה עסקו בהבנת משמעות הפרוזבול בהגדרות ההלכתיות: כיצד ובאיזה אופן ועל פי אילו כללים הלכתיים פועל הפרוזבול, כך שלא ישמוט את ההלוואות. במאמר זה ננסה להבין את משמעות הפרוזבול במובן הרעיוני. מתוך ביאורי המפרשים ניתן להבין זאת במספר אופנים.

תקנת פרוזבול – הפקעת שמיטת כספים "זכר לשביעית"

בפשט לשון הגמרא משמע שהתקנה הראשונה שתיקנו חכמים, שמיטה כספים מדבריהם, היה עניינה "זכר לשביעית". ותקנת פרוזבול שתיקן הלל, באה **ומפקיעה** את תקנת חכמים הקודמת, שמיטת כספים – "זכר לשביעית". ראה הלל שאין העם מסוגל לקיים את תקנת שמיטת כספים – "זכר לשביעית", ועוברים על הכתוב בתורה, "הישמר לך פן יהיה דבר וגו'", עמד והתקין פרוזבול. ובכך **נפקעה** התקנה הראשונה.

כך נראה בלשון ספר יראים: "וכדברי קיי"ל דקאים ליה הלל כוותיה, דתנן בהשולח הלל תקן פרוזבול **להפקיע שביעית** דסבירא ליה כרבי".⁴

וכך נראה שזוהי גם הבנת הרע"ב בפירושו למשנה במסכת שביעית: "רבנן הוא דתקינן שמיטת כספים בזמן הזה, ומשום הכי היה כוח ביד הלל לתקן פרוזבול **להפקיע דין השמיטה**, הואיל ואין שמיטת כספים בזמן הזה אלא מדברי סופרים".⁵

לאור הבנה זו, שיש בתקנת הלל הפקעת תקנת שמיטת כספים – זכר לשביעית, מובנת מאוד שאלת הגמרא,⁶ האם תקנת פרוזבול של הלל "לדריה הוא דתקין, או דלמא לדרי עלמא נמי תקין". וכדברי רש"י: "להושיב ב"ד **אי אכשור דרי שלא יהו מונעין מלהלוות** לבטל את תקנת הלל **שאפילו כתב פרוזבול ישמט**".⁷

כלומר הואיל וסוף סוף תקנת הלל מפקיעה את תקנת שמיטת כספים – זכר לשביעית, אזי נשאלת השאלה אם יהיה דור כשר שלא ימנעו מלהלוות זה את זה, האם אפשר יהיה לבטל תקנת הלל המפקיעה את מצוות שמיטת כספים –

4. סי' קסד ד"ה השמטת כספים.

5. רע"ב שביעית פ"י מ"ג.

6. גיטין לו ע"ב.

7. ד"ה לבטולי.

זָכַר לשביעית, ולא יהיה לה שום תוקף. שאף מי שעשה פרוזבול לא תהיה לכך משמעות, והלוואותיו יהיו נשמיים. או שמא זו תקנה לדורות, ולאחר שתיקן הלל פרוזבול אין יכולת לבית דין אחר (אלא אם כן גדול ממנו בחכמה ובמניין) לבטל מעשה זה, ומי שעשה פרוזבול הועילו מעשיו שלא ישמטו הלוואותיו.

לפי הבנה זו נראה כדבר פשוט, שאם אדם ירצה לא לעשות פרוזבול המפקיע את שמיטת כספים – זָכַר לשביעית, או ירצה אדם לא להכליל בפרוזבול חלק מהלוואותיו ולקיים את התקנת חכמים הראשונה, ודאי שמעשה זה הוא חיובי ורצוי יותר, שהרי מקיים תקנת חכמים הראשונה שמיטת כספים – זָכַר לשביעית.

תקנת פרוזבול – זָכַר לשביעית

בחלק מן הראשונים מצאנו הבנה שונה לתקנת פרוזבול, וזאת מתוך הבנה שתקנת החכמים הראשונה – "שמיטת כספים מדרבנן", מתחלקת לשני חלקים. החלק המעשי – שמיטת כספים מדרבנן כעין מצוות התורה בשמיטת כספים, וכן המגמה – כדי שיהיה "זָכַר לשביעית". והלל בתקנת פרוזבול הפקיע את החלק המעשי, אך את המגמה "זָכַר לשביעית" לא הפקיע, ואף בתקנת פרוזבול יש "זָכַר לשביעית".

הראשונים בפירושם לגמרא⁸ הקשו מדוע היה להלל צורך לתקן תקנה מיוחדת, ולא השתמש בפרטים של דיני שמיטת כספים, שיש בהם מצבים שאין שביעית משמטת (כגון המוסר שטרותיו לבית דין, וכן המתנה על מנת שלא תשמטני בשביעית שתנאו קיים), והם תרצו מספר תירוצים. הריטב"א⁹ הוסיף תירוץ נוסף שמוסיף הבנה חדשה בתקנת פרוזבול:

וכיוון שתנאי זה קיים למה הוצרך הלל לתקן פרוזבול, ויש לומר דהא ליתא דאין כל אדם זכור להתנות כן בשעת הלוואה, וגם אינו רוצה שנראה כאילו מתיאש מלגבות חובו בזמנו, ועוד שנראה כאילו מראה עין רעה לשמיטת השביעית, ועוד שתשתכח תורת שביעית, אבל

8. רמב"ן (גיטין לו ע"א ד"ה ומי איכא); ר"ן (גיטין לו ע"א ד"ה ועדים); כפתור ופרח (סי' מט); ריטב"א (מכות ג ע"ב); מאירי (גיטין לו ע"א ד"ה ולעיקר).

9. מכות ג ע"ב ד"ה אמר רב ענן. הזכירו הבית יוסף ב"בדק הביתחושן משפט סי' סז אות ט (א) ד"ה ואפילו אם.

פרוזבול הוא זְכַר לשביעית דאושא מילתא כשבאין כולם לעשות פרוזבול.

וכן המאירי:¹⁰

ולעיקר התקנה מיהא יש שואלים ולדרוש להו על מנת שלא ישמיטנו בשביעית, שמועיל כמו שביארנו בראשון של מכות, ותרצו שאם כן אף כולם עושים כן ותשתכח תורת שביעית, אבל פרוזבול שצריכים לבוא עליו לפני בית דין מכל מקום אוושא מילתא, ונמצא רישומו של שביעית ניכר עד שהכול אומרין נשמט היה אלא שמכר שטרותיו או פרוזבול לבית דין.

כלומר שראה הלל שנמנעו העם מלהלוות, ועברו על מה שכתוב בתורה, לא בא רק להסיר המכשול מן העם, שלא יעברו על דברי תורה, שהרי זאת היה יכול לעשות בלי תקנה מיוחדת, על ידי שהיה מלמד את הציבור להשתמש בדין "מתנה על מנת שלא תשמטני בשביעית", שאין שביעית משמטת. אלא הלל רצה לשמר את מגמת חכמים שיהיה "זְכַר לשביעית", ולכן תיקן פרוזבול, שיש בזה אכן הפקעת החלק המעשי של שמיטת כספים, אך נשארה המגמה של "זְכַר לשביעית". על ידי שכולם באים לעשות פרוזבול, מתפרסם הדבר שמסתיימת שנת השמיטה, ויש מצווה לשמט כספים, ומחמת אילוצים מסוימים אין אנו עושים זאת, ומפקיעים מצווה זו על ידי הפרוזבול. מכל מקום "זְכַר לשביעית" יש כאן.

מכל מקום ודאי קיום תקנת חכמים הראשונה יש בה ערך נעלה יותר מתקנת פרוזבול. שהרי בנוסף לקיום המגמה "זְכַר לשביעית", אף מקיים מצווה מדרבנן של שמיטת כספים כעין מצוות התורה. לכן אם אדם ירצה לא לעשות פרוזבול, או ירצה אדם לא להכליל בפרוזבול חלק מהלוואותיו, ולקיים את תקנת החכמים הראשונה, ודאי שמעשה זה הוא חיובי ורצוי יותר, שהרי מקיים תקנת החכמים הראשונה, שיש בה גם את המגמה וגם את החלק המעשי הנעלה יותר.

וכן העיר בעל אורים ותומים¹¹ על דברי הרמ"א¹² שכתב ש"יש אומרים שאין שמיטה נוהגת בזמן הזה ועליהם סמכו במדינות אלו שאין נוהגים דין שמיטת כספים כלל".

10. גיטין לו ע"א ד"ה ולעיקר ביאר בדרך זו.

11. חושן משפט סי' סז אות א.

12. חושן משפט סי' סז סע' א.

ובאמת אף שהיה אמת ונכון כדברי הרז"ה וסייעתו, דאמרינן דאין שמיטה נוהג בזמן הזה כלל וכלל, **היה מן הראוי ויפה לנו להחמיר בזה ולנהוג דין שמיטת כספים**. כי מה מאוד מזהיר אותנו הנביא בגולה "הציבי לך ציונים", **ולעשות זכר מצוות ה' שהיה חובה עלינו בהיותינו שוכנים בקרב הארץ**, "ובהלו נר ה' על ראשינו", ואיך לא נשים זכר למצוות שמיטה, ונשים אחרי הדלת מצווה זו בזיכרונה מבלי תת לה זכר כלל... הלא ראוי על כל הירא וחרד לדבר ה' לשמוע ולשמור ולעשות **על כל פנים זכר למצווה** זו שהיה נוהגת אצלנו בזמן שהינו שרויים על אדמתנו... ואם כן **מאוד ראוי לכל איש להחמיר לעשות על כל פנים זכר למצווה זו בפרוזבול**, וכמו שנכתב לעיל, לבל יישכח זכר מצווה זו מקרב ישראל.

הרי שביאר את תקנת פרוזבול שהיא "זכר לשביעית" כהסבר הריטב"א. ובתחילת דבריו כתב שמן הראוי היה אכן להחמיר ולנהוג דין שמיטת כספים כפשוטה, זיכרון לזמן היותנו שוכנים בקרב הארץ והיה חיובה מן התורה, וסיים שעל כל פנים ראוי לפחות לעשות זכר למצווה זו על ידי פרוזבול.

וכן כתב הבן איש חי¹³ שהפרוזבול יש בו מצוות שמיטת כספים דהיינו זיכרון לשמיטת כספים, והוסיף שראוי אף לקיים מצוות שמיטת כספים בפועל ממש וזו לשונו:

ואני מזהירך שתעשה פרוזבול כתקנת הלל הזקן עליו השלום זיע"א, על כן כל אדם לא יתירש בדבר זה ונמצא הוא **מקיים מצוות שמיטת כספים**... והנה יש מתחסדים אחר שכותבין הפרוזבול מלווה לחברו סך מה עשרה גרוש... ועל זה הסך לא יחול הפרוזבול, כיוון שהלווהו אחר זמן הפרוזבול, ואז אחר ראש השנה כשיביא לו חברו המעות לפורעו, יאמר לו משמט אני ולא יקבלם ממנו, ויאכל הלווה ולחדי במעות האלו, **והמלווה לחדי במצוות שמיטת כספים שקיים אותה בפועל**. ותהילות לאל יתברך הנהגתי מצווה זו פה בעירנו בגדאד יע"א הדפסתי שטרות של פרוזבול וחלקתי אותם לכמה בני אדם ועשאום, וגם לימדתי אותם שיעשו כן להלוות אחר זמן הפרוזבול סך מה, ולקיים בפועל כאמור לעיל, אשריהם ישראל אוהבי מצוות ה' ועושים אותם בשמחה.

13. שנה ראשונה, פרשת כי תבוא סע' כו.

וגם אם לווה אדם מחברו ככרות לחם אפילו ככר אחד נוהג בו דין שמיטה, על כן טוב שתלווה האישה יום ערב ראש השנה כיכר או שתיים או שלוש לחברתה ואחר ראש השנה כשתפרע לה תאמר לה משמטת אני **והרי זו מקיימת מצוות שמיטה**... וכן עשו קצת נשים פה בעירנו יע"א, כי דרשתי דבר זה בעזה"י ברבים אשריהם ישראל.

תקנת פרוזבול – שווה לתקנת שמיטת כספים

מצאנו באחרונים הבנה נוספת בתקנת פרוזבול של הלל. הלל לא הפקיע שום דבר בתקנה הראשונה, אלא חידש תקנה מקבילה לתקנה הראשונה כפי שיבואר לקמן.

שו"ת התעוררות תשובה¹⁴ נשאל אם יש להחמיר שלא לכתוב פרוזבול בשביעית בזמן הזה, כדי לקיים מצוות שמוט ובתשובתו¹⁵ כתב:

ועתה נבוא לבאר ספק זה אם יש להחמיר לבעל נפש ומדקדק שלא לכתוב פרוזבול כדי לקיים מצווה מדברי סופרים שמיטת כספים... ונראה לי טעמא דשמיטת כספים נוהג בזמן הזה פירשו הראשונים, שהוא זכר לשמיטת כספים דאורייתא, ואם כן מעיקרא הכי תיקנו רבנן שהמלווה יאמר משמט אנכי ויכריח ללווה שיאמר, אף על פי כן ובמתנה אני נותן לך ודי בזה, כיוון שעל ידי זה הוא זכר שמיטת כספים ולא ישתכח שמיטת כספים לגמרי. **כי לא היה כוונתם להטיל חוב מצווה שישמיטו חובותיהם רק לזכר, ובזה נתקיים הזכר.** וכדאיתא **בריטב"א**, טעמא דלמה לא תיקנו שכל אחד יתנה על מנת שלא תשמטיני אתה בשביעית משום דתשתכח על ידי זה תורת שמיטה, אבל בכתיבת פרוזבול דצריך דיינים די בפרסום הזה ולא ישתכח. **לפי זה כיוון דכל עיקר טעמא דתקנתא הוא רק משום שלא תשתכח תורת שמיטה, אם כן די בזה בכותב פרוזבול כיוון דלא היה טעמא דבית דין המתקנים שישמיט החוב באמת רק שיהא זכר לשמיטה ודי בפרוזבול לזכר עולם.**

אבל יש להביא ראיה מרבה שהוזהר על דלא החזיר לו ממונו, ולמה לא זהיר רבה לכתוב פרוזבול ויהא בטוח על ממונו, משום דוודאי בלא ספק רצה לקיים מצוות שמיטה לשמט חובו. ולא תקשי דאם כן באמת

14. הרב שמעון סופר בנו של הכתב סופר, ס"י קנא.

15. שם, ד"ה ועתה.

למה היה עצב, היה לך לבטוח על הבטחת "בגלל הדבר הזה יברכך".
 וצריך לומר כסמ"ע דבמצווה דרבנן לא נאמר ברכה זו. **אבל לעומת זה**
שאר אמוראים דעשו פרוזבול, ורבנן דבי רב אשי דמסרו מילייהו
להדדי, נראה דאין להחמיר שלא לכתוב פרוזבול.

לפי הבנת בעל שו"ת התעוררות תשובה, הרי שתקנת חכמים הראשונה שמיטת כספים – "זכר לשביעית", לא היו בה שני חלקים: חלק מעשי והמגמה, אלא כל עניינה היה רק המגמה שיהיה זכר לשביעית. ומעולם לא הייתה כוונת חכמים להטיל חוב, שתהיה מצווה מדרבנן לשמט חובות כמצוות שמיטת כספים שהיא מהתורה (מצווה דרבנן כעין דאורייתא), אלא התקנה הראשונה הייתה שהמלווה ישמוט חובותיו, והלווה יאמר אף על פי כן במתנה אני נותן לך, ובכך יהיה זכר לשביעית. וכשראה הלל שאף על זאת נמנעים העם להלוות זה את זה, התקין פרוזבול, שאף היא תקנה המקבילה לתקנה הראשונה, שאין בה הטלת חוב, שאין המלווה נצרך לשמוט חובותיו. ומעלת הפרוזבול היא שכך לא ימנעו העם מלהלוות, וכן יש בה את המגמה של חכמים כבתקנה הראשונה "זכר לשביעית", כפי שביאר הריטב"א שהוזכר לעיל. לפיכך מחדש בעל שו"ת התעוררות תשובה שאין מעלה לא לכתוב פרוזבול ולקיים שמיטת כספים בפועל, שהרי מעולם לא הייתה תקנה כזו מדרבנן, ולכן יש להישאר בתקנת הפרוזבול ודיו.

ודבריו מחודשים ולא מוכחים. יסוד לדבריו מבוססים על דברי הריטב"א, ואכן הריטב"א ביאר שבתקנת הפרוזבול יש בה זכר לשביעית, אך לא הסביר שהתקנה הראשונה של שמיטת כספים – "זכר לשביעית", הייתה רק שהמלווה ישמוט חובותיו והלווה יאמר אף על פי כן במתנה אני נותן לך.

כמו כן לפי דבריו ניתן להבין את דברי המשנה במסכת שביעית¹⁶ "המחזיר חוב בשביעית, יאמר לו משמט אני. יאמר לו אף על פי כן יקבל ממנו שנאמר 'וזה דבר השמיטה'" וכן דברי המשנה הבאה¹⁷ "המחזיר חוב בשביעית רוח חכמים נוחה ממנו", הם חלק מתקנת חכמים לקיים שמיטה זכר לשביעית. ואילו בזמן ששמיטת כספים הייתה מן התורה, שעניינה אכן הטלת חוב על המלווה שישמוט את חובותיו ללווה, אין דרישה מן הלווה להחזיר את חובו. ודברים אלו לעניות דעתי קשה לקבלם. שהרי דין זה נלמד מן הפסוק "וזה

16. שביעית פ"י מ"ח.

17. שביעית פ"י מ"ט.

דבר השמיטה" וקשה לומר שאין לימוד זה מהתורה אלא רק אסמכתא בעלמא, ולא עוד אלא אף לא קיים בזמן שחיוב שמיטת כספים מן התורה.

תקנת פרוזבול – מנוף לקיום שמיטת כספים

הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל¹⁸ הוסיף ביאור נוסף לתקנת פרוזבול: הלל ראה שאין העם מלווים זה את זה, ועוברים על דברי תורה. הוא תיקן תקנה שעניינה לא הפקעת שמיטת הכספים בבחינת הסרת המכשול בלבד, אלא יש בה זכר לשביעית כפי שהתבאר בריטב"א לעיל. הוסיף וביאר הגר"ש ישראלי שזיכרון זה, אין עניינו "צמצום" עשיית מעשה קטן ביחס למעשה הגדול, עד שיבוא זמן שנוכל לקיים ולעשות את המעשה הגדול והשלם. אלא עניינו להיות מנוף זרז ותמריץ לעשות את המעשה הגדול, קיום שמיטת כספים כתיקונה. תקנת פרוזבול שהיא "זכר לשביעית" מעוררת אותנו להבין, שיש משהו אחר שהוא גדול יותר, ערכי יותר, שאינו רק זיכרון, וגורם לנו לשאוף להגיע אליו.

אם נתעמק בדבר, נבין גם את התוכן ההגיוני של גישה זו של ההלכה. ההוראה של שעת דחק אינה לדחוק [את] רגלה של ההלכה לכשיחזור לתנאים נורמליים, אדרבא, זו באה לשמור על ההלכה ולהכשיר את הקרקע לקיומה כראוי עם סילוק שעת הדחק. נשתמש באותה דוגמה שהזכרנו: תקנת פרוזבול נבעה ממצב מסוים, הציבור פסק מלהלוות מפחד שמא תשמיטנו שמיטה. המצווה הזאת בתנאים אלה, במקום להוות מנוף להתעלות נפשית ומתקנת סדרי החברה ברוח התורה, הפכה לגורם מכשיל; לא זו בלבד שלא נתבטלו הניגודים הכלכליים והחברתיים, אלא להיפך: בהימנעות העם מלהלוות, גם אותה טובת הנאה לשעתה, שזה ששעתו דחוקה היה יכול להשיג הלוואה בלי ריבית, גם זה נמנע מאתו; התקנה באה לתקן זאת, אולם מבלי לוותר על התכנית ארוכת-הטווח של עבודה לתיקון המידות להחזרת המצב, שחזתה תורה ורצתה תורה, על קדמתו – שהמלווה ילווה ברצון גם אם יפסיד כספו. היה הכרח, אפוא, להשאיר באיזו שהיא צורה "זכר לשמיטת כספים", משהו שיציין ויזכיר, שדרך זו שהולכים בה אינה אידיאלית ואינה פתרון, שאין זה אלא פתח לשעת סכנה, אבל אין להפכו לכניסה ראשית. ודבר זה הושג על-ידי תקנת פרוזבול!

18. במאמרו שמיטה במהלך הדורות פ"ו.

באופן מעשי הפרוזבול אמנם אינו משאיר כמעט אפשרות לקיום שמיטת הכספים, הן יכולים אנו להיות בטוחים כמעט במאה אחוז, שהמלווים ישתמשו בתקנה זו, ואף פעם לא יקיימו שמיטת כספים. אולם מכל מקום מסגרת ההלכה של שמיטת כספים לא נפגעה: רק על-ידי פרוזבול שביעית אינה משמטת, ולא בלעדיו. דבר זה עצמו מהווה "זכר לשביעית" בצורה הנמרצת ביותר; המלווה מסדר הפרוזבול תמיד נזכר ועומד על כך שבעצם – צורת השמיטה צריכה להיות אחרת, וכל בעל נפש יבדוק את עצמו שמא יכול הוא לפעול בנפשו לקיום המצווה ככתבה וכרוחה; עם מתן האפשרות של עקיפת הלכה זו של שמיטת כספים מרגישים שזוהי עקיפה על הניסיון שיודעים שלא יוכלו לעמוד בו, מתוך הנחה שמוטב לא להתנסות בניסיון כזה שישמש רק למכשול; אולם כל דור ודור יראה את עצמו כחייב לחתור ולהשתדל לעלות למדרגה יותר גבוהה, בה יוכל לעמוד בכבוד בניסיון שהועמד לפניו, במקום לברוח ממנו.

הרי זה בדומה למה שלמדנו חז"ל: חייב אדם לומר, מתי יגיעו מעשי למעשי אבותיי אברהם יצחק ויעקב. אמירה זו עצמה וחתימה זו למעמד הגבוה, אף אם איננה מביאה אותנו למעמד גבוה זה, מכל מקום משפיעה בכדי לשמור על עצמנו מהידרדרות ולהכניס בנו רצון לשאוף תמיד לשלמות יתר. גם בנידון שלנו ה"זכר לשביעית" תמיד יעמיד בפנינו את השאיפה להגיע לקיום השביעית כתיקונה.

לסיכום:

נמצאנו למדים מספר הבנות של משמעותו של תקנת הפרוזבול:

- א. תקנת הפרוזבול מפקיעה את תקנת מצוות שמיטה מדרבנן.
- ב. תקנת הפרוזבול מפקיעה את החלק המעשי של תקנת שמיטת כספים דרבנן, אך עדיין המגמה של "זכר לשביעית" נשארת.
- ג. תקנת פרוזבול מקבילה לתקנת שמיטת כספים דרבנן, ששניהם עניינם הוא רק שיהיה "זכר לשביעית".
- ד. תקנת פרוזבול שיש בו "זכר לשביעית", עניינו לעורר ולזרז אותנו לחזור ולקיים מצוות שמיטת כספים ככתבה וכרוחה.

בירור זה בהבנת משמעות תקנת הפרוזבול, בא מתוך התעוררות מבורכת לקיים בסוף שנת שמיטה, בנוסף לתקנת פרוזבול, אף מצוות שמיטת כספים בחוב אחד, כפי ששאף בעל האורים ותומים, וכפי שכבר הנהיג הבן איש חי

בעירו בגדאד, והבנת הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל, שאכן זו עניינה של תקנת פרוזובול להזכיר ולעורר אותנו להתקדם ולשאוף לקיים מצוות שמיטת כספים בשלמות.

שמיטת קרקעות ושמיטת כספים - בירור התכלית והאמצעי

(ספר עקידת יצחק, הערות - שער סט הערה א)

כן יעיר אותנו מנין שבע השנים ושמיטת הארץ שנה ושנה, כאלו הייתה רק זאת תכלית ותעודת חיינו עלי ארץ, כי אם למלאות תעודתנו האמיתית נוצרנו, שהיא לקנות לנו השלמות הנפשית שהיא התכלית. ועבודת שש השנים היא רק האמצע, להכין לנו מזון ומחיה להחיות אותנו ואת נפש בתינו, למען נוכל אז מבלי דאגה להשתדל בשלמות נפשנו, וע"ז מורה גם מאמר הכתוב לדעת הרב ז"ל "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה" ר"ל שכאשר תשבתו בשנה השביעית, יושרש בקרבכם הרעיון, כי העבודה אשר תעבדו את אדמתכם איננה התכלית, כי אם האמצעי להמציא לכם ולבתיכם המאכל ההכרחי לקיום גופכם, וע"כ נצטוונו ג"כ לשמוט כל בעל משה ידו, כי בלתי ספק רק הכסף הבלתי מצטרך לנו נלוה לזולתנו אשר יצטרך לו, ומדוע נהיה עליו כנושה ליגוש אותו, לקחת ממנו מה שאולי יצטרך עוד לו ולנו הוא אך למותר?

מוצאי שביעית, הקהל ויובל

- 'הקהל' - לימוד אישי וחוויה חברתית - הרה"ג יעקב אריאל
- מקץ שבע שנים - הרב גבריאל קדוש
- במוצאי שביעית - הפילוג, החורבן ובן דוד בא - הרב יהודה זולדן
- במשך היובל - הרב חנן פורת זצ"ל

הרה"ג יעקב אריאל

'הקהל' – לימוד אישי וחוויה חברתית¹

הקהל את העם: האנשים והנשים והטף

ושאלו חז"ל: ² "אם אנשים באים ללמוד, נשים באות לשמוע. טף למה הם באים? כדי ליתן שכר למביאיהם". והדברים טעונים הסבר: אם אין שום תועלת עצמית בהבאת הטף, מדוע המביאים מקבלים שכר? תשלום שכר על לא כלום?! וכן תהו על הבאת הטף למעמד כה מרומם ונשגב: הרי הטף עלול רק להפריע לקדושת המעמד, בבכיותו, יללותו, תעלוליו ושחוקיו!

שלושה רבדים בציבור

החלוקה לאנשים, לנשים ולטף מצביעה על שלושה רבדים בציבור: לומדים אקטיביים, שומעים פסיביים, ונספחים שבחלקם עלולים אף להפריע, אך הם רואים את עצמם שותפים לעצם המעמד. בדרך כלל, חלוקה זו תואמת את האנשים, הנשים והטף, אולם לא בהכרח. יש אנשים המשתטים כילדים קטנים, ויש נשים משכילות וחכמות.³

צ'בו"ר מורכב בהכרח משלושה רבדים חברתיים אלו. ודרשו דורשי רשומות: צדיקים, בינוניים ורשעים... מעמד 'הקהל' נועד לכלל הציבור על כל רבדיו. גם הטף שאולי לא הבין במה מדובר, בוודאי חש את החוויה הגדולה של התכנסות ציבורית עצומה זו לכבודה של תורה, וחוויה זו נחרטה עמוק עמוק בנפשו. היא ליוותה את הנער כל ימי חייו, והיוותה תשתית נפשית לקליטת

1. נדפס בספר 'מאהלי תורה' לתורה ולמועדים, פרשת וילך, מכון התורה והארץ, תשנ"ח. המאמר לאחר עריכה.

2. חגיגה ג ע"א.

3. בפרט אמורים הדברים בדורות האחרונים, כשהשינויים הכלכליים והחברתיים גרמו לכך שהנשים אינן יכולות להסתפק בישיבה ברכתי הבית, אלא לומדות ועוסקות במקצועות שונים. וכבר פסקו גדולי הפוסקים שלא תהיה כוהנת כפונדקית, ואשה הרוכשת השכלה כללית, מן הראוי שתרכוש גם השכלה תורנית מתאימה.

דברי התורה שילמד בגדלותו. זה היה שכרם של ההורים שהביאו את הטרף עמהם. החריש העמוק שנחרש בנפשם של ילדיהם בעצם השתתפותם במעמד הגדול, פתח את הלב לזריעה שנזרעה אחר כך. הנביטה היתה קלה יותר, והצמיחה – טובה יותר. את הפירות קצרו ההורים כשילדיהם גדלו אחר כך בתורה ובמעשים טובים לנחת הוריהם.

החווייה והלימוד

יש כאן לקח חינוכי חשוב: לא רק דברי תורה ישירים הם הבונים את האישיות. אין ספק שלימוד תורה ישיר יוצר את ההשפעה הרוחנית על האדם. אולם לא פחות חשובה היא החוויה הנפשית, ובעיקר זו הציבורית. תחושת השייכות לכלל היא המאפשרת קליטה יעילה יותר של התורה. ושתי סיבות לדבר:

א. הסיבה הפשוטה היא שכל אדם צריך גיבוי, תמיכה ועידוד, כמו שנאמר: "לא טוב היות האדם לבדו"⁴. אדם בודד מפקפק בצדקת דרכו. בפרט כשהעולם על פיתוייו הרבים מערער את ביטחונו העצמי. גיבוי ציבורי יוצר תמיכה נפשית חזקה, והוא מרגיש שאין הוא בודד. הוא שייך לציבור גדול. ב. אולם יש כאן סיבה נוספת ועקרונית. התורה ניתנה לציבור ככלל. התורה לא ניתנה ליחידים. מעמד הר סיני - יום הקהל - היה מעמד פומבי, ציבורי, כלל-ישראלי. גם מי שלא הבין ולא קלט, לא הפנים ולא יישם את התורה, שייך בעל כרחו לכלל ישראל שעמד במעמד הר סיני. תחושת השייכות בלבד היא בבחינת תינוק שלא קרא ולא שנה, אינו מבין ואינו מקיים. ואלו שמביאים תינוקות כאלו למעמדים כלל-ישראליים, ונוטעים בהם את תחושת השייכות לכלל, יש להם שכר, כי רק בדרך זו ניתן להשפיע עליהם אחר כך ללמוד תורה ולקיים את מצוותיה. רק בדרך זו הם מונעים קיטוב ושנאה והתרחקות מתורתם ומעמם. שייכותם לכלל ישראל מונעת את הרחקתם מהתורה ומאפשרת אחר כך להחזירם לכור מחצבתם. זהו אפוא שכרם של מביאיהם.

עניין שמיטה אצל הר-סיני

התחושה הציבורית מפותחת בעיקר במוצאי שנת השמיטה. לאחר שנה שלמה של שותפות בפרי הארץ – בביטול הרכוש הפרטי אחרי השמטת החובות,

4. בראשית ב יח.

ובביטול הפערים בין העשירים לעניים – מתהדקת הטבעת הכלל-ישראלית ומאפשרת מעין שיחזור של מעמד הר סיני, וכריתת ברית מחודשת של כלל ישראל עם התורה. דבר זה זורה אור חדש על השאלה הידועה: מה עניין שמטיה אצל הר סיני? והתשובה נדרשת במשמעות חדשה: מה בהר סיני יונק כל פרט ופרט את שייכותו לתורה דרך הכלל, אף השמטיה כללותיה ופרטותיה מסיני.⁵

השמטיה והיובל נוהגים רק בארץ, רק כאשר כל יושביה עליה, מסודרים לשבטיהם. כי רק בארץ, כשעם ישראל כולו שוכן בה לשבטיו, כלל ישראל הופך להיות יחידה אורגנית אחת, מגובשת ומלוכדת.

הפרט והכלל

הקשר שבין התורה לבין כלל ישראל, ובאמצעותו לכל פרט ופרט, הוא המבטיח את נצחיותה של התורה לדורות. כי "כלל" הוא מושג מופשט שאינו תלוי לא בפרטים, לא במקומות ולא בדורות. הוא מושג מוחלט ונצחי. דור הולך ודור בא, והכלל לעולם עומד. לכן הבאת הטף היא הכרחית להמשכיותה ונצחיותה של התורה בדורות הבאים. גם אם הם עדיין אינם מבינים את הנאמר, הם רואים את עצמם שייכים לכלל וממשיכים את דרכו. קביעה עקרונית זו קודמת ללימוד ולהבנה, והיא תנאי הכרחי לה.

לכן גם הברכה הקודמת ללימוד התורה מדגישה את ערכו של העבר. 'אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו'. בלי הבחירה הכללית אין מקום לחיוב האישי בתורה.⁶

המביא עמו את הטף למעמד הקהל, דואג לא רק ללימודו האישי, אלא נעשה שותף לאחריות הכללית להנחיל את מורשת התורה לדורות הבאים ולכלל ישראל. ואכן המצווה היא גם ללמד תורה לאחרים, ולא רק ללמוד תורה לעצמו, בבחינת 'ושיננתם לבניך'. אלא שכשם שאדם אחראי ללמד תורה לאחרים, כך הוא חייב ללמד תורה גם את עצמו. ומכאן מצוות לימוד תורה העצמית. אולם אין היא לשם השגת תועלת אישית בלבד, ולו גם תועלת רוחנית. אמנם ללא אמביציה אישית, לא תיתכן התמדה ועלייה בתורה. לכל

5. יצוין שגם מעמד הר סיני היה שבעה שבועות לאחר יציאת ישראל ממצרים, וכן "הקהל" אחרי שבע שנים; במתן תורה שמעו את קול השופר, וגם ביובל השופר מסמל את תקיעת הדור ביום הכיפורים.

6. זוהי התשובה לדעת הרב צבי יהודה קוק זצ"ל לשאלה: על מה אבדה הארץ? על שלא בירכו בתורה תחילה. כלומר, תורתם האישית לא מנקה מאחריותם הציבורית.

אדם יש חלק אישי בתורה. בכישרונו הפרטי הוא מגלה פן מיוחד, אישי משלו, בתורה. וכך ראוי להיות, שהתורה תתגלה בפנים רבות ומגוונות ככל האפשר. אולם הא גופא הוא בגלל כלליותה של התורה ושייכותה לכלל ישראל. החלק הפרטי בתורה, מכוח הכלל הוא נובע, ולצורך הכלל הוא נועד. ורק מי שלומד ומלמד תורה מתוך אחריות כללית זו, יוצא ממסגרתו האגוצנטרית והופך אותו לחלק מבניינה של תורת ישראל וכלל ישראל, שהם בעצם היינו הך. כי כלל ישראל, כאמור, אינו אוסף פרטים מקרי של סך יהודים; אלא הוא האידאה המופשטת של עם ישראל, שהיא-היא תורתו, אמונתו ודבקו בה'. וזהו הישכר למביאיהם: אלו שדואגים לא רק לעצמם אלא גם לטף: הן הטף בגיל והן הטף בידע ובגישה; אלו שדואגים גם לדורות הבאים ולכלל ישראל כולו – תורתם מתגדלת, מתעמקת ומתעשרת, כי זכות הרבים מסייעתם לגדול בתורה לשם ובשם כנסת ישראל כולה.

היובל - קנייני הזמן הם רק האמצעים (ספר עקידת יצחק, הערות - שער סט הערה א)

מנין שבע שבתות השנים וקריאת הדרור לעבדים בשנת החמישים
שהיא שנת היובל, יזכירונו כי **כעבור ימי שנות חיינו ישוב גופנו אל
ארץ אחוזתנו, ולנפשנו שהייתה נמכרת פה עלי ארץ כעבד אל הגוף
יקרא דרור, ואז היא מתקדשת מטומאת מידותיה ומעשיה הרעים,**
ובהעלות האדם זאת תמיד אל לבו, יראה ויבין מעצמו כי קנייני הזמן
הם רק האמצעים להשגת תכליתו עלי ארץ, לא התכלית בעצמו.

הרב גבריאל קדוש

מקץ שבע שנים

בסופה של שנת השמיטה נפגשות שתי מצוות המהוות השלמה לכל דיני מצוות שנת השבע: השמטת כספים ומצוות הקהל. התורה נוקבת את זמןן של שתי מצוות אלו בנוסח "מקץ שבע שנים".

במצוות השמטת כספים אומרת התורה: ¹"מקץ שבע שנים תעשה שמטה. וזה דבר השמטה שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו לא וגש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמטה לה".

במצוות הקהל אומרת התורה: ²וַיֵּצֵאוּ מִשָּׁה אוֹתָם לֵאמֹר **מִקֵּץ שֶׁבַע שָׁנִים** בְּמַעַד שָׁנַת הַשְּׁמִטָּה בַּחֹג הַסִּכּוֹת בָּבוֹא כָּל יִשְׂרָאֵל לִרְאוֹת אֶת פָּנֵי ה' אֱלֹקֶיךָ בְּמָקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר תִּקְרָא אֶת הַתּוֹרָה הַזֹּאת נֶגֶד כָּל יִשְׂרָאֵל בְּאַזְנוֹתָם הַקְהֵל אֶת הָעָם הָאֲנָשִׁים וְהַנָּשִׁים וְהַטָּף וְהַגֵּר אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ לְמַעַן יִשְׁמְעוּ וְלְמַעַן יִלְמְדוּ וְיִרְאוּ אֶת ה' אֱלֹקֶיכֶם וְשִׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת.

נחלקו הדעות לגבי זמןן של מצוות השמטת הכספים ומצוות הקהל. ישנן דעות הסוברות ששתי המצוות הללו, זמןן בתחילתה של השנה השביעית, וישנן דעות הסוברות ששמטת כספים – זמנה בסוף השנה השביעית, ומצוות הקהל – לאחר השנה השביעית, בחג הסוכות של השנה השמינית.

מילת המפתח במחלוקת זו היא המילה "מקץ" המופיעה בציווי התורה במצוות הללו. תרגום אונקלוס פירש את המילה "מקץ" שנאמרה בהשמטת כספים: "מסוף שבע שנים תעבד שמטתא". וכן כתב הרמב"ן: "ועל דרך הפשט ייראה לי כי לשון הכתוב כפשוטו הוא ברור ומתקן, כי קץ הוא סוף, וכן תרגומו". פירוש מעין זה פירש רש"י על זמנה של מצוות הקהל: "מקץ שבע שנים – בשנה ראשונה של שמיטה, שהיא השנה השמינית".

1. דברים טו א-ב.

2. דברים לא י.

לעומתם, פירש האבן עזרא: "מקץ שבע שנים – תחילת השנה".³

אין להתעלם מהקושי שבפרשנות המילה "מקץ" כסוף, שהרי הציווי נראה כמתייחס לשנת השמיטה עצמה, ולא לציווי על שמיטת כספים שבסופה, כפי שמדגיש הפסוק "תַּעֲשֶׂה שְׁמִטָּה. וְזֶה דְּבַר הַשְּׁמִטָּה שְׁמוּטָה". יותר קשה הדבר בנוגע למצוות הקהל – כיצד מכנה הפסוק את חג הסוכות של השנה השמינית "בְּמֵעַד שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה"?

הפרשנים הרגישו בקושי זה ונאלצו לדחוק את פירושיהם. הרמב"ן פירש שהפסוק הראשון בפרשה של שמיטת כספים, "מִקֵּץ שִׁבְעַת שָׁנִים תַּעֲשֶׂה שְׁמִטָּה", מדבר על שמיטת קרקעות, ורק הפסוק השני "וְזֶה דְּבַר הַשְּׁמִטָּה שְׁמוּטָה וכו'" מתייחס לשמיטת כספים. זו לשונו:

הנכון בעיניי, שיזהיר על שנת השבע עצמה שנעשה אותה שמיטה בחריש ובקציר, כמו שאמר "והשביעית תשמטנה ונטשתה",⁴ וזה טעם "תעשה שמיטה" שתשבות, כדרך לעשות את יום השבת וקיצר באיסור הזריעה והזמירה שכבר הזכירם בביאור,⁵ אבל הוסיף לבאר כי היא שמיטה לה' גם בהשמט כספים, וזה טעם "כי קרא שמיטה לה'", שהיא שבת לה' וכל המעשים ישבותו.

רש"י בפירושו על מצוות הקהל נדחק לפרש את הקושי בציון מועד שנת השמיטה בשנה השמינית, ואומר: "ולמה קורא אותה שנת השמיטה שעדיין שביעית נוהגת בה בקציר של שביעית היוצא למוצאי שביעית".

אין להתעלם מהקושי המופיע גם בפירושו של האבן עזרא שהסביר את המילה "מקץ" כהתחלה. האבן עזרא פירש שזמן של מצוות השמטת הכספים ומצוות הקהל הוא בתחילת שנת השבע, אך זאת בניגוד למאמרי חז"ל מפורשים הקובעים ששביעית משמטת בסופה.⁶

נראה שהתורה בחרה להשתמש בלשון "מקץ" במצוות שמיטת כספים וכן במצוות הקהל מפני המשמעות הכפולה שיש במילה זו, לא רק מהבחינה

3. דברים טו א; דברים לא י; וכן כתב בפירושו הארוך שמות כ ח.

4. שמות כג, יא.

5. בפרשת השמיטה – ויקרא כה ד.

6. עיינו עוד בפירוש האבן עזרא מגילת אסתר ב יב, וכן בתהילים קיט צו, שפירש "מקץ" מלשון ראש והתחלה.

הפרשנית שלה, אלא ובמיוחד מבחינת מהותן של מצוות השמטת הכספים ומצוות ההקהל. יש כאן כפילות של "אחת דבר ה', שתיים זו שמעתי".⁷

עניין של מצוות השמטת הכספים ומצוות הקהל הוא להיות "מהדורה נוספת" של עקרונותיה של מצוות השמטת הקרקעות. יש בהן חזרה על כל ערכיה של מצוות השמיטה באופן כללי ופרטי. העיקרון של מצוות האמונה בה' והידיעה ש"לי כל הארץ" במובן הרחב, הכולל את כל רכושו וכספו של האדם מישראל, בא לידי ביטוי במצוות השמטת הקרקע והשמטת כספים. 'אני אמרתי תהיו זורעים שש, ומשמטים לי אחת, בשביל שתדעו שהארץ שלי היא'.⁸

עקרונות השמיטה נועדו להרגיל את האדם למידות טובות, אמונה, ביטחון בה', מידת הוותרנות ועוד, מקבילים גם הם למצוות הללו:

ועוד יש תועלת בדבר לקנות בזה מידת הוותרנות... ועוד שיוסיף האדם ביטחון בה' יתברך... כי לא לעולם יהיו טרודים בעבודת האדמה לצורך החומר, רק שנה אחת יהיה חופשי לנפשו, וכאשר יפרוק עול עבודה, יעסוק בתורה וחכמה.⁹

השמטת הכספים חוזרת ומעלה על נס את ערכי שמיטת הקרקעות בנוגע למקומו של החומר בעולמנו כאמצעי לעבודת ה' וכאפשרות להיטיב עם הזולת. כדברי הרמב"ם על מצוות השמטת כספים: "לחמלה על בני אדם והרחבה לבני אדם כולם".¹⁰ גם בדברי ספר החינוך מצאנו את עניין חזרת הערכים הללו:¹¹

ושמיטת כספים גם כן אחר אותו הטעם נמשך, ללמד נפשנו במידות המעולות מידת הנדיבות ועין טוב, ונקבע בלבבנו הביטחון הגדול בשם ברוך הוא, ואז תוכשר נפשנו לקבל טוב מאת אדון הכול כלול הברכה והרחמים. וגם נמצא מזה גדר חזק ומחיצה של ברזל להתרחק מאוד מן הגזל ומן החמדה בכל אשר לרענו.

כך אף בדברי הרב קוק זצ"ל:¹²

שנת שקט ושלווה, באין נוגש ורודה, "לא יגוש את רעהו ואת אחיו כי

7. תהילים סב יב.

8. תורת כהנים, בחוקותי פ"ב.

9. ספר החינוך, מצווה פד.

10. מורה נבוכים ח"ג פל"ט.

11. ספר החינוך, מצווה תעז.

12. "שבת הארץ", הקדמה עמ' 64-65.

קרא שמיטה לה", שנת שוויון ומרגוע... אין רכוש פרטי מסוים ולא זכות קפדנית... אין חילול קודש של קפדנות רכוש פרטי... רוח קדושה ואצילות שפוך על פני כול, שנת שבתון יהיה לארץ, שבת לה'!

החזרה על ערכי שמיטת קרקעות אינה מתבטאת רק בשמיטת כספים אלא גם במצוות הקהל של סוף שנת השמיטה, המתקיימת בחג הסוכות של השנה השמינית. במצווה זו חוזרים עקרונות השוויון וההתקהלות לעבודת ה', כדברי ה"כלי יקר":¹³

כי שנת השמיטה גורם גם כן ההקהל והשלום על ידי שלא יזרע ולא יצמיח בו, ואכלו אביוני עמו, כי אינו רשאי להחזיק בתבואת שנת השבע כבעל הבית, וזה בלי ספק סיבת השלום, כי כל דברי ריבות נמשכין ממידת שלי-שלי, זה אומר כולה שלי. וכל זה אינו כל כך בשנה השביעית.

עניין החזרה על עקרונות השמיטה במצוות ההקהל מובא גם בדברי ה"משך חכמה":¹⁴

כי בשנת השמיטה היו פנויים מן טרדת המלאכה בשדה, [ו]כן מן טרדת המסחר שנשמט כל משה ידו, והיו פנויים לעבודת השם יתברך כל העם כקטן כגדול, והיו דברי תורה הנשמעים להן נכנסין לאזנם בעומק ההבנה, ועוד כי כל התורה היא ניסיונות להבדיל מן החמדה והתאוה והקנאה אשר החומר יכביד על הנפש, ולכן אחרי שחרישה וקצירה נאסר להן שנה תמימה, הלא בכיליון עיניים יביטו על זמן ההיתר לצאת איש איש אל כרמו ואל שדהו, אז מצווה להם להיקהל ולשמוע דבר ד' בירושלים בעזרה, למען ידעון דרך ד' בעשותם מלאכת שדה וכרם ובהיטבעם במצולות החמדות החומריות, להמתין עוד מעט לשמוע דבר ד'.

גם ה"שם משמאל" מסביר את זמן מצוות ההקהל כהמשך ישיר למצוות שמיטת הקרקעות:¹⁵

לכאורה היה נכון יותר ההקהל בתחילת שנת השמיטה, שיהיה להם פנאי כל השנה ללמוד וכו', אלא שלזה צריכין מקודם הכנה רבה להכין מקום בלבם לקבל הדברים, ולזה הייתה הקריאה לאחר שנת

13. דברים לא יא.

14. דברים לא י.

15. דברים פרשת וילך תרמ"ב.

השמיטה, כי עניין השמיטה פרשו המפרשים שיהיו פנויים ממלאכתם ומעבודת האדמה להסתכל בתוך עצמם, וזאת הייתה להם הכנה שייכנסו ויפעלו הדברים בעומק לבם.

נמצאנו למדים שהתורה כיוונה את מצוות שמיטת כספים ומצוות הקהל לסופה של שנת השמיטה, כדי שלא יבוא האדם לטעות ולחשוב שקיימנו את מצוות השמטת הקרקע בשביעית, וכעת אפשר לחזור לשגרת החיים החומריים. במצוות אלו מצווה אותנו התורה על שש השנים הבאות. גם בשנים אלו יש חשיבות גדולה להידבק בערכיה של מצוות השמיטה, גם ללא קשר לקרקע: כמו לימוד התורה, אמונה וביטחון בה', צדק וחסד עם הזולת. מעניין מאוד להשוות את הפרשיות העוסקות במצוות השמטת הקרקע והשמטת הכספים. למרות השוני הגדול בין המצוות, יש מילים זהות בשתי הפרשיות – כדוגמת "שמיטה לה'", "לא יהיה בך אביון", "בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלוהיך", ועוד.

לא לחינם הדגישה התורה במצוות אלו את המילה "מקץ", שיש בה משמעות כפולה של התחלה וסוף. יש כאן התחלה שמתחילה בשנת השבע, אך היא חייבת להמשיך לשש השנים הבאות. לכן נכון ומדויק לקרוא לסופה של שנת השבע וגם לתחילתה של השנה השמינית כמועד שנת השמיטה, כי באמת כל שש השנים הן המשך של שנת השמיטה.

בשמירת שתי שבתות - השבת והשביעית - מיד נגאלים (שבת קיח ע"ב, רד"ק ישעיהו נו ד)

אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי: אלמלי משמרין ישראל שתי שבתות כהלכתן - מיד נגאלים, שנאמר כה אמר ה' לסריסים אשר ישמרו את שבתותי וכתוב בתריה והביאותים אל הר קדשי וגו'.

"אשר ישמרו את שבתותי" - פירש אדוני אבי ז"ל שבת בראשית ושבת הארץ כי גם בעוון שימטת הארץ גלו כמו שכתוב בברית ואף על פי שהיה הכל נכלל בכלל.

הרב יהודה זולדן

במוצאי שביעית – הפילוג, החורבן ובן דוד בא

א. החורבן במוצאי שביעית

בתוספתא נאמר: ¹⁶

ר' יוסה אומר מגלגלין זכות ליום זכיי וחובה ליום חייב. **כשחרב בית המקדש בראשונה** מוצאי שבת **ומוצאי שביעית** היה, ומשמרתו של יהויריב היתה, ותשעה באב היה **וכן בשניה**. והלויים עומדין על דוכן ואומרים: וישב עליהם את אונס וגו'. למחר כשיבנה הבית, מהן אומרים? "ברוך ה' אלקי ישראל מן העולם ועד העולם עושה נפלאות לבדו וברוך שם כבודו".

הגמרא דנה באריכות בשאלה: "בראשונה **במוצאי שביעית**, מי משכחת לה?... וכן בשנייה, **ושנייה במוצאי שביעית** מי משכחת לה?" ¹⁷, ומוכיחה על בסיס חישובי שנים, שאכן בית ראשון נחרב במוצאי שביעית. לדעת חכמים כוונת הברייתא באומרה "וכן בשנייה", היא לזמנים האחרים, דהיינו שהבית חרב במוצאי שבת ובתשעה באב, אך לא ניתן להוכיח שבית שני חרב במוצאי שמיטה. לשיטת רבי יהודה ניתן להוכיח שאכן הבית השני חרב במוצאי שביעית.

ב. גלות באה לעולם בעוון שמיטת הארץ

האם יש משמעות מיוחדת לכך שבית המקדש הראשון, ואולי אף הבית השני, חרבו דווקא במוצאי שביעית?

16. תענית פג ה"ט. נזכר גם בגמרא תענית כט ע"א.

17. ערכין יב ע"א-יג ע"א.

כבר בתוכחות של פרשת בחוקתי, קושרת התורה בין אי שמירת התורה לבין עונש גלות מהארץ, וממילא בביטול מצוות השמיטה. בספר ויקרא נאמר:

והשמותי אני את הארץ ושממו עליה איביכם הישבים בה: ואתכם אזרה בגוים והריקתי אחריכם חרב והיתה ארצכם שממה ועריכם יהיו חרבה: אז תרצה הארץ את שבתיה כל ימי השמה ואתם בארץ איביכם אז תשבת הארץ והרצת את שבתיה: כל ימי השמה תשבת את אשר לא שבתה בשבתותיכם בשבתכם עליה.¹⁸

גלות בית ראשון נמשכה שבעים שנה, כעונש על אי שמירת שבעים שמיטות.¹⁹

עניין זה נזכר גם בדברי הימים: "ויגל השארת מן החרב אל בבל ויהיו לו ולבניו לעבדים עד מלך מלכות פרס: למלאות דבר ה' בפי ירמיהו עד רצתה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה שבתה למלאות שבעים שנה".²⁰

ירמיהו הנביא מוכיח את ישראל על כך שאינם שומרים את מצוות השמיטה: "ושמטתה ובך מנחלתך אשר נתתי לך והעבדתך את איביך בארץ אשר לא ידעת כי אש קדחתם באפי עד עולם וינקד: זה אמר ה' ארור הגבר אשר יבטח באדם וישם בשר ורעו ומן ה' יסור בו".²¹

וכפי שפירש שם רש"י:²²

ושמטתה – על כורחך תשמט ארצך את אשר לא שבתה בשבתותיכם שאמרתי לכם ושבתה הארץ. ובך – אנקם מחמת נחלתך אשר נתתי לך שלא עשית רצוני להשמיטה, דבר אחר ובך מנחלתך – ובך אנקם מנחלתך שאגלה אותך ממנה: כי אש קדחתם באפי – יקדתם בנחירי. אשר יבטח באדם – בחרישו וקצירו לומר אזרע בשביעית ואוכל: זרועו – כמו עזרו וכן תרגם יונתן רוחצניה: ומן ה' יסור לבו – שהבטיחו²³ "ויצויתי את ברכתי לכם".²⁴

18. ויקרא כו, לב-לה.

19. רש"י שם בפס' לה מחשב כיצד הגיעו לשבעים שמיטות שהם לא שמרו.

20. דברי הימים ב לו כ-כא.

21. ירמיה יז ד-ה.

22. רש"י שם, ד-ה.

23. ויקרא כה כא.

24. עיינו ברד"ק (ירמיה כח א; יחזקאל ד ח), ובעוד מקומות בהם נרמז על אי שמירת שמיטה.

באבות דרבי נתן ניסחו חז"ל את הדברים כך: ²⁵

גלות בא לעולם על עבודת אלילים ועל גילוי עריות ועל שפיכות דמים
ועל שמיטת הארץ: ... על שמיטת הארץ, מניין? שנאמר: "אז תרצה
הארץ את שבתותיה". אמר להן הקב"ה לישראל: הואיל ואי אתם
משמטים את הארץ היא תשמט אתכם. מספר ירחים שאין אתם
משמטים אותה היא תשמט מאליה. לכך נאמר: "אז תשבות הארץ
והרצת את שבתותיה כל ימי השמה תשבות את אשר לא שבתה
בשבתותיכם בשבתכם עליה".

במדרש תנחומא נאמר: ²⁶ "אמר משה: למה נמכרו ישראל למלכויות הללו?
אמר לו מפני שהן מחללין את השביעית". רבי אלעזר הקליר כתב בקינה
"איכה ישבה חבצלת השרון": "גלתה מארצה כלה מקושטה, בעוון מעשרות
ושמיטה". ²⁷

כך במדרש תהילים נאמר "לא גלו ישראל עד שבטלו המעשרות". ²⁸ מה הקשר
בין אי שמירת שמיטה וביטול מעשרות לבין עונש גלות? הסברים שונים ניתנו
לכך, ונציין שניים מהם. ה"שפת אמת" מצביע על כך שארץ ישראל בחזקתנו
על תנאי שנשמור בה תורה ומצוות כנדרש. בזמן שעם ישראל לא עושה כן,
ובמיוחד שאינו שומר שמיטה המראה את אדנותו של הקב"ה בעולם, אזי אין
לנו מקום בארץ. וכלשונו: ²⁹

כל כוחן של בני ישראל לזכות בהארץ כשמתעלה אל ה' בכוח התורה
...נמצא שאינו גזל בידיו ולכן **בעוון שמיטה גלו**. ולכן הגלות לבני
ישראל יותר מכלל אומה, כי אין לנו חלק באמת בזה העולם, רק אם
עובדין אותו יתברך כראוי, ומעידין ומבררין מלכותו בעולם ומחזירין
הכול אליו יתברך ממילא יש לנו הכול. וחס וחלילה להיפך, אין לנו
כלום בעולם הזה.

הרא"ה קוק מדגיש את הצורך בגלות כדי שעם שובנו לארץ נוכל להיערך
לשמירה ליישום טוב יותר של המצוות, ובמיוחד המצוות החברתיות
הייחודיות לעם ישראל בארצו, שיש בהם גילוי של חסד ומשפט אלוהי –

25. אבות דרבי נתן פרק לח, אבות פ"ה מ"ט, שבת לג ע"א.

26. תנחומא ויקרא בהר סימן א.

27. קינות לתשעה באב, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים: תשל"ז, עמ' מו.

28. מדרש תהילים נז ב.

29. שפת אמת פרשת בהר, תרמ"ט.

מצוות השמיטה והיובל. הראי"ה קוק הרחיב והסביר את המיוחד במצוות שמיטה ויובל בהקדמתו ל"שבת הארץ". הקשר בין עונש הגלות לאי שמירת שמיטה, מוסבר בדבריו בעין איה:³⁰

השמיטין והיובלות הם הנם ממעמידי הכלל בארץ ה', להיות לעם לה' אלוקי ישראל, אוהב חסד משפט וצדקה בארץ. והביטול מזה הוא ממשיך את החלאים החברתיים, עם כל חלאת תולדותיהם העיוניות והמעשיות מבלי הרפא, עד שתבוא המחלה לזאת המדרגה הירודה שרק הדבר הנורא מכול, החורבן הכללי, ההפסק האיום המחליף את כל יסודות הכלל ברוח משפט ורוח בער, הוא יעזור לדחיית החלקים הנרפשים ולחידוש הצורה באור חדש.

ג. במוצאי שביעית מלך ירבעם

מניין שלא שמרו שמיטה בבית ראשון, ומדוע? נראה לקשור זאת לתחילת ימי בית ראשון, לזמן פילוג הממלכה בין רחבעם מלך יהודה לירבעם מלך ישראל. הפילוג התרחש במוצאי שביעית, וסיבתו קשורה למצווה המסיימת את שנת השמיטה – מצוות הקהל. ייתכן שעוד קודם לכן בטלו שמיטות, אך פילוג הממלכה משמש נקודת מפנה משמעותית. כך נאמר בירושלמי:³¹

אמר רבי יוסי בר יעקב: **במוצאי שמיטה מלך ירבעם על ישראל**. הדא הוא דכתיב: "מקץ שבע שנים במועד שנת השמיטה בחג הסוכות בבוא כל ישראל לראות את פני ה' אלהיך במקום אשר יבחר תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם".³² אמר אנא מיתבעי מיקרי קאים אנא ואינון אמרין מלכא דאתרא קדם. ואין מיקרי תיניין גנאי הוא לי. ואין לא ניקרי ביזיון הוא לי. ואין מרפינון אזלון סלקון אינון שבקון יתי אזלין לון גבי רחבעם בן שלמה.³³ הדא הוא דכתיב: אם יעלה העם הזה לעשות זבחים בבית ה' בירושלם ישוב לב העם הזה אל אדניהם אל רחבעם.³⁴ מה עשה? עשה שני עגלי זהב – "ויועץ המלך

30. עין איה שבת לג ע"א.

31. עבודה זרה פ"א ה"א.

32. דברים לא י-יא.

33. תרגום: אמר ירבעם: אני גם רוצה (צריך) לקרוא (במעמד הקהל). הם יאמרו (הסנהדרין, הציבור) שהמלך המקומי משבט יהודה הוא קודם לקרוא. אם אקרא אחריו, גנאי הוא לי. אם לא אקרא כלל, ביזיון הוא לי. אם אניח להם, ילכו ויעלו הם ועזבו אותי ויבואו לרחבעם.

34. מלכים א יב כו-כז.

ויעש שני עגלי זהב. ויאמר אֱלֹהִים רַב לָכֶם מַעֲלוֹת יְרוּשָׁלַיִם, הִנֵּה אֱלֹהֵיךָ
יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הֶעֱלֹךְ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם. וַיֵּשֶׁם אֶת הָאֶחָד בְּבֵית אֵל וְאֶת
הָאֶחָד נָתַן בְּדִן.³⁵

הצגה דומה של הדברים, אך שונה מעט, נמצאת בבבלי:³⁶

גִּסּוֹת הָרוּחַ שֶׁהָיָה בּוֹ בִּירְבַּעַם טִרְדָּתוֹ מִן הָעוֹלָם, שֵׁנָאמֶר: "וַיֹּאמֶר
יִרְבַּעַם בִּלְבוֹ עֵתָה תֵּשׁוּב הַמַּמְלָכָה לְבֵית דָּוִד אִם יַעֲלֶה הָעָם הַזֶּה לַעֲשׂוֹת
זִבְחִים בְּבֵית ה' בִּירוּשָׁלַיִם, וְשֵׁב לֵב הָעָם הַזֶּה אֶל אֲדֹנֵיהֶם אֶל רַחֲבַעַם
מֶלֶךְ יִהּוּדָה, וְהִרְגוּנִי וְשִׁבּוּ אֶל רַחֲבַעַם מֶלֶךְ יִהּוּדָה".³⁷ אָמַר, גְּמִירִי: דֹּאִין
יִשִּׁיבָה בַּעֲזָרָה אֲלֵא לְמַלְכֵי בֵּית יִהּוּדָה בִּלְבָד, כִּיּוּן דַּחְזוּ לִיה לְרַחֲבַעַם
דִּיתִיב וְאַנָּה קְאִימָנָה סְבִירִי: הָא מַלְכָּא וְהָא עֲבָדָא. וְאִי יִתִּיבְנָא – מוֹרַד
בְּמַלְכוּת הוּא, וְקִטְלִין לִי, וְאֲזֵלוּ בְּתִרְיָה.³⁸ מִיד "וַיֹּעֵץ הַמֶּלֶךְ וַיַּעַשׂ שְׁנֵי
עֲגָלֵי זָהָב. וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים רַב לָכֶם מַעֲלוֹת יְרוּשָׁלַיִם, הִנֵּה אֱלֹהֵיךָ יִשְׂרָאֵל
אֲשֶׁר הֶעֱלֹךְ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם. וַיֵּשֶׁם אֶת הָאֶחָד בְּבֵית אֵל וְאֶת הָאֶחָד נָתַן
בְּדִן".

המכנה המשותף לדברי הבבלי והירושלמי הוא זמן פילוג הממלכה. המבחן
הראשון הוא, כיצד יש להתמודד עם מצב שבו יש שני מלכים לעם ישראל,
כשעל הפרק שאלת מעמדם ונוכחותם בזמן קיום מצוות הקהל במקדש
בירושלים. לפי הירושלמי, הדבר שהפריע לירבעם הוא השאלה העקרונית, מי
קורא, או בניסוח אחר: "מי בראש?" – מי עומד בראש המעמד. שאלת "מי
בראש" היא מרכזית אצל ירבעם, שהרי גם אחרי שירבעם חטא והחטיא את
הרבים, הוא לא נענה לקריאת ה': "חזור בך, ואני ואתה ובן ישי נטייל בגן
עדן. אמר לו [ירבעם]: **מי בראש?** [השיב לו הקב"ה]: בן ישי בראש. [אמר
ירבעם]: אי הכי לא בעינא".³⁹

לפי הבבלי, כנראה שהיה ברור לירבעם שרחבעם עומד בראש המעמד והוא
קרא בתורה, אך מה שהפריע לו הוא צורת השתתפותו במעמד ואופן הופעתו
בישיבתו בעזרה. המעלה המיוחדת למלך מבית דוד היא שהוא רשאי לשבת

35. מלכים א יב כח-כט.

36. סנהדרין קא ע"ב.

37. מלכים א יב כו-כז.

38. תרגום: אמר ירבעם: הלכה היא שאין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד בלבד. כיוון
שיראו את רחבעם יושב ואני עומד, יחשבו שזהו המלך וזה עבד. ואם אשב, אחשב למורד
במלכות ויהרגו אותי, וילכו אחריו.

39. סנהדרין קב ע"א.

בעזרה,⁴⁰ דבר שאינו מתאפשר אפילו לכהן גדול, אך ישיבה זו תעמיד את ירבעם במבוכה ובמדרגה נמוכה יותר מהמלך מבית דוד, ועל כן הוא מעדיף שלא ליצור מצב שבו הוא נחות ופחות.

המסקנה של ירבעם היא ליצור תחליף למקדש בירושלים שאליו עולים מכל שבטי ישראל, באמצעות בניית מקדשי גבול בבית אל ובדן, בתחומי גבולות ממלכתו, כאומר: כל ממלכת ישראל היא מקדש, אין מקום מיוחד, ואין צורך בשבט נבחר, שבט לוי, שישמשו כוהנים ולוויים, כי כל הנמצאים בתוכו יכולים לעבוד ולהקריב קרבנות. "ויעש [ירבעם] כהנים מקצות העם, אשר לא היו מבני לוי".⁴¹ ירבעם עצמו הוא משבט אפרים, והוא עצמו לקח את תפקיד הכהן. "וירבעם עומד על המזבח להקטיר".⁴² הכוהנים משבט לוי שגרו בתוך שבטי ישראל איבדו את מעמדם, והם עזבו את מקומותיהם בשבטי ישראל ושבנו ליהודה ולירושלים. "והכהנים והלויים אשר בכל ישראל התיצבו עליו מכל גבולם. כי עזבו הלויים את מגרשיהם ואחוזתם וילכו ליהודה וירושלים, כי הזניחם ירבעם ובניו מכהן לה".⁴³ יש גם ישראלים משבטים אחרים שאינם מקבלים את המהלך של ירבעם, ואף הם עושים כמו הכוהנים והלוויים. "ואחריהם מכל שבטי ישראל הנותנים את לבבם לבקש את ה' אלוקי ישראל, באו לירושלים לזבוח לה' אלוקי ישראל".⁴⁴

ירבעם מחפש דרכים על מנת לנתק לגמרי את שבטי ממלכתו מירושלים. הוא הוסיף חודש ללוח השנה "בחודש אשר בדא מליבו",⁴⁵ ועשה תעמולה גדולה שלא לעלות יותר לירושלים "רב לכם מעלות לירושלים, הנה אלוהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים".⁴⁶ בהמשך הוא חוסם את הדרך ומציב שומרים כדי שבני ממלכתו לא יעלו יותר לירושלים.⁴⁷

ד. ביטול מצוות התלויות בארץ מזמן ירבעם

מהפסוקים המתארים את העבודה הזרה שעשו במקדשי הגבול בבית אל ובדן, ומהרמיזה לחטא העגל "אלה אלוהיך ישראל אשר העלוך מארץ

40. יומא סט ע"ב.

41. מלכים א יב, לא.

42. מלכים א יג א.

43. דברי הימים ב יא, יג-יד.

44. שם טז.

45. מלכים א יב, לג.

46. מלכים א יב, כח.

47. עיינו גיטין פח ע"א.

מצרים,⁴⁸ ניתן להבין שהבעיה בעיקרה היא בעבודת הקרבנות. אך לא רק עבודת הקרבנות נפגעה. בית המקדש הוא המקום שאליו גם קשורות המצוות התלויות בארץ. בספר דברים נאמר:⁴⁹

כִּי אִם אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֵיכֶם מִכָּל שְׁבִטֵיכֶם לָשׂוּם אֶת שְׁמוֹ שָׁם לְשִׁכְנוֹ תִּדְרְשׁוּ וּבֹאֲתָה שָׁמָּה: וְהִבֵּאתֶם שָׁמָּה עֹלֹתֵיכֶם וְזִבְחֵיכֶם וְאֵת מַעֲשֵׂי־רֵאשִׁיתְכֶם וְאֵת תְּרוֹמֹת יִדְכֶם וְנִדְבֹתֵיכֶם וּבְכֹרֹת בְּקָרְכֶם וְצֹאנְכֶם: וְאָכַלְתֶּם שָׁם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם וּשְׂמַחְתֶּם בְּכָל מְשָׁלַח יְדְכֶם אֹתָם וּבְתֵיכֶם אֲשֶׁר בִּרְכָךְ ה' אֱלֹהֵיכֶם.

וכפי שהסביר זאת רש"י שם: "מעשרתיכם – מעשר בהמה ומעשר שני לאכול לפנים מן המחיצה. ואת תרומת ידכם – אלו הביכורים".

ביטול העלייה לירושלים כורך איתו גם את ביטול המצוות התלויות בארץ – מעשרות וביכורים, ומכאן קצרה הדרך לביטול השמיטה. למשל, אם לא מפרישים מעשר שני, משתבש גם מניין שנות המעשר, וממילא אין חשיבות לשנת השמיטה. מעמד הקהל שבשלו קרע ירבעם לגמרי את הקשר עם המקדש ועם אלוקי ישראל, הוא ביטוי לקריעה של סך גדול של מצוות הקשורות זו עם זו, ששיאן הוא במעמד הקהל. במעמד הקהל קוראים פרשיות מספר דברים "שמחזקות בדת האמת".⁵⁰ יש בהן ריבוי גדול של מצוות, ומבין הפרשיות, שהמלך היה קורא, מודגשות באופן מיוחד שתי פרשיות אישיות פרטיות, הקשורות למצוות התלויות בארץ,⁵¹ פרשת "עשר תעשר",⁵² ופרשת "כי תכלה לעשר".⁵³ מעמד הקהל היה מאחד בבית המקדש את כל העם, אנשים נשים וטף, חכמים שיוזעים את התורה עם חקלאים המסיימים שבע שנות עבודה חקלאית, ובהן קיום הפרשת תרומות מעשרות במשך שש השנים ושמיטה בשנה השביעית. חקלאים אלו עמדו לקראת התחלה חדשה של מחזור נוסף כזה. אשר על כן מודגשות בין פרשיות המצוות דווקא פרשת "עשר תעשר" ופרשת "כי תכלה לעשר".

48. השוואה בין הלשון בספר שמות לב ח ללשון בספר מלכים א יב כח.

49. דברים יב, ה-ז.

50. רמב"ם הלכות חגיגה פ"ג ה"ו.

51. סוטה פ"ז מ"ח.

52. דברים יד, כב.

53. דברים כו יב.

ביטוי לקושי בקיום המצוות התלויות בארץ הנגרם על ידי ירבעם נמצא בירושלמי:⁵⁴

בשעה שהושיב ירבעם בן נבט פרסדאות [=שומרים] על הדרכים לא היו מניחין את ישראל לעלות לירושלים. כל מי שהיה כשר וירא חטא באותו הדור היה מביא את ביכוריו ונותן לתוך הסל ומחפה אותן קציעות, ונוטל את העלי ונותן את הסל על כתפו ונוטל את העלי בידו. וכיוון שהיה מגיע באותו המשמר, היו אומרים לו: להיכן אתה הולך? והוא אומר לו: איני הולך אלא לעשות מעט קציעות הללו, כפות אחת של דבילה בעלי הזה שבידי. וכיוון שהיה עובר את אותו המשמר, היה מעטרן ומעלה אותן לירושלים.

הבאת הביכורים לירושלים בדרך זו, והעובדה שרק מי שהיה כשר וירא חטא באותו דור היה מביא ביכורים, יכולה ללמד גם על הקושי הכרוך בקיום מצוות אחרות התלויות בארץ בעלות זיקה למקדש ולירושלים שהביא לבסוף לביטולן המוחלט. שמו של ירבעם נדרש בדברי חז"ל שעשה מריבה בעם ומריבה עם אביהם שבשמים.⁵⁵ הפילוג אינו רק פילוג במובן השלטוני [=מריבה בעם], אלא גם במובן הרוחני, בשלמות קיום המצוות על ידי עם ישראל [=מריבה עם אביהם שבשמים].

השומרים שהציב ירבעם על מנת שישאל לא יעלו לירושלים עמדו במקומותיהם עד סוף מלכות ישראל, עד ימי הושע בן אלה. מכאן, שתקופה ארוכה, ולמעשה במשך רוב תקופת בית ראשון לא קוימו במלכות ישראל המצוות שקשורות למקדש ובכללן גם המצוות שקשורות לארץ. מסתבר שגם לאחר שהושע בן אלה ביטל את האיסור לעלות לירושלים, בכל זאת לא עלו. כך נאמר בגמרא:⁵⁶ "אותן פרדסיאות שהושיב ירבעם על הדרכים כדי שלא יעלו ישראל לרגל בא הושע וביטלן, ואף על פי כן לא עלו ישראל לרגל, אמר הקב"ה: אותן שנים שלא עלו ישראל לרגל ילכו בשבי".

בשל השנים שבהן לא עלו ישראל לרגל, הם יצאו לגלות למשך שבעים שנה, כנגד שבעים שמיטות שלא שמרו.⁵⁷

54. תענית פ"ד ה"ד.

55. סנהדרין קא ע"ב.

56. גיטין פח ע"א.

57. בעניין החישוב שבעים שנות שמיטה שהם לא שמרו, עיינו יחזקאל ד ח, ברש"י, רד"ק ומלבי"ם שם.

ה. במוצאי שביעית יצפה למשיח

מאחר שבית ראשון נחרב במוצאי שביעית וחשבון הגלות הוא למשך שבעים שנה, אזי תחילת שיבת ישראל ארצה היא במוצאי שביעית. כך נאמר בפסיקתא רבתי: ⁵⁸

דבר אחר "וכִּכְלָה תַעֲדָה כְּלִיָּה" מה כלה זו טעונה חסד בפני כל רואיה, **כך כנסת ישראל בשעה שעלתה מבבל במוצאי שביעית** חייתה טעונה חסד בפני כל מלכויות, ואם נפשך לומר מה כלה זו כיוון שכל ימי שמחתה חוזרת למלאכתה אף כנסת ישראל יש לה שיעבוד אחר גאולתה, תלמוד לומר "ובאו לציון ברינה, ושמחת עולם על ראשם". ⁵⁹

לאחר הגלות התיקון הוא להתחיל מחדש מסלול של שש שנות עבודה חקלאיות שבהן מפרישים תרומות ומעשרות ובסיומן שנת שמיטה. אמנם בימי הבית שני, ואף לאחר חורבנו, נהגו תרומות, מעשרות ושמיטה מדרבנן, מאחר שלא כל ישראל עלו לארץ, ולא התקיים התנאי הנדרש "כי תבואו" – ביאת כולכם, ⁶⁰ וכן לא נהג יובל כי לא היו כל יושביה עליה – שבטי ישראל לא ישבו כל שבט בנחלתו. ⁶¹ אך זו השאיפה והצפייה לעתיד לבוא. ההתחדשות והרענון של עם ישראל בקיום מלא של התורה בגאולתו השלישית, גם הם יחלו במוצאי שביעית. **"מוצאי שביעית יצפה למשיח"**. ⁶² בנוסח אחר מציגה זאת הגמרא: ⁶³

ומה ראו לומר גאולה בשביעית? – אמר רבא: מתוך שעתידין ליגאל בשביעית, לפיכך קבעוה בשביעית, והאמר מר: בשישית – קולות, בשביעית – מלחמות, **במוצאי שביעית בן דוד בא**. מלחמה נמי אתחלתא דגאולה היא.

משיח בן דוד יבוא במוצאי שביעית. בואו יחדש וירענן את שמירת המצוות בכל המערכות, האישיות והציבוריות, בשלמות הנעלה והגבוהה ביותר. המקדש בירושלים יתפוס מחדש את מקומו במרכז חיי האומה, יקריבו בו

58. איש שלום, פרשה לז, ד"ה דבר אחר וככלה.

59. ישעיהו לה י.

60. כתובות כה ע"א, רמב"ם הלכות תרומות פ"א כ"ו.

61. ערכין לב ע"ב, רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פ"י ה"ח.

62. אייזנשטיין, אוצר המדרשים, עמ' שפו, ד"ה דרך.

63. מגילה יז ע"ב.

קרבות, וייקשרו אליו מחדש גם את המצוות התלויות בארץ, כמו ביכורים, שמיטה ויובל, וסך כל המצוות הכרוכות עימן. כך כותב הרמב"ם:⁶⁴

המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד ליושנה לממשלה הראשונה, ובונה המקדש ומקבץ נידחי ישראל, וחוזרין כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם, מקריבין קרבות, ועושין שמטין ויובלות ככל מצוותה האמורה בתורה... אם עשה והצליח, ובנה מקדש במקומו וקיבץ נידחי ישראל הרי זה משיח בוודאי, ויתקן את העולם כולו לעבוד את ה' ביחד.

עם קיבוץ הגלויות לארץ יתקיים התנאי של "כי תבואו – ביאת כולכם", ואזי תרומות, מעשרות ושמיטה ישובו להיות חובה מהתורה. לאחר שמלך המשיח ייחס כל אחד לפי שבטו, אזי יוכלו שבטי ישראל להתיישב בנחלותיהם, יקוים תנאי "כל יושביה עליה", ותחזור ותתקיים גם מצוות יובל. כדברי הרמב"ם:⁶⁵

בימי המלך המשיח, כשתתישב ממלכתו ויתקבצו אליו כל ישראל, יתייחסו כולם על פיו ברוח הקודש שתנוח עליו, שנאמר "וישב מצרף ומטהר" וגו', ובני לוי מטהר תחילה ואומר זה מיוחס כהן וזה מיוחס לוי... ואינו מייחס ישראל אלא לשבטיהם, שמודיע שזה משבט פלוני וזה משבט פלוני.

בואו של מלך המשיח מבית דוד במוצאי השביעית הוא התיקון לפילוג ולפיצול שהיו בעם בימי ירבעם במוצאי שביעית, והוא התיקון לחורבן הבית הראשון, ואולי אף השני, שהתרחש במוצאי שביעית.

64. הלכות מלכים פ"א ה"א, ה"ד.

65. הלכות מלכים פ"ב ה"ג.

הרב חנן פורת זצ"ל "במשוך היובל"

הביתה!

"והעברת שופר תרועה בחודש השביעי בעשור לחודש

ביום הכיפורים תעבירו שופר בכל ארצכם.

וקדשתם את שנת החמישים שנה

וקראתם דרור בארץ לכל יושביה.

יובל היא תהיה לכם ושבתם איש אל אחוזתו

ואיש אל משפחתו תשובו."

(ויקרא כה ט-י)

פרשת בהר פותחת במצוות שנת השבע. אך זאת עלינו לדעת: לדעת רוב הפוסקים מצוות השמיטה נוהגת בזמן הזה מדרבנן ולא מדאורייתא, שכן תלויה היא, כשלחבת בגחלת, במצוות יובל הסמוכה לה בתורה, והיובל אינו נוהג בזמן הזה כלל.

תלות זו מפורטת בירושלמי במסכת שביעית:¹

וזה דבר השמיטה – שמוט... רבי אומר: שני שמיטין הללו, שמיטה ויובל. בשעה שהיובל נוהג, שמיטה נוהגת – דבר תורה. פסקו יובלות, שמיטה נוהגת מדבריהם. והיובל אינו נוהג אלא בזמן שכל עם ישראל יושב בארצו שנאמר: "וקראתם דרור בארץ לכל יושביה", אבל משגלו ישראל מארצם, ואפילו כששבו בימי בית שני, לא נהג היובל, הואיל ורוב העם נותר בגולה.

1. שביעית פ"י ה"ב.

א. היובל שנעלם

בכל זאת, שפר גורלה של שמיטה מיובל, ששמיטה נוהגת כיום מדרבנן, ואילו היובל אבד ובטל מן העולם. אמנם בימי בית שני היו "מונים יובלות לקדש שמיטין"², ושנת החמישים קבעה מקום לעצמה ולא נמנתה כאחת משבע שנות שמיטה, אך משחרב המקדש:

מסורת היא בידי הגאונים, איש מפי איש, שמשחרב הבית באחרונה לא מנו שנת החמישים, אלא שבע שבע בלבד מתחילת החורבן... ועל זה אנו סומכין. וכפי החשבון הזה אנו מונים לעניין מעשרות ושביעית ושמיטת כספים, שהקבלה והמעשה עמודים גדולים בהוראה ובהן ראוי להיתלות"³.

קשה לנו להשלים עם אבדן שנת היובל. עלינו לתבוע עלבונה של מצווה נדירה זו, לחשוף את שורשיה ולברר את התנאים הנדרשים להתחדשותה.

שאלת המפתח היא, מה פירוש המילה "יובל"?

רש"י פירש על פי הגמרא בראש השנה: "יובל שמה על שם תקיעת שופר". והשופר⁴ השופר נקרא יובל מפני שנלקח מקרן איל הקרוי יובל, כדברי הכתוב: "והיה במשוך בקרן היובל"⁵.

דעתו של הרמב"ן אינה נחה בפירוש זה, שכן אין בו כדי לבאר את ההכרזה החגיגית "יובל היא" המודגשת שלוש פעמים בפרשה, כנימוק לשחרור עבדים והחזרת השדות.

ב. יובל = מוביל

הרמב"ן מציע למילה "יובל" משמעות חדשה ומקורית:

ואמר יובל היא – שבה יובל כל איש אל אחוזתו ואל משפחתו. "ויובילוהו רגליו מרחוק לגור"⁶ כמו "יובל שי לה' צבאות"⁷, וכמו "ועל

2. ערכין לב ע"ב.

3. רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פ"י ה"ה.

4. ראש השנה כו ע"ב.

5. יהושע ו ה.

6. ישעיהו כג ז.

7. ישעיהו יח ז.

יובל ישלח שרשיו".⁸ ויהיה פירוש "יובל היא תהיה לכם" – הקב"ה תהיה לכולכם כי תבואו, "ותשובו איש אל אחוזתו ואיש אל משפחתו".

לדעת הרמב"ן ה"יובל" הוא תואר השם (כמו "יורד", "יושב", "יוגב"), שבו מכונה האדם או העם ההולך ושב לביתו. שנת היובל היא שנת השיבה הביתה. לפיכך ברורה ההדגשה: "יובל היא תהיה לכם – ושבתם".

דומה שדווקא לאור פירושו המקורי של הרמב"ן ניתן לגלות משמעות חדשה בפירושו של רש"י הקושר את "היובל" עם "קרן היובל" שהרי הן מילים זהות, ולא בכדי.

תפקידו של האייל ההולך בראש, להוביל את העדר למחוז חפצו, ומכאן שמו יובל במשמעות מוביל. כמוהו גם השופר – תפקידו להשמיע קולו במגמה להוביל את שומעיו ולכנסם יחד.

בתפקיד זה שימשו החצוצרות במדבר: "ותקעו בהן ונועדו אליך כל העדה".⁹ כך נהגו שאול, גדעון ויואב לכנס את הלוחמים, וכך התכנס העם לעצרת תפילה וזעקה: "תקעו שופר בציון ... אספו עם".¹⁰ ובכן, ה"יובל" הוא גם האייל המוביל, גם השופר המקבץ נידחים, וגם שם השנה שבה שבים הביתה מן המרחקים.

עומדים אנו נפעמים נוכח ההקבלה העולה בין גאולת הפרט לגאולת הכלל, בין האיש השב ביובל לאחוזתו ולמשפחתו, לבין העם המקבץ גלויותיו ושב לאדמתו. שופרו של יובל אינו אלא הד קול שופר של מעלה שאליו אנו עורגים ומתפללים

"תקע בשופר גדול לחירותנו ושא נס לקבץ גלויותינו". התנאי לקיום מצוות היובל "שיהיו רוב יושביה עליה" אינו, אפוא, תנאי חיצוני אלא חלק מהותי ממצווה זו, התובעת ומבשרת גם יחד: גם אם הרחקתם נדוד ואפפו אתכם מחשכים, שובו הביתה, לכולכם אנו מחכים!

8. ירמיה יז ח.

9. במדבר י ג.

10. יואל ב טו-טז.